

Актуальні дослідження суспільних наук

**Матеріали X Всеукраїнської
наукової конференції
(м. Умань, 28 березня 2024 року)**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Національний університет «Острозька академія»

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Київський університет імені Бориса Грінченка

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК

Матеріали

X Всеукраїнської наукової конференції

(м. Умань, 28 березня 2024 р.)

Умань

Візаві

2024

Головний редактор:

Бержанір А. Л., кандидат соціологічних наук, доцент, виконувач обов'язків завідувача кафедри соціальних і правових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Редакційна колегія:

Балановський Я. М., кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Пархета В. І., доктор філософії, старший викладач кафедри соціальних і правових дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

*Рекомендовано до друку вченою радою історичного факультету
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 12 від 27 березня 2024 р.)*

Актуальні дослідження суспільних наук : матеріали X Всеукр. наук.
A43 конф. (м. Умань, 28 берез. 2024 р.) / МОН України, Уманський держ. пед.
ун-т імені Павла Тичини, Черкаський нац. ун-т
імені Богдана Хмельницького [та ін.] ; [голов. ред. А. Л. Бержанір ;
редкол.: Я. М. Балановський, В. І. Пархета]. – Умань : Візаві, 2024. –
346 с.

Збірник містить тези доповідей учасників X Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні дослідження суспільних наук», яка відбулася 28 березня 2024 р. на базі історичного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Матеріали відображають результати досліджень науково-педагогічних працівників, учених, працівників органів державної влади, здобувачів вищої освіти з актуальних проблем суспільних наук та аналізу соціально-політичної і духовно-ідеологічної сфер життєдіяльності держави.

УДК 303.4(06)

© Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини, 2024

З М І С Т

1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

Бержанір А. Л. ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ.....	9
Вітославська А. П. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ.....	12
Гасанова Л. І. СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК СУЧАСНА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА.....	16
Дубосару В. А. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	20
Лемешук Р. В. ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	23
Маніяк В. С., Хрящевська Л. М. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ – КОНСТРУКТИВНИЙ ЧИ ДЕСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ?.....	28
Панченко Р. В. НОРМАТИВНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС ЩОДО ЗОВНІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ З УКРАЇНИ ОСІБ.....	32
Таран І. О. СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЗНЕСМЕНІВ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ІНТЕРВ'Ю.....	38
Шауренко А. В. ВПЛИВ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ НА СУЧАСНУ КУЛЬТУРУ КРАЇН СНД.....	42

2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ

Балановський Я. М. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ І НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....	45
Баштанник О. В. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТІЙКОСТІ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ...	51
Дудка Л. О. ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	55
Зубкович О. І. ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗРУШЕННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА ДИНАМІКА: ВІДСТЕЖЕННЯ ПРИЧИН РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	59

Максимчук О. В.	
ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ У КОНТЕСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ	61
Малиновський В. Я.	
ПУТІНІЗМ І ТРАМПІЗМ – КАТАЛІЗАТОРИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ЄС І НАТО.....	65
Малюта М. Ю.	
ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	69
Романюк Н. І.	
ПРАВОВА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ ДО ЄС.....	73
Фесенко М. В., Ощипок І. Ф.	
СТРАТЕГІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» У СВІТОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ.....	80

3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

Величко О. Б.	
СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ЯК ВИКЛИК ПОСТМОДЕРНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	85
Воробйова А. Г.	
ВІДОБРАЖЕННЯ ПАТРІАРХАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ У ФІЛОСОФІЇ ДАВНЬОГО СВІТУ.....	89
Горкуша О. В.	
ДИСКУРСИ ТА КОНТЕКСТИ: «БІЛИЙ ПРАПОР» ПОНТИФІКА ТА ЙОГО ВІДТІНКИ КРІЗЬ РЕЛІГІЄЗНАВЧУ ОПТИКУ.....	93
Драченко О. С	
ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	102
Дяченко І. А.	
ПРАВОВА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ТРАСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	104
Запорожець М. О.	
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.....	108
Кожушко Т. В.	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ.....	115
Константинов Ю. Л.	
ВІД НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСТВА.....	118
Кудlach В. І.	
ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	120
Мартинюк Л. І.	
ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДИНИ У РЕЛІГІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ.....	123
Степовий С. М.	
ФІЛОСОФІЯ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ.....	127

Фицик І. Д., Фицик Л. А.	
ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ПОЛЬСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ (БАРБАРА СКАРГА).....	131
Фуркало В. І.	
ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ».....	138
Фуркало В. С.	
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ.....	141
Шевченко С. Л.	
ДУХОВНЕ Й ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ К. ЯСПЕРСА.....	144
Юрчук І. В.	
СПІВВІДНОШЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА СПОСОБУ ФІЛОСОФУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ.....	149

4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ

Біліченко Л. С.	
ІСПАНСЬКА «БЛАКИТНА ДИВІЗІЯ» НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	153
Біліченко Л. С.	
ГРОШОВІ ЗНАКИ ТРАНСНІСТРІЇ.....	157
Бойда А. В.	
ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК ВОДОДІЛ У ДОЛЯХ КОМАНДУЮЧИХ УГА Д. ВІТОВСЬКОГО ТА ЧУГА В. ПОРАЙКА.....	159
Бондарчук П. М.	
РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ РИМО-КАТОЛИКІВ В УРСР У ПЕРІОД «ЗАСТОЮ».....	163
Бривко М. В.	
ГОЛОДОМОР КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ 1937–1938 РОКІВ.....	171
Гадинко О. О.	
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ОБ'ЄКТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО МІСТА СТОРОЖИНЕЦЬ.....	174
Гноєва К. М.	
МИСТЕЦЬКА СИМФОНІЯ ЛЬВА КРАМАРЕНКА.....	182
Горбова О. А.	
ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН НА МЕЛІТОПОЛЬЩИНІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	189
Гордієнко В. В.	
РАЙНГАРТ КОЗЕЛЛЕК ПРО МЕТАІСТОРИЧНІ КАТЕГОРІЇ.....	190
Гордієнко Г. М.	
ІСТОРІЯ КЛІМАТУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЕМАНґУЕЛЯ ЛЕ РУА ЛЯДґЮРІ	193

Гудзь В. В., Гасанов Гара огли ДОКУМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У 1918 Р. У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ.....	197
Давидов Д. В. ПОБУТОВІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1985 – 1991 РР.....	201
Діденко К. В. ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ СУФРАЖИСТСЬКОГО РУХУ В ЄВРОПІ.....	204
Дудка Р. А. ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЮВАННЯ АФІНСЬКОГО ТИРАНА ПІСІСТРАТА.....	210
Калінін І. М. ЗАКОН БОЖИЙ – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ПРЕДМЕТ ЧОЛОВІЧИХ ГІМНАЗІЙ КИЄВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	214
Кізлова А. А. ТВОРИ РОСІЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ ЯК ІЛЮСТРАЦІЇ В РОЗДІЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ 2020 Р. ПРО V – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ХІІІ СТ.....	219
Клочек А. І. ОБЛАШТУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ ШІКІЛ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1860–1890 РОКАХ.....	223
Король В. М. ЛІКВІДАЦІЯ ХУТОРІВ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ЧАС (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – 1950-ТІ РР.).....	226
Никитенко В. В. СОКИРИНСЬКЕ ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВЕ ТОВАРИСТВО ТА РOLЬ ГРИГОРІЯ ГАЛАґАНА У РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ.....	230
Опацький І. Ю. ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ПОЛЯКІВ УМАНЩИНИ К. ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ).....	234
Пастухова Я. В. ОСОБЛИВОСТІ УТРИМАННЯ ОФІЦЕРСЬКОГО КОРПУСУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У НІМЕЦЬКОМУ ПОЛОНІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	239
Перерва В. С. ЧЕРКАСЬКИЙ СТАРТ КИЇВСЬКОГО ПРОТОІЄРЕЯ О. МИКИТИ ДУБНІЦЬКОГО.....	243
Присяжнюк Ю. А. ІВАН СИДОРОВИЧ ЇЖАКЕВИЧ – ВИДАТНА ОСОБИСТІСТЬ В ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ІКОНОПІСУ.....	247

Священко З. В.	
«СТАНОВА ТЕОРІЯ» О. СТАМБОЛІЙСЬКОГО ЯК РІЗНОВИД ІДЕОЛОГІЇ АГРАРИЗМУ.....	250
Скрипник О. М.	
ПРОЦЕС НАБУТТЯ УКРАЇНОЮ СТАТУСУ КРАЇНИ-КАНДИДАТА НА ВСТУП ДО ЄС.....	255
Страшко Є. М., Чаленко А. В.	
СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ У РОЗВОЇ 20–30-Х РР. ХХ СТ.....	259
Трусько Б. О.	
ВАХМАНИ: ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ НАЦИСТСЬКИХ ЗЛОЧИНЦІВ.....	265
Чорний І. О.	
МЕРЕЖА СУХОПУТНИХ ШЛЯХІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 1880-Х РОКІВ (ЗА ЗВІТАМИ ГУБЕРНАТОРА).....	268
Швидун М. В.	
ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1985–1991 РР.: ПОШУК НОВИХ ПІДХОДІВ.....	272
Шлапай М. А.	
ОБКЛАДИНКИ АМЕРИКАНСЬКОГО ЖУРНАЛУ VOGUE ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ «НОВОЇ ЖІНКИ» ПРОТЯГОМ 1920–Х РОКІВ.....	275
Яковлєв В. М.	
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОГО ПОКАЗОВОГО СУДУ НАД НАЦИСТСЬКИМИ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНЦЯМИ У М. ХАРКІВ (15–18 ГРУДНЯ 1943 Р.).....	279

5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Безплатня Л. О.	
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ.....	284
Бержанір І. А.	
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ВИТРАТ.....	287
Геєць І. В.	
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ПРАВА НА ОСВІТУ.....	290
Городецька І. А., Шелест О. В.	
ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY OF UNDERAGE PERSONS.....	295
Довжук І. В.	
КОНСТИТУЦІЯ УРСР 1937 РОКУ.....	298
Ковалів О. І.	
КОНСТИТУЦІЙНІ ЗНАННЯ ПРО ВЛАСНІСТЬ «НА ЗЕМЛЮ» – БАЗОВІ ЗАСАДИ ЗАМОЖНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	303

Коваль Д. С.	
ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ.....	308
Ларченко М. О.	
ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ.....	314
Микитюк С. О., Микитюк В. О.	
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ «ПРАВОВИЗНАВСТВА» У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	318
Ніколенко Ю. О.	
ВИБОРЧЕ ПРАВО: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ТА ОБМЕЖЕННЯ.....	322
Пархета В. І.	
ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	326
Прийдак Т. Б., Лега О. В., Яловега Л. В.	
НОРМАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОТРИМАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ.....	330
Радченко О. О.	
МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	334
Родік Т. П.	
ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	338
Хомінець Т. В. ВПЛИВ ХРИСТИЯНСТВА НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ.....	342

1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

Бержанір А. Л.,

кандидат соціологічних наук, доцент,
в. о. завідувача кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

Значущим чинником соціально-економічного поступу країни є освіта, ефективність якої зростає у результаті її взаємодії із культурою. Протягом усього часу існування людської цивілізації відбуваються тісні зв'язки між освітою і культурою. Особистість за допомогою освіти опановує систему культурних норм і цінностей, передаючи культурні традиції наступним поколінням. Можна стверджувати, що соціокультурний феномен освіти проявляється у тому, що вона як на рівні суспільства, так і у особистісному вимірі стає транслятором суспільних культурних домінант, як процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок.

Освіта – це соціальний інститут, метою якого є збереження і подальший розвиток культурного потенціалу суспільства. Соціологія інтерпретує освіту як процес передачі досвіду попередніх формацій, плин соціальної комунікації різних поколінь. Сучасна наука, розглядаючи сутність освіти як систематизований процес навчання і виховання, інтегрує освіту з культурою, обґрунтовує, що такий взаємозв'язок забезпечує особистості формування світогляду на основі досвіду і надбань поколінь, сприяючи майбутньому прогресивному розвитку.

Як зазначає академік І. Зязюн [1], взаємозв'язок освіти і культури виявляється і реалізується, передусім, через людину, яка є системно зв'язковим елементом культурно-освітньої системи. Людина стає центральною темою, об'єктом і суб'єктом культури та освіти. Історичні зв'язки проглядаються через соціокультурну детермінованість типу особистості і шляхів її досягнення, які втілюються в певних концепціях, принципах і технологіях виховання і навчання. Причинно-

наслідковий зв'язок полягає у тому, що більш високий рівень культури вимагає і більш високого рівня освіти. Матеріальні і духовні компоненти культури визначають зміст виховання і навчання, а цінності і смисли складають основне змістове ядро освіти. Процесуальні зв'язки пояснюють необхідність розгляду освіти як культурного процесу, завдяки якому здійснюється реалізація важливих соціокультурних функцій: способів входження людини до світу культури; соціалізація людини; трансляція культурно сформованих зразків людської діяльності і культурних цінностей.

Як соціокультурне явище, освіта являє собою оптимальну модель входження людини не тільки у соціум, але й у світ культури, науки, техніки, технологій. Будучи учасником освітнього процесу, особистість усвідомлює культурні цінності, нормативні зразки соціальної діяльності, а разом з ними і загалом сталі форми суспільних відносин.

Філософське й гуманістичне розв'язання проблеми людини слугує загальнометодологічною передумовою теорії культури з багатьох міркувань. По-перше, людина є творцем культури, а тому спонукальні сили її діяльності, структурні особливості її мотиваційної сфери і свідомості повинні адекватно позначатися на динаміці культурного розвитку і внутрішній структурі культури. По-друге, практичні завдання по проектуванню культурних форм і керуванню культурним розвитком можуть бути правильно поставлені лише в тому випадку, якщо ми виходимо із розуміння реальних потреб людини, системи її цінностей. По-третє, завдання формування нової особистості не можуть бути вирішені, якщо відсутнє розуміння можливостей удосконалення людини, способів і шляхів прилучення її до культури [2].

Інтерпретуючи освіту як соціокультурний феномен, можна виокремити її соціальні і культуротворчі функції. Соціальні функції освіти – це основні напрями спрямованості на функціонування освітніх систем, включеність в освітні процеси, ставлення до освіти як цінності, розуміння її значущості для формування соціально-статусних характеристик тощо. Ці функції обумовлюють досягнення людиною

необхідних компонентів її життєдіяльності у соціумі, які проявляються на різних етапах становлення особистості:

- здійснення процесів первинної і вторинної соціалізації;
- набуття та передача знань і досвіду попередніх поколінь;
- творення основ для професійного самовизначення;
- спрямованість на досягнення належного рівня освіченості.

Прояв функцій освіти у сфері культури полягає у репродукуванні типів культурного спадку, формуванні та відтворенні національної ментальності, впровадженні різноманітних інновацій і соціальних технологій. Функціональна спрямованість освіти у культурній галузі визначає духовні складники у розвитку особистості:

- формування світогляду;
- утворення ціннісного потенціалу і життєвих установок;
- створення моральних норм і принципів;
- становлення загальнокультурних підвалин особистості.

Таким чином здійснюється перетворення знань у цінності, переконання та норми і правила поведінки. Поступовий розвиток індивіда реалізується у поєднанні його індивідуальних своєрідностей і соціального середовища [3].

Отже, освіта як соціокультурний феномен є суспільним явищем, яке обумовлює не тільки формування і розвиток соціальних проявів і характеристик життєдіяльності особистості, але й пов'язаний із творенням культурних цінностей, норм і зразків поведінки, які виступають важливими передумовими гармонійного розвитку. Поява інституту освіти викликана потребою збереження і примноження культури.

Список використаних джерел:

1. Зязюн І. А. Універсальність та інтегративність культури в освітньому просторі інформаційного суспільства. *Ставропільські філософські студії*. 2009. №3. С. 230–245. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/3357/1/%D0%B7%D1%8F%D0%.pdf> (дата звернення: 3.03.2024).

2. Бушман І. О. Система освіти як засіб модернізації української культури : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2005.

19 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324277818.pdf> (дата звернення: 4.03.2024).

3. Бержанір А. Л. Роль освіти у процесі соціалізації особистості. *Вісник науки та освіти. Серія «Соціологія»*. 2023. № 10(16). С. 1172–1181. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/6243/6276> (дата звернення: 4.03.2024).

Вітославська А. П.,
здобувач вищої освіти ступеня магістра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ

Проблема життєвих цінностей актуальна повсякчас, оскільки вони є підґрунтям способу життя, моделі поведінки, людських вчинків. Ключовою проблемою сьогодення є проблема вибору основних життєвих цінностей. Дослідження життєвих цінностей громадян України є особливо актуальним в умовах війни, яка кардинально змінила життя кожного індивіда. Цінності особистості відображають ставлення індивіда до соціальної дійсності і визначають мотивацію її поведінки, здійснюють вагомий вплив на усі сторони її діяльності, характеризують внутрішню готовність до виконання певної діяльності із задоволення потреб та інтересів, вказують на спрямованість поведінки особистості.

Війна, крім своїх жорстоких наслідків, впливає на свідомість людей, цінності, погляди, світогляд. Війна стає своєрідним мірилом для цих понять. Постійні страждання та смерті змушують замислитись про цінність життя людини. Тому, за таких умов, кожний громадянин відчуває та емоційно реагує на зовнішній світ. Щодня перед індивідом стоять конкретні завдання, він стикається з відповідними ситуаціями, здійснює комунікацію з різними людьми, реагує на різну інформацію та конкретні дії щодо себе та своїх рідних. Саме під час війни на перший план виходять життєві цінності, які виступають певними маркерами аналізу ситуації і нашого

світовідчуття, визначають наш характер, здатність реагувати чи терпіти. Бойові дії на українських територіях дистресують індивіда, що призводить до психічних травм, а ще у більшості випадків до переосмислення, а то й зміни життєвих цінностей.

У різні історичні періоди, для різних соціальних груп характерними були власні життєві цінності або ціннісні орієнтири, але на певному етапі, з різних обставин, вони вже не були основними і переходили вже на наступний рівень в ієрархії цінностей людини, призводячи до появи та переважання нових ціннісних орієнтирів. Чітко окреслений зміст ціннісних орієнтирів є змінним відповідно до історичного етапу, що обумовлено певними ситуаціями в житті суспільства [1].

До одних з таких періодів належить війна, яку розпочала росія проти України, яка значно вплинула на повсякденне життя людей та обумовила вагомі зміни в політичних і соціальних інститутах, економічного становища, життєвих цінностей українських громадян. Крім того, ця жорстока війна знищила традиційні зв'язки на соціальному рівні, змінила вже звичні регулятори моделі поведінки, призвела до насильства. При цьому, смерть вже не є сакральним явищем, війна призвела до високого рівня агресивності, вираженої збуджуваності і сприяла дерегулюванню суспільної свідомості, розхитуючи основи моральності, знецінюючи життя особистості. Як зазначав Байдак М., «...про життя в умовах війни люди майже не розмірковували на філософських засадах. Для всіх воно мало реальні буденні виміри – завдання, які потрібно вирішувати кожного дня. Відношення до смерті залежало від того, яке місце вона посідала в системі життєвих цінностей як окремої людини, так і соціуму загалом» [2. с. 15].

Саме життєві цінності відіграють важливу роль у долі людини. Дана категорія означає те, що саме цінує людина на своєму життєвому шляху, чого бажає, що вважає пріоритетним і чому приділяє найбільшу увагу. До життєвих цінностей входить: родина, фізичне здоров'я, дружба, кохання, матеріальне забезпечення. Якщо індивіди мають подібні життєві цінності, то їх комунікативний

процес, як правило, протікає без конфліктів і в повному взаєморозумінні. Як відомо, життєві цінності є невід'ємною складовою особистості. Збільшення кількості життєвих цінностей змінює свідомість особистості, регулює та мотивує її працю, сприяє формуванню сильної та відповідальної за своє життя особистості. Крім того, життєві цінності супроводжують особистість впродовж всього її життя та зазнають змін. Як зазначав Бліхар В. С.: «Кожна людина має особисте розуміння ієрархії цінностей, крізь яку простежує взаємозв'язок між індивідуальним і суспільним елементами» [3, с. 201].

Кожна особистість розставляє пріоритети для себе зі своєї точки зору, самотійно, а також індивідуально визначає пріоритетність та цінність різних явищ чи ситуацій. До переліку загальноприйнятих цінностей належать: традиційні матеріальні цінності (різні види прикрас, модне вбрання, брендовий одяг, картини, техніка, дорогі автомобілі, нерухомість), а також духовні, релігійні, моральні та естетичні цінності (непорочність, доброзичливість, емпатія, чесність, охайність тощо).

До окремої категорії цінностей відносяться соціальні: захист на соціальному рівні, влада, професійна кар'єра, родина, свобода та інші. Але війна, яку розв'язала росія на території України вплинула на переосмислення цінностей громадян. Крім того, рівень очікувань та претензій стосовно задоволення власних потреб знизився. З кожним днем війни люди все більше починають розуміти, що усіх чекає важкий та досить тривалий процес відновлення. Всі люди намагаються зберегти власну цілісність і захистити себе від негативного та психотравматичного впливу війни.

Безумовно, сприйняття світу під час війни змінюється докорінно, це стосується і життєвих цінностей. Наприклад, те, що до війни було важливим, втратило свою цінність. Рівень матеріального достатку, професійна діяльність, усі складові життєвого успіху зникають перед обличчям смерті і масового руйнування. Справжніми життєвими цінностями стали для українців любов до оточуючих та

Батьківщини, дружба, взаємна допомога, життя своє та рідних, близьких людей.

У наш час проблема відродження української нації є важливою, а тому потрібно реалізовувати пошуки, які спрямовані на відтворення такої загальнонаціональної ідеї, щоб на її фундаменті можна було сконструювати нову систему життєвих цінностей. Перш за все, необхідно окреслити відповідні формальні умови для аргументування цінностей. Ці умови мають базуватися на таких загальнолюдських цінностях як справедливість, незалежність, гідність, рівність, права індивіда. Крім того, потрібно згадати з минулого героїчні постаті, а також важливі події, на які кожна особистість може опертися у житті щоденно. Війна, з однієї сторони, є небезпечною для всього населення, а, з іншої, несе у собі можливості та перспективи духовного єднання країни, яка захищається від ворога.

Отже, на основі проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що війна є намаганням колонізувати життєвий світ, коли агресор взагалі не бажає сприймати та поважати право кожної людини на свободу, вибір, мову, землю, дім, і найголовніше право на життя.

Сьогодні у кожного українця є можливість захищатися та проявляти протест. Ця боротьба відбувається у свідомості людей, насамперед, за те, що відіграє важливу роль для нашого буття у цьому світі. Довгоочікувана перемога у сьогоднішній війні України проти росії може стати однією для всіх, як спільним є і сучасний світ. «Захист своїх рідних та близьких людей, своєї території і, насамперед, держави в цілому – це збереження того світу, в якому функціонують і яким живуть люди, яких ми знаємо, цінуємо та любимо. Це більше, ніж будь-яке особисте існування. Таким чином, бути людиною – це мати право жити, робити вибір, жити за своїм вибором» [4, с. 60].

Настав час, коли українці борються за цінності вільного світу і щасливого майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Богданець-Білоskalенко Н. І. Ціннісні орієнтири як важлива складова формування особистості дитини засобами художньої літератури. *Наука і освіта*. 2014. № 10. С. 25–29.
2. Байдак М. Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Львів, 2018. 21 с.
3. Бліхар В. С. Ієрархія цінностей як життєво значима засада формування особистості. *Військово-науковий вісник*. 2010. Вип. 13. С. 198–207.
4. Фуркало В. С., Фуркало В. І. Життєві цінності під час війни. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4 (48). С. 58–61.

Гасанова Л. І.,
здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК СУЧАСНА ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА

У ХХІ столітті світова педагогіка, соціологія та психологія активно працюють над створенням парадигми освіти, що одночасно відповідала б сучасними потребам розвитку людини та зберігала в центрі уваги гуманні цінності та високі моральні якості. Ці потреби може задовільнити включення в освітній процес програми соціально-емоційного навчання.

Стресостійкість, емпатія, співпраця, креативність, допитливість – усе це називають «м'якими» навичками, навичками ХХІ століття, Soft Skills, або – соціально-емоційними навичками, зазначає голова Ради ГО «EdCamp Ukraine», член Консультативної ради з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти при Президентові України Олександр Елькін [2].

Соціально-емоційне та етичне навчання (СЕЕН) – це міжнародна програма, покликана сприяти формуванню м'яких

навичок в системі освіти у всьому світі, яку можна розглядати не лише в контексті дошкільної та шкільної освіти, а й вищої та професійної. Програма СЕЕН базується на філософії й методиці, яка протягом 20 років створювалася, апробовувалася і вдосконалювалася міжнародною командою науковців і науковиць Університету Еморі [1, с. 8].

Українська освіта також ставить перед собою завдання розвитку соціально-емоційних навичок учнів, проте цей процес часто відбувається фрагментарно, несистемно і без чіткої наскрізної лінії в освітніх програмах. Крім того, оцінка рівня розвитку соціально-емоційних навичок у дітей раніше не здійснювалася, оскільки ця складова вважалася менш важливою порівняно з академічною успішністю чи когнітивними здібностями. Така ситуація є характерною не лише для України – на глобальному рівні системи освіти різних країн лише починають усвідомлювати важливість соціально-емоційних навичок та їхню інтеграцію у освітній процес.

Слід зазначити, що восени 2023 року, незважаючи на виклики війни, Україна приєдналася до першого міжнародного дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСЕН), яке проводиться Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) на світовому рівні. Результати для 15 інших країн будуть оприлюднені 26 квітня 2024 року, а результати для України будуть представлені на щорічній Національній (не)конференції EdCamp Ukraine у період з 24 по 28 червня 2024 року [2].

Участь у дослідженні ДоСЕН відкриває для сучасної освіти в Україні нові можливості для реформування та розвитку. Це дослідження надає можливість отримати важливі дані щодо рівня розвитку соціально-емоційних навичок серед українських учнів порівняно з іншими країнами. З цими даними можна буде зрозуміти сильні та слабкі сторони української системи освіти у цьому аспекті.

Більше того, результати дослідження можуть служити основою для впровадження нових програм та методик, спрямованих на підвищення рівня соціально-емоційних навичок серед учнів. Це може включати розробку спеціалізованих навчальних матеріалів,

впровадження підтримки психологічного благополуччя у шкільному середовищі, а також навчання учителів методикам розвитку соціально-емоційних навичок учнів.

Адже розвиток соціально-емоційних навичок у здобувачів освіти може мати безпосередній вплив на кілька ключових аспектів життя, таких як комунікація, лідерство, співробітництво, рішення конфліктів та загальна вдача в професійній діяльності.

За допомогою програми СЕН учителі у ролі фасилітаторів, заохочують учнів та учениць самостійно думати й ставити власні запитання за такими ключовими навчальними траєкторіями як: критичне мислення, проєкти громадського залучення, рефлексивні практики, творче вираження, науковий погляд, колективне навчання, екологічне навчання [3].

Компетентності, що вивчаються у рамках СЕН, є надзвичайно важливими навичками, які охоплюють практично усі аспекти людського життя. Вони забезпечують необхідним соціальним досвідом для ефективної підготовки до різних життєвих випробувань, а не лише на здобуття учнями академічних знань та отримання оцінок.

Організація Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) виокремлює п'ять основних компетенцій, які можна застосовувати під час освітнього процесу у розрізі СЕН:

1. Самосвідомість: здатність розуміти та приймати власні емоції, почуття та цінності, аналізувати їх вплив на поведінку в різних ситуаціях.

2. Самоконтроль: вміння контролювати свою поведінку в ситуації стресу, конфлікту або групової взаємодії. Самоконтроль також впливає на внутрішню мотивацію та дисципліну, організацію та планування, що допомагає досягати поставлених цілей.

3. Соціальна свідомість: здатність поставити себе на місце іншої людини, дотримуючись толерантного, безбар'єрного сприйняття.

4. Навички взаємодії з оточуючими, тобто здатність будувати та підтримувати здорові стосунки з людьми різного походження та

сфери діяльності. Ця компетенція демонструє культуру комунікації, навички ефективного спілкування, роботи в команді, прояв лідерства.

5. Прийняття відповідальних рішень: полягає в обдуманому виборі дій або реакції на певну ситуацію відповідно до встановлених правил поведінки, таких як етика, безпека, розгляд наслідків і благополуччя інших, а також власного самопочуття [3, с. 93].

Аналізуючи вищезазначені компетенції, можна зробити висновок, що СЕН акцентує увагу на використанні активного методу навчання, що сприяє формуванню в учнів та учениць активної життєвої позиції, поведінки та мислення, які є необхідними не лише у професійному, а й у повсякденному житті.

Отже, сучасний стан освіти в Україні перебуває у процесі реформування і важливим аспектом є впровадження соціально-емоційного навчання та акцентування системи освіти не лише на академічних знаннях учнів, а й на навичках XXI століття (Soft Skills), які допоможуть сучасній молоді бути активними членами суспільства, які не бояться втілювати свої ідеї та амбіції у різних сферах особистого та соціального життя.

Список використаних джерел:

1. Вибрані матеріали міжнародної програми з формування м'яких навичок СЕЕ навчання / за загальною редакцією О. Елькіна, О. Масалітіної, Я. Фюрста. Харків : Дім реклами, 2019. 60 с.

2. Емоційний інтелект та освіта: як формувати повноцінну особистість змалечку. URL: <https://mind.ua/openmind/20269582-emocijnij-intelekt-ta-osvita-yak-formuvati-povnocinnu-osobistist-zmalechku> т(дата звернення: 15.03.2024).

3. Панченко В. В. Соціально-емоційне навчання як сучасна педагогічна парадигма у вищій освіті. *Педагогіки теорія і методика професійної освіти*. 2023. № 63. Т. 2. С. 91–94.

4. Соціально-емоційне та етичне навчання в Україні. URL: <https://www.edcamp.ua/seelukraine/shcho-take-seen/> (дата звернення: 15.03.2024).

Дубосару В. А.,
здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасні тенденції в освітньому просторі підкреслюють необхідність рівного доступу до вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами та їх соціалізації у закладах вищої освіти. Соціальна політика держави спрямована на створення рівних можливостей для участі цих людей у всіх сферах суспільного життя. Тому однією з важливих проблем педагогічної науки і практики є навчання та соціалізація студентів з інвалідністю в університетських закладах.

Питання соціалізації та соціальної адаптації учнівської та студентської молоді досліджували вчені Ю. Богінська, Г. Бурова, Н. Гордієнко, О. Дікова-Фаворська, А. Колупаєва, О. Кравченко, О. Рассказова та ін.

Україна стикається з проблемою обмеженої доступності навчання для студентів з інвалідністю, хоча законодавство у цій сфері зазначає необхідність забезпечення їхніх прав на освіту. За останні роки спостерігається збільшення кількості молоді з особливими освітніми потребами, які вступають у ЗВО, що відображає їхню більшу соціальну активність та процес демократизації суспільства.

Закон України «Про вищу освіту» зобов'язує навчальні заклади створити рівні умови доступу до вищої освіти для осіб з особливими освітніми потребами, які потребують додаткової підтримки для успішного здобуття освіти. Відповідно до цього, університети мають надавати таким особам спеціальний навчально-реабілітаційний супровід і забезпечувати вільний доступ до своєї інфраструктури, враховуючи їхні обмеження у життєдіяльності, пов'язані з їхнім станом здоров'я [4].

Отримання вищої освіти для осіб з особливими потребами є важливим кроком у їхньому особистісному розвитку, оскільки студентські роки вважаються ключовим періодом для залучення до культурних цінностей та навичок суспільної діяльності. Цей час характеризується активним розширенням кола спілкування, що сприяє особистісному зростанню та соціалізації. Університетське середовище сприяє взаємодії з різноманітними людьми, обміну ідеями та включенню у соціальні та культурні ініціативи. Тому важливо забезпечити особам з інвалідністю можливість активно брати участь у всіх аспектах університетського життя, що сприятиме їхньому загальному розвитку та інтеграції у суспільство.

Процес соціалізації вимагає активної участі самої особистості, включаючи усвідомлення власних дій, пошук власних рішень та аналіз результатів взаємодії з новими обставинами. Соціалізація включає в себе складні та різноманітні взаємодії з навколишнім середовищем, що вимагає від особистості адекватної реакції на зміни та здатності знаходити способи пристосування до них [1].

Розглядаючи особливості соціалізації студентів з особливими освітніми потребами, можна виокремити кілька аспектів:

- психологічний аспект передбачає врахування особливостей характеру, темпераменту, комунікативних здібностей та самооцінки студентів з інвалідністю;

- соціальний аспект охоплює відчуття студентом вибору життєвого шляху, його взаємодію з соціальною групою інвалідів та необхідність у допомозі у формуванні соціальних ролей та реалізації життєвих планів;

- біологічний аспект враховує фізичні недоліки, які можуть бути від народження або з'явитися пізніше у житті, і вимагає особливої уваги в соціально-педагогічній діяльності закладів вищої освіти» [2].

Щоб полегшити процес соціалізації для студентів з особливими освітніми потребами, заклади вищої освіти мають реалізовувати низку завдань:

1. Забезпечення рівних умов доступу до освіти для всіх студентів, незалежно від їхніх особливих потреб.

2. Створення сприятливої та інклюзивної навчальної атмосфери, де кожен студент може почувати себе впевнено та підтримано.

3. Розробка та реалізація індивідуалізованих підходів до навчання та оцінювання, враховуючи потреби кожного студента з особливими освітніми потребами.

4. Підтримка соціальної та академічної інтеграції студентів з особливими потребами у навчальне середовище та громадське життя університету.

5. Забезпечення доступу до необхідних ресурсів, послуг та підтримки, що сприяють успішному навчанню та розвитку студентів з особливими освітніми потребами.

Проблема соціалізації осіб з особливими освітніми потребами полягає в тому, що часто інвалідність асоціюється з потребою у постійній допомозі, що призводить до почуття жалю. Це хибне уявлення може ускладнювати соціальну взаємодію та утруднювати включення осіб з особливими потребами в активне соціальне життя. Зазвичай ці люди намагаються спілкуватися лише з тими, хто перебуває у подібній ситуації, щоб уникнути негативного ставлення. Тому ЗВО мають приділяти велику увагу до питання соціалізації студентів з інвалідністю, задля пришвидшення їх включення в оточуюче середовище [3].

Соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами є важливим завданням суспільства та держави. Одним із ключових способів досягнення цієї мети є надання їм можливості отримати якісну вищу освіту. Через вищу освіту ці люди можуть здобути не лише необхідні знання та навички, але й розвивати свої здібності та потенціал. Нестача одних фізичних можливостей часто спонукає до розвитку інших, а також до пошуку альтернативних шляхів досягнення цілей. Важливо враховувати, що кожна людина має унікальний набір здібностей і потенціалу для внесення вагомego вкладу в розвиток суспільства.

Список використаних джерел:

1. Камінська О. Особливості адаптації студентів з особливими потребами до умов навчання у ЗВО. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 75–77.
2. Рокотянська Л. Соціалізація студентів з особливими освітніми потребами: актуальність проблеми. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 95–103.
3. Олійник Г. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education*. 2020. Vol. 7, №2. Ternopil-Aberdeen. С.178–185.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII : станом на 27 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 05.03.2024).

Лемещук Р. В.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У науковій літературі адаптація персоналу поширено подається як взаємний процес ознайомлення, при звичання новопризначених працівників до змісту та умов діяльності в організації, що базується на поступовому освоєнні нових професійних, соціальних та організаційних умов праці, соціального середовища і корпоративної культури, а також процес удосконалення професійних знань, умінь і навичок та особистих якостей цих працівників [1, с. 131].

Разом з тим, варто відзначити, що при подібності формулювання «адаптації персоналу» в працях науковців є певні відмінності. Одні вважають, що це процес пристосування до змін, умов праці, а інші, що це процес навчання, накопичення навичок працівником. Таку відмінність пояснюють тим, що адаптація має різні характерні ознаки

(об'єкт, суб'єкт, сфера, зміст, рівень) [2, с. 41].

Існуючі практики адаптації працівників спрямовані на полегшення адаптації нових працівників шляхом структурування їхніх досвідів у колективі. Припускають, що колективний процес та їхні стани будуть змінюватися залежно від події (адаптивного стимулу), до якої адаптується персонал, що може відрізнятися за походженням (внутрішнє чи зовнішнє по відношенню до підприємства) та тривалістю [3].

Зважаючи на те, що нові працівники під час проходження адаптації можуть переживати підвищений рівень стресу та невизначеності, як і колектив підприємства, бракує емпірично обґрунтованих рекомендацій щодо того, як ефективно впроваджувати новачків у роботу з урахуванням стресових чинників, обумовлених ситуацією у країні.

Дослідження «Стресові стани населення України в контексті війни», проведене Соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Інституту соціології НАН України, яке охопило 2767 респондентів показало, що серед найбільш поширених стресорів, які провокують негативний психологічний вплив є наступні: травматичний досвід як важкі спогади, стресори соціальної взаємодії (конфлікти, недостатня підтримка, дискримінація) та особистих вчинків, погіршення умов життя, проблеми зі здоров'ям, загроза для життя як можливість, обумовлена війною. Серед найважливіших ресурсів протидії стресу є спілкування у справах поза основною роботою, дозвілля та робота. При цьому, якщо взаємодія з близькими задовольняється на достатньому рівні, то потреба в роботі задовольняється набагато гірше [4].

Опитування працюючого населення, проведене нами методом анкетування у рамках дослідження механізмів адаптації серед 877 працівників енергетичної галузі, сфери послуг, показали, що 75% респондентів відчують втому, тривогу постійно або періодично; 75% – потребують активних дій. Це істотно позначається на взаємодії, може негативно впливати на перебіг процесу адаптації нових працівників у сучасних умовах.

На нашу думку, формується якісно новий запит на адаптацію як процес взаємної адаптації – з одного боку, ефективного засвоєння новим працівником зразків поведінки в організації, цінностей та норм, набуття необхідних професійних знань та навичок, з іншого боку – адаптацію колективу до нового працівника в охарактеризованих вище умовах.

Сучасні методи та інструменти адаптації у кінцевому підсумку повинні відповідати вимогам дня, створювати позитивний синергетичний ефект для усіх залучених сторін, сприяти взаємній адаптації як нового працівника до колективу та компанії, так і колективу до нового працівника.

Процес адаптації повинен бути цілісним, динамічним, безперервним, цілеспрямованим та двохстороннім, який враховує стани як нового працівника, так і колективу, коли відбувається взаємне пристосування на засадах поєднання та узгодження усіх елементів системи управління адаптацією персоналу, враховуючи умови робочого середовища, які не є статичними і які приносять із собою різні зміни та виклики, обумовлені факторами війни, до яких вони повинні пристосовуватися.

Організація як система повинна володіти набором відповідних інструментів адаптації та вживати заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для успішної взаємної адаптації працівника та колективу. Це охоплює впровадження відповідної соціальної атмосфери, оптимізацію процесів управління, забезпечення необхідними ресурсами для успішної адаптації до вимог та умов робочого оточення.

Виходячи з зазначено вище, для забезпечення належної двосторонньої взаємної адаптації в сучасних умовах пропонується синтез соціальної перцепції та партисипації.

У зміст поняття «соціальна перцепція» включають пізнання соціальних об'єктів у соціальному контексті, передусім сприймання й розуміння людьми одне одного. Соціальна перцепція – це цілісне сприймання суб'єктом соціальних об'єктів (людей, груп, спільностей), що дає змогу надійніше визначати успішність і

перспективи міжособистісної взаємодії [5, с. 201].

Термін «партисипація» означає залучення працівників до прийняття управлінських рішень. Саме участь працівника в діяльності організації, яка не обмежується винятково його функціональними обов'язками, сприяє підвищенню ефективності взаємодії працівників з організацією [6].

Запровадження практик, покликаних забезпечити усім залученим сторонам право прийняття самостійних рішень та узгодження намірів, дизайну та узгодження процесу адаптації, обрання форм та методів, термінів адаптації, вибору засобів здійснення трудового процесу за допомогою таких механізмів взаєморозуміння як ідентифікація (процес усвідомленого або неусвідомленого уподібнення однієї особи іншій); емпатія (усвідомлення емоційного стану іншої людини і здатність розділити її досвід), рефлексія (процес усвідомлення того, як сприймають і оцінюють індивіда інші індивіди або спільноти), наслідування [7, с. 58], розвитку довірчої співпраці, ненасильницької взаємодії – можуть забезпечити двохсторонній процес адаптації з урахуванням станів сторін, залучених до адаптації.

Усі залучені до процесу адаптації особи повинні отримати можливість брати активну участь у постановці цілей на період адаптації, зважаючи на їхні внутрішні стани та ділові завдання організації, використовуючи механізми взаєморозуміння, визначати завдання адаптації, формувати та брати на себе відповідальності за кінцевий результат, що надає їм право на визначення, з ким з колег та як саме кооперуватися у процесі адаптації, можливість залучатися до різноманітних творчих груп, проєктних команд тощо.

Проведення подальших досліджень задля вирішення актуальних проблем адаптації нових працівників у сучасних умовах потребує приведення у відповідність етапів процесу адаптації із внутрішніми станами залучених до процесу адаптації осіб, розроблення сучасних механізмів взаєморозуміння та партисипації, які покликані забезпечити належну їхню взаємну соціально-психологічну адаптацію.

Список використаних джерел:

1. Балановська Т. І., Михайліченко М. В., Троян А. В. Управління персоналом : навч. посіб. для здобув. вищої освіти. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2022. 371 с.
2. Шапка І. В., Яшкіна Н. В. Інструментарій адаптації персоналу як фактор ефективної діяльності компанії. *Економічна синергія*. 2023. № 3. С. 38–54.
3. Abrantes A. C., Passos A. M., Cunha M. P., Santos C. M. Getting the knack for team-improvised adaptation: The role of reflexivity and team mental model similarity. *The Journal of Applied Behavioral Science*. 2022. № 58(2). 3. 281–315.
4. Стресові стани населення України в контексті війни. Київ : Gradus, 2023. 43 с. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/stresovi_stany_naselennya_ukrainy_v_konteksti_viyini.html (дата звернення: 07.03.2024).
5. Ферт О. Соціальна перцепція як складова формування гармонійних відносин в інклюзивному освітньому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28. Т. 4. С. 199–204.
6. Bernardes Andrea Implementation Of A Participatory Management Model: Analysis From A Political Perspective. *Journal of Nursing Management*. 2014. May. P. 888–897.
7. Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М. Психологія міжособистісних взаємин та комунікації : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2021. 128 с.

Маніяк В. С.,
здобувач вищої освіти ступеня бакалавра
Хрящевська Л. М.,
кандидат історичних наук, доцент
Миколаївський національний
університет імені В. О. Сухомлинського

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ – КОНСТРУКТИВНИЙ ЧИ ДЕСТРУКТИВНИЙ ЧИННИК У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ?

Технологізація інформаційного суспільного простору на світовому рівні визначає домінантність медіа, як основоположного чинника у формуванні думки громадськості. Очевидно, що відповідний інструментарій характеризується полярністю, у цілях впливу на медійну аудиторію. Якщо розглядати медіаресурс у контексті системного підходу існує очевидна градація двох аспектів: конструктивного та деструктивного.

Під конструктивністю медіа ми розуміємо користь відповідних джерел інформації, що на початку повномасштабного вторгнення росії в Україну дозволило значно підвищити консолідацію українського суспільства у відсічі ворога. Поряд з цим, пропагандисти використовують медіа як інструмент маніпуляції масовою свідомістю, що й визначає його деструктивну компоненту.

Для вітчизняного соціокультурного простору, який функціонує у реаліях російсько-української війни, особливо важливо розуміти вплив російської пропаганди як першого свідомого кроку до боротьби з ворожою дезінформацією, яка націлена на дестабілізацію громадського простору України.

Ретроспектива інформаційної війни, яку веде росія, дає нам підстави стверджувати, по-перше, про системність та планомірність відповідних кроків агресора; по-друге, про глобальність у залученні джерел медіаресурсу, тобто мова йде про телебачення, інтернет-портали та соціальні мережі.

Таким, чином у поєднанні цих двох елементів (мотиваційного та інструментарного) конфронтуюча сторона інформаційної війни

формує негативне ставлення до української держави, її історії, культури та ідентичності, а головним завданням ставить перед собою здійснення розколу українського суспільства шляхом посилення соціальних конфліктів та штучно спровокованих політичних розбіжностей. У цьому контексті пропагандистські ЗМІ є вагомим інструментарієм, що, реалізуючи поставлене перед ними стратегічне завдання в умовах інформаційної війни: провокують напругу між етнічними та соціальними групами, що призводить до загострення суспільної ситуації та загрози національній безпеці держави.

Не меншою патовістю є відверта фальсифікація російськими ЗМІ історичних фактів, що фактично сприяє формуванню антиукраїнських настроїв як серед населення держави, так і на міжнародній арені. Відповідний деструктивний вплив російської пропаганди ставить під загрозу не лише суверенітет та безпеку України, а й загальну соціокультурну стійкість держави та формування позитивного національного ідентифікаційного простору.

Для розуміння ролі засобів масової інформації (далі – ЗМІ) у площині російсько-української війни необхідне тлумачення дефініції ЗМІ. За І. Михайлином: «Масова інформація є різновидом соціальної інформації, остання розглядається як механізм передачі повідомлень, які здійснюються за допомогою зрозумілих людині знакових систем, що стосуються процесів функціонування суспільства та включають в себе інформацію, що має потенційний вплив на ці процеси» [1, с. 110].

У свою чергу, Н. Луман зазначає, що засоби масової інформації – це структури або медійні платформи, які функціонують з використанням спеціального технічного обладнання з метою публічної передачі різноманітних інформаційних відомостей великим аудиторіям, що розташовані на великій відстані [2, с. 64].

За припущенням Т. Польового та Х. Юськів: «Проросійська картинка світу в межах телебачення формується за допомогою трьох основних рівнів впливу: політичні заяви і хроніка, російсько

центрична подача світової інформації російськими експертами та розважальний контент російського виробництва» [3].

Процес інформатизації суспільства, сприяв поширенню відносно нового інструменту маніпуляції – соціальних мереж, які збільшили можливість швидкого та масового поширення необхідної інформації у контексті військової пропаганди. Facebook, Twitter, Ютуб стали середовищем тотального поширення дезінформації, де системно висвітлюються відеоматеріали та фейкові зображення, на які покладається стратегічна мета – вплинути на емоційний стан та сприйняттям глядача.

У контексті дослідження, постає необхідність аналізу впливу вітчизняних ЗМІ, як конструктивного чинника, що сприяє формуванню поглядів та переконань українського суспільства в умовах інформаційних впливів агресора.

Ретроспективний аналіз російсько-українського конфлікту від гібридної війни до широкомасштабного вторгнення росії в Україну, продемонстрували феномен єдності вітчизняних засобів масової інформації, які об'єднали зусилля для розвінчання фейків агресора та з метою надання українцям достовірної інформації. З цього приводу, науковиця В. Желіховська переконана, що засоби масової інформації в умовах технічної глобалізації стали ключовим джерелом інформації про російсько-українську війну для вітчизняної медійної аудиторії [4, с. 38]. Бажані результати досягаються шляхом залученням численних військових експертів, науковців, політологів, які спільно намагаються протидіяти фейкам з метою стабілізації суспільних настроїв громадськості. Ми спостерігаємо доволі чітку тенденцію, що ЗМІ в умовах війни є посередниками між державою та громадськістю, завдяки чому вдається ефективно та аргументовано розвінчувати російські наративи.

У той же час, самостійність дій у висвітленні аспектів російсько-української війни визначають незалежність вітчизняних ЗМІ від органів державної влади, що безпосередньо свідчить про демократичність медійного простору. Ми переконанні, що вітчизняні ЗМІ здатні консолідувати суспільство, сприяти підвищенню рівня

самоідентифікації українців, стимулювати патріотичні почуття чи залучати громадськість до підтримки, зокрема, військових.

Доречним, на наш погляд, є висвітлення алгоритму боротьби з російською пропагандою, що вимагає комплексного підходу із подальшим залученням як державних інституцій, так і засобів масової інформації. По-перше, з метою протидії ворожим наративам на рівні держави варто реалізовувати освітні проекти з метою підвищення рівня медіаграмотності не лише серед здобувачів освіти, але й серед усіх категорій суспільства.

Громадськість сьогодні потребує поглиблення навичок критичного сприйняття зовнішньої реальності, уміння аксіологічного аналізу інформації з подальшим розрізненням об'єктивної компоненти у суб'єктивних інформаційних потоках. Проте, досягнення бажаного результату буде можливим виключно за умови проведення постійного моніторингу та аналізу медіа-ландшафту для виявлення нових форм пропаганди, яка трансформується паралельно з модернізацією технологічних ресурсів.

По-друге, необхідно консолідувати зусилля для розробки та поширення контенту, що нівелює ворожі наративи та розкриває правдиві сторінки української історії та культури; приділити увагу формуванню міжсекторного об'єднання з представників громадськості, академічної спільноти, бізнесу та урядових структур для спільної розробки та впровадження стратегій боротьби з фейками.

По-третє, більш предметним кроком є застосування заходів щодо обмеження поширення пропагандистського контенту в Інтернеті та соціальних мережах, що дозволить значно зменшити негативний вплив на українську медійну аудиторію. Можливим є введення законодавчих змін, що обмежують діяльність пропагандистських медіа, з подальшим посиленням відповідальності за поширення дезінформації.

Таким чином, основна умова, яка визначає характер того чи іншого чинника є програмні цілі, які формулюються перед засобами масової інформації. Тобто, якщо це ворожа пропаганда, яка

спрямована на підри́в територіальної цілісності держави, то у цьому контексті очевидним є деструктивність ЗМІ. Проте, коли мова йде про консолідацію громадської думки або ж заходів анти пропаганди – вітчизняні ЗМІ є значущим конструктивним інструментом стабілізації соціокультурного простору.

Варто пам'ятати, що виключна системність та планомірність кроків у напрямку формування медіаграмотності та критичного мислення громадян мінімізує наслідки зазіхання ворожої держави на територіальну цілісність України.

Список використаних джерел:

1. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підручник / 5-те вид. перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 496 с.
2. Луман Ніклас Реальність мас-медіа / за ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ : ЦВП, 2010. 158 с.
3. Юськів Х. В., Польовий Т. Є. Російська пропаганда як інструмент «гібридної агресії». *Політичне життя*. 2021. № 3. С. 86–95. URL: <https://orcid.org/0000-0003-0209-2386> (дата звернення: 14.03.2024).
4. Желіховська В. Роль ЗМІ в умовах технічної глобалізації як ключового джерела інформації про російсько-українську війну для вітчизняної медійної аудиторії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Журналістика*. 2020. Вип. 101. С. 37–41.

Панченко Р. В.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

НОРМАТИВНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС ЩОДО ЗОВНІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ З УКРАЇНИ ОСІБ

Після розв'язання росією 24 лютого 2022 року повномасштабної війни, мільйони людей були змушені залишити Україну та шукати тимчасовий захист у країнах ЄС. Рішенням Ради ЄС 2022/382 від 4

березня 2022 року було визнано існування масового припливу переміщених осіб з України через війну агресії росії проти України та відкрито процедуру надання тимчасового захисту [1]. На 30 листопада 2023 року 4,27 мільйона громадян, які втекли з України, отримали цей статус, зокрема, відзначено збільшення кількості його бенефіціарів у Німеччині, Чехії та Норвегії і зменшення у Польщі, Італії, Франції та Люксембурзі [6]. Слід зазначити, що рішенням Європейської Ради від 28 вересня 2023 року було продовжено тимчасовий захист для осіб, які тікають від війни агресії росії проти України, до 4 березня 2025 року [8].

Для повнішого розуміння соціальної політики Європейського Союзу стосовно зовнішньо переміщених з України осіб, варто дослідити її нормативні основи, що включають директиви та інші документи, які регулюють права та захист цих осіб (табл. 1).

Таблиця 1

**Засади документи, що визначають нормативні основи
соціальної політики**

Дата прийняття	Назва документу	Опис
20 листопада 1951 р.	Женевська конвенція про статус біженців	Основоположний міжнародний договір, що визначає, хто вважається біженцем, їхні права та юридичні зобов'язання держав приймати та захищати біженців.
20 липня 2001 р.	Директива ЄС про тимчасовий захист	Встановлено мінімальні стандарти надання тимчасового захисту в ситуаціях масового припливу переміщених осіб, які не можуть повернутися до своєї країни походження.
13 грудня 2011 р.	Директива ЄС про кваліфікацію	Встановлює стандарти для визначення статусу громадян третіх країн або осіб без громадянства як осіб, що потребують міжнародного захисту.
26 червня 2013 р.	Директива ЄС про процедури надання та позбавлення міжнародного захисту	Встановлено спільні процедури для розгляду заяв на надання та позбавлення міжнародного захисту.
26 червня 2013 р.	Регламент (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради	Визначає відповідальну державу за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній із країн-членів ЄС.

Ці нормативні акти спрямовані на забезпечення соціального захисту, надання доступу до освіти, медичної допомоги та інших потреб, які виникають у зв'язку з переміщенням. Закладання

нормативних основ має тривалу історію і характеризується наступністю, термінологічною єдністю та поступовим розвитком.

Стартовою точкою відліку у визначенні нормативного забезпечення соціальної політики щодо переміщених осіб можна вважати Женевську конвенцію про статус біженців (1951 рік). Хоча це міжнародний договір, а не документ ЄС, він є основоположним для визначення статусу біженців і використовується країнами ЄС як частина їхнього національного та європейського законодавства. Конвенцією визначено, хто вважається біженцем, права біженців та юридичні зобов'язання держав приймати та захищати біженців. Основні положення включають заборону на примусове повернення, права на працю, освіту, громадську допомогу, доступ до судового захисту, а також міжнародну співпрацю в області захисту біженців. Конвенція закликає держави-учасниці співпрацювати з Агенцією ООН у справах біженців, щоб забезпечити дотримання цих стандартів [2].

20 липня 2001 року було прийнято Директиву ЄС про тимчасовий захист (2001/55/ЄС), якою встановлено мінімальні стандарти надання тимчасового захисту в ситуаціях масового припливу переміщених осіб, які не можуть повернутися до своєї країни походження, та заходи щодо сприяння збалансуванню зусиль між державами-членами у прийомі таких осіб і несенні наслідків цього прийому. Ця директива спрямована на забезпечення негайного і тимчасового захисту для осіб, які потрапляють під дію масового переміщення, зокрема у випадках, коли система надання притулку може бути перевантажена. Директива включає положення щодо умов прийому та проживання осіб, які користуються тимчасовим захистом, доступу до ринку праці, медичного обслуговування, освіти, а також процедури реєстрації та визначення відповідальності держав-членів за розгляд заяв про надання притулку. Вона також закликає до солідарності та співпраці між державами-членами для забезпечення збалансованого розподілу відповідальності та витрат, пов'язаних із прийомом переміщених осіб [3].

Наступним важливим, більш спеціалізованим документом стала Директива ЄС про кваліфікацію від 13 грудня 2011 року (2011/95/ЄС), що встановлює стандарти для визначення статусу громадян третіх країн або осіб без громадянства як осіб, що потребують міжнародного захисту, забезпечує єдиний статус для біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, та визначає зміст наданого захисту. Вона спрямована на гармонізацію критеріїв визнання і забезпечення мінімального рівня пільг для таких осіб у всіх державах-членах, що має допомогти обмежити вторинне переміщення заявників на міжнародний захист між країнами ЄС через різницю в законодавстві [4].

26 червня 2013 року було прийнято Директиву ЄС про процедури надання та позбавлення міжнародного захисту (2013/32/ЄС). Нею встановлено спільні процедури для держав-членів Європейського Союзу щодо розгляду заяв на надання та позбавлення міжнародного захисту. Її мета – забезпечити більш ефективно та єдине застосування міжнародного та Європейського законодавства про біженців, а також гарантувати високий рівень захисту прав людини для заявників на притулок. Основні аспекти цієї директиви включають:

- визначення чітких критеріїв для оцінки заяв на міжнародний захист;
- процедури швидкого розгляду для заяв, які вважаються невмотивованими або з інших причин не потребують детального розслідування;
- правила щодо оскарження рішень по заявах;
- вимоги до держав-членів щодо надання доступу до процедур надання притулку, умов затримання та доступу до правової допомоги для заявників.

Директива підкреслює необхідність захисту особливо вразливих категорій заявників, включаючи неповнолітніх без супроводу та осіб, які пережили тортури або інші форми серйозного насильства. Вона також закликає держави-члени забезпечити, щоб процедури розгляду заяв на притулок були справедливими та ефективними, а рішення –

приймалися на основі належного розгляду кожного індивідуального випадку [5].

26 червня 2013 року було опубліковано Регламент (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради, більш відомий як «Дублінський III Регламент». Він визначає, яка країна ЄС відповідальна за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній із країн-членів ЄС. Цей регламент визначає критерії та механізми для визначення, яка саме держава-член ЄС відповідальна за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, поданої в одній з держав-членів ЄС громадянином третьої країни або особою без громадянства. Головна мета цього регламенту – забезпечити швидке визначення відповідальної держави, щоб ефективно та справедливо розподілити відповідальність за розгляд заяв про притулок між державами-членами, а також уникнути зловживання процедурами подання заяв та забезпечити захист прав заявників на міжнародний захист.

Регламент включає положення про:

- процедури взаємного обміну інформацією між державами-членами через систему «Eurodac», що дозволяє порівнювати відбитки пальців заявників;
- механізми для перевірки умов прийому заявників на притулок, особливо для вразливих груп, таких як неповнолітні та особи, які потребують особливої уваги;
- обов'язок держав-членів забезпечувати право на оскарження рішення про передачу заявника до іншої держави-члена.

Дублінський III Регламент є ключовою частиною Європейської системи притулку, маючи на меті забезпечення ефективності та справедливості в розгляді заяв про надання притулку в ЄС [7].

Як видно з проаналізованих документів та їхньої хронології, існує прямий зв'язок із політичною ситуацією у світі, а саме війною в Іраку та Афганістані (2000-і рр), арабською весною та громадянською війною в Сирії (початок 2010-х), кризою в Лівії, Сахелі, Нігерії, Сомалі та інших країнах Африки (середина 2010-х), а також війною в Україні (2014 та 2022). Ці хвилі міграції вплинули на політичну,

соціальну та економічну ситуацію в Європейському Союзі, спонукаючи до реформ у міграційній політиці, питаннях інтеграції та зовнішніх відносинах.

Список використаних джерел:

1. Almost 4.3 million people under temporary protection. *ec.europa.eu*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/DDN-20240112-2> (date of access: 4.03.2024).
2. Convention relating to the Status of Refugees. *https://www.ohchr.org*. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees> (date of access: 4.03.2024).
3. Directive - 2001/55 - EN - EUR-Lex. *The official portal for European data / data.europa.eu*. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj> (date of access: 4.03.2024).
4. Directive - 2011/95 - EN - qualification directive - EUR-Lex. *The official portal for European data / data.europa.eu*. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/95/oj> (date of access: 4.03.2024).
5. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast) | Refworld. *Refworld*. URL: <https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2013/en/97663> (date of access: 4.03.2024).
6. Implementing decision - 2022/382 - EN - EUR-Lex. *The official portal for European data / data.europa.eu*. URL: http://data.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj (date of access: 4.03.2024).
7. Regulation (EU) No 604/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2013/en/14874> (date of access: 4.03.2024).
8. Ukrainian refugees: EU member states agree to extend temporary protection. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/09/28/ukrainian-refugees-eu-member-states-agree-to-extend-temporary-protection/> (date of access: 4.03.2024).

Таран І. О.,
здобувачка вищої освіти ступеня магістра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

СТРАТЕГІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ БІЗНЕСМЕНІВ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ІНТЕРВ'Ю

Комунікація є невід'ємною частиною життя людини, оскільки людина є істотою соціальною. Лише під впливом соціуму людина розвивається в індивіда й набуває ознак «Людини».

Проте, з плином часу, комунікація, як процес спілкування та взаємодії змінилась й набула нових відтінків значення. Зараз вона розглядається не тільки як спосіб передання та отримання інформації, але й як спосіб впливу на думки та ідеї оточуючих. Така якість спілкування яскраво проявляється у формі бізнес-комунікації.

Бізнес-комунікації (англ. business – справа, діло та лат. communicatio – зв'язок) – міжгрупові та міжособистісні комунікації, специфіка, структура та функції яких зумовлені сферою ділових відносин, у якій вони використовуються [4].

У сфері бізнесу вміння ефективно спілкуватися завжди мало велике значення. Знання основ ділового спілкування дозволяє досягати успішної взаємодії з діловими партнерами, забезпечує комфортну психологічну атмосферу та використання різноманітних стратегій і тактик для досягнення компромісу та співпраці. Це, в свою чергу, допомагає ухвалювати більш обґрунтовані рішення під час переговорів та знижує ризики економічної діяльності [3].

Процеси комунікації, особливо у контексті бізнесу, мають чітко визначені цілі та наміри. Сторони спілкування стараються передати не просто дані, а вже оброблену, скомпоновану і сформульовану інформацію таким чином, щоб отримати очікуваний результат чи реакцію. Проте, важливо розуміти, що зворотний зв'язок може не завжди відповідати очікуванням, оскільки людина завжди залишається унікальною та індивідуальною у сприйнятті і передачі інформації. Свідомий зворотний зв'язок є результатом роботи особистості та відображенням її суб'єктивності [3].

Із розвитком інноваційних технологій звичайний нам живий процес спілкування перемістився у віртуальну площину, яка за період пандемії та війни стала чи не єдиним можливим засобом взаємодії як у повсякденному житті, так і у професійній сфері. Таким чином, й у бізнес сфері медійне інтерв'ю стало провідним засобом поширення своїх ідей та впливу на слухачів. Воно формує загальний імідж компанії та визначає характер стосунків, які формуються із партнерами.

Враховуючи те, що глобалізаційні процеси призвели до активної міжнаціональної взаємодії та обміну досвідом, площиною написання тез є саме англomовне медійне інтерв'ю, оскільки англійська офіційно вважається міжнародною мовою спілкування.

Англomовне бізнес-інтерв'ю – це зафіксований письмово завершений комунікативний акт між журналістом та респондентом у ситуації послідовного чергування запитань і відповідей, що складають сукупність діалогічних єдностей, об'єднаних спільною темою та комунікативною метою задля отримання інформації, думок і суджень, що представляють суспільно-економічний інтерес [2].

Бізнес-інтерв'ю належить до медійного бізнес дискурсу, що є сукупністю текстів у засобах масової інформації, об'єднаних загальною бізнес-тематикою у поєднанні з публічним обговоренням економічних, соціальних та особистих питань. При цьому інтенція інтерв'юера та респондента реалізується завдяки найбільш вдалому, сильному і точному доборі засобів комунікації (комунікативних стратегій) [2].

Комунікативна стратегія інтерв'ю – впорядкована спрямованість мовних ресурсів на виконання немовного завдання спілкування в мовленнєвій події, тобто когнітивний план спілкування, за допомогою якого реалізується комунікативне завдання [2].

Стратегія комунікацій у готовому вигляді має відповісти на такі питання: навіщо, що, кому, як ми хочемо розповісти про бренд і компанію. Це документ, який має стати дорожньою картою інтерв'юера та респондента на шляху до серця аудиторії [1].

Загалом виділяють шість стратегій комунікативної поведінки, які можуть використовуватись в англomовному медійному інтерв'ю: PR-стратегія, стратегія витіснення конкуренції, стратегія надання інформації, стратегія ненадання інформації, корпоративна стратегія та національна стратегія. Розглянемо кожену стратегію окремо.

PR-стратегія передбачає створення та підтримку позитивного іміджу компанії чи особи через публічні виступи, засоби масової інформації та інші комунікаційні канали. Вона відображає соціальну взаємодію між групами та інституціями у суспільстві. З філософської точки зору ця стратегія полягає в розумінні, як соціальні угруповання конструюють свої ідентичності та сприймають інформацію через медійні канали.

Стратегія витіснення конкуренції передбачає застосування таких тактик, як критика конкурентів, акцент на недоліках конкурентів, підкреслення власних переваг тощо, з метою витіснення конкурентів з ринку. Вона є відображенням соціальних відносин в суспільстві, де існує конкуренція за ресурси та вплив. Ця стратегія базується на питанні про справедливість та владу у взаємодії між різними групами.

Стратегія надання інформації передбачає активну комунікацію та поширення інформації про продукти, послуги чи компанію, щоб залучити увагу цільової аудиторії та підвищити їхній інтерес. Ця стратегія відображає соціальні механізми обміну інформацією та вплив на громадську думку. З філософської точки зору, вона може відображати питання про природу істинності та пізнання.

Стратегія ненадання інформації передбачає стратегічне обмеження чи керування потоком інформації для досягнення певних цілей, таких як захист конфіденційної інформації, управління громадською думкою тощо. Вона відображає соціальні відносини контролю та обмеження доступу до інформації. Філософський аспект полягає в розумінні, як ця обмеженість впливає на свободу та права індивідів.

Корпоративна стратегія передбачає створення і підтримку спільного розуміння цінностей та цілей серед співробітників компанії з метою досягнення успіху та впровадження стратегічних ініціатив.

Вона відображає соціальні відносини у межах організації та вплив корпоративної культури на індивідуальність. З філософської точки зору, вона може відображати питання про взаємозв'язок між індивідуальними цінностями та цілями та загальними цілями організації.

Національна стратегія передбачає використання патріотичних чи національних мотивів для підтримки продуктів чи послуг або для підкреслення зв'язку з конкретною нацією чи культурою. Ця стратегія відображає соціальні відносини та ідентичність нації чи культурної спільноти. З філософської точки зору, вона може відображати питання про національну самосвідомість та співвіднесення індивідуальної і колективної ідентичності.

Підсумовуючи усе зазначене, стратегії комунікативної поведінки бізнесменів в англomовному медійному інтерв'ю відображають соціальні взаємодії та цінності у суспільстві. Вони враховують як індивідуальні, так і колективні цілі бізнесменів та організацій. Вони є складними та відображають вплив соціальних та культурних чинників на бізнес у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Грекова А. Комунікаційна стратегія: Що це та як побудувати | Блог eSputnik. URL: <https://esputnik.com/uk/blog/navisho-potribna-komunikacijna-strategiya-ta-yak-yiyi-pobuduvati> (дата звернення: 20.03.2024).

2. Дегтяренко М. О. Комунікативна поведінка бізнесменів в англomовному медійному інтерв'ю. Науково-консультаційний центр КНУ ім. Т. Шевченка. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/b7a/aref_Degtiarenko%20M.O..pdf (дата звернення: 20.03.2024).

3. Ковальов Б. Л., Павлик А. В., Федина С. М. Бізнес-комунікації. SumDU Repository: Home. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/77603/1/Kovalov_Biznes_komunikatsii.pdf;jsessionid=6706BDC588A4D5779BAFD5DC280AFCA9 (дата звернення: 20.03.2024).

4. Учасники проектів Вікімедіа. Комунікація – вікіпедія. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Комунікація> (дата звернення: 20.03.2024).

Шауренко А. В.,
кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ВПЛИВ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ СПАДЩИНИ НА СУЧАСНУ КУЛЬТУРУ КРАЇН СНД

Падіння Радянського Союзу в 1991 році позначило собою не лише політичний розкол, але й значний вплив на культурний ландшафт країн, які були часткою цієї супердержави. Наступні десятиліття відобразилися на розвитку культури в країнах СНД, що надихає на проведення аналізу впливу пострадянської спадщини на сучасну культурну карту регіону.

Метою даної роботи є дослідження впливу спадщини СРСР на сучасну культуру пострадянських країн, включаючи процеси соціально-політичних змін та культурну трансформацію.

Після розпаду СРСР країни пострадянського простору стали свідками значних соціально-політичних змін. Нові незалежні держави прагнули побудувати демократичне суспільство та ринкову економіку. Ці процеси супроводжувалися культурними перетвореннями, яка відображалася у всіх аспектах суспільного життя, включаючи мову, архітектуру, мистецтво, літературу, музику тощо. Нові теми, сюжети та стилі виникали в культурному просторі кожної країни, але водночас вони продовжували зберігати елементи радянських традицій, які стали неодмінною складовою частиною їхньої ідентичності.

У впливі спадщини колишнього СРСР на сучасну культуру пострадянських країн виявляється ряд ключових аспектів, що суттєво визначають соціально-політичні та культурні процеси.

По-перше, саме російська мова залишається важливим комунікаційним містком між різними національностями пострадянських країн, сприяючи культурній і соціальній спільноті. Незважаючи на тенденцію до національного відродження та підтримки мов своїх національних меншин, російська продовжувала мати своїх прихильників. Наприклад, 1990-х рр. у Казахстані 33,7% населення віддавало перевагу російській мові, у Литві та Естонії відповідно – 40,5% та 33,3% населення теж зберігало російську мову як основну у спілкуванні. Україна не є тут виключенням, бо понад третини її мешканців обирали у повсякденні використання російської і чим ближче до сходу, тим більший відсоток. Проте, треба відзначити, що в Україні, як і в інших країнах, спостерігалось поступове зміцнення рідної мови як основної. Виключенням є Білорусь, де понад 70% населення є російськомовним. Це свідчило про сильний вплив російської культури та історичні зв'язки між Білорусію та росією.

Другим аспектом є література. Твори радянських письменників продовжують залишати свій великий вплив на сучасний світ. Ті, хто працювали у період радянської влади, ще довго домінували в культурному житті країн СНД. А класична російська література, така, наприклад, як твори Достоевського чи Толстого, досі вивчаються та цитуються в школах.

Далі – архітектурна та мистецька спадщина СРСР. Багато будівель та монументів, створених у радянські часи, продовжують бути важливими символами культурного доробку регіону. Наприклад, урядові будівлі, культурні центри та житлові комплекси («хрущовки» тощо). Чимало пострадянських країн зберігають пам'ятники та монументи, споруджені у честь важливих подій та осіб радянської історії, такі як – Леніну або монументи до Великої Вітчизняної війни.

У сфері образотворчого мистецтва також можна помітити спільні риси пострадянської культури. Спільна художня традиція, що сформувалася під час радянської епохи, зберігається у творчості багатьох митців країн СНД. Соцреалізм, як важливий напрямок в

образотворчому мистецтві, залишається актуальним і до цього дня впливає на розвиток сучасного мистецтва.

Окрім вищезгаданих аспектів варто відмітити і музичну спадщину СРСР, що глибоко урізноманітнена та багатогранна. З одного боку, це включає класику, яка здобула світове визнання завдяки композиторам, таким як Сергій Прокоф'єв, Дмитро Шостакович, Сергій Рахманінов та інші. З іншого боку, це народна музика, яка відображала різноманіття культур і традицій, що існували у межах СРСР. Окрім того, відомі пісні радянських рок-гуртів, таких як «Кино», «Акваріум», «Король и Шут» та багатьох інших, залишають свій слід у сучасній музичній культурі, яка продовжує розвиватися й трансформуватися. Сучасні музиканти активно використовують елементи народної музики у своїх творах, створюючи нові жанрові змішання та унікальні звучання, що об'єднують минуле і сьогодення.

Отже, пережитки Радянського Союзу можна спостерігати на різних рівнях суспільного життя у різних пострадянських країнах. Деякі з них відзначаються більш значним впливом СРСР, у той час як інші демонструють менше виражений його авторитет. Такі країни як Литва, Латвія, Естонія, що стали частинами Радянського Союзу під час Другої світової війни, почали активно розвивати свою національну культуру та ідентичність одразу після отримання незалежності, чого не напишеш про Білорусь, Казахстан, Україну (особливо у східних та південних регіонах країни).

Список використаних джерел:

1. Українська правда: веб-сайт. URL <http://surl.li/rwvqx> (дата звернення: 20.03.2024).

2. Як змінилися українці та інші громадяни пострадянських країн після розпаду СРСР. Велике дослідження. ТСН: веб-сайт. URL <http://surl.li/rwvrc> (дата звернення: 20.03.2024).

2. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТОЛОГІЇ

Балановський Я. М.,

кандидат політичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: СУТНІСТЬ І НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Історія України переконує, тим, хто через дію різних причин не надавав належної уваги проблемам безпеки української спільноти довелося тривалий час перебувати у статусі народу без держави. Бездержавне існування українців стало причиною, по-перше, втрат багатьох мільйонів людських життів. По-друге, сусідні імперські держави, у першу чергу, московія нищили унікальну ментальність українців, нищили українськість.

Розпад «тюрми народів», якою насправді був так званий радянський союз, спадкоємець імперії московітів не вирішив автоматично проблеми забезпечення національної безпеки України. Навпаки, уламок радянської імперії в особі московітської федерації актуалізував цю проблему. В. Ліпкан так пояснює це становище: «В умовах становлення України як демократичної держави її прагнення щодо вступу до євроатлантичних структур, прагнення бути повноправним членом ЄС, кількість та якість загроз та небезпек, а також їх різноманітність суттєво збільшуються. Через це проблема забезпечення національної безпеки вважається актуальною, а її розв'язання пов'язано із необхідністю розроблення єдиної системи знань про національну безпеку, уніфікованого методологічного підходу до вивчення її складових, а отже, й методологічної бази для аналізу, оцінки та прогнозування, прийняття управлінських рішень у цій галузі – управління національною безпекою» [1, с. 7].

Дослідник питань національної безпеки В. Смолянюк акцентує увагу на ту обставину, що українці тільки здобувають сталий досвід існування громадянами суверенної держави. Або, іншими словами, в українському суспільстві тільки формується та соціально-політична

спільність, яку у містах-державках Стародавньої Греції позначали терміном «демос». «Разом з тим, маючи багатовікове розуміння сутності безпеки, феномен національної безпеки як вищого виразу безпекового структурування суспільства сучасною українською громадою осмислюється протягом життя лише одного покоління. Україна не набула необхідного безпекового досвіду, як це зробили інші держави, і не тільки західні. За таких умов зволікання з адекватним усвідомленням та ефективним державно-управлінським втіленням системи національної безпеки може мати трагічні наслідки для української державності, включно з її втратою» [2].

Пошук причин недостатньої уваги до проблем національної безпеки приводить В. Смолянюка до такого висновку «Це пояснюється тим, що триває процес становлення української нації, який особливо прискорився після Революції Гідності 2014–2015 років.¹ Відповідно, процес «забезпечення» стосується того соціально-політичного продукту (нації), який ще не набув усталених форм та поєднує в собі риси як незалежної, так і залежної України. Залежної від довоколишніх імперських держав, залежної від історичної несправедливості, залежної від власних соціально-політичних недоліків, що накопичувались з покоління в покоління» [2].

Зафіксуємо точку зору В. Смолянюка, українська нація знаходиться у стані формування, вона ще не стала самодостатнім суб'єктом соціально-політичних процесів як в українському суспільстві так і на міждержавному рівні.

Звернемося тепер до пояснення змісту поняття «національна безпека». Закон України «Про основи національної безпеки України» так відповідає на це запитання: «Національна безпека України – комплекс законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на постійну захищеність життєво важливих інтересів людини і

¹ Автор тез дотримується іншої періодизації масових акцій протесту на Майдані Незалежності названих пізніше «Революцією Гідності». Як відомо початком масового характеру протестних дій було побиття студентів, яке сталося 21 листопада 2013 р. Завершилися масові протести успіхом протестувальників, коли 23.02.2014 р. В. Янукович Верховною Радою України був позбавлений повноважень Президента України. 27.02.2014 він разом зі своїми прислужниками втікає із Києва спочатку у Крим, а потім до Ростова і, врешті, Москви.

громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики і охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і довкіллі та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій для створення потенційних або реальних загроз національним інтересам».

[3] Тобто, цитованим вище Законом України безпека України пояснюється ним, по-перше, системною цілісністю елементів структури безпеки, по-друге, системною цілісністю заходів, що стосуються кожного із елементів внутрішньої будови національної безпеки. Взаємодії, взаємозв'язки, взаємозалежності безпекових заходів у кожній із ланок безпеки забезпечать системну цілісність безпеки, тобто гарантуватимуть безпеку тієї системної цілісності, якою є національна безпека.

Акцентування уваги на терміні «національна» означає, що йдеться про особливого суб'єкта, соціальний механізм безпеки якого вказаний закон покликаний запровадити та гарантувати. Цим суб'єктом називається українська нація, адже національна безпека України не може бути безпекою чогось іншого, окрім як української нації. Однак, у суспільних науках, зокрема, соціології, політології

термін «нація» застосовується для позначення якісно різних соціальних спільностей, а саме «нація культурна» і «нація політична». Наприклад, ось як ці терміни застосовує Ф. Майнеке: «Ми розрізняли нації культурні і нації політичні, національні держави у політичному і національні держави у національно-культурному значенні слова» [4, с. 510]. Багато сучасних дослідників українського суспільства ведуть мову про процес становлення політичної нації в Україні, про особливий стан українського суспільства, який або засвідчує сформованість політичної нації, або тільки відображає процес її утворення тощо.

На глибоке переконання автора, таке застосування терміну «нація» не тільки не сприяє кращому розумінню актуального стану українського суспільства, а, навпаки, перешкоджає йому. Якщо погодитися із таким тлумаченням то, серед іншого, це означає існування в українському суспільстві двох українських націй, однієї культурної, а іншої політичної. Існування двох українських націй ставить низку питань, наприклад, щодо змісту їх взаємодій, взаємозв'язків, взаємозалежностей; дослідження того, як кожна із цих націй впливає на економічний, соціальний, політичний, культурний розвиток українського суспільства; Закон України «Про основи національної безпеки України» однаковим чином стосується кожної із націй, чи безпека котроїсь однієї із них є важливішою тощо.

На переконання автора, вирішенню цієї гносеологічної проблеми сприяє звернення до аналізу політичного життя полісів Стародавньої Греції. У тогочасних містах-державках розрізнялися дві категорії населення. Перша із них позначалася терміном «демос», а друга «етнос». Словник іншомовних слів відповідно перераховує таку сукупність властивостей позначених цими термінами: «демос (гр. demos – народ, населення) – 1) у Стародавній Греції – народ, тобто основна повноправна частина населення, яка протиставлялася аристократії (евпатридам); до демосу не входили раби; 2) непривілейована частина населення; простий люд» [5, с. 337]; «етнос – (гр. ethnos = народ) – стійка стала соціальна група людей, що історично склалася» [5, с. 436].

Важливо звернути увагу на те, що і перший, і другий терміни українською мовою перекладаються як «народ». Однак, між тим народом, яким є демос, і тим народом, яким є етнос існує істотна різниця. Наприклад, Е. Тонкін стверджує: «У найдавніших писемних джерелах, – наприклад, у Гомера – слово «етнос» не застосовували для позначення людських груп зі спільною культурою, зі спільним походженням або мовою. Його вживали переважно, щоб позначити великі однорідні (undifferentiated) групи тварин або воїнів. Цим словом часто позначали скупчення тварин і комах (бджіл, птахів або мух), потім – схожі гурти воїнів; при цьому в центрі уваги були такі якості, як численність, аморфність структури та загрозлива рухливість» [6, с. 450].

М. Макдоналд, Е. Тонкін, М. Чепмен «на підґрунті аналізу творів Есхіла, Геродота, Софокла, Піндара, Аристотеля та ін. доходять висновку, що термін «етнос» застосовується, по-перше, для позначення скупчень біологічних організмів, подібних до просторових сукупностей людей, наприклад, маси мурашок або турми воїнів. По-друге, ним також відображають особливу якісну характеристику певних спільнот людей, полягає вона у тому, що ці люди не належать до спільноти своїх, наприклад, еллінів або римлян, а, навпаки, є інакшими, чужими, відсталими, загрозливими, підозрілими» [7, с. 28].

Демос є тією спільнотою, яка бере участь у вирішенні спільних справ міста-держави, бере участь у політиці, саме демос бореться за владу з евпатридами. Демос є тією частиною спільноти міста-держави Стародавньої Греції, яка по суті є політичною спільнотою. Вона за цією ознакою відрізняється від іншої її частини, а саме тієї, яка участі у спільних справах полісу не бере, а отже, не є демосом. Її стародавні греки називали етнос.

Звернемося тепер до характеристик актуального стану українського суспільства. Емпірично фіксовані індикатори засвідчують, що тут дійсно ще тільки формується та специфічна частина суспільства властивості, якої у містах-державах Стародавньої Греції позначалися терміном «демос».

Характер розвідки робить неможливим розлогий аналіз окресленої гносеологічної проблеми. Однак, уже наведені аргументи переконують, що терміни «політична нація», «культурна нація» не сприяють інтерпретації актуального стану українського суспільства, а, навпаки, перешкоджають цьому.

В Україні з етнокультурної спільності, яка позначається терміном «нація» і до якої входять тільки етнічні українці твориться поліетнічна спільність «демос». Демос формується не тільки з частини етнічних українців, але й інших етнічних груп, яких за даними перепису населення в Україні є більше 130. Звідси національна безпека України розуміється як безпека українського демосу, безпека держави, створеної українським демосом та безпека, яку український демос захищає сьогодні від масованого вторгнення рашистських загарбників.

Список використаних джерел:

1. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : Кондор. 2006. 552 с.

2. Смолянчук В. Ф. Національна безпека України: термінологічний баласт чи державотворча необхідність? *Суспільно-політичні процеси*. 2017. Вип. 2–3. С. 68–85. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/items/2054a36b-31c4-4dbe-b802-3ffb410fa8cd> (дата звернення: 16.03.2024).

3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 16.03.2024).

4. Майнеке Ф. Загальний погляд на націю, національну державу і космополітизм. Ч. 4. Нація як концепт і цінність. *Націоналізм. Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. С. 13–24.

5. Словник іншомовних слів / укладачі: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 624 с.

6. Тонкін Е., Макдоналд М., Чепмен М. Історія і етнічність. *Націоналізм: Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2000. С. 449–454..

7. Балановський Я., Карасевич А. Проблеми понятійного забезпечення дослідження актуального стану українського суспільства в контексті соціологічного аналізу етносоціокультурних явищ і процесів. *Грані*. 2021. № 7–8. Т. 24. С. 26–38.

Баштанник О. В.,

кандидат політичних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ СТІЙКОСТІ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021 було введено в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 р. «Про запровадження національної системи стійкості». У вказаному рішенні національна стійкість визначається як «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стає функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій» [5]. Таким чином, ще до початку повномасштабного вторгнення на територію України у системі нормативно-правових актів були закріплені приписи щодо необхідності розбудови національної системи стійкості для забезпечення національної безпеки.

В наукових дослідженнях концепт національної стійкості, актуальність аналізу якого з початку повномасштабного вторгнення на територію України значно зросла, розглядається у більш розширеному контексті, із значним акцентуванням на гуманітарній

складовій проблематики. Зокрема, дослідження щодо окремих аспектів національної системи стійкості реалізовані С. Криловою, С. Пирожковим, А. Лепіховим та деякими іншими аналітиками, але значущість проблематики потребує подальшого поглибленого наукового опрацювання.

Аналіз масиву вітчизняних наукових і прикладних розробок з проблематики функціонування національної системи стійкості показав, що в даному контексті можливо виокремити два основних виміри її розбудови:

1) внутрішній вимір, актуалізований дослідженнями складової екологічної безпеки держави як важливого елементу національної системи стійкості (але може реалізуватися щодо аналізу інших аспектів, наприклад, загроз економічної безпеки держави). Дослідження тут можуть бути представлені комплексом розробок, що стосуються широкого кола проблематики, але зосереджені навколо національної системи стійкості як основоположної платформи їх реалізації;

2) зовнішній вимір, що спрямований на вивчення потенціалу національної стійкості в контексті процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України (взаємопов'язаний із особливостями внутрішньо системних суспільно-політичних процесів та ресурсного забезпечення).

Новітні дослідження внутрішньо системного виміру формування національної системи стійкості зосереджені переважно навколо проблематики екологічної складової національної безпеки України. В. Гандзюра та Л. Гандзюра з цього приводу зазначають, що «в концепції «Національної стійкості» екобезпекова складова ще не посіла належного для національної безпеки місця. Екобезпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави, яка повинна її гарантувати поряд із військовою, економічною та особистою безпекою. Всі складові природного оточення мають бути оптимальними для нормального функціонування і розвитку людської цивілізації, що можливо лише за якісного стану довкілля» [2, с. 134].

Варто зазначити, що в нашій країні наявна достатня кількість кваліфікованих фахівців, які мають намір актуалізувати наукові дослідження та прикладні розробки в даному напрямі – наприклад, «проблемою удосконалення національної системи стійкості, активно займається Центр європейської та євроатлантичної інтеграції Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, який тісно співпрацює з фахівцями як України, так і низки інших країн, творчо використовуючи їхній досвід у розбудові національної системи стійкості» [1, с. 11].

Зовнішній вимір розбудови національної системи стійкості спрямовує зусилля фахівців та увагу дослідників на, відповідно, зовнішньополітичні вектори національної політики. В першу чергу, вчені зазвичай звертаються до тематики інтеграційної політики, події новітнього періоду історії України також вносять свої корективи дослідницький процес. Так, Т. Герасимчук у своїй роботі приходить до висновку, що «національна стійкість України має аналізуватися у двох вимірах, по-перше, як важлива складова протидії російській військовій агресії та захисту суверенітету України, по-друге, як необхідна умова реалізації Україною політики європейської інтеграції» [3, с. 18].

Загальнодержавний курс на європейську інтеграцію був проголошений нашою країною досить давно, проте в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України і зростанні потреби у різноплановій зовнішній допомозі цей орієнтир зовнішньої політики набув нової актуальності. Як підкреслює Т. Герасимчук, «стійкість України – це здатність до протистояння, адаптації та до відновлення задля збереження суверенітету та територіальної цілісності, здатність до реалізації європейського вибору. Солідарність ЄС з Україною – це наша стійкість, безпека і наша спільна боротьба за європейські цінності, свободу та демократію» [3, с. 18]. Таким чином, важливість розбудови національної системи стійкості зумовлена, окрім всього іншого, необхідністю підтримання на достатньому рівні системи національної

безпеки і оборони України, особливо в умовах посилення зовнішніх загроз. Як відзначає В. Ліпкан, «звернення Україною уваги до завдань стійкості та готовності не є новелізацією старих проблем, а слугує відлунням врахування міжнародного досвіду, а також необхідності розроблення нових підходів до реагування та профілактику нових викликів та загроз сучасності, тобто фактично відбувається чіткий наголос на необхідності практичного впровадження проактивної державної політики в рамках реалізації геостратегії сучасної Української держави» [4].

Поряд із зазначеними складовими національної системи стійкості слід також залучити до аналізу інші аспекти її підтримання, що зосереджені на врегулюванні окремих напрямів реалізації державної політики. Серед них у якості основних можливо виокремити сприяння усталенню економічної безпеки як формування підґрунтя для національної безпеки в цілому, розробку державної системи захисту для гарантування безпеки критичної інфраструктури, захист прав і свобод людини в аспекті підтримання публічної безпеки та порядку.

Список використаних джерел:

1. Бондар О. І., Гандзюра В. П., Матвієнко М. Г. Екобезпекова складова національної системи стійкості. *Екологічні науки*. 2022. № 4. С. 7–11. DOI: 10.32846/2306-9716/2022.есо.4-43.1.
2. Гандзюра В. П. Екобезпека в національній системі стійкості. *Стратегія розвитку держави в умовах новітніх викликів міжнародному порядку: політичний, правовий, економічний, гуманітарний, екологічний виміри* : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 5 травня 2020 р. Тернопіль, 2020. С. 132–142.
4. Герасимчук Т. Ф. Національна стійкість як детермінанта європейської інтеграції України. *Політикус*. 2022. № 4. С. 18–28. DOI: 10.24195/2414-9616.2022-4.3.
5. Ліпкан В. Національна стійкість як новітній концепт геостратегічного ландшафту. URL: <https://goal-int.org/natsionalna-stijkist-yak-novitnij-kontsept-geostrategichnogo-landshaftu/> (дата звернення: 10.02.2024).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

Дудка Л. О.,
кандидат історичних наук, доцент
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ІНСТИТУТ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Серед численних факторів суспільного життя, які відбиваються на політиці й суспільстві в цілому є релігія. Глибоко вкорінені релігійно-культурні традиції, активна діяльність церкви та високий рівень довіри до неї громадян нашої держави уможлиблюють активне залучення релігійних організацій до удосконалення військової боєздатності нашої армії через діяльність інституту військового капеланства. Дослідження місця, ролі та значення капеланського руху є цінним не лише для відтворення історичного минулого, але й рефлексує до сучасності, акцентуючи увагу на формуванні дієвого механізму державно-церковної співпраці для більш повного використання церквою свого досвіду та потенціалу у реалізації функцій соціального служіння.

Проблема створення інституту капеланства вперше стає об'єктом наукового дослідження в Україні з відновленням державного суверенітету. Окремого маркування зазнають питання, що стосуються причин, особливостей, механізму та перспектив формування служби військових капеланів.

Нового бачення процес оформлення душпастирського служіння набув після подій на Євромайдані в Києві 21 листопада 2013 р. та подій на Сході нашої держави. Саме тоді священники отримали навички роботи в молитовних палатках на Майдані Незалежності та

пройшли «бойове хрещення» під час сутичок на Банковій у період Революції Гідності 2014 р. Та й взагалі з перших днів АТО, початку війни на Сході душпастирі перебували з військовими, підтримували їх та молилися за них та для них [5, с. 164–165].

Життя наполегливо диктувало потребу в інтенсифікації зусиль щодо завершення процесу остаточного оформлення інституту військового капеланства у воюючій державі. Протягом 2014 – 2015 рр. на розгляд Верховної Ради були винесені ряд законопроектів щодо даного питання, але до остаточного їх затвердження справа не дійшла. Більш дієвою та результативно була законодавча політика на рівні силових відомств. Зокрема, 27.01.2015 р. Міністерство оборони видає наказ «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» [2], подібні розпорядження у 2016 році будуть прийняті на рівні Міністерства внутрішніх справ [3] та Державної прикордонної служби України [1].

25 жовтня 2021 професію «капелан» виділили як окрему з кодом 2460 [4]. Саме день 25 жовтня було визнано як день капелана. У 2023 році це свято вперше відзначали 12 жовтня у зв'язку з реформою календаря. На шевроні капелана міститься основне гасло військових священників – «Бути поруч».

І ось, нарешті, 30 листопада 2021 р. Верховна Рада України прийняла остаточний Закон «Про Службу військового капеланства» [4], який був підписаний Президентом В. Зеленським 17 грудня 2021 р. та набрав чинності не з 1 липня 2022 р., як планували, а з 19 березня 2022 р. На це вплинуло повномасштабне вторгнення РФ та окупація території нашої держави.

Згідно закону, Служба військового капеланства – це окрема структура у складі Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України, що складається з органів управління Служби військового капеланства, військових капеланів і утворена з метою організації заходів щодо

задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їх сімей у мирний і воєнний час.

Відповідні служби військового капеланства підпорядковуються безпосередньо Головнокомандувачу Збройних Сил України, Командувачу Національної гвардії України, керівникам інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Голові Державної прикордонної служби України.

Основними принципами діяльності Служби військового капеланства є:

1) дотримання конституційного права військовослужбовців і працівників на свободу світогляду та віросповідання; 2) рівність представників усіх віросповідань, які проходять службу у Збройних Силах України, Національній гвардії України, в інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях та в Державній прикордонній службі України, у задоволенні їхніх релігійних потреб; 3) рівність військових капеланів незалежно від їх приналежності до релігійної організації; 4) толерантне ставлення військових капеланів до представників інших релігійних організацій; 5) неприпустимість нав'язування релігійних чи інших переконань; 6) добровільність участі військовослужбовців, працівників та членів їх сімей у богослужіннях, релігійних обрядах; 7) рівність військових капеланів різних конфесій щодо використання духовних центрів; 8) пріоритетність бойової (спеціальної) підготовки під час планування та проведення заходів щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців [4].

Шлях становлення капеланства в Україні був доволі тернистим. Його розвиток пройшов крізь безліч випробувань зневірою, байдужістю, відкритим ігноруванням та навіть злочинним запереченням. Більше 30 років нашої незалежності капеланство не визнавалося офіційно, а професії «капелан» до 2021 фактично не існувало. Та в період війни священники – одні з тих, хто підтримує моральний дух наших військових, знаходячись у найгарячіших точках боротьби і наближаючи нашу перемогу. Зі становленням інституту

капеланства, священник у лавах ЗСУ стає частиною держави, залишаючись при цьому людиною Церкви.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Державній прикордонній службі України: МВС України; Наказ, Положення від 10.10.2016 р. № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1430-16#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

2. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: Міноборони України; Наказ, Положення від 14.12.2016 р. № 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#n7> (дата звернення: 10.03.2024).

3. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України: МВС України; Наказ, Положення від 24.03.2016 р. № 205. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0557-16#Text> (дата звернення: 10.03.2024).

4. Про Службу військового капеланства; Закон України, Положення від 30.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (дата звернення: 19.02.2024).

5. Филипчук С. Досвід капеланства в умовах АТО. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство»*. Випуск 12. С. 161–169. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/3952/1/16.pdf> (дата звернення: 18.03.2024).

Зубкович О. І.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ГЕОПОЛІТИЧНІ ЗРУШЕННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА ДИНАМІКА: ВІДСТЕЖЕННЯ ПРИЧИН РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Геополітичні зміни та регіональна динаміка відіграли вирішальну роль у формуванні причин російсько-української війни у ХХІ столітті.

Закінчення холодної війни ознаменувало значні зміни у світовій геополітиці. Розпад Радянського Союзу призвів до появи незалежних держав, включаючи Україну. Перерозподіл сил створив нові виклики та можливості для України та регіону в цілому.

Розширення Організації Північноатлантичного договору (НАТО) на схід стало важливою геополітичною подією. У той час як країни колишнього радянського блоку прагнули до членства в НАТО, РФ розглядала розширення альянсу як посягання на її традиційну сферу впливу. Можливість вступу України до НАТО посилила напруженість і сприяла розпалюванню конфлікту [1].

Прагнення України до тісніших зв'язків з Європейським Союзом (ЄС) зустріло опір з боку РФ. Програма ЄС «Східне партнерство», спрямована на розвиток співпраці з колишніми радянськими республіками, посилила геополітичну конкуренцію між РФ та Заходом у регіоні.

Зусилля РФ зі створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) на противагу ЄС відіграли певну роль у формуванні регіональної динаміки. Україна зіткнулася з тиском з обох боків: РФ прагнула включити її до ЄАЕС, а ЄС прагнув тісніших економічних і політичних зв'язків.

Роль енергетичних ресурсів, особливо природного газу, була важливим фактором. Контроль РФ над постачанням енергоресурсів в Україну надав важелі впливу і став інструментом для здійснення

впливу. Суперечки щодо ціни на газ та транзитних маршрутів посилювали геополітичну напруженість.

Анексія Криму у 2014 році РФ суттєво змінила регіональний баланс сил. Контроль над Чорним морем став центральним питанням, що вплинуло на динаміку безпеки і кинуло виклик порядку, що склався після холодної війни [2].

Використання РФ тактики гібридної війни, включно з підтримкою сепаратистських рухів на сході України, продемонструвало зміну способу реалізації геополітичних інтересів. Наявність «заморожених конфліктів» у регіоні, таких як Придністров'я та Абхазія, ще більше ускладнила регіональний безпековий ландшафт.

Геополітичні зміни були тісно пов'язані з націоналізмом і політикою ідентичності. І РФ, і Україна посилялися на історичні наративи і культурні зв'язки для просування своїх геополітичних планів, що сприяло поляризації регіональної динаміки [3].

Ширший контекст глобальної конкуренції за владу, зокрема, між США та РФ, вплинув на динаміку конфлікту. Реакція Заходу на дії РФ в Україні, включаючи санкції, відображала ширшу геополітичну боротьбу за вплив.

У конфлікті на сході України брали участь маріонеткові сили та нерегулярні військові формування. Використання маріонеток дозволило РФ переслідувати свої інтереси, зберігаючи при цьому певний ступінь заперечення, що ще більше ускладнило регіональну динаміку.

Розуміння причин російсько-української війни вимагає урахування цих геополітичних зрушень і регіональної динаміки, оскільки вони сформували контекст, у якому продовжується війна.

Список використаних джерел:

1. Надольский Й. Процеси розширення НАТО і Україна. URL: <http://surl.li/vltf> (дата звернення: 18.03.2024).

2. Юрій Мателешко Геополітика України: історія і сучасність. URL: <http://surl.li/rrqhgc> (дата звернення: 19.03.2024).

3. Олена Кривецька Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/demarkatsini_189.pdf (дата звернення: 19.03.2024).

Максимчук О. В.,
старший викладач,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПОЛІТИЧНІ КОМУНІКАЦІЇ У КОНТЕСТІ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Сфера політичної комунікації поки що переживає своєрідний період накопичення та осмислення емпіричного матеріалу, вироблення методологічних підходів, відповідної системи понять, уточнення термінології, виявлення загальних принципів та критеріїв, спільних уявлень тощо.

Теоретичні основи політичної комунікативістики закладені дослідженнями Н. Вінера, К. Шеннона, У. Уівера, а також філософськими працями Д. Белла, Г. Блумера, Дж. Гелбрейта, Дж. Гербнера, Н. Лумана, А. Моля, Т. Парсонса. Окремі аспекти проблеми – у полі зору вітчизняних науковців: О. Дубаса, О. Зернецької, Ю. Ганжурова, Г. Почепцова, В. Різуна, М. Сомова, Ю. Шайгородського та ін. Разом з тим, залишається актуальною проблема ретельного опрацювання, виокремлення системи понять і термінів за допомогою яких описуються та досліджуються процеси, що відбуваються у комунікативній сфері суспільства, зокрема, у сфері політичної комунікації. Вирішення зазначеної проблеми, значною мірою, сприятиме успіху суспільного розвитку [1].

Протидія розвитку негативних явищ, обумовлених глобальною кризою, потребує нової, ефективної системи політичних комунікацій, здатної швидко й результативно задіяти відповідні антикризові механізми, відповідним чином реагувати на нові виклики і загрози. Для цього необхідні певні «індикатори» інформаційних загроз,

передусім, в політичній сфері, через залучення функціональних можливостей якої було б можливим встановлення рівня цих загроз та використання механізмів політичної протидії таким загрозам. Очевидно, що зазначена система містить людський фактор як суттєвий чинник прийняття рішень. Разом з тим, його вплив має бути мінімізованим, у тому числі, й у зв'язку з високими ризиками ірраціональності, непрофесійності, корупційності тощо [1].

Зв'язки між політичними, соціальними, господарськими структурами, у такому випадку, можуть бути «порушені», а самі ці структури – дезорієнтовані, якщо засоби масової інформації та комунікації неадекватно реагуватимуть на політичні процеси, що відбуваються в соціумі, помилково прогнозуватимуть їх наслідки. Аспекти дієвості комунікацій, з позиції політичного та державного управління (держав-полісів), розглядалися ще в творах античних авторів: Платона та Аристотеля. Зазначимо, що в XVIII–XIX ст. серед наук, що займалися суспільними та гуманітарними проблемами, не було дисциплін, які б досліджували питання комунікацій як явища чи процесу. Г. Тард (1843–1904) був першим, хто чітко заявив про можливості наукового пізнання комунікаційних процесів і висунув ідею подальшого розвитку соціально-комунікаційної діяльності [5].

Сучасні дослідження комунікавістики, у тому числі політичної, спираються на системний підхід, теорію комунікацій та комунікативну філософію постмодерну. Критерієм визначення будь-якої системи служить наявність ряду історичних ознак, властивих саме цій системі. Інформаційний потік політичних комунікацій функціонує у певному соціальному середовищі, де вирішальними є виробничі відносини. Вони впливають не лише на людину, але й на усі складові частини феномена, якими нині є глобальні масово-інформаційні відносини. Політичний зміст преси, телебачення, радіомовлення та інших засобів масової інформації не лише формує громадську думку, але й впливає на інші компоненти життя, загалом – на соціальну дійсність. Уся ця гіперсистема виступає як засіб здійснення єдиного процесу поширення ідей, вчень, теорій, суспільно

значущої інформації, виховання соціальних почуттів, норм, звичок, форм, поведінки тощо [2].

Кожна політична система, як і кожна політична сила, є синтезом можливостей та потреб. Разом з тим, рівень політичної комунікації багато в чому залежить від загального рівня стану соціально-політичного, технічного розвитку, рівня політичної культури суспільства. Окрім того, базова ідеологія політичної системи (визначена та невизначена) безумовно впливатиме на політичну комунікацію як цілісне явище. Саме тому, вочевидь, надалі існуватимуть ідеологічно, партійно-політично ангажовані дослідження, предметом яких є політичні комунікації.

Політична система держави – це система політичних явищ, інститутів, відносин, процесів, принципів організації суспільства. Вона підпорядкована певним політичним, соціальним, правовим, ідеологічним, історико-культурним цінностям і нормам. Політична система включає в себе організацію політичної влади, відносин між суспільством і державою, характеризує політичні процеси, інституалізації влади, політичної діяльності, політичної творчості, характер участі у політичному житті. Вона є складовою геополітичної конструкції, як просторово-часової системи комунікацій, взаємодій держав, технологій і принципів їх здійснення у світовому вимірі [4].

Визначаючи поняття «політична комунікація», на нашу думку, необхідно передусім спиратися на визначення поняття політики. Ю. Шайгородський зазначає, що політика як суспільне явище зорієнтована на розв'язання широкого кола проблем і завдань – політичної влади, політичної організації суспільства, діяльності політичних партій і громадських організацій, взаємовідносин суспільних класів, соціальних груп, еліт у державі, міжнародних відносин, прав і свобод громадянина тощо. Тому в загальному вигляді політику можна трактувати як «сукупність знань, ідей, дій, результатів з розкриття сутності політичного життя, механізмів його організації і контролю над політичним життям суспільства і держави у внутрішньому і зовнішньому вимірах» [3]. Політичні комунікації охоплюють усі аспекти політики, а також здійснюють функцію їх

взаємодії з усіма сферами життєдіяльності через відповідні видові комунікації (економічну, соціальну, психологічну тощо).

Удосконалення та розширення наукової міждисциплінарності, синтез різних підходів до трактування політичної комунікації як суспільно-політичного феномену, розробка моделей його функціонування надасть можливість з одного боку, певним чином уніфікувати, з іншого – розширити та стимулювати осмислення понять, у тому числі – базового – «політичні комунікації». Наукова дискусія щодо понятійно-категоріального апарату політичних комунікацій триває й буде розгортатись, поглиблюватись у процесі розвитку політичних систем.

Політичні комунікації як реальність постійно вдосконалюються, набувають нових ознак, рис і можливостей. Вони суттєво розширюють дієвість систем політичного та державного управління. В основі демократичної моделі політичних комунікацій, що формується в Україні, – рівноправний, прозорий і відвертий діалог та обмін політичною інформацією, підвищення ефективності взаємодії влади і громадськості, формування основ громадянського суспільства.

Список використаних джерел;

1. Бахов І. Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу культур. URL: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Vnads/2012_2/12bisgdk.pdf.

2. Деріско І. Політична культура громадянського суспільства в контексті синергетичної парадигми. *Грані*. Київ. 2015. Вип. № 1 (117). С. 11–16.

3. Єфтені Н. М. Проблеми формування політичної культури в українському суспільстві. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1610/Efteni%20Problemy%20formuvannya%20polit%20kultury.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

4. Ковалевський В. О. Політична комунікація як інструмент подолання кризових явищ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2015. URL : <http://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3218>.

5. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації. Суми : Сумський державний університет, 2021. 195 с.

Малиновський В. Я.,
доктор політичних наук, професор,
Луцький національний технічний університет

ПУТІНІЗМ І ТРАМПІЗМ – КАТАЛІЗАТОРИ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ ЄС І НАТО

Протягом російсько-української війни відбуваються геополітичні процеси, що зумовлюють перегляд існуючих військово-політичних систем у світі. Варварська та агресивна загарбницька політика путіна призвела до глобальних змін у блоці НАТО. У результаті «геніальної» геополітики кремлівського фюрера, який розпочав війну проти України під приводом недопущення розширення НАТО, Північноатлантичний альянс отримав найбільше за останні десятиліття розширення і посилення. 4 квітня 2023 р. 31 членом НАТО стала Фінляндія, котра відмовилися від статусу нейтралітету, що тривав 75 років. 7 березня 2024 р. 32 членом Північноатлантичного альянсу стала Швеція, яка більше двох століть уникала військових союзів і займала нейтральну позицію навіть під час Другої світової війни. У результаті зазначеного, по-перше, до НАТО вступили країни, які кардинально змінили існуючу систему колективної безпеки Альянсу у його північно-східній частині. Кордон НАТО з рф збільшився більш як удвічі (на 1340 км) і тепер становить 2600 км, що значно посилило військову спроможність Альянсу у цьому регіоні та суттєво послабило можливості москви.

По-друге, Балтійське море фактично стало внутрішнім морем країн НАТО, що дає можливість блокування Балтійського флоту рф, включаючи місто Санкт-Петербург. Суттєво поліпшується логістика і взаємодія військових баз Альянсу, розташованих у Скандинавських та Балтійських країнах. Це кардинально змінює стратегічний баланс сил у цьому регіоні на користь НАТО.

По-третє, Альянс поповнився двома потужними дієздатними арміями. Фінляндія, котра ніколи не скасовувала обов'язкову військову службу для чоловіків, має одну з найбільш чисельних і дієздатних у Європі армій: 24 тис. контрактників і 900 тис. підготовлених резервістів, наявність 64 винищувачів F-35. У разі необхідності армія, флот і військово-повітряні сили можуть збільшитися до 280 тис. осіб [1].

Збройні сили Швеції – сучасна армія, що налічує близько 38 тис. осіб. Швеція є військово-морською державою, котра має на озброєнні сучасні підводні човни, сучасні військово-повітряні сили, а також першокласну оборонну промисловість. Важливо, що шведська армія має достатній бойовий досвід.

З іншого боку, несподівано з'явився виклик, що виник усередині НАТО. Він пов'язаний з нестабільною політичною ситуацією у США. У проекції президентських виборів у цій країні все більше зростає стурбованість щодо майбутнього Альянсу. Заяви колишнього президента США, кандидата на нових виборах від Республіканської партії Д. Трампа посилюють цю тривогу. Його критика НАТО носить системний характер: ще будучи президентом США він вважав надмірним фінансовим тягарем для Сполучених Штатів гарантувати захист інших країн блоку [2]. На передвиборному мітингу 10 лютого 2024 р. у штаті Південна Кароліна Д. Трамп заявив, що будучи президентом, попередив союзників по НАТО про наміри заохочувати напади росії на країни, які, за його словами, є «порушниками» і роблять недостатні внески на оборону [3]. На його переконання, члени Альянсу, котрі витрачають на оборону менше 2 % від ВВП, не повинні розраховувати на захист США у разі нападу ворога. На той момент зазначену норму виконували лише 11 з 30 членів НАТО. Але ніколи раніше не виникало публічної дискусії щодо виконання статті 5 договору НАТО про колективну оборону у випадку недостатнього внеску якогось члена Альянсу. При цьому Д. Трамп не уточнив, чи збирається реалізувати свою погрозу після приходу до влади за результатами президентських виборів. Однак, зважаючи на те, що бізнесова складова завжди переважала у його політиці державницьку,

очікувати від нього можна всякого.

Позиція потенційного президента США спричинила справжнє збурення серед союзників. Враховуючи наростаючі потенційні загрози, члени НАТО вже суттєво переглянули свої воєнні доктрини, зокрема збільшили бюджетні видатки на оборону. Зокрема, Польща у 2024 р. витрачатиме на армію близько 4 % від свого ВВП. Президент Польщі А. Дуда під час переговорів з президентом США Д. Байденом запропонував країнам-членам НАТО підвищити мінімальний рівень витрат на оборону до 3 % від ВВП.

«Туманні» перспективи США у НАТО об'єктивно спонукають союзників до суттєвих корективів у політиці безпеки Європи. Активізувався «Веймарський трикутник» – неформальне військово-політичне об'єднання Німеччини, Франції та Польщі, створене у 1991 році. Однак найбільш адекватну відповідь щодо цього виклику, доволі несподівано, сформулював президент Французької Республіки Е. Макрон, позиція якого зазначала кардинальних змін. Ще півтора року тому він закликав «зберегти обличчя» путіну, а зараз озвучує найбільш радикальні тези. У цьому зв'язку зазначимо, що ідея лідерства Франції в Європі, започаткована Ш. де Голлем, було ключовою під час першої та другої президентських каденцій Е. Макрона. Зважаючи на військово-політичні обставини, лідер Франції усвідомив, що час для її втілення настав саме зараз. Адже, коли на чолі Німеччини перебуває нерішучий О. Шольц, а США втрачають позицію лідера демократичного світу, ця ідея отримала реальну перспективу. Після виходу з ЄС Великої Британії, Франція залишилася єдиною ядерною державою цього союзу, що займає третє-четверте місце у світі за кількістю ядерної зброї з автономністю від США (на відміну від Великої Британії) у прийнятті «ядерних рішень». Франція має боєздатну армію, що має постійну бойову практику в різних точках світу.

Узагальнюючи заяви президента Франції, можна виокремити такі ключові тези «Доктрини Макрона», що вже спричинили «стратегічну невизначеність» для рф:

1) Європа перебуває в ситуації, яку можна порівняти з 1938 р., тому спільними зусиллями слід зупинити імперіалістичного агресора, котрий не зупиниться на Україні. Це єдиний спосіб досягти миру. Від Львова до Страсбурга 1500 км, тому небезпека на порозі Франції та всієї Європи. Відповідно, це війна не лише України, а й їхня війна;

2) країни Європи 70 років були під «парасолькою» США і, будучи в небезпеці, розслабилися, повністю покладаючись на силу Сполучених Штатів, не надавали питанням своєї безпеки належної уваги;

3) для перемоги над РФ Україні необхідно надати всі види допомоги без жодних обмежень, у т.ч. і введення військ, якщо потребуватиме ситуація. Ніяких «червоних ліній» у підтримці України не існує;

4) неможливо досягнути стабільного миру в Європі, якщо не буде відновлено територіальну цілісність України у міжнародно визнаних кордонах, включаючи Крим.

Заяви Е. Макрона, що на початку сприймалися багатьма європейськими лідерами негативно, отримують усе більшу підтримку. Зокрема, голови МЗС Польщі та Литви підтримали ідею щодо участі військ країн НАТО в Україні. З новою силою актуалізувалася ідея «автономності Європи», створення системи європейської оборони – європейської армії. Першим кроком у цьому напрямі стало формування Польщею та Німеччиною Сил швидкого реагування у Європі.

Підсумовуючи зазначимо, що тренди, викликані російсько-українською війною, спонукали до перегляду усталеного світового безпекового порядку, сформованого після Другої світової війни. У контексті агресивної політики Москви та внутрішньополітичної нестабільності та відсутності передбачуваності Вашингтона, існуючі міжнародні структури – блок НАТО і ЄС, змушені трансформувати свою політику, що має бути спроможною забезпечити безпеку її членам в абсолютно нових політичних умовах. Одним з провідних напрямів для європейських країн є трансформація існуючої моделі

безпеки «США – гарант безпеки Європи» на модель «Європа – згуртована, потужна і самодостатня спільнота».

Список використаних джерел:

1. НАТО: Фінляндія посилює північний фланг Альянсу. *DW*. 4 квіт. 2023 р. URL: <https://www.dw.com/uk/nato-finlandia-posilue-pivnicnij-flang-alansu/a-65224442>.

2. Трамп «заохочуватиме» Росію атакувати членів НАТО, які не платять «по рахунках». *BBC News Ukraine*. 2024. 11 лют. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c4n64k5xykmo>.

3. Трамп заявив, що заохочував би Росію нападати на членів НАТО, які не дотримуються виплат на оборону. *Радіо Свобода*. 2024. 11 лют. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tramp-rosia-nato/32814188.html>.

Малюта М. Ю.,
здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ДЕМОКРАТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ (ст. 1, 5 Конституції України) [1]. Саме ці рядки із Конституції України унормували багатий історичний досвід народовладдя на українських землях і одночасно возвеличили та легітимізувала демократичний правовий режим в Україні. Саме ці рядки, у яких відображено волю українського народу, який ще споконвіків виборює свою незалежність та право на демократичний устрій, який і наразі мусить платити найвищу ціну: життя своїх синів і доньок, і стали по суті, однією з причин російської агресії. Відтоді, як українці вирішили зробити свою країну більш демократичною та вільно обрати власний зовнішньополітичний курс, російський уряд відповів війною.

Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року стало лише останнім кроком ескалації війни, яку кремль розпочав у 2014 році, а можливо й яку вів від початку свого існування як такого [2].

Велика війна принесла із собою чимало викликів для демократії в Україні. Тривалий воєнний стан впливає на її внутрішньополітичний простір, змінює ситуацію у сфері медіа, відображається на доступі до публічної інформації, діяльності політичних партій, судів та інших державних інституцій. Тож перед країною, що воює, постало питання: як в умовах обмежень воєнного стану продовжити розвивати демократичні інститути та не втратити своїх перспектив та орієнтирів на цьому шляху.

Тому в сучасних реаліях постала нагальна потреба в окресленні тих сфер та державних інституцій, які найбільше потерпають в цей нелегкий воєнний час, в якому опинилася Українська держава та знайденні чітких кроків, які допомогли б не лише їм встояти, нівелювати негативні тенденції воєнного часу, що роззосереджують увагу суспільства від досягнення демократичних ідеалів, та роблять такими, що є «не на часі», а й просунутися на цьому тернистому шляху та раз і назавжди відстояти демократичні цінності та прагнення українського народу [3].

Значущими чинниками, які визначають демократичні перспективи розвитку України є:

1. Президентство: Президент Володимир Зеленський – це постать, що надихає. Його рішення залишитися у Києві після 24 лютого 2022 року, всупереч прямій загрозі життю, було важливим для українського опору.

Як головнокомандувач воєнного часу, він має значні повноваження. І хоча не було жодних тривожних сигналів, важливо, щоб стабільність українських інституцій не залежала від однієї людини. Існує певне занепокоєння щодо Офісу Президента. Це інституція без конституційного якоря, але надзвичайно потужна. І цей аспект після війни потрібно переглянути.

2. Парламент: позитивний момент у тому, що Верховна Рада ніколи не припиняла свою роботу попри війну – навіть коли воєнні дії вирували навколо Києва. Комітети працювали, відбувалися пленарні засідання, депутати голосували та ухвалювали рішення. Парламент, однак, припинив публікувати свій порядок денний, трансляції пленарних засідань і засідань комітетів. Це законно, зважаючи на безпосередні ризики для безпеки країни та високопосадовців, пов'язані з розкриттям місць проведення засідань, а також з операціями психологічного впливу росії, спрямованими на розкол українського суспільства. Водночас публікація порядку денного в тій чи тій формі підвищить прозорість і залучення громадськості. Якщо законодавчі акти публікують після того, як їх ухвалює парламент, громадянське суспільство може долучитися до обговорень лише у короткий проміжок часу до того, як президент підпише проєкт закону. Хоча в минулому це спрацьовувало, такий процес не є ідеальним.

3. Вибори: згідно з виборчим календарем, наступні парламентські вибори мали відбутися восени. Наразі неможливо планувати вибори з огляду на активну фазу війни, оскільки Конституція України забороняє їх проведення в умовах воєнного стану. Навіть якщо до того часу бойові дії припиняться, проведення виборів буде пов'язане зі значними практичними труднощами, оскільки частину потрібної інфраструктури зруйновано, а багато громадян України стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном. Ці виклики спричинили дискусії про зміну виборчої системи, щоб полегшити голосування для переміщених осіб, зокрема, за допомогою електронного голосування. Це могло б підвищити рівень безпеки. Тому важливо досягти міжпартійного консенсусу щодо ключових змін у виборчій системі для повоєнних виборів, щоб уникнути заангажованості.

4. Судова система. Вона завжди є однією з найскладніших сфер для змін в Україні протягом багатьох років. Війна поставила перед нею новий масштабний виклик, який виходить далеко за межі того, для чого зазвичай призначена будь-яка судова система, –

розслідування ймовірних широкомасштабних російських воєнних злочинів (до речі, Міжнародний кримінальний суд також розслідує ці злочини на підставі звернень близько 40 держав і визнання Україною юрисдикції Суду). Українська влада продовжила деякі судові реформи, зокрема, через майбутній вступ України до ЄС. Також було досягнуто певного прогресу в боротьбі з корупцією. Це важливо, бо убезпечить оборонний потенціал України від хабарництва.

5. ЗМІ та громадянське суспільство: на свободу ЗМІ воєнний стан наклав обмеження, переважно пов'язані з поширенням інформації, яка може загрожувати безпеці армії та цивільного населення. Відколи росія розпочала повномасштабну війну, усі телеканали транслювали однакову програму (телемарафон «Єдині Новини») на шкоду представленню плюралізму думок. У цей період зріс вплив альтернативних платформ інтернет-медіа. Українське громадянське суспільство зіткнулося з викликами повномасштабної війни, але продовжує свою роботу, а волонтери та благодійні організації збирають значні пожертви на військову та гуманітарну допомогу [4].

Отож, можемо чітко сказати, що повномасштабне вторгнення росії в Україну не поклало край українській демократії. Хоча демократичні права були обмежені в умовах воєнного стану, що є виправданим згідно з міжнародним правом у контексті масштабної надзвичайної ситуації, демократичні інститути України продовжують функціонувати. Дещо парадоксально, але деякі довгострокові реформи, попри війну, можна прискорити, щоб пришвидшити вступ до ЄС. Хоча цей момент позитивний, є ризик недостатнього громадського обговорення та підтримки реформ. А це може послабити їхнє сприйняття в майбутньому.

Найбільший поштовх до розвитку демократії в Україні може дати підтримка українського суспільства. Наша демократія як політична система – діаметрально протилежна російській автократії, яка руйнує Україну з 2014 року. І саме демократію обирає абсолютна більшість українців.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.03.2024).
2. Федоренко В. Л. Конституція України як основа демократичного устрою. Новий шлях до права : колективна монографія / Національна академія правових наук України ; керівник авт. кол. А. О. Селіванов. Київ : Логос, 2021. URL: <https://ccu.gov.ua/library/konstytuciya-ukrayiny-yak-osnova-ratychnogo-ustroyu> (дата звернення: 21.03.2024).
3. За Україною майбутнє. Авторська стаття Тімоті Снайдера. Главком. URL: <https://glavcom.ua/publications/za-ukrajinoju-majbutnje-avtorska-stattja-timoti-snajdera-874461.html> (дата звернення: 22.03.2024).
4. Огляд демократичних інститутів України під час війни. URL: https://drive.google.com/file/d/1-pFIveiOQ8uKeccUA0atBWwP_pli=1 (дата звернення: 22.03.2024).

Романюк Н. І.,

кандидат географічних наук, доцент
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ПРАВОВА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВСТУПУ ДО ЄС

У зв'язку з отриманням Україною статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС, важливим завданням є адаптація вітчизняного законодавства у відповідність до права Європейського Союзу, що зумовлює реформування правової системи України в цілому.

Процес адаптації законодавства України до права ЄС розпочався ще у 1998 р., коли набула чинності Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. Стаття 51 цієї угоди передбачала зобов'язання України поступово привести існуюче і

майбутнє національне законодавство у відповідність до європейського [14].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 16 серпня 1999 р. № 1496 [6] та Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [1], ухвалений у 2004 р. визначили загальні принципи адаптації національного законодавства України до правового доробку ЄС.

Новий етап адаптації законодавства України розпочався з підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2014 р., яка набула чинності в повному обсязі у 2017 р. Додатки до угоди містять перелік актів права ЄС, які необхідно імплементувати в законодавство України із зазначенням чітких строків [13]. У Плані заходів із виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, затвердженому постановою Кабміну від 25 жовтня 2017 р. № 1106 зазначені відповідальні органи влади, форма реалізації, строки та етапи виконання Угоди, в тому числі адаптації законодавства України до права ЄС [5]. Україна щорічно готує звіти щодо прогресу у виконанні Угоди, які можна побачити на урядовому сайті «Пульс Угоди» [10].

Після отримання статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 р. і рішення Європейської Ради від 14 грудня 2023 р. про початок переговорів з Україною, ухваленого на основі рекомендації Єврокомісії від 8 листопада 2023 р., робота щодо адаптації національного законодавства до права ЄС ще більше активізувалася. Статус кандидата на членство ЄС накладає додаткові зобов'язання із адаптації національного законодавства до права ЄС (*acquis* ЄС) навіть у тих сферах, зміну в яких не передбачала Угода про асоціацію. Європейська Комісія щорічно аналізуватиме прогрес адаптації законодавства України як кандидата.

Як зазначено ще у Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу 2004

р. адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire* [1] (з 2009 р. *acquis* ЄС).

Адаптація законодавства відбувається в кілька етапів [11; 12]: підготовчий; аналітичний; транспозиція; імплементація (застосування); примусове виконання. Підготовчий етап передбачає визначення відповідних чинних нормативно-правових актів ЄС, які потрібно адаптувати до національного законодавства, а також визначення чинного національного законодавства, яке потрібно адаптувати до правового доробку ЄС. На цьому етапі визначаються відповідальні установи, які будуть забезпечувати процес адаптації.

На аналітичному етапі проводиться детальний аналіз вторинного законодавства ЄС та чинного національного законодавства у відповідній сфері для того, щоб визначити перелік законодавчих актів ЄС, які потрібно гармонізувати. На цьому етапі проводиться визначення обов'язкових положень, які є предметом транспозиції, а також необов'язкових положень, які можуть бути перенесені до національного законодавства з урахуванням інтересів профільного міністерства. Виділяються положення, які не потребують транспозиції.

На цьому етапі визначається поточний рівень узгодженості національного законодавства з законодавством ЄС. Демонструючи рішучість якнайшвидше стати повноправним членом ЄС, Кабінет Міністрів України 28 лютого 2023 р. запустив масштабний процес внутрішньої оцінки стану наближення українського законодавства до законодавства ЄС (постанова № 189 «Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» [8].

За результатами проведення первинної оцінки головними виконавцями переговорного розділу готуються звіти за певною формою [3]. Оцінка проводилася у кілька етапів протягом 6 місяців. За результатами скринінгу визначено, що 2739 актів права ЄС підлягають подальшій повній та/або частковій імплементації, 1625 актів права ЄС імплементовано повністю, 23456 актів права ЄС не

потребують імплементації [2]. За результатами проведення селф-скринінгу сформовано звіти за 34 переговорними розділами, результати яких буде покладено в основу наповнення майбутньої Національної програми нормативно-правового наближення українського законодавства до актів права ЄС, яка має бути прийнята у 2024 р.

На етапі транспозиції відбувається оперативна розробка нового законодавства, яке потрібно адаптувати до законодавства ЄС. Держава готує нові проекти законів або пропозицій про внесення змін до чинних законів і підзаконних актів, щоб досягти сумісності з законодавством ЄС.

Імплементація передбачає належне застосування адаптованого законодавства на практиці та управління впливом на наявну інституційну інфраструктуру. На цьому етапі передбачено створення нових інституцій (наприклад, різних регуляторних органів) або зміцнення можливостей наявних. Важливим моментом є врахування необхідних фінансових ресурсів для навчання, працевлаштування або обладнання.

Нормативно-правові акти повинні передбачати необхідні заходи для моніторингу, нагляду, інспекційного контролю, покарань, судових заходів, щоб забезпечити повне виконання закону. До певної міри держава самостійно вирішує, які санкції слід застосовувати в кожному окремому випадку. Вони можуть мати адміністративний або кримінальний характер. Однак вони повинні бути схожими на санкції, що забезпечують виконання національного законодавства, застосовного у подібних ситуаціях.

Наближення національного законодавства до права ЄС може відбуватися трьома шляхами: логічна транспозиція зі зміною формулювання; дослівна транспозиція або транспозиція «слово в слово»; транспозиція через посилання [11].

Логічна транспозиція зі зміною формулювання передбачає транспозицію з власним формулюванням зі збереженням національної правової традиції, національної термінології та національних методів розробки. Дослівна транспозиція або

транспозиція «слово в слово» – це метод копіювання, який забезпечує повне й точне дотримання та виконання накладених зобов'язань. Транспозиція через посилання передбачає, у рідкісних випадках, посилання на відповідні частини певного нормативно-правового акта ЄС (наприклад, є великі технічні додатки до Директив). У національному законодавстві просто посилаються на цей додаток і не повторюють всі дані. Зазвичай країни, що не є членами ЄС, не можуть використовувати цей метод, оскільки національна правова система не дозволяє посилатися на іноземне законодавство.

Під час адаптації законодавства має бути сформований головний координаційний орган для цього процесу. Наприклад, в Україні сьогодні головними координаційними органами є Урядовий офіс з питань координації європейської та євроатлантичної інтеграції, який створений у 2017 р. і здійснює спрямування, координацію та контроль адаптації законодавства України до права Європейського Союзу [7].

В процесі адаптації законодавства відбувається горизонтальна та вертикальна координація [12]. Горизонтальна координація відбувається на рівні галузевих міністерств, які відповідають за транспозицію правових інструментів ЄС в межах їх компетенції. Вертикальна координація здійснюється на двох рівнях: виконавча влада – уряд; законодавча влада – парламент. Для успішної вертикальної координації процесу адаптації потрібно залучати керівництво вищого політичного рівня і здійснювати моніторинг узгодженості національного законодавства з законодавством ЄС на рівні Уряду.

Регламент уряду передбачає, що висновок головного координаційного органу є обов'язковим у регламенті Уряду для ухвалення актів законодавства. Цей висновок є головним інструментом для перевірки відповідності актів національного законодавства законодавству ЄС. В парламенті України є Комітет з питань європейської інтеграції до повноважень якого належить адаптація українського законодавства до законодавства Європейського Союзу і оцінка відповідності законопроектів

міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції [4].

В лютому 2024 р. до порядку денного Верховної Ради України був внесений законопроект 8284 (зареєстрований у ВР 28.11.2022 р.) про внесення змін до закону про регламент Верховної ради щодо внесення, розгляду та прийняття законопроектів, спрямованих на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) в частині виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Цей законопроект передбачає спрощену процедуру розгляду і прийняття Верховною радою законопроектів, які уряд визначив як «євроінтеграційні» [9].

Рішення поки не прийнято, хоча його прийняття може прискорити і полегшити процес адаптації національного законодавства України до правового доробку ЄС.

Основним інструментом наближення національного законодавства України до законодавства ЄС в процесі переговорів є Національна програма адаптації законодавства (далі Програма), яка формується на основі висновку про сумісність проєкту законодавчого акту із зобов'язаннями України у сфері європейської інтеграції із законодавством ЄС і таблиці відповідності.

Програма є стратегічним документом уряду та ефективним інструментом для визначення пріоритетів та динаміки процесу наближення законодавства й підготовки до вступу для кожної країни-кандидата [11]. Немає визначеної Європейським Союзом структури національної програми адаптації законодавства. Кожна країна-кандидат застосовує модель Програми, яка найкраще відповідає поточному стану процесу її інтеграції до ЄС та її національному правовому й адміністративному порядку. Однак в Програмі мають бути враховані усі критерії членства: політичний, економічний, правовий, адміністративний.

Отже, правова інтеграція України передбачає адаптацію законодавства України до правового доробку ЄС. Для цього можуть бути використані різноманітні механізми, залучені відповідні органи

влади, прийнята Національна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Адаптація законодавства – необхідна умова для успішного завершення переговорів між Україною та ЄС, та вступу нашої держави до Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

2. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ec). URL: [zvit_uaself-скрінінг.pdf](#).

3. Звіт щодо відповідності законодавства України праву Європейського Союзу (acquis ЄС). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#n61>.

4. Комітет з інтеграції України до Європейського Союзу. URL: https://comeuroint.rada.gov.ua/news/about/about_common/72537.html.

5. План заходів із виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/pz-ua-1106-final.pdf>.

6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 16 серпня 1999 р. №1496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text>.

7. Постанова Кабміну України Про Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250334224>.

8. Про затвердження Порядку проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/189-2023-%D0%BF#Text>.

9. Проект закону 8242. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40926>.

10. Пульс Угоди. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/>.

11. Путівник з адаптації законодавства України до права ЄС:

теоретичні та практичні аспекти. Дослідницька служба Верховної Ради України. Київ, 2023. URL: довідник з адаптації законодавства України.pdf.

12. Рекомендації для українських органів державного управління щодо наближення до права ЄС. Київ, 2018. URL: Довідник по імплементації законодавства.pdf.

13. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

14. Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.

Фесенко М. В.,

доктор політичних наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ощипок І. Ф.,

доктор філософії, доцент
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

СТРАТЕГІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» У СВІТОВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

У сучасній глобальній політиці виникають умови формування синтетичної стратегії нового типу – стратегії «розумної сили» («*intelligent power*»), що виступає як інтегративна по відношенню до попередніх стратегій. Поряд зі стратегією «розумної сили» продовжують співіснувати і реалізовуватися стратегії «умної сили» («*smart power*»), «м'якої сили» (*soft power*) і «жорсткої сили» («*hard power*»). Необхідно зазначити, що будь-який переклад на українську мову не повною мірою передає зміст англійського терміна і міжнародно-політичних процесів, що відповідають цим поняттям.

Для американського розуміння більш підходить варіант «розумна сила», тобто стратегія зовнішньополітичного впливу, що передбачає застосування сили «з розумом». Цей сенс (зважене поєднання «жорсткої» і «м'якої» сили) і був закладений в основу концепції Дж. Ная, який запропонував його як перспективний

принцип політики США після виборів президента. Дж. Най визначив м'яку силу як: «Здатність отримувати те, що ви хочете, за допомогою залучення, а не примусу або платежів [які].... М'яка сила виникає через привабливість культури, політичних ідеалів та політики країни» [1].

Для Європейського Союзу, не багатого на «жорсткі» ресурси впливу, актуальніший переклад «розумної сили» («*intelligent power*») – «зібрана, скоординована» сила [2].

Китайській світополітичній стратегії більш органічна інтерпретація переклад «розумної сили» («*intelligent power*») – «мудра сила», що відображає стриманість китайської дипломатії, конфуціанські коріння стратегічної культури КНР, а також надію на набуття соціальної і міжнародної гармонії шляхом реалізації «наукової концепції розвитку» [3].

Якщо поглянути на концепцію американського політолога Дж. Ная глибше, можна виявити зв'язок терміна «розумна сила» з «контекстуальним інтелектом». Останній розглядається авторитетним дослідником лідерства у світовій політиці як ключова властивість успішного політичного лідера, здатного постійно залишатися на гребені хвилі, вивчати і відчувати політичну ситуацію [4, с. 186–191].

Розуміючи під владою здатність впливати на поведінку інших, щоб домагатися бажаних результатів, Дж. Най виділяв в 2003 р. три шляхи її здійснення: примус, підкуп і привабливість. Два перших підпадають під поняття жорсткої сили, тоді як привабливість, що включає такі поняття, як культура, цінності і легітимність політики держави є способом здійснення «м'якої сили». Вводячи термін «розумна сила», Дж. Най спочатку акцентував увагу на неефективності однієї лише «м'якої сили» для протистояння викликам і загрозам початку 2000-х рр. Надалі мова, навпаки, зайшла про необхідність «пом'якшення» зовнішньої політики Дж. Буша молодшого у боротьбі з міжнародним тероризмом, яка в 2003 р., після початку військової операції в Іраку, виявилася чинником серйозних військових втрат, економічних збитків і зниження репутації США на зовнішньополітичній арені [5, с. 8].

Співвідношення сил, що існує є важливою умовою реалізації «розумної сили». Будь-яка сила адекватно оцінюється тільки з точки зору співвідношення з іншими силами. Умовою встановлення «розумного світового порядку» є зустрічна готовність усіх учасників сучасної системи міжнародних відносин. У цьому контексті чимало впливових учасників сучасної світової політики конструктивно використовують і розвивають ідею «розумної сили». КНР, як вважають деякі дослідники, має пріоритет у розробці і реалізації цієї ідеї в світополітичній практиці. Китайський досвід мудрої зовнішньої політики ґрунтується на стратегіях Лао Цзи і вченні Конфуція. Сучасний період зовнішньої політики Китаю пов'язується із сімома принципами Ден Сяопіна, перший з яких вимагає «розглядати і аналізувати події розумно», а решта зводяться до довгострокової і стратегічно вивіреної боротьби за утримання позицій і досягнення успіху в світовій політиці та економіці, покладаючись на скромність у власному позиціонуванні [6].

Відзначається особлива роль Китаю в американському проекті «розумної сили» і досягнення КНР в проектуванні свого конструктивного потенціалу в Азії, Африці, Латинській Америці. Виділяються, однак, і прогалини в китайській політиці «розумної сили». Це внутрішні політичні, соціально-економічні та екологічні проблеми. Однак, беручи до уваги модель «Пекінського консенсусу», навіть ці недоліки не є суттєвими тому, що китайський досвід більш корисний для країн, що розвиваються і більш привабливий для них.

«Розумна сила» в інтерпретаціях вчених, аналітиків та політичних діячів ЄС також безпосередньо пов'язується з привабливістю Європейського Союзу як зразка. В цьому контексті представляє інтерес виступ колишнього британського міністра закордонних справ Д. Мілібанда в Європейському коледжі в Брюгге в якому політик запропонував позиціонувати ЄС як «зразкову силу» (анг. «model power»), що концентрує увагу на привабливості моделі ЄС, перш за все для країн сусідів ЄС [7].

Суттєвою проблемою ЄС в цьому напрямку залишається дефіцит координації зовнішньої, а також оборонної політики, не

подоланий і після перших кроків лісабонської реформи. При цьому в ЄС розглядають стратегію «розумної сили» як можливість інтегрувати американський військовий потенціал і невійськовий інструментарій впливу ЄС на рівних підставах в єдиний комплекс, тоді як в США більш схильні розвивати власні «цивільні сили», а від ЄС продовжувати вимагати повноцінної військової співучасті [8, с. 20].

Таким чином, стратегія «розумної сили» заявляє про необхідність переходу до моделі глобального колективного лідерства. Даний тип лідерства здатний всебічно і системно проявляти себе в різних сферах глобальної системи і вирішувати її комплексні, складним чином взаємопов'язані проблеми в умовах глобальних політичних трансформацій. Стратегія «розумної сили» спирається на найбільш інтелектуальні типи ресурсів міжнародно-політичного впливу: експертний ресурс, ресурс нових форм дипломатії, науково-освітній потенціал, інноваційно-технологічний потенціал, ресурс високотехнологічних збройних сил, дискурсивний потенціал.

До основних інструментів стратегії «розумної сили» можна віднести багатосторонню дипломатію, економічну дипломатію, публічну дипломатію, експертну дипломатію, електронну дипломатію, участь в політиці глобальної безпеки, використання критичних технологій з метою забезпечення безпеки, інструментарій дискурсивного впливу. У свою чергу, до основних цілей стратегії «розумної сили», виходячи з розгляду її концептуальних засад, можна віднести: запобігання конфліктів, підвищення стійкості глобального розвитку і впорядкованості глобальної політики, протидія односторонньої військово-силової, маніпулятивної і імітаційної міжнародної політиці держав, що її реалізують, підвищення рівня глобальної довіри, пошук спільних інтересів і формування системи глобального колективного лідерства.

Список використаних джерел:

1. Nye J. Soft power: the origins and political progress of a concept. *Palgrave Communications*. № 3(1). Р. 1–3. URL.: <https://doi.org/10.1057/palcomms.2017.8>.

2. Rehn O. Europe's smart power in its region and the world. *Speech at the European Studies Centre, St Antony's College, University of Oxford*. 1 May 2008. URL.: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/08/222>).

3. Mahbubani K. Smart Power, Chinese-Style. *The American Interest*. 2008. Vol. III. No. 4. URL: <https://www.the-american-interest.com/2008/03/01/smart-power-chinese-style/>.

4. Nye J. The Powers to Lead. Oxford: Business & Economics, 2008. 240 p.

5. Nye J. Smart power. *New Perspectives Quarterly*. 2009. Vol. 26. Issue 2. P. 7–9.

6. Obama B. Strengthening Our Common Security By Investing In Our Common Humanity – Barack Obama and Joe Biden's Strategy to Promote Global Development and Democracy. *Centre for Global Development*. URL: https://www.cgdev.org/sites/default/files/archive/doc/blog/obama_strengthen_security.

7. Miliband D. Europe 2030: Model power not superpower. *Speech to the College of Europe, Bruges*. 2007. 15 November. URL.: <http://www.brugesgroup.com/MilibandBrugesSpeech.pdf>.

8. Lecoutre S. The US Shift Towards 'Smart Power' and its Impact on the Transatlantic Security Partnership. *EU diplomacy papers*. College of Europe, Brugge, 2010. Vol. 2. P. 18–27.

3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

Величко О. Б.,

кандидат філософських наук, доцент
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця

СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ЯК ВИКЛИК ПОСТМОДЕРНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У переліку наукових досліджень сьогодення проблемі синдрому емоційного вигорання (СЕВ) приділяється достатньо велика увага і на сучасному етапі розвитку постмодерного суспільства в професійних колах фахівців вона відзначається своєю актуальністю. У тому випадку, коли термін «вигорання» відносять до конкретно явищ у професійній діяльності людини, його переважно визначають як результат хронічного стресу на робочому місці, що характеризується: 1) почуттям психологічного та фізичного виснаження; 2) появою відчуття бажання бути віддаленим від роботи або ж появою цинізму, пов'язаного з роботою і більше відомого назвою «скам'янілість в професії»; 3) відчутного зниження професійної ефективності.

Примітно, що в численних статтях, монографіях, успішно захищених дисертаційних дослідженнях вчених, які розкривають зміст, ознаки, фактори впливу та етапи професійного вигорання і у переліку яких є й українські науковці [1; 2], не так багато приділяється уваги появі цього феномену як саме такого, що набув своєї актуальності лише з середини ХХ сторіччя. Цей аспект і стане предметом нашої уваги.

Щодо історії появи самого поняття «емоційне вигорання», добре відомого як «burnout», варто зазначити, що до наукового обігу воно потрапило лише в другій половині минулого ХХ сторіччя і перш за все завдяки зусиллям американського психолога (німця за походженням) Герберта Фрейденбергера (англ. Herbert J. Freudenberger), який у статті, що мала назву «Вигорання персоналу» (1974 р.) використав термін «burnout» для опису

синдрому втомленого персоналу волонтерів, які працювали у соціальній клініці для наркозалежних [4]. На цій підставі саме він вважається автором клінічної концепції емоційного вигорання. Щоправда за п'ять років до появи цієї статті у 1969 році з'явилася друком стаття інша, у якій термін «burnout» було використано її автором – чиновником американської в'язниці Гарольдом Б. Бредлі і також для опису втомленого персоналу, що працював у центрі лікування молодих правопорушників. Від того саме його академічна робота вважається першою у якій її автор використовує термін «вигорання» для позначення цього поняття.

Цікаво, що до найдавніших і найбільш резонансних прикладів СЕВ, який, щоправда, сучасниками сприймався більше за відверту дурість, дослідники сьогодення відносять вчинок римського імператора Діоклетіана, що правив у 284–305 роках і увійшов до римської історії як один із найвідоміших правителів, реформи якого докорінно змінили устрій Римської імперії на кілька століть. Відомо, що наприкінці свого правління він добровільно склав із себе імператорські повноваження (вперше в історії Риму!) і подався на свою батьківщину до власного палацу, що знаходився в провінції Іллірія на території сучасного міста Спліт (Хорватія). Саме там на самоті він займався садівництвом та огородинцтвом. Так історія збагатилася не лише ще одним анекдотом про імператора та капусту, але й засвідчила факт існування СЕВ крізь призму сучасних досліджень.

Отже, переоцінка дивакуватого вчинку римського імператора була здійснена лише у 1974 році. Натомість за сім років по тому у 1981 році професор університету в Берклі Христина Маслах спільно з Сюзанн Джексон вже задекларували створення інструменту для вимірювання емоційного вигоряння [6], що став відомим як «Опитувальник вигоряння Маслах». Спочатку цей «Опитувальник» було використано для діагностики професійного вигоряння серед працівників сфери послуг, але згодом його адаптували і для медичних працівників та освітян.

Тим часом у 2019 році Всесвітня організація охорони здоров'я, спираючись перш за все на роботи Христини Маслах, приймає рішення включити професійне вигоряння до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-11) за його визначенням як хворобливого стану, зумовленого професією. Але за усім тим виникає питання: якщо опиратись на розвідки Вольфгана Кашки, Дітера Корчака та Карла Бройха, згідно з якими «вигоряння як явище, ймовірно, існувало в усі часи та в усіх культурах» [5] і достеменно було описано ще в Книзі Виходу (18:17–18), то ж чому до Міжнародної класифікації хвороб цей синдром професійного вигорання було внесено лише у цьому сторіччі?

Очевидно, якщо змінився ракурс осмислення добре відомих ще в давній історії людства подій, то відповідь на вище означене питання доведеться шукати в особливостях і змінах системно-ціннісної парадигми саме сучасної доби, крізь призму якої ті події і переосмислюються. Тому мова має йти не лише про злом усталених соціальних інституцій, але й про перехід в цілому до нового типу суспільства, який в сучасних наукових розвідках вже отримав назву «постіндустріального» або ж «інформаційного».

Примітно, що концепція «постіндустріального» суспільства склалася в тих же 70-х роках ХХ століття і пов'язана з ім'ям професора соціології Гарвардського університету Даніеля Белла (Болоцького) (1919–2011). Так у 1970 році на VII Міжнародному соціологічному конгресі Даніель Белл проголошує свою концепцію «постіндустріального суспільства», а в 1973 р. він публікує працю «Настання постіндустріального суспільства» [3], у якій визначає і опилює базові його характеристики. Система «постіндустріального» суспільства за Д. Беллом характеризується п'ятьма ознаками: перехід від виробництва товарів до виробництва послуг; переважання серед працівників «класу» професійних фахівців і техніків; провідна роль теоретичних інноваційних знань як основи нововведень в економіці, політиці і соціальній структурі суспільства; вагома складова методів контролю у суспільстві і оцінка можливих напрямів розвитку технології; прийняття рішень на засадах нової

«інтелектуальної технології». На думку Д. Белла, на сучасному етапі розвитку суспільства ці процеси і ознаки стають все більш виразними, а риси традиційного капіталізму поступово зникають.

Отже, як наслідок: вище означені ново-зміни мають все більш відчутний вплив на психосоматику членів постмодерного інформаційного суспільства, які включені в соціальні відносини з підвищеним порогом ризиків і від того більше стають відкритими для такого типу «вигорання», а звідси і необхідності його актуального аналізу.

Список використаних джерел:

1. Коляда Н. В., Теслик Н. М., Король С. М. Превентивна профілактика вигорання у професійному самозбереженні здоров'я соціальних працівників та психологів. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2019. № 1 (13). С. 7–12.
2. Пиголенко І. В. Емоційне вигорання фахівців із соціальної роботи РЦСССДМ. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 3. С. 108–112.
3. Bell Daniel The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1973.
4. Freudenberger Herbert. Richelson, Géraldine. Burn Out: The High Cost of High Achievement. What it is and how to survive it. Bantam Books, 1980.
5. Kaschka WP., Korczak D., Broich K. Burnout: a fashionable diagnosis. *Deutsches Ärzteblatt International*. 2011. № 108 (46). S. 781–787.
6. Maslach Christina, Susan E. Jackson The measurement of experienced burnout. *Journal of Organizational Behavior*. 1981. Vol. 2, iss. 2 (28 February). P. 99–113.

Воробйова А. Г.,
здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ВІДОБРАЖЕННЯ ПАТРІАРХАЛЬНОГО СВІТОГЛЯДУ У ФІЛОСОФІЇ ДАВНЬОГО СВІТУ

Незалежно від реального становища жінки у суспільстві для всього періоду античності характерне визнання нерівної цінності чоловіків і жінок, яке мотивувалося їх «різною природою». Розгляд відомих філософських теорій дозволяє встановити спорідненість сприйняття жіночого в культурі зі смисловою структурою та основними ознаками символу. Символічна асоціація чоловічого з раціональним і жіночого з емоційним утвердилась у грецькій філософії. На ранніх стадіях розвитку філософії (в античній натурфілософії VI–V століття до н. е.) антропологічна проблематика розглядалась виключно у контексті натурфілософії, де гендерні характеристики – чоловіче і жіноче – є лише двома початками, що змінюють і доповнюють одне одного.

У піфагорійській таблиці основних протилежностей світу, що була сформована у VI ст. до н. е. жіноче експліцитно пов'язувалося з безформеним, неупорядкованим та необмеженим. Жінки вважалися нижчими за природою і тому їх функції обмежувалися народженням потомства і виконанням домашніх обов'язків, а значущі соціальні відносини й сильні особисті прихильності шукали та знаходили серед чоловіків. Знаменитий афінський оратор Демосфен (бл. 384–322 р. до н. е.) так висловлював традиційний погляд на відносини статі: «...коханок ми маємо ради задоволення, наложниць для щоденної турботи про нас, а дружин – щоб вони виношували нам законних дітей і були вірною вартою наших домівок» [1, с. 27].

Вважають, що парадокс відносин між чоловіком і жінкою у Греції полягав у тому, що поважаючи й вимагаючи чесноти від своїх дружин (невірність жорстко карали, а коханця чоловік мав право убити), чоловіки зраджували своїм дружинам, причому безкарно. Великий мислитель Сократ (469–399 рр. до н. е.) так виражав

відчуття переваги чоловіка над жінкою: «Три речі можна вважати щастям: що ти не дика тварина, що ти грек, що ти чоловік, а не жінка» [2, с. 34]. Більш розгорнуту позицію щодо статі зустрічаємо у Платона. У своїй книзі «Держава» він розвинув думку, що у майбутньому ідеальному суспільстві обидві статі повинні будуть опановувати одні й ті самі ремесла. Жінкам доведеться навіть нарівні з чоловіками брати участь у воєнних діях [3].

Платон виходив з того, що жінки і чоловіки мають однакову сутнісну природу і цінність. Тому він доходив висновку, що вони повинні мати однакову освіту й ставлення до закону. Вихідним, вочевидь, є теза філософа, що дівчата мають ті самі духовні здібності, що й юнаки. Єдине, що вирізняє у «Державі» жінок, це їхня здатність до репродукції, однак це не повинно, на думку Платона, визначати різницю їхніх соціальних ролей: тобто адміністраторів слід призначати незалежно від того, жінки вони чи чоловіки.

Схильність до приниження жіночої сутності стає більш зрозумілою якщо звернути увагу на те, що сприйняття жіночого початку складається під впливом того місця, яке займає жінка в античному суспільстві, тих функцій, які вона виконує. Займаючи безправне становище в соціумі і не маючи можливості оцінюватись як чоловіки за своїм суспільним становищем, родом занять, соціальними досягненнями, жінки оцінювались у системі сімейно-споріднених зв'язків як коханки, сестри, дружини і матері. Внаслідок цього в описі жінок підкреслюються такі риси, як плодючість, сексуальність, материнство, якості темпераменту, характеру, зовнішності. Античні філософи, долучаючись до обговорення проблеми жіночої сутності, подають перелік якостей, які личать жінці. Так, Пліній Молодший називає сумлінність, далекоглядність, спокій, терплячість, ласкавість, сором'язливість, благочинність, серйозність і розум серед якостей, котрі викликають схвалення у дівчини [4].

Схожа суперечливість у поглядах на жінку прослідковується й у римлян. Доволі цікавим для змалювання поглядів на жінку доби принципату є наступне місце з листа Сенеки, у якому він заспокоює

шляхетну даму Марцію у її нещасті: «Я знаю, ти мені скажеш: «Ти забув, що хочеш втішити жінку і все наводиш приклади з чоловічого життя». Але хто міг би стверджувати, що природа поставилась до характеру жінки як до мачухи, і обмежила її чесноти? Жінки мають, повір мені, таку ж силу і таку ж здатність до всього шляхетного, якщо забажають: напруження і горе вони виносять також добре як і чоловіки, у випадку, якщо вони себе до того привчають». Одначе, в питанні про дарування жінкам переваг або вимог до них більшої справедливості і рівності, Сенека висловлювався однозначно негативно, відзиваючись про жінок як про неграмотних істот, яким притаманне невігласництво, які неспроможні керувати навіть самими собою. Тіт Лівій вкладає в уста Катона Старшого такий вислів: «Жінок прикрашають не золото, не коштовне каміння і не пурпурове або прикрашене плаття, а сором'язливість, любов до чоловіка і дітей, покора і скромність» [5].

Виразником класичного розуміння статі був один з найбільших філософів Греції Аристотель (384–322 рр. до н. е.), який стверджував, що чоловік і жінка, так само як раб і вільний, мають різну природу і не можуть бути рівні. У процесі зачаття, вважав Аристотель, чоловік дає дитині «форму», тобто душу, а жінка – тільки «матерію», тобто тіло. Оскільки душа за своєю природою краща і божественіша за тіло, правильно, щоб жіноче і чоловіче були відокремлені одне від одного – тільки цим можна пояснити існування двох різних статей. На думку Аристотеля, жінка фактично не бере участі у народженні дитини: «жінка є як би безплідний чоловік». З цієї концепції витікало, що існування статі – випадковість, яка не має законного місця в структурі всесвіту. Чоловік є нормою, жінка – відхиленням, «жіночність слід розглядати як якийсь природний недолік». Таким чином, згідно позиції Аристотеля, яка панувала у всьому античному світі, єдиний сенс розділення статі полягає у народженні дітей, а єдине призначення жінки – у виношуванні потомства. Вона також веде господарство, але ця функція вже вторинна і виникає з того, що люди живуть сім'єю. Такі ж різні функції чоловіка і жінки в сім'ї: кожен виконує свої обов'язки, не втручаючись в справи одне одного.

На відміну від Платона, за головну рису, притаманну жінкам «від природи», Аристотель визнає нездатність керувати, а отже, природну підпорядкованість. Оскільки чоловік є володарем за своєю власною природою, а жінка є істотою, що, за своєю природою, підпорядкована, чоловік сильніше, а жінка слабша. Цей же принцип, вважав філософ, з необхідністю повинен діяти і у всьому людстві [6].

Інші риси, що від природи визначають жіночу стать, підтримують виконання цієї її основної функції підпорядкованості, зокрема, її пасивність, тілесну слабкість, схильність до виконання домашньої роботи, покірну хоробрість, поміркованість і скромність («Політика», 1255 в). Аристотель вважав, що природу жінок треба розглядати як уразливу і занепадницьку через їх природну недосконалість. І додавав: «Природа завжди прагне створити чоловіка. Жінок вона створює внаслідок безсилля або випадково» [6]. Дослідники вважають, що в основі такої позиції сильна ієрархічність давньогрецького суспільства.

Слід визнати, що поряд з загальновідомими і позитивними традиціями давні греки поклали початок і традиції женоненависництва, що великою мірою вплинуло на формування ставлення до жінки аж до наших днів. Грунтована на біологічних аргументах, сформульована Аристотелем ідея природності ієрархії статей, трансформуючись, проіснувала до кінця ХХ століття, періодично виникаючи як теза чи позиція теоретичних філософських, соціальних і політичних концепцій, зокрема, і як складник політичних та повсякденних практик.

Список використаних джерел:

1. Костикова И. В. Введение в гендерные исследования. М. : Аспект Пресс, 2005. 252 с.
2. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління : монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 344 с.
3. Платон Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat01.htm>.

4. Пліній Молодший Вибрані листа / пер. Андрія Содомори. Львів : Априорі, 2018. 184 с. URL: <https://readukrainianbooks.com/page-43-1011-vibrani-listi-gaj-plinij-molodshij.html>.

5. Сенека. Моральні листи до Луцилія. Київ : Фоліо, 2023. 544 с. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9115&page=8>.

6. Погляди Аристотеля на жінок. URL: <https://reporter.zp.ua/poglyadi-aristotelya-na-zhinok-l-uk.html>.

Горкуша О. В.,
кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
Інститут філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України

ДИСКУРСИ ТА КОНТЕКСТИ: «БІЛИЙ ПРАПОР» ПОНТИФІКА ТА ЙОГО ВІДТІНКИ КРІЗЬ РЕЛІГІЄЗНАВЧУ ОПТИКУ

Періодично у публічному полі з'являються неоднозначні заяви та висловлювання різних релігійних діячів, і українським релігієзнавцям доводиться з'ясовувати, як те чи інше висловлювання вписується в той чи інший дискурс чи контекст і наскільки адекватно може розумітись вірянами та громадянами України [1]. Важливість цієї проблематики загострюється в час війни, коли релігійний чи конфесійний чинник може використовуватись як оберіг чи зброя; для захисту чи руйнування свідомості віруючих українців; як консолідуюче знаряддя для надихання на оборону від загарбників своєї Батьківщини, чи як зброя масового ураження свідомості вірян комплексом «непротивлення злу» для підготування світоглядного ґрунту перед наступною ворожою окупацією. Оскільки ж тут релігієзнавча проблематика входить у царину державної безпеки [2], маємо з'ясувати як і чому, хто і навіщо, а головне – з якою метою і що саме висловлює релігійною риторикою. Та як той чи інший вислів релігійного лідера сприймається і прочитується сучасними

українцями в контексті повномасштабної загарбницької війни російської федерації проти України.

Розглянемо березневий приклад неоднозначних висловлювань Папи Франциска [3], які викликали хвилю обурення у середовищі української громадськості та розпач розчарування серед українських католиків. Безумовно, такі висловлювання потребували додаткових уточнень і тлумачень. Особливо для тих католиків та громадян України, хто перебуває в сучасному українському контексті на будь-якому рівні віддалення від епіцентру дійсності: 1) на фронті, захищаючи ціною власного життя українські містечка і села від російських загарбників; 2) в українських містах і селах, які піддаються обстрілам і бомбардуванням російською зброєю; 3) по цілому світі розселених біженців з окупованих та постійно обстрілюваних російськими загарбниками, понищених і зруйнованих українських міст та сіл. Для усіх українців, кого тим чи іншим чином та певною мірою обпалює зараз кривава війна путінської росії проти України, цей контекст є безпосередньою емпіричною даністю, що власне і стала домінантним дискурсом нашого світосприйняття та самоусвідомлення.

Для нас сьогодні не видається актуальною жодна тема, яка не вплетена в дискурс третьої світової цивілізаційної війни, що тут і зараз кривавить українською кров'ю в українській дійсності. Та й навіть потужні мури раціонально-критичного бібліотечно-кабінетного теоретизування не захищають від прильотів ракет, смороду смерті та брутальних обіймів безглуздя жакливної війни. Для нас сьогодні не є адекватною жодна оцінка, яка не стає ще одним вагомим аргументом у моральному непорушному кордоні між добром, життям, свободою, гідністю, любов'ю (які розквітали у межах нашого Українського світу) та чистим злом, смертю, рабством, ницістю, ненавистю (які вдерлись, аби вщент зруйнувати наш світ, поступово перетворюючи його на територію для загарбання «руським міром»). Останні для нас не є якимись спекулятивними химерами, абстрактними ідеями з негативними конотаціями чи відносно визначуваними в тому або ж іншому контексті концептами, бо мають

конкретне емпіричне втілення – російського загарбника, що тут і зараз руйнує Український світ [4] та стріляє у кожного українця як носія українськості (української самосвідомості).

То як же ми можемо зрозуміти з нашого контексту вислів папи Франциска: «я вважаю, що найсильнішим є той, хто розуміє ситуацію, хто думає про народ, хто має відвагу підняти білий прапор, розпочати переговори. І нині можна вести переговори з допомогою міжнародних сил. Слово «переговори» містить у собі відвагу. Коли бачиш, що зазнаєш поразки, що все йде не так, як має йти, слід мати відвагу розпочати переговори. Тобі соромно, але скільки смертей ще буде, поки все скінчиться? Вчасно розпочати переговори, знайти якусь країну, яка може бути посередником. Нині, якщо взяти, приміром, війну в Україні, багато хто хоче виступити посередником. Себе запропонувала Туреччина. Та й інші. Не соромтеся розпочинати переговори, поки становище не стало ще гіршим» [3].

Тут, безумовно, потрібен додатковий переклад (не лише мовний, але і змістовний) українськими католиками, бо проблема незрозуміння висловленого Понтифіком виникає не лише через різницю контекстів подійно-включеного адресата й глобально позиціонованого понадконтекстуального артикулятора, але й через відмінність когнітивних систем та світоглядних мап. І такі роз'яснення включених в українську дійсність католиків є адекватними і зрозумілими кожному українцю [5, 6]. Так само, аби у жодному разі не виникало підстав для хибних тлумачень чи маніпулятивних спокус спотворити українську дійсність чи підмінити правду брехнею, виникла потреба розтлумачити позицію віруючих українців Всеукраїнською Радою Церков та релігійних організацій [7].

У цьому разі ми спостерігаємо, як незрозуміння слів Понтифіка українськими адресатами виникло не лише через складнощі дослівного чи змістовного перекладу неоднозначних висловів, але і через нерозуміння позиції українців Папою Франциском. Безумовно, ми враховуємо, наскільки складно суб'єкту глобального виміру, який стандартизовано проголошує універсальні (католицькі) істини,

заглиблюватись у кожен подійно-емпіричний контекст. Однак трансляція християнського католицького дискурсу у його змістовному, а не формально-дослівному, артикулюванні для адекватної передачі живого Слова Божого потребує врахування життєвого контексту слухачів. Не вдаватимемось у теологічні підвалини цього твердження, лише зауважимо на двох природах Христа: Божій та Людській. Остання є необхідною умовою втілення Слова Божого у конкретному життєвому контексті людини, до якої Господь звертається.

Нагадаємо також, що будь-яка заява Папи Римського, потрапляючи у публічне поле, сприймається як авторитетне висловлювання щонайменше морального авторитету, а значною частиною людства (католиками усього світу) – як беззаперечна істина, висловлена намісником святого Петра, який постанений головою Церкви Самим Господом. При цьому різниця контекстів: 1) глобально-універсального, у якому висловлюється Понтифік зі своїми віроповчаннями; 2) конкретно-життєвого, у якому включено перебуває сприймач; – зазвичай нівелюється.

Застосування ж неоднозначних висловлювань, на кшталт «білого прапора», потребує врахування усіх можливих його значень у кожному контексті, де його прочитуватимуть. І не враховувати крайніх нюансів та можливих суперечних значень висловленого, особа, яка є духовним батьком для мільйонів мешканців Землі, не може. Тому папа Франциск намагається висловлюватись коротко і якомога універсальніше (абстраговано від контекстуальних прочитань). Та при розлогіших висловлюваннях уникнути неоднозначності прочитань важко.

Розуміємо, що статус, посада і людина, яка таку посаду займає, мають різну суб'єктність і фокусну модальність. І те, що висловлює певна людина як посадовець, як моральний авторитет або ж як приватна особа, – може відрізнитись. Та попри те, коли Папа Римський Франциск висловлює свої міркування як приватна особа – Хорхе Маріо Берголіо, – то це таки назагал (якщо воно вже винесене в публічний простір) сприймається як Істина, висловлена чи то

духовним отцем, чи то намісником Бога на Землі, чи то моральним авторитетом, чи то очільником Католицької Церкви. Отже – має прочитуватись як відповідний посил: повчання духівника, судження морального авторитету, формулювання віровчення (а Папа Римський для усіх католиків є непомильним свідком і висловлювачем Істини, коли навчає християн у справах віри і моралі).

Тож і вимогливість наша до Папи Римського тут більша, ніж, скажімо до політика, який застосовує слова для досягнення політичних цілей, чи до журналіста, який свідчить про якусь контекстуальну подію. У першому випадку допускається багатозначність для можливості маніпулювати значеннями в різних контекстах, у другому – контекстуальна неточність як наслідок необізнаності, обумовлена обмеженістю знань людини чи відсутністю повної інформації про подію чи факт.

Та коли Папа Римський застосовує конкретний вислів – наприклад, «білий прапор»-, ми його прочитуємо не в тому контексті, у якому велась розмова понтифіка із журналістом, а у тому, в якому перебуваємо ми. І порівнюємо нашу ситуацію з ситуацією Христа. Тож звідтіля і питання, чи порадив би Папа Франциск таке Христу?

Тому власне такі висловлювання повинні бути чітко визначені в кожному контексті прочитання. Ми повинні розуміти, хто і що має на увазі, застосовуючи вислови: «білий прапор», «сила», «сором», «переговори». І це не термінологічна проблема, а світоглядна. Бо в різних світоглядах ці параметри людської поведінки мають різне чи, принаймні, відмінне значення. Хіба якщо ми говоримо про християнський дискурс – вони можуть мати тотожне значення в різних контекстах, якщо чітко визначені Словом Божим (Біблією та віровченням цілої Церкви). Але вище перелічені терміни не є суто релігійними чи конфесійними поняттями, і значною мірою їхнє змістовне наповнення лежить у гирлі конкретної історично-культурної традиції. Папа ж як представник релігійної спільноти мав би швидше оперувати поняттями «добро», «зло», «гріх», «спасіння», чітко означеними віровченням, для аналізу кожного окремого контексту дійсності. Тобто застосовувати Слово Боже,

сформульоване Біблією чи віровченням Церкви, до розуміння тих чи інших подій, їхніх причин і наслідків.

Особисто мене вразило більше, ніж «білий прапор», оте: «тобі соромно». Бо ні мені, ні жодному українцю ніколи не буде соромно за те, яку жертву ми сьогодні приносимо не лише заради життя нашого народу чи існування нашої України на мапі світу, але і заради життя людства, в ім'я збереження Людини як Образу і Подоби Божої – вільної і гідної, відповідальної і люблячої дитини Божої. Як Людини, яка живе за Божими заповідями (не вбий, не вкрати, не бреш, не наводь наклепу, не побажай чужого, опікуйся своїм та дбайливо стався до Творіння Божого). Та якщо моральний авторитет і релігійний лідер і мав когось присоромити, то очевидно того, хто чинить гріх і хто є злочинцем. Ми можемо назвати такого злочинця – це багатоліке уособлення кремля, починаючи від путіна, його патріарха кіріла, і аж до кожного російського солдата та мешканця російської федерації, що підтримує загарбницьку політику своїх правителів, прагне нашої смерті, окупації нашої землі, знищення нашої України. Присоромити Папа Римський мав би того, хто вбиває, окупує, знищує наші міста, села, людей, дітей, хто руйнує нашу економіку й екологію, хто краде наше майбутнє і наші ресурси, хто перебріхує історію й вчергове винищує нашу українську еліту на фронті й у застінках московитського полону.

Якщо Папа Франциск висловлювався як моральний авторитет, то він мав би поставити це висловлювання у диспозицію моральної шкали, і, принаймні чітко сформулювати, за що і кому має бути соромно та де знаходиться ота непорушна межа між добром та злом, між Божим творінням та сатанинським руйнуванням. І вказати на ознаки злочину, оцінити злочин як гріх і засудити злочинця. Бо коли Папа висловлюється як моральний авторитет, то наслідком такого висловлювання має бути моральне удосконалення людства. Але ми не почули засудження зла чи вказівки на кордон між добром і злом.

Якщо ж Папа Франциск висловлювався як духовний лідер Католицької Церкви, то його висловлювання мали б узгоджуватись із віроповчальними доктринами Католицької Церкви. І тоді варто

уточнити, у якій доктрині Католицької Церкви йдеться про те, що той, кого вбивають, грабують, гвалтують і хочуть винищити фізично, ментально, культурно й історично має вивішувати білий прапор, сідати за стіл переговорів і соромитись. Але якщо це його висловлювання не стосується жертви, а стосується грішника-злочинця, то це мало б чітко прозвучати у будь-якому контексті.

Якщо ж Папа Франциск висловлювався як Хорхе Маріо Берголіо – тобто як приватна особа, то такі його думки є сумою його особистих переконань, стереотипів, міркувань, уявлень. І тоді ми можемо говорити, що такі його висловлювання походять з його особистого розуміння історії та дійсності, а у кожної людини воно обмежене і залежне від навчання і особистого життєвого досвіду. Тоді згадуються його аргентинське походження, політичні вподобання, особиста життєва та кар'єрна історія, впливи найближчого кола радників. І тоді такі підкреслено «пацифістські» заклики до жертви «підняти білий прапор» отримують специфічно забарвленої особистим життєвим досвідом пана Берголіо конотації. Але усе ж заклики «Не соромтеся розпочинати переговори, поки становище не стало ще гіршим» потребує уточнення суб'єктів – до кого звертається Хорхе Маріо? У світлі того, як активно зараз усі російські і підросійські висловлювачі штовхають нас до якихось переговорів, можемо запідозрити, що тут теж вчувається російський дух.

Також можна задатись питанням про суб'єкта інтересів такого висловлювання і пропонованих переговорів. Нагадаємо, що будь-які переговори потребують узгодження інтересів у певних умовах. Ми не розуміємо, яким чином пропонує Папа узгоджувати наші інтереси з інтересами кремля, бо такі ми з тими, хто нас зараз вбиває, є екзистенційно-онтологічними антагоністами. А кожна заява Путіна підтверджує, що їхньою метою є знищення нас та загарбання нашої території. Саме це вони і виставляють умовами для переговорів. Для переговорів з іншими сильними «центрами пріняття рішень» щодо розподілу нашої землі і ресурсів.

І ось тут я зауважу, що подібні неоднозначні висловлювання Папи Римського, які добре розуміють у кремлі, але так погано, що постійно доводиться доуточнювати і довитлумачувати, в Україні, завдають шкоди саме репутації Римо-Католицької церкви. Бо складається враження (сподіватимемось – хибне), що Папа Римський орієнтований на порозуміння із злочинцем, який сидить в кремлі, а не із українцями, які зараз захищають життя та гідність християнсько-європейської спільноти ціною власних жертв.

Крім того, такі висловлювання завдають шкоди інституту папства, адже демонструють як стереотипи і судження окремої людини, обмежені її особистим життєвим досвідом і вподобаннями, накладаються як авторитетна думка лідера на цілий католицький світ. Між іншим, саме накидання суб'єктного і людського замість віровчення на позицію Церкви і наступні зловживання викривленим тлумаченням Слова Божого, і призвели свого часу до Реформації.

І ми співчуваємо українським католиками і греко-католикам, бо саме їх найболючіше уражає нечулість Папи Франциска до української дійсності, закритість Його свідомості до українського контексту Правди. І хоча людська Правда завжди контекстуальна, вона є свідченням Істини в житті людини. Нам нема чого приховувати. Папа Франциск міг відвідати Маріуполь, аби врятувати українських захисників, Бучу, аби вивести захоплених мирних заручників з окупованого міста, Авдіївку, аби зупинити нещадне бомбардування російськими КАБами українського міста. Він досі може відвідати зранену Україну. І приїхати хай не на лінію фронту, але хоча б у віддалені від боїв міста, аби зазирнути у пусті зіниці розбомблених домівок українців і дати відповідь собі та світові, засвідчивши Правду перед Христом та людьми: хто має виставити білий прапор і кому має бути соромно за ті звірства, від яких потерпають сьогодні українці і від яких будуть потерпати інші мешканці цивілізованого світу, якщо українці не вистоять.

Справедливості заради нагадаємо, що Слово Боже, висловлене в конкретному життєвому контексті, має бути дієвим втіленням християнських цінностей і чеснот, щонайперше – милосердя. Тож

будучи артикулятором власне християнського дискурсу Папа Франциск може зосередитись на тому добрі, яке в його компетенції вчинити тут і зараз, застосувавши належний йому авторитет для конкретних християнських справ: визволення полонених кремлем наших громадян; контроль за поведінням із українськими заручниками у застінках російської федерації; повернення викрадених російськими загарбниками українських дітей; допомога українським біженцям, свідчення злочинів на окупованих російськими військами та анексованих кремлем територіях, публічне засудження гріха і заклик до злочинця-грішника зупинитись, а до світової спільноти – стати на бік добра і консолідувати усі зусилля, аби зупинити те огидне і смердюче ЗЛО, що спустошує зараз Україну, але зазіхає на цілу Землю, Богом створену.

Список використаних джерел:

1. Горкуша О. Термінологічний фронт: «руській мір» в релігійно-конфесійній риторичі (релігієзнавча перцепція екзистенціального вибору). URL: *Філософська думка*. 2023 № 1. С. 26–44. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.026>.

2. Релігійна безпека/небезпека України. Збірник наукових праць і матеріалів / за ред. проф. А. Колодного. Київ : УАР, 2019. 316 с.

3. Коментар директора ватиканської пресслужби з приводу слів Папи Франциска про білий прапор і переговори. URL: <https://rkc.org.ua/blog/2024/03/10/komentar-dyrektora-vatykanskoji-pressluzhby-z-privodu-sliv-papy-franczyska-pro-bilyj-prapor-i-peregovory/>.

4. Український світ в його релігійних вимірах : колективна монографія / за редакцією професорів Л. Филипович та А. Арістової. Київ : Світ знань. Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2022. 196 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1FhWP6mH_76WKJ6tzoMtQrxsEevx6KLVu/view.

5. Заява Постійного Синоду УГКЦ щодо нещодавніх висловів Папи Франциска 10 березня 2024 р. URL: <https://ugcc.ua/data/zayava->

postiynogo-synodu-ugkts-shchodo-neshchodavnih-vysloviv-papy-frantsyska-4529/.

6. Нунцій: До серйозних тем не слід підходити з випадковими запитаннями. Католицький оглядач. 12/03/2024. URL: <http://catholicnews.org.ua/nunciy-do-seryoznih-tem-ne-slid-pidhoditi-z-vipadkovimi-zapitanniyami>.

7. Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій 10.03.2024. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/statement-of-the-all-ukrainian-council-of-churches-and-religious-organizations>.

Драченко О. С.,
здобувач вищої освіти ступеня бакалавра
Уманський державний педагогічний
університет ім. Павла Тичини

ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У сучасному світі, що швидко змінюється та постійно конфронтується з новими викликами, молодь шукає відповіді на складні питання життя, суспільства та власної ідентичності. Концепції філософії Шевченка надають можливість молоді зрозуміти сутність глибоких соціальних та екзистенційних проблем, а також сприяють розвитку критичного мислення та громадянської свідомості.

Філософські ідеї Тараса Шевченка в інтерпретації сучасної молоді відображають сутність його літературної та художньої спадщини через призму сучасного світового порядку. Його філософські концепції, такі як справедливість, гідність та свобода, розкриваються у новому контексті сучасної соціокультурної дійсності та сприймаються молоддю як важливий ресурс для розвитку громадянського суспільства. Розуміння та інтерпретація цих ідей дозволяють молоді аналізувати сучасні виклики та проблеми, а також сприяють формуванню їхніх ціннісних орієнтацій та активної громадянської позиції.

Його ідеї є не лише важливим етапом у розвитку української культури та літератури, але й безсмертним джерелом натхнення для сучасної молоді. Він, як і ніхто інший, зумів відобразити у своїх творах глибокі філософські роздуми про сутність людини, її ставлення до світу, справедливості та гідності. Шевченко не лише поет, а й мислитель, який пройняв свої твори глибокими філософськими думками, які до цього часу залишаються актуальними та надихають на роздуми.

Однією з найважливіших філософських ідей, які Шевченко втілює у своїх творах, є віра в справедливість. У своїх поезіях він неодноразово звертався до теми боротьби за правду та справедливість, закликаючи до боротьби проти соціальних нерівностей та знущань над людьми. Сучасна молодь, перебуваючи в епоху швидких змін та складних викликів, може знайти в Шевченковій творчості відповіді на свої питання та напуття для дій. Поезії поета, такі як «Катерина», «Сон», є не лише поетичними шедеврами, але й запрошенням до внутрішнього переосмислення та активного протистояння несправедливості [1, с. 29, 86].

Одним із найвідоміших віршів Тараса Шевченка, який відображає його філософські погляди, є «Заповіт».

...Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте...

У цьому вірші поет закликає український народ до боротьби за свої права, свободу та гідність.

Ще однією ключовою темою, яку активно інтерпретує сучасна молодь через призму Шевченкової філософії, є гідність. У своїх творах він віддавав шану гідності людини, закликаючи до самоповаги та відстоювання своїх прав. Його глибокі філософські думки про любов, віру, вільну думку та національну гідність залишають невід'ємними складовими сучасної молодіжної ідентичності.

Крім того, у творчості Шевченка сучасна молодь вбачає ідею протесту та боротьби за свободу. Він виступав проти утисків та

тиранії, відстоюючи права народу на свободу та незалежність [2, с. 60–62].

Саме ця принциповість та готовність до боротьби за ідеали надихають молоде покоління на власні зміни в суспільстві. Шевченко боровся за національне відродження та розкривав його філософські погляди на соціальні та політичні проблеми свого часу. Його поетичні тексти відображають біль та страждання українського народу, а також його бажання звільнитися від соціального та культурного рабства [3, с. 214–222].

Таким чином, філософські ідеї Тараса Шевченка в інтерпретації сучасної молоді є не лише джерелом натхнення, але й керівними зірками у пошуку справедливості, гідності та свободи в сучасному світі. Його твори залишаються вічно актуальними, надихаючи на нові досягнення та перемоги у боротьбі за краще майбутнє.

Список використаних джерел:

1. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 622 с.
2. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря (містика лицарства запорозького). Київ : Українська видавнича спілка імені Юрія Липи, 2009. 266 с.
3. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. 2-е вид. Київ : Обереги, 2004. 480 с.

Дяченко І. А.,

головний спеціаліст

Директорат культури та мистецтв

Міністерства культури та інформаційної політики України

ПРАВОВА КУЛЬТУРА В УМОВАХ ТРАСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Сучасні тенденції політико-правових і суспільних процесів в Україні набувають все більшої актуалізації. Особливе місце займає роль правової культури у формуванні правових цінностей українського суспільства. Зокрема, у життєдіяльності українського соціуму та становленні нових форм демократії важливе значення має

ціннісний вимір правової культури. Це пов'язано з процесами глобалізації та євроінтеграції, які можуть призвести до втрати вітчизняною правовою системою своєї національної ідентичності, що супроводжуються формуванням глобальної та європейської правової культури, у зв'язку з чим постає питання ціннісних характеристик правової культури в умовах інтеграційних процесів.

Ціннісний вимір правової культури був висвітлений у працях таких учених, як С. Алексєєв, В. Бурмістров, Г. Балюк, П. Євграфов, В. Копейчиков, Л. Петрова, В. Оксамитний, Н. Оніщенко, П. Рабінович та ін. Правова культура розглядалась як сукупність усіх цінностей, які створюються людьми у правовій сфері, а також саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності, рівень досконалості законотворчої, правозастосовної та іншої правової діяльності.

Розвиток правової культури, на думку Н. Оніщенко, зумовлюється історичними, соціально-економічними, політичними умовами, що об'єктивно формуються у суспільстві, ступенем гарантованості державою та громадянським суспільством прав, свобод і законних інтересів людини. У ній відображені цінності європейської правової культури, що втілилися в універсальних принципах гуманізму і справедливості, ідеї народовладдя, рівноправності, невід'ємності і невідчужуваності прав і свобод особи, ідеологічному і політичному плюралізмі [2, с. 22].

Слід зазначити, що правову аксіологію (аксіологію права) досліджували чимало правознавців, філософів з давніх часів. Зокрема, проблеми, пов'язані з аксіологією права, вивчали видатні філософи і юристи минулого Г. Сковорода, П. Юркевич, К. Кавелін, М. Коркунов, К. Неволін, М. Михайлівський, Б. Кістяківський, Л. Петражицький, П. Сорокін, Ф. Тарановський, Б. Чичерін та інші [2, с. 22]. Хоча проблема цінностей цікавила мислителів, передусім, філософів, ще з давніх часів, вважається, що аксіологія як галузь теорії та філософії права сформувалася лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Правова культура – це система духовних і матеріальних

цінностей у сфері функціонування права, складова загальної культури, охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча, правозастосовна та інша правова діяльність), є однією з категорій загальнолюдських цінностей, невід'ємним компонентом правової держави [3, с. 6].

Як зазначає П. Рабінович, правова культура тісно взаємопов'язана загальнолюдською культурою, адже правова культура – це загальний стан «юридичних справ» у суспільстві, тобто стан законодавства і роботи суду, всіх правоохоронних органів, правосвідомості всього населення країни, що виражає рівень розвитку права і правосвідомості, їх місце в житті суспільства, засвоєння правових цінностей, їх реалізацію на практиці, здійснення вимог верховенства права [3, с. 6].

Труднощі становлення системи цінностей в Україні – на структурному чи функціональному, владному чи виконавчому, державному чи регіональному, колективному чи особистісному рівнях – багато в чому зумовлені відсутністю правової культури. Через те і вітчизняні політики, і пересічні громадяни, самі того не помічаючи, мислять і діють згідно з імперативами та стереотипами правової культури, яка склалася ще в радянському суспільстві багато десятиріч тому. Незважаючи на те, що як цілісна парадигма ця культура більше не існує, усе ж таки процес її розпаду і трансформування може затягтися на довгі роки.

У процесі дослідження правової культури та аналізу її впливу на розвиток правової системи найважливіше місце відводиться цінностям, оскільки вони безпосередньо впливають на інтереси і цілі окремого індивіда, їх груп і суспільства загалом. Завдяки наданню необхідним правовим явищам ціннісного змісту здійснюється формування аксіологічного змісту правової культури, який характеризує рівень правового розвитку суспільства. Наприклад, велике значення має соціальна цінність юридичних прав та обов'язків, які формують позитивне ставлення до права, законності,

правопорядку, забезпечують соціальну поведінку у правовій сфері, є методами правового регулювання суспільних відносин, заснованих на інтелектуально-психологічному ставленні громадян до правопорядку [5].

Становлення правової системи України стало наслідком формування в українському суспільстві нових правових цінностей, які позитивно вплинули на збагачення правового простору, формування і розвиток правової культури. Основним з них є: створення засад демократичного життя; конституційне закріплення нової системи політичного державного устрою: проголошення України правовою державою, де права і свободи людини визначають зміст і діяльність держави.

Як відомо, українська правова система орієнтується на європейські цінності, що спрямовані на побудову світу справедливості, заснованого на принципі цілісності людської гідності. Підґрунтя популярності європейських цінностей у тому, що найважливішою цінністю європейського суспільства стала людська гідність, людина як особистість та індивідуум. Відповідно до європейських стандартів максимально наближеним до ідеального є таке суспільство, в якому створені належні умови, що мають забезпечити усім громадянам рівні можливості для розвитку і застосування їхніх потенційних здібностей, досягнення приватних і публічних цілей як умови реалізації найголовнішої потреби особистості – потреби у самовизначенні та самоствердженні. Європейський досвід ставлення до людини як найвищої цінності, пріоритет загальнолюдських цінностей є важливим для реалізації в Україні, що має відбуватися через трансформацію свідомості та правової культури в українському суспільстві, через розуміння того, що мають бути забезпечені такі цінності, як відповідальність особи та держави, визнання людини, її прав і свобод найважливішою цінністю, ефективна система соціального захисту.

Сьогодні, на нашу думку, потрібна системна діяльність держави та громадянського суспільства зі створення і формування ціннісної системи суспільства, забезпечивши діалог та примирення у

суспільстві громадян, які належать до різних ціннісних сегментів, адже цінності не тільки опосередковано визначають структуру суспільства, а й формують систему узгодженості всередині нього. При цьому важливим є те, щоб право сприймалося не як абстрактна цінність, а й позитивно оцінювалося громадянами. Отже, на сучасному етапі розвитку України відповідний рівень правової культури суспільства повинен забезпечити демократичний розвиток держави, формування духовних і правових цінностей, засвоєння їх громадянами та запобігання проявам правового нігілізму.

Список використаних джерел:

1. Засади співробітництва України з Європейським Союзом (Офіційна інформація представництва України у Європейському Союзі) URL: <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/556.htm>.
2. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2016. № 4. С. 22.
3. Качур В. О. Категорія цінність у теорії правової культури: до визначення поняття. *Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал*. 2019. Т. 11 (1). С. 6–12.
4. Макєєва О. Правова культура як елемент правової системи. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/2/3/Правова%20культура%20як%20елемент%20правової%20системи.pdf>.
5. Правова культура: поняття та її види. URL: https://www.researchgate.net/publication/352276007_pravova_kultura_ponatta_ta_ii_vidi.

Запорожець М. О.,
кандидат філософських наук, доцент
Уманський державний педагогічний
унверситет імені Павла Тичини

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ІДЕЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Серед київських інтелектуалів, що об'єднались у Кирило-Мефодіївському товаристві, особливе місце посідав Тарас Шевченко.

За життєвими орієнтаціями й уподобаннями, рівнем культури й освіти він органічно вписувався у коло своїх ідейних спільників.

Академія мистецтва, яку він закінчив, не лише озброювала професійними знаннями художника. Вона давала й ґрунтовну класичну освіту. Надзвичайно обдарований з дитинства, Шевченко протягом усього життя виявляє нестримну жагу до знань. Його «Щоденник», листування, повісті яскраво засвідчують високий рівень його духовних потреб, визначеність мистецьких уподобань й цілком певну ідейну спрямованість, що єднає його з іншими братчиками. І все ж місце його в колі спільників було особливе, що усвідомлювали всі його ідейні побратими.

«Муза Шевченка, – писав М. Костомаров, – роздирає завісу... І страшно, і солодко, і болюче, і п'янюче було заглянути туди! Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями» [1, с. 54].

«Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, – зазначає П. Куліш, – з її страшною славою... І з того часу всі у нас поділились на живих і мертвих» [2, с. 35].

Звичайно, таке враження на навколишніх справляв, передусім, поетичний доробок Шевченка з притаманною йому напруженою емоційністю, абсолютизацією почуття й емоційного сприйняття довколишньої дійсності. Але не лише цими, надзвичайно високими естетичними якостями вирізняється поетичний доробок Т. Шевченка. Тут чи не найяскравіше виявилась принципова маргінальність соціального становища поета, що багатозначно відобразилась на характері його поетичного доробку.

Він – не селянин, але й не дворянин, він не може повернутись до свого минулого, але й не здатний забути чи заперечити його. Саме це зумовлює вибір ним ролі посередника, поета-пророка, який, з одного боку, не є селянином, але прибирає на себе функцію репрезентанта духовних цінностей народу, носієм яких було передусім селянство. З іншого боку, своєю творчістю він звертається до вищих кіл суспільства, але сам не стає часткою їх. Це стає можливим завдяки

повному ототожненню себе з Україною. Принциповий антропоцентризм, притаманний світосприйняттю Шевченка, зумовлює сприйняття навколишнього світу природи, історії й культури крізь призму переживань, бажань, потреб і прагнень людської особистості.

Для Шевченка цей світ уособлює Україна. Україна для нього – екзистенційний стан буття. Його особиста доля й доля його народу стають віддзеркаленням одне одного. Тим-то образ України, яким вимальовується він у поетичному доробкові Шевченка, утворив на емоційному, чуттєвому рівні те підґрунтя, що зумовлювало і в його час, і в подальшому спрямування й інтелектуальних теоретичних зусиль у галузі розробки філософії української ідеї.

Поезія, звичайно, не є філософією, але вона виявляється безпосередньо причетною до сфери філософії як особливого типу духовної діяльності людини, спрямованого до усвідомлення замежових підстав людського буття. Предмет філософії – світ, всесвіт, але не як об'єктивна дійсність, що є сферою дослідження науки.

Філософія й наука дивляться на світ «різними очима». Результатом філософського осмислення є образ світу як сфери людського буття. Це людський світ, і в центрі його завжди – людина. Найважливішою ознакою філософії, це те, що все, про що вона говорить, є для носія даної філософії проблемою життя і смерті. Філософським питання стає лише тоді, коли воно набуває прямого зв'язку з проблемою сутності й сенсу буття людини.

Власне філософська проблематика утворюється, передусім, системою таких моральних категорій, як життя та смерть, віра, надія, любов, сумління тощо. Але ці проблеми утворюють й ідейний зміст поезії взагалі, художньої творчості Т. Шевченка зокрема.

Філософське світосприйняття Т. Шевченка належить до того ряду, що в українській духовній традиції може охарактеризувати як «філософію трагедії». Йдеться не про теоретичні міркування цілком благополучної людини про трагедію, людини, що зробила трагедію предметом свого вивчення і тим самим є сторонньою щодо неї. Тут

мовиться про філософію як вираз душі страждальця, вираз усвідомлення ним трагедії як власної долі. При цьому йдеться не лише про трагічні обставини особистого життя Т. Шевченка, а й прийняття ним на себе трагедії буття рідного народу, України, що утворює світ, який визначає обрії реального існування поета [3, с. 61].

Зазначимо деякі найбільш характерні риси образу України, що вимальовуються в поезії Т. Г. Шевченка і які зумовлюють той фундаментальний прообраз, до якого зверталася філософська думка, здійснюючи теоретичне осмислення української ідеї за часів Шевченка й після нього.

Світ України для Шевченка утворюють два головні компоненти – це світ українського села і світ козаччини. Співвідношення між ними не однакове. За частотою поетичних звернень світ села явно перевищує другу головну цінність – світ козацтва. Це зумовлено й не однаковим значенням, яке надається цим двом найважливішим складникам світу України. Якщо світ козацтва уособлює українське минуле, то світ села – позачасовий, як світ органічно пов'язаної з ним природи з її вічним рослинним циклічним життям. Світ села – це передусім світ сакрального ідеалу, що відтворює модель України як ідеальної цілісності:

«Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом» [4].

Це іконичне зображення для Шевченка є узагальненим образом ідеального світу людини в цілому. Не випадково ознаки його він переносить й за просторові межі рідної України. У пізньому вірші

«Саул» (1860 р.), звертаючись до подій, що відбуваються в інших просторово-географічних вимірах, Шевченко будує картину за звичним йому каноном ідеального бачення світу українського села:

«В непробудивому Китаї,
В Єгипті темному, у нас,
І понад Індом і Євфратом
Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан, було, в своєму раї,
І гадки-гадоньки не мас,
Пасе, і доїть, і стриже,
Свого худобу та співає» [4].

Але до ідилічної картини світ села не зводиться. Нагадаємо, що цитований вірш «Саул» розповідає про народження суспільної структури, яка несе зло в світ.

А перед ним цитовані рядки – з поеми «Княжна», в якій йдеться про потворні сімейні відносини. Ідилічна картина у цій поемі започатковує оповідь про інцест і зґвалтування. Світ села, світ України – це світ, в своїй основі дисгармонійний, конфліктний. Україна сприймається Шевченком як край, сповнений суперечностей, що зумовлюють неможливість існування людини в сучасному поетові стані, де «латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають, бо нічим княжат недорослих», де «кайданами міняються, правдою торгують і господа зневажають».

Суттєво, що таким же конфліктним, дисгармонійним уявляється Шевченкові і минуле України, яке уособлює світ козацтва. Гетьманщина – чільний період козацтва – постійно зображується як форма ідеального існування. У вірші «Сон» («Гори мої високії...») старий дідусь говорить про неї як про «Божий рай». Чигирин – стара козацька столиця – це «святе» і «славне» місто. Але якби цим обмежувався погляд на минуле України, то він мало чим різнився б від досить поширеного в тогочасній національній свідомості міфу про «золотий вік» козацької минувшини, що всіляко героїзувався як безповоротно втрачена антитеза огидній сучасній дійсності. Погляд

такий суттю своєю неісторичний, адже він протиставляє минуле й сучасне, позбавляє можливості спостерігати шлях власне історичного розвитку.

На цьому духовному тлі Шевченко виступив з принципової позиції, що утверджувала деміфологізацію історії. У «Посланні» («І мертвим, і живим, і ненародженим...») він сприймає Україну з її письмом могил, якими всіяна земля її, книгою історії, яку треба «прочитати», «не дурячи самих себе». Для Шевченка в українській історії нема і не могло бути «золотого віку», оскільки історія є неперервною. Минуле не протистоїть сучасному, є «тепер і тут» у вигляді своїх фатальних наслідків. Якщо трагічним є сучасне, то не менш трагічне і минуле України. «Я ридаю, як згадаю діла незабутні дідів наших. Тяжкі діла». Гострий біль за минуле рідного краю переповнює поезію Шевченка. «Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розказати про якого-небудь одного магната історію-правду, то перелякати саме б пекло можна». Відчуття прокляття, злої долі, що нависла над Україною, – одна з провідних тем творчості Шевченка. Вона, з одного боку, є результатом дії зовнішніх ворогів, а з іншого – фальшивих і злих синів власної країни. У щойно згаданому творі поет доходить гіркового висновку, що коріння зла лежить всередині – воно у втраті національної пам'яті й національної гідності. Він висміює самовдоволені гімни українському минулому:

«А історія!... поема
Вольного народа!,
Що ті римляни убогі!
Чортзна-що –не Брути!,
У нас Брути! І Коклеси!
Славні, незабуті!» [4].

Цій фальшивій позиції поет протиставляє гірку реальність минулого й сучасного України:

«... ось що
Ваші славні Брути:
Раби, подножки, грязь Москви,
Варшавське сміття –ваші пани,

Ясно вельможній гетьмани.
Чого ж ви чванитеся, ви!
Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі,
Ще лучче, як батьки ходили» [4].

Отже, і в минулому, і в сучасному України поет не бачить «золотого віку». В самому серці свого історія України має глибоку дисгармонію, конфлікт, що тяжіє як прокляття над її долею. Але образ «золотого віку», ідеального світу не зникає остаточно з поля зору історіософського бачення поета. Він переноситься в жадане майбутнє, з яким пов'язано центральний предмет Шевченкової поезії, ідея переображення, так традиційна для української духовної традиції, перетворення України переноситься у майбутнє. Поет свідомо осмислює себе у функції пророка, який творить картину прийдешнього золотого віку порятунку як проект українського майбутнього. Саме в цій функції поета-пророка й сприйняла Шевченка українська суспільна думка.

Світ ідеальної спільності, зародки якого існують і в минулому, й у сучасному України, вбачається Шевченкові абсолютно пануючим у майбутньому її. Це – світ, звільнений від сил зла, що визначили конфлікт з ідеальним началом у дотеперішній історії. Головні ознаки його – звільнення від закріпачення людини людиною, від національної і політичної залежності.

Образ ідеалу малюється Шевченкові як стан, де пануватиме братерське ставлення вільної людини до людини. Нормою ідеального існування є принципи, щоб «укупі жити, з братом добрим добро певне познати, не ділити». На противагу суспільству, де люди розділені з огляду на суспільний статус, багатства, ранги, привілеї, де панує фальшива наука і фальшива філософія, що обґрунтовує цей ненормальний стан речей, він кличе: «Розкуйтеся, братайтеся!».

Цим завершується його остання настанова «і мертвим, і живим, і ненародженим»:

«Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата, —

Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
Благословить дітей своїх
Твердими руками!» [4].

Список використаних джерел:

1. Костомаров М. І. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. 538 с.
2. Куліш П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1989. 637 с.
3. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Київ : Основи, 1993. 123 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev.htm> (дата звернення: 20.03.2024).

Кожушко Т. В.,

викладач

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ**

Прагнення до пізнання дослідники одноставно називають іманентною характеристикою людини, яке безпосередньо асоціюється з роботою мозку, відповідними процесами мислення, зокрема інтелектуальною діяльністю. Саме раціональний сегмент мислення окреслює та конкретизує світ непізнаного в ідеях, знаках, образах, іменах, назвах та створює можливість їх подальшої вербалізації, інтерпретації, символізації, таким чином наповнює змістом пізнану дійсність. При цьому активність та семантична багатогранність предмету пізнання уможливорює це вираження як невинний, невичерпний потік думок. Бажання та потреба перетворити світ у осмислену дійсність стимулює людське мислення до діяльності, специфіка якої у безпосередній активації образної та вербальної експлікації. Результатом вказаного процесу постає

формулювання усвідомленого висловлювання як способу демонстрації мислення.

У філософському розумінні мислення як процес варто розглядати, приймаючи його структурну багатоаспектність та поліфункціональність, щонайперше підкреслюючи здатність творчо конструювати дійсність. При цьому варто зауважити і на якісних варіаціях мислення, серед яких концептуально виокремлено саме критичне мислення.

Ще в Античну добу була сформульована ідея про те, що необхідною умовою ефективного мислення є робота над собою, тобто запорукою інтелектуального розвитку є вдосконалення раціонального ресурсу. Сумнів та критика мотивували шукати відповіді, долаючи звичаї, правила, стереотипи і навіть факти, водночас постулюючи креативність як спосіб інтелектуального вираження та духовного вдосконалення.

Отже, ідея мислити критично далеко не нова. Засновник критичного раціоналізму Карл Поппер у творі «Відкрите суспільство та його вороги» переконує, що критичне мислення – це фундамент раціональності, в основі якого чітка методологія.

Зазначимо, що особливістю сьогодення є надмірний інформаційний контент, який впевнено превалює як в реальній, так і в віртуальній помисленій дійсності. Цей фактор досить агресивно вимагає від мислення неабиякої активізації саме критичних здатностей, що в свою чергу «змушує розум здійснювати комбінаторику думок, пропонувати нові форми мислення, у яких виникає безліч чудесних речей: він бачить, як хаос, що постає єдиною сутністю дійсності, породжує порядок, як необхідність вибудовується з невизначеності, як унікальний випадок утворює загальне правило, як другорядна деталь розсіює головне» [1, с. 4].

Отже, критичне мислення набуває ознак стратегії, що безперечно розширює горизонти інтелектуальної діяльності, актуалізує пізнавальні можливості і у результаті возвеличує сутність людини розумної. Тому критичне мислення, з одного боку, є вагомим трансформаційним ресурсом інтелектуальної вдосконалення, а, з

іншого, – імперативом та дієвим способом мислення сучасної людини.

На думку засновника Інституту Критичного мислення, американського філософа М. Ліпмана, важливою характеристикою критичного мислення постає здатність до саморегуляції, в основі якої інтерпретація, аналіз, оцінка, що засновані, у свою чергу, на розумінні та вдалому застосуванні фактологічних, концептуальних, методологічних, контекстуальних складових «критичне мислення «майстерне, відповідальне мислення, яке сприяє правильним висловлюванням» [2, с.18]. Також критичне мислення містить цілеспрямований акцент: визначену мету отримати бажаний результат. Отже, відзначимо, що критичне мислення має свідомий характер, результатом якого постає змістовне, структурне висловлювання.

Американський філософ Дж. Д'юї наголошує на тому, що критичне мислення – це рефлексія. Рефлексія як суттєва ознака критичного мислення дозволяє здійснити аксіологічну редукцію, деталізуючи притаманний алгоритм міркувань, який створює можливість відображення окремої думки у вербальному еквіваленті та оцінити розумовий процес в цілому.

Важливо підкреслити, що вміння критично мислити забезпечує чіткість, розсудливість побудови думки, водночас не виключає гнучкість, інваріантність, робить можливим інтелектуальне бачення, яке корелюється у понятті «візуальне мислення». Візуальна репрезентація думки здійснюється завдяки специфічному поєднанню у висловлюванні ілюстраційних та мовних конструкцій, що в цілому створюють знаковий контекст, який відповідно потребує додаткового тлумачення.

Отже, у цілому варто зазначити, що критичне мислення – це особлива здатність людського мислення, сутність якого полягає в ухваленні усвідомлених, ретельно обміркованих висловлювань. Мислити критично – означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень.

Список використаних джерел:

1. Критичне мислення: освіта, творчість, цінності : монографія / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 299 с.

2. Ліпман М. Чим може бути критичне мислення. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2006. № 27. С. 17–23.

Константинов Ю. Л.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

ВІД НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСТВА

Події російсько-української війни призвели до трансформації суспільства та перезавантаження людської свідомості. Українська незалежна держава опинилася перед багатьма викликами, серед яких, чи не основний – це забезпечення незалежності, державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Інтеграція у європейське співтовариство та російсько-українська війна вимагають нових підходів у національно-патріотичному вихованні дітей та молоді, які будуть здатні сформувати нову українську політичну націю. У сучасному розумінні такий феномен потребує більш поглибленого вивчення, бо від нього залежить збереження національної ідентичності українського народу та держави.

Аналіз патріотичного виховання в Україні свідчить про антропологічну кризу сучасної системи освіти, пошук варіантів виходу з якої можливий через існуючі сучасні концепції. Причиною цієї кризи є відставання у духовно-моральному розвитку особистості. Цей розвиток має відбуватись в першу чергу через прищеплення розуміння національних та загальнолюдських цінностей, де українська гідність переплетена повагою до представників інших національностей.

Вітчизняний філософ і педагог Памфіл Юркевич розглядав багатонаціональність не як зайвий тягар, а як величезне багатство і силу, щасливий шанс для духовної невичерпності [3]. Вона можлива тільки в реалізації конституційної норми щодо забезпечення єдиної державної мови – української та вільному розвитку, використанні і захисту інших мов національних меншин України [2].

Одним зі шляхів вирішення цієї кризи є відродження людини як цілісної особистості, у контексті – «я Українець». Знаний педагог Григорій Ващенко вважав традиційним ідеалом не тільки вишиту сорочку. В ньому він вбачав все найкраще, що притаманне людській особистості [1].

Спроби пробудження у школярів почуття патріотизму через давно запроваджені державні свята, такі як День Державного прапора України, День Конституції України, День вишиванки тощо не можуть дати очікуваних результатів без внесення в них певного підтексту, який має формуватися через розуміння значущості державних символів.

Три кити, на яких ґрунтується патріотичне виховання – це історія, українська мова та віра. Історія реалізується шляхом відновлення історичної справедливості, розкриттям правди про минуле і нинішнє українського народу. Мова – виключно через літературну з обмеженням використання діалектів та слів іншомовного походження. Дух України, а з ним і почуття патріотизму здатна пробудити тільки справжня українська мова, бо суржику це не під силу. Віра реалізується через знання про Україну та любов до неї, у контексті – «З нами Бог і Україна».

Забезпечення повноцінного національно-патріотичного виховання є необхідною умовою для збереження та існування в подальшому України як єдиної, цілісної та незалежної держави. Патріотичне виховання являє собою не тільки виховання майбутніх захисників країни, а й справжніх особистостей, усвідомлених громадян з великої літери. У подальшому вони візьмуть на себе відповідальність за розбудову демократичної, правової та сильної України, що стане взірцем для усього цивілізованого світу.

Список використаних джерел:

1. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Т. 1 / 3-тє вид. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.
2. Конституція України : офіц.. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
3. Юркевич П. Вибране. Київ : Абрис. 1993. 396 с.

Кудlach В. І.,

кандидат історичних наук, доцент,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу

ДУХОВНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Сьогодні, у період повномасштабної війни, трансформуються усі сфери суспільного життя: політична, економічна, культурна, соціальна, наукова, технічна та духовна. Все навколо нас видається щоразу менш визначеним у тотальній невизначеності. Духовно-моральні пріоритети молодого покоління необхідні для обґрунтування проблеми духовно-ціннісної парадигми людини в сучасному світі.

У третьому десятилітті ХХІ ст. актуальною є класична філософсько-теоретична спадщина. Г. Гегель у роботі «Феноменологія духу» (1807 р.) писав: «Дух – це самопідтримна абсолютна реальна сутність... Це моральне життя народу» [1, с. 298]. Пізніше, через століття, філософи визначали дух як творчий процес діяльності людини, стверджуючи, що всі сторони життя розкриваються на основі досвіду духовного. Для нинішньої студентської молоді України, що живе у час війни, духовні пріоритети базуються на моральних засадах попередніх поколінь з урахуванням життєвих реалій.

У різні історичні епохи духовні цінності визначалися філософами як базові у пошуках добра, істини задля життєствердження людини. Так, у філософії Г. Сковороди, носієм добра є духовне, ідеальне. Філософ стверджував, що справжньою

людиною не можна стати без любові, яка все поєднує, будує, творить, якою є Бог. Міцна і вічна любов виникає зі «спорідненості вічних душ» [3, с. 298]. На основі філософії Г. Сковороди можна розширити перелік атрибутів душі, зокрема любов'ю і добротою. Вчений В. Роменець писав, що душа є світильником у процесі пізнання світу і самого себе [2, с. 172].

Міркуємо, що можемо доповнити теоретичні засади душі. Вважаємо, що душа є любов'ю, щоб творити добро. Душа має творчий характер, вона пізнає істину за допомогою розуму (у вигляді духу), творить добро за допомогою любові (серця). Душа сприймає красу природи і творить красу мистецтва за допомогою відчуттів, художнього смаку та творчості. Душа здатна до всепроникності часу, простору і міжлюдських відносин. Душа діалогічна і поліфонічна. Здатність душі чуттєво сприймати і творити прекрасне розвивається в духовні ціннісні орієнтири, потреби утверджувати все те, що виражається в матеріальній, інформаційній, енергетичній впорядкованості, досконалості і гармонійності.

Молоді люди, що навчаються у ЗВО, відзначаються прагматичністю, переважно вірять не в те, що їм розповідають, а тому, що бачать самі чи переконуються на власному досвіді; чітко розпізнають лицемірство і фальш, вирізняють демагогію від життєвих реалій. Серед духовних цінностей молодь обирає ті, які оцінюються нею як необхідні об'єкти, служать метою та засобами задоволення власних потреб; найбільш чітко проявляються у ситуаціях, що потребують відповідальних рішень і зумовлюють подальше їхнє життя.

У час війни і пов'язаних із нею викликів актуалізується цінність свободи. Йдеться передусім про свободу обирати свій життєвий і професійний шлях, своє майбутнє. Студентська молодь апелює до вибору людської свободи, про яку писав філософ, психотерапевт В. Франкл: «Людину можна позбавити всього, крім єдиного: останньої людської свободи – обирати власне ставлення до будь-яких обставин» [4].

Згідно з проведеним соціологічним опитуванням у технічному університеті, основними пріоритетами для студентів віком від 18 до 25 років є мир, кар'єра, фінансова незалежність від батьків. При визначенні духовних цінностей виявлені відмінності між юнаками та дівчатами. Для більшості дівчат найважливішими є сім'я, далі – самовдосконалення і саморозвиток, релігійність, свобода. Близько 50% хлопців, як і дівчата, надали перевагу сім'ї та родині, на другому місці у них чесність, на третьому – свобода. Інша половина юнаків визначилась наступним чином: на першому місці – свобода, спілкування з друзями, доброзичливість, реалізація творчого потенціалу.

Таким чином, більшість студентів надає перевагу духовно-ціннісним орієнтирам, що формуються і закріплюються життєвим досвідом у процесі соціалізації та соціальної адаптації, усвідомлення основних цілей; проявляються через поведінку, вміння виходити з проблемних і конфліктних ситуацій. Вони визначають спрямованість інтересів і прагнень особистості, готовність і рішучість до реалізації власного «життєвого проекту». Студенти нині є рушійною силою і відповідно до цінностей, які обирають, яку культуру впроваджують, залежатиме майбутнє нашої України.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 305 с.
2. Світ пізнає себе через людську душу (бесіда з академіком Володимиром Роменцем). *Психологія і суспільство*. 2011. № 2. С. 170–176.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2-х т. Київ : Наукова думка, 1973. 425 с.
4. Smith E. There's More to Life Than Being Happy / The Atlantic URL: <https://www.theatlantic.com/health/archive/2013/01/theres-more-to-life-than-being-happy/266805/> (дата звернення: 16.03.2024).

Мартинюк Л. І., викладач
КЗ «Уманський гуманітарно-педагогічний
фаховий коледж імені Т. Г. Шевченка
Черкаської обласної ради»

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ЛЮДИНИ У РЕЛІГІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Є багато див на світі. Найчудесніша – людина.
Софокл

У житті бувають хвилини, коли людина ніби завмирає, перериваючи свій марафон, щоб визначити подальший його напрям. Такі хвилини пов'язані і з ситуацією вибору. Вони, можна сказати, і є філософією, тому що сума всіх життєвих виборів людини і становить у кінцевому підсумку її життєву філософію. Саме у моментах вибору і визначається, хто вона? що вона? яке її місце на землі? і саме розуміння того, що вона – людина. Німецький філософ М. Шелер вважав, що саме можливістю вибору, тобто певним ступенем свободи, «вирваністю» з панування тваринних інстинктів відрізняється людина від усіх інших видів, що існують на землі [5].

Філософи та теологи усіх країн та народів проявляли особливий інтерес до вивчення людини. Без перебільшення можна сказати, що і зараз світова філософська думка продовжує розгадувати феномен людини. Ким же є людина? Що є сенсом її існування? Чого вона бажає, у що вірить, на що сподівається? До усвідомлення цих питань людського буття незмінно звертається кожне покоління людей, прагнучи виробити нові шляхи.

Ще давні греки зрозуміли, що людина може почати філософувати тільки з пізнання самої себе. Найцікавішим предметом дослідження для людини є власне вона сама. Водночас знаменита теза Сократа «Пізнай самого себе» нереалізована і дотепер, хоча кожна філософська система на усіх етапах розвитку цивілізації намагалась висунути свою концепцію людини.

З точки зору християнської антропології, кожна окрема людина є незрівнянним і неповторним Божим Задумом. Людина є найціннішим і найвищим Божим творінням. Про турботу і любов

творця до Свого творіння написано чимало протягом віків і богословами і письменниками.

Найближче до вирішення проблем людини підійшла релігійна філософія (отці церкви, філософи-богослови). Вони виразно показали у своїй творчості, що мірилом усього людського є віра та духовність, і що усі дороги людські рано чи пізно приводять нас до Бога. Релігійно-філософські доктрини, які, здавалося б, відійшли в минуле, здобули нове дихання, почали переосмислюватись і пристосовуватись до потреб нашого часу і менталітету сучасної науки. Типовим у цьому відношенні можна вважати виникнення неотомізму – відновленої, модернізованої філософії Ф. Аквінського. Неотомізм включає в себе і антропологію.

Своєрідним явищем у філософії стала концепція створена видатним французьким вченим – палеонтологом, антропологом і теологом П. Тейяром де Шарденом, автором книги «Феномен людини». На його думку, людина після свого виникнення стає центром подальшої еволюції, людина є найтаємничішим об'єктом науки, який постійно спантеличує дослідників.

«Філософія серця», яка єднає віру і розум, беручи початок у філософії отців церкви, істотною мірою відображена в історії української філософської думки і найбільш повно представлена у філософії Сковороди. Класик української філософії, якого часто у філософській літературі називають «український Сократ», наслідуючи традиції античності, акцентує увагу на людинознавчій та етикогуманістичній проблематиці. Як і у Сократа, на думку Сковороди, сенс добродесного життя полягає у перетворенні навколишнього світу відповідно до істини, одержаної під час пізнання. Сковорода, спираючись на традиції східнохристиянської філософії, розуміє акт самопізнання як процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення в себе. І результатом цього процесу постає не зміна навколишнього світу, а преображення людини, обожнення її.

У самопізнанні, з погляду Сковороди, полягає сенс людського життя. У процесі його людина розкриває саму себе, повертаючись до

глибинних основ свого існування. З цим пов'язане притаманне філософії Сковороди акцентування ролі серця як осереддя душевного життя людини. Він закликав почати філософське освоєння світу з пізнання віри та любові, бо це і є пізнання людини.

Людина без віри може піднятися до найвищих вершин. Але прозрівши, здобувши віру, вона опиняється перед усвідомленням їх мізерності. Там, де кінчаються межі розуму, починається віра. Любов та віра дають змогу людині вийти за межі свого тлінного звичайного «Я». Категорії любові та віри несуть у собі глибокий пізнавальний зміст, живлять душу людини, наповнюють її творчою енергією, підштовхують її на шлях дійсного щастя. «Скрізь любов та віру людина пізнає себе», – твердить Сковорода. Філософія Г. Сковороди є прекрасним прикладом існування філософії українського духу, як оригінальної системи поглядів, ідеалів, вірувань, любові, честі, совісті.

Сучасна людина розуміє, що не дивлячись на успіхи суспільства у досягненні забезпеченості і комфорту, особистість не стає більш духовною, моральною, благороднішою і чеснішою. Розум і совість викривають наше безвідповідальне життя, не наділене вищим змістом і тому позбавлене справжньої радості буття, не просвітлене надією на майбутнє. Людина занурена в стихію своїх індивідуальних, часто абсолютно нікчемних і скороминучих інтересів час від часу усвідомлює, як мало в її справах і думках правди, щирості, благородства, милосердя.

Наше сьогодення дає нам чимало прикладів духовного зубожіння: нігілізм, жорстокість, гомофобія, наркоманія, насилля, суїциди та інші соціальні патології. А духовність дає нам і гармонію, і впевненість, і захист, і розвиток, і знання про вічність. Характерне звернення церкви до соціальних проблем, вироблення рекомендацій, спрямованих на поліпшення життя широких мас населення, на збереження миру (якого так чекають українці, але «мир лише через нашу Перемогу») і забезпечення суспільного прогресу. Вважається, що головною передумовою і визначальним чинником цього прогресу

повинна стати «євангелізація» людства, утвердження релігійно-моральних засад у свідомості і поведінці людей.

Така орієнтація позначається на змісті філософських і соціальних концепцій та використовується для їх обґрунтування. Проповідь християнства – складна і відповідальна справа, оскільки від його успішності залежить спасіння багатьох людей, воно потребує і віровчення, і моральних істин християнства, і розуміння духовного життя, і ознайомлення з різними сторонами людського життя й діяльності, перш за все релігійної, філософської, наукової.

Наука і філософія орієнтують людину у навколишньому світі, але вони не здатні проникнути у сокровенну сферу кінцевих цінностей, яка є надбанням віри і глибоких релігійних переживань. Поряд з вихованням і освітою людині необхідно релігійне формування, яке є важливим фактором перетворення душі.

Філософія – це надійний, духовний орієнтир особистості, що прагне до мудрості, до оцінювання власного життя не лише у масштабах сьогодення. Вона повертає людину до вічності, наповнює її розум думками про минуле і прийдешнє, виводить за межі інтервалу її особистого існування, додає стимулу до самопізнання, самовдосконалення й самореалізації, надає осмисленості і сенсу всьому життю.

Список використаних джерел:

1. Кузик Б. М., Литвин Л. І. Джерело духовності. Основи православної культури : навч. посіб. Дніпро : АРТ-ПРЕС, 2007. 432 с.
2. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник для студ. вищих навч. закл. Київ : Академвидав, 2006. 592 с.
3. Денежніков С. С. Проблема людини у філософії : навч.-метод. посіб. для студ. усіх спеціальностей. Суми : СумДПУ, 2012. 114 с.
4. Філософія : навч. посіб. / за ред. І. Ф. Надольного. Київ : Вікар, 1997. 584 с.
5. Філософський зміст світоглядної орієнтації людини. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13100/> (дата звернення: 2.03.2024).

Степовий С. М.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ФІЛОСОФІЯ ТА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ

Взаємодія між штучним інтелектом (ШІ) і філософією – це багатий і складний діалог, який триває вже кілька десятиліть і торкає різні теоретичні рамки і філософські запити. Розвиток штучного інтелекту розпочався зі спроб відтворити людський інтелект і когнітивні здібності у машинах. Це прагнення швидко перетнулося з філософськими питаннями про природу розуму, інтелекту, свідомості та етичні наслідки створення розумних або автономних систем. З перших днів розвитку штучного інтелекту філософи та науковці замислювалися над потенціалом машин імітувати людське мислення, вчитися на власному досвіді та взаємодіяти зі світом у спосіб, який раніше вважався притаманним лише людині.

У дослідженнях ШІ сформувалися дві основні парадигми: символізм і конекціонізм. Символізм, який часто пов'язують з когнітивною революцією середини 20-го століття, стверджує, що людське мислення базується на символах і що розумові процеси можна моделювати за допомогою логічних міркувань і маніпуляцій з символами. Цей підхід призвів до розвитку експертних систем та штучного інтелекту на основі правил, де знання явно закодовані в системі. З іншого боку, конекціонізм надихається структурою та функціями людського мозку, стверджуючи, що інтелект виникає зі складної мережі взаємопов'язаних нейронів. Ця парадигма породила нейронні мережі та моделі глибокого навчання, які вчаться виконувати завдання, аналізуючи величезні обсяги даних, виявляючи закономірності та приймаючи рішення на основі набутого досвіду, подібно до процесу навчання людського мозку [1].

Особливу увагу хочеться приділити концепції симбіотичних автономних систем (Symbiotic Autonomous Systems – SAS), що є важливою віхою у філософських аспектах ШІ, знаменуючи собою

перехід до розуміння ШІ не лише як автономних систем, але і як невід’ємних компонентів широкої соціотехнічної екосистеми. SAS підкреслює безшовну інтеграцію ШІ з людською діяльністю, спрямовану на розширення людських можливостей і сприяння симбіотичним відносинам між людьми і машинами. Ця парадигма досліджує когнітивні та математичні основи таких систем, вирішуючи проблеми людино-машинної взаємодії, автономії та етичних наслідків глибоко інтегрованих систем ШІ в суспільстві [2].

Одне з найважливіших занепокоєнь щодо соціального впливу штучного інтелекту – це його можливість підтримувати існуючі соціальні розбіжності. Етична мета полягає в тому, щоб системи ШІ працювали справедливо, рівноправно і відповідали загальному добробуту людства. Один із підходів передбачає розробку моделей, які можуть оцінювати етичні наслідки різних дій на основі заздалегідь визначених критеріїв та етичних результатів. Наприклад, обчислювальна структура може включати механізми справедливості, які гарантують, що алгоритми ШІ не підтримують і не поглиблюють існуючу соціальну нерівність чи насильство. Людські цінності, такі як гідність, повага, справедливість і солідарність повинні слугувати вектором для створення систем ШІ, які підвищують добробут людей і захищають від шкоди. Одним із методів інтеграції людських цінностей у ШІ є спільні процеси проектування, в яких різні зацікавлені сторони, зокрема етики, соціологи, технологи і широка громадськість, співпрацюють над визначенням цінностей, які повинні керувати розробкою ШІ [3].

З іншого боку, штучний інтелект також має потенціал для пом’якшення соціальних розбіжностей і сприяння інклюзивності. Цілеспрямовано розробляючи системи штучного інтелекту з урахуванням етичних міркувань, зокрема справедливості, підзвітності та прозорості, розробники можуть створювати технології, які усувають і зменшують нерівність. ШІ може сприяти усуненню розривів у доступі до інформації, освіти та охорони здоров’я, зокрема, шляхом надання індивідуальних, доступних рішень, які відповідають різноманітним потребам населення світу. Крім того, ШІ

може допомогти у виявленні та виправленні упереджень у даних і процесах прийняття рішень, сприяючи досягненню більш справедливих результатів [5].

Філософський аналіз ШІ охоплює широкий спектр дискусій і перспектив, зосереджуючись на таких питаннях, як потенціал суперінтелекту, етичні наслідки автономних систем і майбутні відносини між людьми і машинами. Ці дискусії не лише ставлять під сумнів технічні можливості та обмеження ШІ, але й заглиблюються в глибокі філософські наслідки створення сутностей, які можуть конкурувати з людським інтелектом або перевершити його [4].

Концепція суперінтелекту – штучного інтелекту, який перевершує людський за всіма параметрами, від креативності та соціальних навичок до здатності вирішувати проблеми, – викликала значні дискусії як у спільноті ШІ, так і в філософських колах. Дехто стверджує, що поява суперінтелекту може призвести до сценаріїв, коли людство не буде готове контролювати або зменшувати ризики, пов'язані з такими потужними сутностями. Інші більш скептично ставляться до можливості досягнення суперінтелекту, вказуючи на нинішні обмеження технологій штучного інтелекту і складність людського пізнання. Ці дискусії піднімають фундаментальні питання про природу інтелекту, свідомості та етичну відповідальність за створення потенційно автономних істот [4].

У спільноті ШІ існує широкий спектр поглядів на майбутнє штучного інтелекту та його наслідки для суспільства. У той час як одні дослідники зосереджуються на безпосередніх практичних перевагах і застосуваннях ШІ, інші вивчають довгострокові можливості та виклики, які можуть виникнути у зв'язку з появою суперінтелектуальних систем. Спільнота бореться з проблемами упередженості, справедливості, прозорості та соціально-економічних наслідків технологій ШІ, прагнучи спрямувати розвиток ШІ на користь усього людства. Це включає в себе зусилля з розробки ШІ, який відповідає людським цінностям і може співпрацювати з людьми, а не замінювати їх або протистояти їм.

Можна сказати, що перетин ІІІ та філософії має великий потенціал для подальших досліджень. Нові тенденції в ІІІ, такі як пояснюваний ІІІ (Explainable AI – XAI), етика ІІІ та взаємодія між людиною і ІІІ, відкривають нові шляхи для філософських досліджень. Дослідники все більше зосереджуються на розумінні та розробці систем ІІІ, які є не лише технічно досконалими, але й етично обґрунтованими та соціально відповідальними. Майбутні напрямки досліджень можуть включати розробку більш складних моделей етичних міркувань в рамках ІІІ, вивчення ролі ІІІ у розширенні людських можливостей, а також дослідження суспільних трансформацій, до яких може призвести широке впровадження ІІІ [5].

Отже, на основі вище викладеного можна зробити такі ключові висновки:

- історична взаємодія: розвиток ІІІ зазнав значного впливу філософської думки, зокрема, через парадигми символізму, конекціонізму, симбіотичних автономних систем, що призвело до появи різноманітних підходів у розумінні та побудові систем ІІІ;

- етичні рамки та людські цінності: етичні міркування мають першочергове значення для розвитку ІІІ, що вимагає чітких рамок, які інтегрують людські цінності, гарантуючи, що технології ІІІ сприяють чесності, прозорості та справедливості;

- глобальні перспективи: вплив штучного інтелекту не є монолітним, він суттєво варіюється в різних культурних і соціальних контекстах. Визнання та врахування цих відмінностей має вирішальне значення для використання ІІІ на благо людства, пом'якшуючи при цьому потенційну шкоду;

- філософський аналіз: дебати навколо суперінтелекту і майбутнього ІІІ підкреслюють важливість філософського підходу до розуміння ширших наслідків технологій ІІІ. Ці дискусії спонукають критично осмислити природу інтелекту, свідомості та етичну відповідальність за створення ІІІ.

Список використаних джерел:

1. Zhang Y. A Historical Interaction between Artificial Intelligence and Philosophy. *Theory of science*. 2023. Vol. 45 (2). DOI: <https://doi.org/10.46938/tv.2023.579> (дата звернення: 12.03.2024).
2. Wang Y. and other. On the Philosophical, Cognitive and Mathematical Foundations of Symbiotic Autonomous Systems. *Royal Society*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1098/rsta.2020.0362> (дата звернення: 13.03.2024).
3. Osman N., d'Inverno M. A computational framework of human values for ethical AI. 2023. URL: <https://www.researchgate.net/publication/370524459> (дата звернення: 12.03.2024).
4. Conitzer V. Philosophy in the Face of Artificial Intelligence. 2016. URL: <https://arxiv.org/pdf/1605.06048.pdf> (дата звернення: 14.03.2024).
5. Hagerty A., Rubinov I. Global AI Ethics: A Review of the Social Impacts and Ethical Implications of Artificial Intelligence. 2019. URL: <https://arxiv.org/pdf/1907.07892.pdf> (дата звернення: 14.03.2024).

Фицик І. Д.,

кандидат філософських наук, доцент,

Фицик Л. А.

кандидат історичних наук, доцент

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

ЖІНОЧЕ ОБЛИЧЧЯ ПОЛЬСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ (БАРБАРА СКАРГА)

З огляду на історію розвитку людської цивілізації, жінки протягом тривалого часу були «другою статтю» стверджувала Сімона де Бовуар [1, с. 8]. Чоловіча ж частина людства, «перша стаття», робить усе для перетворення статевого поділу людства у форму суспільної гендерної дискримінації. Як зазначала Антуанетта Фук, «...тривалий час ... праця поза домівкою була заборонена для жінок, але промислова революція ХІХ століття вимагала робочої сили,

внаслідок чого майже половина жінок опанувала якусь професію...» [2, с. 109].

XX століття стає ерою усвідомлення важливості ролі жінок у гармонізації суспільних відносин. Наприклад, знаменитий американський підприємець-філантроп Ворен Бафет стверджував, що усунення штучних стереотипних перепон у доступі жінок до ресурсів є умовою високого економічного рівня розвитку суспільства [3, с. 29].

Навіть у XXI ст. не позбавлене прикладів гендерної нерівності, де жінка представлена як ірраціональна, неінтелектуальна, несамодостатня, вторинна відносно чоловіка.

Філософія як особлива форма пізнання світу, що опікується найфундаментальнішими принципами реальності і пізнання, буття людини, відносинами людини і світу, найістотнішими характеристиками людського ставлення до природи, суспільства та духовного життя у всіх його основних проявах, у процесі історичного самоствердження не могла уникнути означеної проблеми.

Тяглість польської філософської традиції бере свій початок з XIII століття, і ознаменована появою першого твору з етичної проблематики авторства краківського єпископа Вікентія Кадблук. Однак тільки у XIX ст. в історії польської філософської думки з'являється перша жінка-філософиня Елеонора Гагаткевич (у шлюбі Земенцька) [4, с. 214], як своєрідний виклик, «скляній стелі», яку польська дослідниця гендерної проблематики Агнешка Графф у своїй полемічній праці «Світ без жінок» демонструє як уособлення суспільства, де «матері-польки» тривалий час були вилучені з мови, закону, суспільного життя, з цілої сфери суспільної свідомості [5, с. 35].

Барбара Скарга (25 жовтня 1919 – Варшава 18 вересня 2009, Ольштин) – польський філософ, історик філософії, професор Польської Академії Наук (Polska Akademia Nauk). Досліджувала історію польської та європейської філософії XIX–XX ст., автор праць з метафізики. Нагороджена найдавнішою і найвищою польською відзнакою – орденом Білого Орла (1995).

У 1937 році Скарга розпочинає навчання на електротехнічному факультеті Варшавського політехнічного університету (3 семестри), а потім на гуманітарному факультеті Варшавського університету. Вона пристрасно присвятила себе вивченню таємниць філософії та математики. Після розпуску університету через початок другої світової війни Скарга продовжила освіту і відвідувала, серед іншого, конспірологічні семінари професора Генріка Ельценберга. У підпіллі викладала латину та математику в середній школі, одночасно брала участь у діяльності Армії Крайової (була офіцером зв'язку, а з набуттям досвіду стала начальником зв'язку у Вільнюському окрузі). 8 вересня 1944 р. Скарга була заарештована органами НКВС та засуджена до 11 років трудової табори та заслання.

Барбара Скарга вижила, знайшла в собі сили жити далі і залишатися людиною з почуттям власної гідності, здоровим глуздом та тверезим об'єктивним мисленням, а також знайшла в собі мужність розповісти свою історію жінки-ув'язненої.

Додому вона повернулася лише 1955 року. Через роки вона описала свої спогади про період заслання в автобіографічній книзі «Після звільнення (1944–1956)», яку вперше опублікувала під псевдонімом Вікторія Красневська в Парижі в 1985 році [6].

Скарга не була людиною, яка зосереджувалася на своїх стражданнях і минулому табірному житті, У своєму життєвому виборі та соціально упереджених текстах вона змогла піднятися вище особистої травми. Саме тому вона з ще більшою стурбованістю дивилася на реваншизм сучасності «особливо в політиці і щодо історії» і виступала, в тому числі, проти люстрації, яка, на її думку, руйнує міжособистісні зв'язки і підриває соціальну довіру. Вона прагнула зрозуміти сенс людського життя і завжди слідувала етичним цінностям незалежно від ситуації, зафіксувавши свої життєві пріоритети в книзі «Людина не красива тварина» [7].

Можливо, саме ці переконання та духовні якості повернули її до філософії після повернення до Польщі. 1957 року здобула ступінь магістра філософії, почала працювати у відділі бібліографії та документації польської філософії FIIS PAN і розпочала дослідницьку

діяльність під керівництвом професора Ніни Ассородбри Кули, яка ознаменувалась захистом у 1961 р. докторської дисертації на тему «Народження польського позитивізму» [8] у Варшавському університеті. З 1962 року була членом кафедри історії сучасної філософії Інституту філософії. Там вона у 1967 році отримала габілітацію на основі дисертації «Православ'я і ревізія у французькому позитивізмі» [9], очолювала різні комісії, брала участь у дебатах, була головним редактором журналу «Етика» (у 1993–2006 рр.), організовувала семінари (незважаючи на відсторонення від викладання з політичних причин під час БПД), об'єднуючи членів різних поколінь, з різними дослідницькими інтересами, неоднорідних у своїх філософських симпатіях.

За свої досягнення і внесок у польську філософію вона отримала багато нагород, в тому числі 1995 року орден «Білий орел». Після її смерті у 2009 р. друзі, учні та студенти заснували «Фонд мислення Б. Скарги».

Один з учнів Барбари Скарги, професор Яцек Мігасинський зазначає, що основними філософськими зацікавленнями науковиці були польський і французький позитивізм, особливо специфіка постання позитивізму в Польщі. Її інтерес до історії французької філософії ХІХ століття стосувався французького спиритизму, рефлексивної та релігійної філософії, уособленої творами про Анрі Бергсона [10].

Наступний етап філософської біографії Скарги стосувався формування персональної методології як історика філософії, розвитку власної філософської концепції, покликаної відповісти на наступні питання: фактори домінування певних теорій в різні історичні моменти; причини переходу епохи в іншу; класифікація епох; що таке філософська узгодженість; що таке теоретична новизна?: Цій проблематиці присвячувались праці Б. Скарги «Минуле і інтерпретації. З майстерні історика філософії» (1987) [11], «Межі історичності» (1989) [12].

У подальшому Скарга зосередилась на метафізичних проблемах, розпочавши умоглядний діалог з Мартіном Гайдеггером, Еммануелем

Левінасом, Жаком Деррідою стосовно сенсу людського життя, походження зла, цінностей, людства. У серії подальших праць, таких як «Метафізичний квінтет» [13], «Метафізичне тріо» (2009)[14] та «Ідентичність і відмінність». (2009) [15] Скарга вбачала сенс філософського пошуку не в наданні остаточних відповідей, а у постійних дослідженнях, відкриттях проблем, критичному мисленні, раціональності.

У завершальний етап Барбара Скарга цікавилась моральними, соціальними та політичними проблемами, зосереджуючись на актуальних проблемах тогочасного польського суспільства: зменшенні і навіть нехтуванні комуністичною владою ролі інтелігенції. Це вилилось в її публічні виступи і статті, есе та інтерв'ю, опубліковані в щоденній пресі.

Для Скарги важливою була наявність в соціальному і політичному житті моральних цінностей. Вона вважала громадянство не тільки політичною категорією, але, насамперед, моральною, що має навчати усвідомленим спільним діям і взаємним зобов'язанням.

Філософія зазначила цинічні тенденції у розвитку Польщі на межі ХХ–ХХІ століть, зазначаючи кризу уяви, відсутність об'єднувальних проєкцій майбутнього, констатуючи розпад соціальних комунікацій, заміщенні їх формами ілюзорного співжиття, а не реальної спільноти, зникненні громадянської активності, зникненні критичного мислення, переважанні користі, конформізму у задоволенні особистих потреб, домінуванні приватних інтересів над соціальними.

Політичні трансформації у польському суспільстві сфокусували увагу Барбари Скарги над викликами сучасної демократії та загрозами демагогічних тенденцій. Спираючись на умоглядні діалоги з Аристотелем, вона «перекидає місток» у сучасність, стверджуючи, що справжня демократія не має боятися «множинності мов, традицій, соціальних домовленостей, включаючи релігії; навпаки, бачить в них сили різноманітного розвитку, що вимагає різноманітності; якщо народжується щось нове, це результат суперечки, перехід до чогось іншого, крім об'єднання. Ми прекрасно розуміємо, що всі спроби

такого інтелектуального і політичного об'єднання закінчилися трагічними актами насильства. Будь-яка спроба влади, якою б вона не була, нав'язати свою волю може бути фатальною. Існують і інші способи примирення суперечливих тенденцій. І ніщо не є більш ефективним, ніж розуміння і розуміння в звуженні відмінностей і підробці все сильніших соціальних зв'язків. Не можна будувати на ненависті» [16].

До кінця 80-х років вона знайшла для себе дослідницьке поле – це стосувалось і її дидактики – у французькій філософії від ХІХ століття й пізніше, починаючи від позитивізму і аж до сучасності. Але також вона мала аналогічне дослідницьке поле у польській філософії, оскільки в Інституті філософії і соціології, – за ідеєю Адама Шаффа, – народилися такі, власне, напрямки досліджень з міцним наголосом у польській філософії [17].

Як професор, Барбара завжди була проти всього фанатизму і лицемірства, не підтримувала поверховості, інструментального використання науки в філософських, ідеологічних цілях. У всьому цьому вона не була моралізатором, метою, якою було б все змінити. Барбара дотримувалася думки, що правда має привабливу силу.

Вона була жінкою, яка поєднувала філософську мудрість з найбільшим досвідом, адже пережила багато речей і зуміла вижити і подолати всі перешкоди на своєму шляху, тому знала цінність слова і ціну життя.

Список використаних джерел:

1. Сімона де Бовуар Друга стаття: в 2 т. Т.1. Київ : Основи, 1994. 390 с.
2. Про рівність статей: збірник / пер. з фр. під заг. ред. О. Хоми. Київ : Альтерпрес, 2007.
3. Ірина Андрусак Гендерний аспект у професійній діяльності та гендерна нерівність на ринку праці. *Видавництво Львівської політехніки*. 2018. № 902. С. 26–30.
4. Jan Skoczyński, Jan Woleński «Historia filozofii polskiej» Seria: *Myśl Filozoficzna*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2010. 566 str.
5. Графф Агнешка Світ без жінок: стаття у польському

громадському житті / пер. з польськ. Київ Зварич; Львів : Ахілл. 2005. 234 с.

6. Barbara Skarga Po wyzwoleniu (1944–1956). Warszawa : Wydawnictwo Znak, 1985. 304 str.

7. Barbara Skarga. Człowiek to nie jest piękne zwierzę Warszawa : Wydawnictwo Znak, 2007. 248 str.

8. Barbara Skarga Narodziny pozytywizmu polskiego 1831–1864. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013. 388 str.

9. Barbara Skarga Ortodoksja i rewizja w pozytywizmie francuskim. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2016. 498 str.

10. Barbara Skarga Czas i trwanie. Studia o Bergsonie. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014. 340 str.

11. B. Skarga Przeszłość i interpretacje. Z warsztatu historyka filozofii. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2015. 435 str.

12. Barbara Skarga Granice historyczności. Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 1987. 236 str.

13. Barbara Skarga Kwintet metafizyczny. Kraków : Wydawnictwo UNIVERSITAS, 2005. 208 str.

14. Barbara Skarga Tercet metafizyczny. Warszawa : Wydawnictwo Znak, 2009. 148 str.

15. Barbara Skarga Tożsamość i różnica. Warchawa : Wydawnictwo Znak. 480 str.

16. Monika Rogowska-Stangret Barbara Skarga. URL: <https://culture.pl/pl/tworca/barbara-skarga> (дата звернення: 22.02. 2024).

17. Антон Марчинський Перша дама польської філософії. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/266/Artykul/283892> (дата звернення: 20.02. 2024).

Фуркало В. І.,
кандидат філософських наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ»

Входження України до європейського простору та постійне зростання обсягів інформації потребує нового етапу вирішення проблеми організації самостійної роботи студентів у закладах вищої освіти. Звісно, що «...конкурентоспроможність фахівця на сучасному ринку праці сьогодні пов'язана з виявленням здатності самостійно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, рухатися шляхами індивідуальних маршрутів самовдосконалення, власними зусиллями розширювати сферу професійних знань та вмінь. У зв'язку з цим головним завданням вищої школи у підготовці випускників стає оволодіння майбутнім фахівцем ефективними і раціональними методами самостійної навчальної роботи відповідно конкретного фаху» [1, с. 407].

Оволодіння знаннями з навчальних предметів є складним процесом поетапного їх перетворення у надбання особистості, яка формується через виховну та навчальну діяльність. Для цього створюються передумови із застосуванням певних форм і методів активізації діяльності та самостійної роботи майбутніх фахівців. В умовах сьогодення освітній процес має бути побудований на основі прояву саморозвитку, самоствердження особистості. Педагог у процесі викладання дисципліни використовує відповідні методи, форми, технології для реалізації навчальної діяльності та організації самостійної роботи студентів, що сприяють успішному засвоєнню знань та формуванню професійних умінь та навичок.

Як відомо, самостійна робота – це діяльність, яка спрямована на роботу з навчальною літературою за межами навчальних занять, а також комплексна, цілеспрямована діяльність майбутніх фахівців у процесі аудиторних, обов'язкових за розкладом навчальних занять, коли вони уважно слухають і самостійно конспектують лекційний

матеріал [2]. Крім того, самостійна робота спрямована на вирішення чітко визначених завдань, а також забезпечена спрямованістю інтелектуальних можливостей кожного індивіда, їх знань, умінь і навичок мислення, актуалізацією практичного досвіду, і реалізується без допомоги науково-педагогічного працівника.

Як відомо, самостійність є складовою структури особистості сучасного фахівця. Вивчення філософії потребує від майбутніх фахівців прояву самостійності, максимальної сконцентрованості уваги, ізольованості. У процесі викладання філософії у закладах вищої освіти основним завданням є забезпечення оволодіння філософськими знаннями, розвиток вміння теоретичного мислення та формування філософсько-світоглядних навичок у межах узагальнень, що забезпечується за допомогою самостійної роботи із навчальними, методичними та філософськими джерелами для пошуку істини на самостійних засадах. До того ж, основою навчального курсу філософії має бути самостійна робота студентів з оригінальними текстами та першоджерелами, їх індивідуальне, а також колективне обговорення з науково-педагогічним працівником.

Для організації самостійної роботи у процесі викладання філософії у закладах вищої освіти необхідно викладачам брати до уваги основні чинники, що мотивують студентів, а саме: підтримання пізнавального інтересу у майбутніх фахівців, спрямованість навчальної діяльності до обраного фаху, усвідомлення значущості засвоєних знань на теоретичному і практичному рівні. Слід інформувати здобувачів вищої освіти про основні завдання професійного розвитку, що є гарантією успішної навчальної діяльності. Крім того, важливе значення відіграє створення інноваційних підходів до професійно орієнтованого дидактичного супроводу самостійної діяльності майбутніх фахівців, що ґрунтується на основі вираження зацікавленості щодо використання знань у різний спосіб, наприклад, у групових дискусіях, презентаціях тощо.

Особливе значення має проведення контролю викладачами за виконанням студентами завдань самостійної роботи у процесі вивчення філософії, зниження балів за неправильне чи несвоєчасне

виконання завдання. Також необхідно застосовувати актуальні методи для заохочення студентів до виконання завдань самостійної роботи, особливо застосовувати проблемно-пошукові методи, метод проєктного навчання, новітні інформаційно-комунікаційні технології у навчанні. Потрібно надавати студентам чіткий алгоритм дій та рекомендації стосовно правильності виконання завдань, проводити індивідуальні консультації.

Необхідно зазначити, що застосування різних видів самостійної роботи спрямовані на те, щоб сформувати у майбутніх фахівців практичні навички та вміння самостійно виконувати завдання, наприклад, працювати із філософськими джерелами. Ефективно організована самостійна робота допомагає сформувати у студента самостійне мислення, сприяє розвитку практичних навичок щодо виконання дослідницької і науково-пошукової діяльності та самоконтролю.

Таким чином, організація самостійної роботи у процесі викладання філософії у закладах вищої освіти сприяє активізації пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, розвитку індивідуально-психологічних якостей та створює ситуацію мотивації самостійного вибору.

Список використаних джерел:

1. Шевчук М. О., Киричок І. І., Новгородська Ю. Г. Проблеми управління самостійною роботою студентів вищих навчальних закладів. *Молодий вчений. Педагогічні науки*. 2018. № 1 (53). С. 408–412.

2. Лучкевич В. В. Організація самостійної роботи студентів у процесі навчання іноземної мови у вищій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 108. Т. 2. С. 161–163.

3. Симоненко С. М. Практикум з дисципліни «Філософія» для студентів I курсу всіх форм навчання всіх спеціальностей : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2017. 184 с.

Фуркало В. С.,
кандидат філософських наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОДЕЛІ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ

Як правило, необхідність релігійної освіти пов'язують із завданнями морального виховання молодого покоління [1], переборення «морально-етичної катастрофи» [2]. Це дійсно так, але її роль і значення виходять поза межі суто виховання молоді. У сучасний час українське суспільство переживає затяжну трансформацію, пов'язану із глибокими негативними змінами у його соціокультурній сфері, які відбувалися протягом попереднього століття. Хоча від відновлення державної незалежності і демократичного правління вже минуло більше тридцяти років, процес дерадянізації виявився важким і розтягнутим у часі.

Одним із його аспектів є визначення українського суспільства зі своїм ставленням до суспільної ролі віри і релігії, зокрема, до вироблення відповідної моделі релігійної освіти у країні. Актуалізації цієї проблеми у теперішній час сприяє низка обставин. Це набуття канонічного статусу автокефальною Православною Церквою України, запровадження європейських принципів у шкільну та вищу освіту, перехід до профільного навчання у середніх закладах освіти тощо.

Історично склалося, що в незалежній Українській державі протягом тривалого часу зберігається властиве радянській ідеології розуміння принципу «відокремлення церкви від держави, і школи від церкви» надане ще Декретом РНК РСФРР від 20 січня (2 лютого) 1918 р., й закріпленого наступними актами радянської влади. Метою радянського розуміння принципу відокремлення церкви від держави була суспільна стигматизація та інформаційна ізоляція релігії, перетворення її у своєрідне соціальне «гетто» для суворо обмежених і нечисленних кіл населення. Будь-яка спроба вийти (або увійти) у «гетто» розглядалася як порушення принципу відокремлення. Для

радянської політики було принциповим недопущення молоді, особливо соціально активної та талановитої до церкви. Цікаво, що формулу ленінського Декрету буквально повторили у ст. 35 Конституції України. Хоча формальні обмеження на діяльність релігійних конфесій були зняті, радянське розуміння «відокремлення» церкви від школи (освіти) залишалося й залишається доволі інерційним. Проявом цього була відсутність правових засад для розвитку релігійної освіти. Між світською та релігійною освітою в Україні виріс глухий мур, утворилася ситуація штучної їх ізоляції і протиставлення одна іншій. На думку Віктора Єленського, в Україні склалася унікальна для Європи ситуація, адже там немає країн «які б забороняли Церквам відкривати публічні школи та вищі навчальні заклади» [3].

Лише із ухваленням Закону України від 2 червня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів» цю ситуацію було змінено де юре [4]. Закон дозволяє релігійним громадам створювати (виступати засновниками (власниками)) не лише духовних, але й загальноосвітніх навчальних закладів. Згаданий Закон і зміни до нього, внесені 5 вересня 2017 року, мають безперечно велике значення, проте, вироблення конкретної національної моделі сучасної релігійної освіти залишається проблемою, яку ще треба буде розв'язати.

Розвиток сучасної релігійної освіти в Україні потребує вирішення низки проблем. Поширені у суспільстві та у академічному співтоваристві погляди на релігійну освіту відзначаються інерційністю та мають відбиток характерних для радянської доби стереотипів. Вони ж суперечать фундаментальним європейським принципам щодо прав батьків на вибір змісту освіти для дітей відповідно до власних переконань і поглядів. Принцип відокремлення церкви від школи має набути позитивного трактування у дусі європейських цінностей свободи і вільного вибору.

Запровадження відокремлення церкви від держави має розумітися у своєму оригінальному, європейському сенсі – як

свобода релігійних конфесій від нав'язливої опіки з боку влади та як можливість громадян вільно сповідувати власні переконання. Рудименти радянського розуміння цієї тези – щодо ізоляції церкви і витиснення релігії на периферію суспільного життя – не мають закріплюватися у законодавстві і державній політиці. Відповідно до цього на суспільному порядку денному є реалізація положень оновленого законодавства, яке надає релігійним громадам можливості щодо утворення навчальних закладів. Їх реалізація має відбуватися у загальному руслі реформування освіти України відповідно до її децентралізації і забезпечення рівних можливостей для розвитку закладів освіти усіх форм власності.

Необхідною є розробка стандартів освіти для закладів духовної освіти. Нагальним є перехід до моделі релігійної освіти, сумісної із відповідними європейськими моделями. Зважаючи на результати антирелігійних кампаній минулого, наслідками яких стало падіння стандартів релігійної освіти, а також поширення забобон і світоглядного невігластва, державна політика щодо підтримки релігійної свободи має бути більш активною. Цікавим є досвід європейських країн, які надають рівне фінансування школам, у тому числі тим, які заснували релігійні громади. У галузі вищої освіти актуальними є заходи із академічної інтеграції вищих богословських навчальних закладів та університетської освіти. Такі заходи мають включати сумісність стандартів освіти і визнання державою наукових ступенів і звань у галузі академічного богослов'я [5].

Створення сумісної з європейською української моделі релігійної освіти потребує подальших законодавчих і політичних змін щодо децентралізації освіти і забезпечення рівних прав і свобод громадянина на навчання відповідно до власних переконань.

Список використаних джерел:

1. Панасенко О. Основні тенденції розвитку релігійної освіти в Україні (на прикладі православ'я). *Філософія освіти*. 2012. №1–2. С. 273–305.

2. Войтюк І. Інтеграція релігійних та духовних елементів у системі української національної освіти. *Філософія освіти*. 2012. № 1–2. С. 260–272.

3. Паренюк А. Реформа освіти в Україні: релігійний аспект. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2177430-reforma-osviti-v-ukraini-religijnij-aspekt.html>.

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів : Закон України від 2 черв. 2015 р. №498–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498-19#Text>.

5. Духовна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/dukhovna-osvita>.

Шевченко С. Л.,
доктор філософських наук, професор
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця

ДУХОВНЕ Й ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ К. ЯСПЕРСА

Творчість Карла Ясперса сьогодні знову набуває актуальності, бо безпосередньо стосується подій, що відбуваються у сучасному світі, зокрема і Україні. Такі твори засновника німецького екзистенціалізму, як «Загальна психопатологія» (1913), «Психологія світоглядів» (1919), «Філософія» (1932), «Духовна ситуація часу» (1932), «Проблема німецької провини (1946), «Атомна бомба і майбутнє людства» (1958), спонукають переосмислювати трагічний досвід людства, щоб не повторити його сьогодні і в майбутньому. Праця «Загальна психопатологія» є результатом професійної діяльності К. Ясперса як лікаря, а саме у якості психіатра, причому досвід такої практичної медичної діяльності сформував початкові засади його екзистенціального мислення і ставлення до людини. Уже в даній праці він доводить наступну думку «Людина стає тим, ким вона є, завдяки справі, яку вона робить своєю» [3].

Сам К. Ясперс, як філософ і психіатр, переживши жахіття двох світових воєн, багато в чому продовжує світоглядні настанови С. К'єркегора. «Як професійний психіатр, доктор психології і доктор медицини Гейдельберзького університету, К. Ясперс, справедливо наголошує Г. Д. Омелаєнко, як ніхто інший з представників філософії класичного екзистенціалізму, наблизив сучасне йому філософське мислення до вирішення психоемоційних та психологічних проблем, що виникли на той час у громадянському суспільстві. Проблема екзистенції, що розглядалася німецьким ученим з огляду на різноманітність міжособистісних комунікацій, постала у його працях, в першу чергу, у вигляді потреби лікування душевнохворих людей та створення нових клінічних методів лікування. А критика їхньої невідомості за своєю сутністю і була критикою різноманітних філософських принципів, що несли в собі певний спосіб розуміння буття людини у світі» [1, с. 39 – 40].

Людина, за К. Ясперсом, це, насамперед, і наявне буття, і свідомість, і дух, і розум, і екзистенція. Людина, на його глибоке переконання, це відкрита можливість, яка є незавершеною і ніколи не може бути завершеною. Вона завжди є нетотожною тому, що людина вже створила з собою у цьому світі, оскільки її головною сутністю є здатність до трансцендування, до подолання вже зафіксованих форм людського буття. «Адже людина, як доводить німецький мислитель, – це не просто істота, що нею керують інстинкти, не просто комора розсудку, а така істота, яка, звеличуючись, немовби виходить за своє обмеження. Її сутність не обмежується тим, що може бути предметом для фізіологічного, психологічного або соціологічного дослідження. Вона співвіднесена із всеохоплюючим, що тільки й перетворює її на саму себе. Ми називаємо це ідеєю, оскільки людина є духом, називаємо це вірою, оскільки вона є екзистенцією» [5, с. 227].

Досягнути стану справжнього існування (екзистенції) допомагають критичні ситуації в житті кожної людини. Такі «абсурдні ситуації» К. Ясперс називає «межевими ситуаціями», які перетворюють спокійне життя людини в стан абсолютної невірноваженості, де панує свобода, що є закликом до справжньої

екзистенції, яка розуміє, у свою чергу, «буття як приховану трансцендентність». В. Рьод зауважує, що для Ясперса: «Зрештою екзистенція є істинним людським буттям, що обирається в свободі і (як в Кіркегора) її можливо досягти лише в стрибку. Такий стрибок до істинної екзистенції можливий через потрясіння в межовій ситуації» [6, с. 466].

Висвітлюється екзистенція, згідно К. Ясперса, в таких межових ситуаціях як: турбота, страждання, смерть, боротьба, провина тощо. Досвід межових ситуацій виявляє жорстокість та ворожість світу, показує недосконалість особистого буття, коли людина переживає моменти безпосередньої загрози життю, котрі занурюють її в стан глибокої тривоги. Серед усіх вище наведених межових ситуацій особливе значення для існування людини має смерть. Смерть, на думку філософа, стосується кожного і служить межевою ситуацією в тій мірі, в якій вона відкриває обмеженість нашого буття, входить в наше життя. Смерть сприймається людиною як межева ситуація але не під час власної загибелі. Так К. Ясперс вважає, що «Помираючи, я переживаю смерть, але не пізнаю її. Смерть пізнається тоді, коли помирає той, з ким я зв'язаний екзистенціальною спільністю. Те, що знищується смертю, є явищем, а не самим буттям» [4, с. 222]. Саме тому, розмірковує Ясперс, ми незважаючи на смерть, зберегли зв'язок з раніше померлими. Смерть виявляється пробним каменем, з допомогою якого можна визначити, що в житті екзистенціальне, а що ні. «Те, що перед смертю залишається істотним, те – екзистенціальне, те, що втрачає свою цінність, виявляється даремним, є голим буттям» [4, с. 223].

Ясперс із самого початку надав центральне значення людині, її моральному екзистенційному вибору. В його філософії людина не залишається просто слухачем, а веде активний діалог із трансценденцією, перевіряючи її виклик власною екзистенцією. Тут основна відповідальність лежить на людині, а екзистенція розуміється як форма духовного досвіду. «Екзистенційне» за К. Ясперсом не може бути предметом наукового дослідження, тому що сутність екзистенції полягає, на його думку, в трансценденції,

тому що людина є завжди чимось більшим, ніж вона є в певний і конкретний час, у певному і конкретному становищі.

Якщо застосувати вислів: «Міра життя – смерть, міра людини – любов» до філософії Ясперса, то для нього, виявляється, «любов – це ще не комунікація, але її джерело, за допомогою якого комунікація висвітлюється», «субстанційний первень самобуття в комунікації» [2]. Водночас він наполягає на тому, що здійснення власного (екзистенційного) буття людини та буття-в-комунікації мають тісний зв'язок: комунікація є першопричиною екзистенції («... міра людини – любов, любов-боротьба – джерело комунікації, комунікація – першопричина екзистенції»).

Так, К. Ясперс вважає, що саме у комунікації суб'єкта буття зі світом, з іншими людьми, історією остаточно вирішується питання існування як свободи – несвободи, суверенності – залежності, відповідальності – безвідповідальності, питання об'єктивації спроможності бути як сенсу життя. Головний засіб комунікації та її спрямування – то духовна комунікація, за допомогою якої одна людина може проникнутися життям іншої, наблизитись до «безумовного», відповідального вибору, рішення, розуміння, до «самого буття», тобто відшукати автентичність власної екзистенції.

К. Ясперс намагався врятувати таку неповторюваність, і її складову – одиничність «реального індивідуума» і не індивідуума як амфору загального, а як екзистенцію, котра не протистоїть внесенню в загальне одиничних духовних вимірів. Буття людини, за Ясперсом, – це, по-перше, духовна спроможність екзистенції подолати історичну замкненість, по-друге, безмежна екзистенційна комунікація як об'єктивація «філософської віри», що забезпечує людині усвідомлену свободу, суверенність від тиску соціальних відношень, з одного боку, з іншого – усвідомлену можливість історичного співжиття індивідів, інтерсуб'єктивність у формі буття доісторичного, історичного та всесвітньоісторичного.

У К. Ясперса, який із усіх філософів, котрих класифікують як екзистенціалістів, є найближчим до С. К'єркегора, релігійний контекст поняття існування багато в чому збережений, а екзистенція

почала розумітися у його філософії як реалізація людиною спроможності існування, як вічне «буття в дорозі», «позапредметне» трансцендентування, яке ніколи не завершується, але наближує людину до осмислення сенсу власного буття й збереження духовного здоров'я.

Отже, ми поділяємо думку сучасних дослідників, згідно якої праці К. Ясперса «сприяють повнішому, глибшому та яснішому розумінню реалій людського буття, особливо в ракурсі розгляду: патологія – здоров'я. Таким чином, К. Ясперс, [...], поставив конкретну проблему створення нового варіанту філософії психології, яка б відповідала реаліям сучасного існування індивіда і надавала можливість вірогідного визначення психоневрологічних та психопатологічних проблем, що виникають у такому існуванні. У межах власних зусиль по створенню такої філософії він концептуалізував власне вчення щодо екзистенції у сучасному світі, сутність якої визначалась відповідно до специфіки комунікативних процесів, створив антропологічне як вчення про людську істоту у її постійній незавершеності, відкритій можливості і трансценденції, розробив власний варіант екзистенціально-феноменологічного підходу до аналізу психічної реальності, ствердив факт «незавершеності будь-якого знання» про людську істоту, і тим самим надав новий імпульс розвитку теоретичних і методологічних основ інтроспективної психології» [1, с. 47 – 48].

Список використаних джерел:

1. Омелаєнко Г. Д. Екзистенціальна психологія як феномен постекзистенціалістського мислення (історико-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05. Слов'янськ, 2007. 156 с.
2. Тейлор Ч. Етика автентичності / пер. з англ. А. Васильченко. Київ : Дух і літера, 2002. 128 с.
3. Jaspers K. Allgemeine Psychopathologie. Berlin : Springer-Verlag, 1965, Achte, unveränderte Auflage, xv, 748 p.
4. Jaspers K. Philosophie. Bd. II. Existenzerhellung. Berlin : J. Springer, 1973. 440 s.

5. Jaspers K. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. Basel : Schwabe Verlag, 2017. 284 s.

6. Röd W. Der Weg der Philosophie. Von den Anfängen bis ins 20. Jahrhundert. München : Verlag C. H. Beck oHG, 1996. 640 s.

Юрчук І. В.,

здобувач вищої освіти ступеня бакалавра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

СПІВВІДНОШЕННЯ МЕНТАЛЬНОСТІ ТА СПОСОБУ ФІЛОСОФУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ

Філософія як форма реалізації людського духу – це відображення ментальних феноменів народу та його представників. Філософія як унікальний простір вираження духу постає оригінальним способом відображення ментальних особливостей кожного окремого народу та його представників. У свою чергу, ментальність є одним із базисних чинників формування стилю філософування. Визначену характеристику містить і українська філософська традиція. Тому задля з'ясування питання співвідношення ментальності на спосіб філософування в українській філософській думці доцільно зупинитись на ключових визначеннях.

Ментальність – сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості, які формують способи бачення світу та уявлення людей, що належать до тієї або іншої культурної спільноти. Це, перш за все, – риси характеру, спосіб мислення, групові рішення, система цінностей і норм поведінки, стереотипи, системи переконань та уявлень, які постають дієвим відтворенням сукупного досвіду попередніх поколінь [1].

Також ментальність можна трактувати як деяке специфічне інформаційно-енергетичне поле, що охоплює емоційний, інтелектуальний та духовний рівні життєдіяльності розгорнутої

соціальної системи. Природне і культурне, раціональне та інтуїтивне, індивідуальне і суспільне поєднується та взаємодіє у межах менталітету, що віддзеркалюється у виборі смислових акцентів філософської ідеї концепції чи проблеми, опосередковано творячи стиль філософування.

Найвиразнішими рисами українського менталітету дослідники вважають демократичність, емоційність, сентиментальність, індивідуалізм, толерантність. З огляду на вказані визначення, вочевидь у різних ступенях якості окреслені риси української ментальності прослідковуються у змісті та характері міркувань, таким чином визначаючи оригінальність української філософії. Не останню роль відіграють у такому контексті ментальні особливості творців самої філософії.

Юрій Русов у своїй розвідці «Душа народу і дух нації» на прикладі аналізу літературних та мистецьких творів висловив думку про те, що «кожна нація має свої характерні душевні (психічні) прикмети, які складають вдачу» [2, с. 87].

Оригінальні зауваження знаходимо у відомого дослідника історії української культури, зокрема, літератури та філософії Миколи Шлемкевича, який був ініціатором тлумачення феномену галичанства як «психологічної категорії» [3, с. 38], підкреслюючи саме окремішність ментальних особливостей Галичини. Досліджуючи проблеми типології, зокрема, образ психоетнічного портрету сучасного українця, М. Шлемкевич був переконаний, що саме в умовах незалежності й свободи його народ здатен стати у лави цивілізованих і гідних оптимістичного майбутнього, розквітнути, привнести та збагатити скарбницю світової філософії автентичними ідеями, що мають глибоке коріння та оригінальний смисл.

Натомість Х. Вовк зазначає, що «український народ являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з-поміж інших слав'янських народів» [4, с. 267].

Дмитро Чижевський підкреслює, що «в межах кожної нації існують завше різні групи культурних діячів, що виявлять дух даної нації» [5, с. 3–162]. Засадничими рисами менталітету, на думку

Д. Чижевського, є сентиментальність, чутливість, емоціональність та ліричність. Джерелом емоційності вважає український гумор, який є невід'ємною смислоутворючою основою «артистизму» української вдачі. Також дослідник особливого значення надає прагненню до свободи, неспокій і рухливість, що обумовлений географічними та історичними факторами, зокрема, проживання на відкритих степах, які за часів навал кочівників був джерелом постійної загрози і викликав в українців своєрідний «неспокій» [5, с. 3–162].

Відомий дослідник українського менталітету О. Нальчицький зауважував, що природні умови північних регіонів України сприяли формуванню у місцевого населення почуття обережності, підозри, терплячості та чекання, підготовляючи їх до боротьби за життєвий простір та існування. Лісостепова зона відіграла ключову роль у формуванні мрійливості, чутливості, пасивності, безтурботності та прагнення до свободи та анархії серед мешканців цих теренів. Степ же налаштовував людей на рух у безмежність, стрибки у нікуди та одночасно на відмову від руху взагалі.

Орієнтуючись на думку про те, що ментальність не виникає сама по собі, а формується, враховуючи екзистенційні та культурно-історичні чинники, суттєве значення відіграє переживання. Саме характер, глибина та сила переживання, а іноді міра та уміння співпереживання зовнішніх обставин, які акумульовані у понятті «культурно-історичні умови», постають особливим маркером екзистенційної складової менталітету.

Це яскраво демонструють тематика та ідеї представників української барокової філософії. Світовідчуття і світорозуміння, що живило барокову філософію, стало своєрідною реакцією на ренесансне світобачення, що ґрунтувалося на безмежній вірі у розумність і логічність світу, його гармонійність, у те, що людина є мірою всіх речей. Дійсність викликає у майстрів бароко як захоплення, так і велику печаль. Звідси – характерні риси барокового світовідчуття: неспокій, поривання, почуття потужності і ніби недовершеності, намагання поєднати протилежності, навіть суперечності. Тому і в філософських міркуваннях українського

бароко співіснують прагнення неможливого й песимізм; пафос боротьби і перемоги та примирення з думкою, що зло сильніше за добро, а смерть сильніша від життя; звеличування слави і сум, образа за людей, охоплених марнославством, марнотою марнот. За часів бароко людина постає слабкою, беззахисною, невпевненою у прийдешньому майбутньому. Екзистенціали як відображення життєвого світу прямо пов'язані з світовідчуттям та співпереживанням та мають якісну філософську редакцію у контексті конкретної культурно-історичної епохи.

Отже, орієнтуючись на твердження, що існує прямий зв'язок екзистенціалів та ментальності, аналіз філософської проблематики у великому обсязі презентує експлікацію екзистенціальних ситуацій. Якщо в суспільно-політичному житті народу присутні життєві колізії, як в бароковий період, то вони, безсумнівно, постали ґрунтом для філософської рефлексії.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедія Історії України. Інститут Історії України НАНУ: URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&=Mentalnist>.
2. Русов Ю. Душа народу і дух нації : монографія. Філадельфія : Америка, 1948. 153 с.
3. Шлемкевич М. Галичанство : монографія. Нью-Йорк; Торонто : Ключі, 1956. 120 с.
4. Вовк Х. Студії з української етнографії та антропології : монографія / передр. вид. проф. Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології. Прага : Український громадський видавничий фонд, 1928. Київ : Мистецтво, 1995. 335 с.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні (1931). Філософські твори: у 4 т. / за ред. В. С. Лісового / передм. І. Валявко, В. Горського]. Київ : Смолоскип, 2005. Т. 1. С. 3–162.

4. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ

Біліченко Л. С.,
магістр,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

ІСПАНСЬКА «БЛАКИТНА ДИВІЗІЯ» НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Після нападу Німеччини на Радянський Союз, здавалося, повинні бути усунуті усі перешкоди для офіційного вступу Іспанії у війну на боці держав «осі». Німецькі дипломати та численні іноземні спостерігачі вважали, що Франко відкине всі сумніви і Мадрид з хвилини на хвилину стане активною стороною, що воює.

Спробу подолати тимчасове охолодження в німецько-іспанських відносинах було зроблено іспанською стороною після 22 червня 1941 р. У листі до Гітлера Ф. Франко висловив «найбільше задоволення» у зв'язку з початком боротьби проти більшовизму і співчував Німеччині, яка вступала у нову і важку війну. Він стверджував, що напад Німеччини на Радянський Союз «викликав ентузіазм» в Іспанії. Мадрид звернувся до Берліна з проханням дати можливість добровольцям із членів фаланги взяти участь у боротьбі проти ворога, але з деякими застереженнями. Цей жест солідарності робився, зрозуміло, незалежно від домовленості про повний і остаточний вступ Іспанії у війну на боці «осі». Таким чином, Франку знову вдалося уникнути офіційного оголошення війни СРСР і вступу у Другу світову війну, чого наполегливо домагався від нього Гітлер. Через два дні від німецького уряду надійшла відповідь про задоволення пропозиції про формування добровольців фаланги.

У другій половині серпня 1941 р. «Блакитна дивізія» рушила в дорогу й у середині жовтня 1942 р. прибула на фронт у район Новгорода. Однак навіть в офіційних документах вона надовго зберегла свою первісну назву, хоча ніхто з її військовослужбовців уже не носив блакитних сорочок та червоних беретів. Дивізія була

сформована у найстисліші терміни. Мотивація у людей, які бажають вирушити на Східний фронт, була різною: від бажання помститися за загиблих у громадянській війні близьких до прагнення втекти або дезертирувати завдяки дивізії; були навіть люди, які щиро бажали спокутувати своє республіканське минуле. Багато хто керувався корисливими міркуваннями – військовослужбовці дивізії отримували пристойну на той час платню в Іспанії та німецьку платню.

З'являлася інформація, що дивізія була сформована із не найкращих членів іспанської нації. Новий іспанський посол у Берліні граф Майальді заявив представникам преси, що іспанська «Блакитна дивізія», що бореться на Східному фронті, не є «відбросами громадянської війни, як це стверджує англо-саксонська преса, а сформована з найкращих людей Іспанії. Це палка молодь, яка стала на бік Німеччини, оскільки вона відчуває глибоку солідарність із націонал-соціалістською державою. Але ми стоїмо не лише на боці Німеччини, ні, ми стоїмо на боці націонал-соціалістської робочої партії та її верховного керівника; ми знаємо, що необхідна поразка ворогів Німеччини, щоб Іспанія могла стати великою і вільною нацією, і що докорінні зміни в політичній та економічній сферах, зроблені фалангізькою революцією, можуть бути завершені лише після остаточної перемоги німецького націонал-соціалізму» [2, с. 2].

Командиром дивізії було призначено генерала Муноза Гранде. Свою першу вагому перемогу дивізія отримала 1 серпня 1942 р., коли під Волховом іспанська «Блакитна дивізія» відбила радянські атаки з великими втратами для більшовиків. Усі радянські атаки на німецькі передові позиції на правому боці Волхова були відбиті частково в завзятих рукопашних боях. На фронті оточення Ленінграда радянські частини намагалися танками атакувати німецькі лінії. З 8 атакуючих танків 7 було знищено, а 8 повернув назад, але був підбитий і залишився на дорозі. Авіація знищила багато радянських батарей [5, с. 1].

За бої під Волховом на засіданні Ради Міністрів Іспанії було ухвалено рішення присвоїти звання генерал-поручика командирі іспанської «Блакитної дивізії» Мунозу Гранде. На цьому ж засіданні

було ухвалено важливе рішення щодо мобілізації приватних підприємств [4, с. 4].

З цієї нагоди Муноз Гранде прибув до Мадриду північним експресом. Генерал був зустрінутий величезним натовпом і був офіційно запрошений відвідати представників уряду, військових кіл і фаланг [3, с. 2].

3 серпня 1942 р. «Блакитна дивізія» була перекинута під блокадне кільце Ленінграду. На початку 1943 р. з Іспанії під Ленінград виїхав новий контингент іспанської «Блакитної дивізії» чисельністю в 1294 осіб. Між ними знаходилися 50 офіцерів і 42 субофіцерів [6, с. 2].

Німецький військовий кореспондент подав наступний опис участі іспанської добровольчої у боях на Східному фронті: «Дивізія іспанських добровольців знаходиться на східному фронті другу зиму. У боях на південь від Ладозького озера на передових позиціях знаходився батальйон іспанської Блакитної дивізії. Ця частина мала першою відбити масові атаки радянських військ. Внаслідок переважної, принаймні в 10 разів, чисельної переваги, радянським військам вдалося вклинитися в німецькі позиції, але цей клин був знищений запеклою контратакою іспанських легіонерів. У лісах на південь від Ладозького озера під вогнем сотень радянських батарей, за жорстоких морозів, іспанські гренадери витримали свій іспит. Відповідно до задуманого у великому масштабі наступу, радянське командування передбачало розірвати обручку перед Ленінградом. в якому знаходилася ділянка фронту, зайнята іспанськими добровольцями. Після найжорстокішої артилерійської підготовки, ввівши в бій у невеликому просторі велику кількість танків, радянська піхота безперервно вела атаки на батальйон іспанських гренадерів» [1, с. 4].

Перелом, що намітився у ході Другої світової війни, і розгром «Блакитної дивізії» під Ленінградом взимку 1943 р. змусили Франка задуматися про її виведення зі Східного фронту. До цього його наполегливо підштовхувала також британська та американська дипломатія. 10 жовтня 1943 р. Іспанія заявила про зміну статусу

невоюючої сторони на нейтральну, а ще через два дні було оголошено про відкликання «Блакитної дивізії». Дивізія зазнала величезних втрат. Це пояснювалися тим, що німецьке командування воліло ставити іспанців на найнебезпечніші та найвразливіші ділянки фронту [7, с. 118–122].

Таким чином, протягом 1941–1943 рр. іспанська «Блакитна дивізія» на боці нацистської Німеччини взяла участь у боях на Східному фронті, зокрема, була дислокована під Новгородом та Ленінградом. Однак, через тяжкі людські втрати та під наступом радянських військ дивізія вимушена відступити. Після того, як Іспанія оголосила про нейтралітет у війні, дивізія була офіційно відкликана з Східного фронту.

Список використаних джерел:

1. Голубая дивизия на восточном фронте. *Молва*. 1943. №98 (31 марта). С. 4.
2. Испанская Голубая дивизия. *Одесская газета*. 1941. №14. (07 декабря). С. 2.
3. Командир испанской «Голубой дивизии» в Мадриде. *Одесская газета*. 1942. №272 (20 декабря). С. 2.
4. Командир испанском голубой дивизии повышен в чине. *Одесса*. 1942. №203 (17 декабря). С. 4.
5. На фронтах России 1 августа 1942 г. *Одесская газета*. 1942. №144 (02 августа). С. 1.
6. Новый контингент Голубой дивизии выехал на Восток. *Буг*. 1943. №49. (08 марта). С. 2.
7. Шкробтак О. Франкістська Іспанія в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 1999. Вип. 1. С. 118–122.

ГРОШОВІ ЗНАКИ ТРАНСНІСТРІЇ

До кінця жовтня 1941 р. Південь України був майже повністю окупований німецько-румунськими військами. 19 серпня 1941 р. внаслідок спеціального договору, між німецькими та румунськими уповноваженими, підписаного в Тягіні, всю територію між Бугом і Дністром було віддано румунській адміністрації, під назвою Трансністрія. 29 вересня 1941 р. у Тирасполі склав присягу новообраний губернатор Трансністрії – професор Георгіє Алексяну [4].

Нагальною проблемою, яка стояла перед новим керівництвом, було проведення грошової реформи. 16 вересня 1941 р. румунська влада Трансністрії видає наказ № 10 «Про грошовий обіг». Даний наказ мав виключно важливе значення для всього господарського життя Трансністрії. Зокрема, ним встановлювався грошовий обіг двох монет (грошових знаків) – рублю та німецької марки. Також в статтях наказу прописувався курс обміну – паритетний обмін десять рублів за одну німецьку марку. Це означало, що у вільному грошовому обігу будуть перебувати і мати купівельної силу обидва види грошових знаків з вільним розміном за вказаним паритетом. За наказом, у грошовому обігу, будуть знаходитися всі види радянських грошових знаків: казначейські білети (вартістю в 1 рубль, в 3 рублі і в 6 рублів), а також квитки Державного Банку (в 1 червонець, в 2 червонці, в 3 червінці, в 5 червінців і в 10 червінців). Після прийняття даного наказу грошовий обіг на території генерал-губернаторства увійшов врешті-решт в нормальну колію, відсутність якого з часу залишення міста радянськими військами призводило до завмирання торгівлі і до появи на ринках так званих «мінових операцій» [1, с. 1].

Однак, у наступному 1942 р. приймається ще один наказ за № 69 від 4 липня, підписаний Губернатором Трансністрії. Згідно з цим наказом, єдиною монетою, яка має право на вільне ходіння в Трансністрії, є німецька марка. Що саме цікаве, циркуляція

румунських лей в Трансністрії, а також тримання цієї монети категорично заборонялося. Ті, хто мав леї в Трансністрії зобов'язані відіслати їх до Румунії або ж обміняти на марки в касах районів до 15 липня 1942 року. Після цього терміну власники лей в Трансністрії були покарані ув'язненням в табір на термін від 1 до 3 місяців з конфіскацією відповідних сум. Ті особи, які користуватися леями для яких би то не було операцій, були також покарані ув'язненням в табір від 3 до 6 місяців з конфіскацією відповідних сум і предметів, даних в обмін. Цьому ж покаранню були піддані на тих же умовах також і ті особи, які вимагали леї і відмовлялися продавати товар за марки в межах Трансністрії. Таємний імпорт монет до Трансністрії карався ув'язненням до табору на строк від 6 до 1 року з конфіскацією сум [3, с. 4].

У подальшому також було проведено обмін радянських грошових знаків на марки (РЕКС). Так, наприклад 11807 осіб (глав сімейств) м. Одеси обміняли 812137 марок, 21302 робітників і службовців установ і фабрик – 980542, всього 33109 сімейства обміняли 1792679 марок, що дорівнює 35853580 рублів. Для інкасування різних податків і такс був вироблений цілий ряд заходів, а саме: 1) складено план для з'ясування можливості стягнення місцевих податків і такс; 2) розроблено проект оподаткування кустарів, збору внесків за патенти і податку на нерухоме майно; 3) організована апеляційна комісія; 4) організовані муніципальні каси у всіх районах; 5) встановлена базарна такса; 6) організований Банківський відділ, який проводить розрахунки між різними міськими установами. Вжиті всі заходи для нормалізації індустріального, комерційного, культурного та адміністративного життя, при посередництві видачі дотацій відповідним установам [2, с. 5].

Таким чином, узагальнюючи все вищесказане, можна прийти до висновку, що єдиною грошовою монетою, яка легально діяла на території Генерал-губернаторства Трансністрія після реформи 1942 р. і до 1944 р. була німецька марка.

Список використаних джерел:

1. Постановление № 12 Муниципалитета г. Одессы. *Одесская газета*. 1941. №2 (29 октября). С. 1.
2. Обзор деятельности Одесского Муниципалитета с 17-го октября 1941 г. до 1 марта 1942 года. *Одесская газета*. 1942. №50 (11 марта). С. 5.
3. 16 октября 1941 – 16 октября 1943. Два года плодотворной деятельности Одесского Муниципалитета. *Одесская газета*. 1942. №123 (12 июля). С. 4.
4. У звільненій Трансністрії. *Самбірські вісті*. 1941. №24 (26 октября).

Бойда А. В.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА ЯК ВОДОДІЛ У ДОЛЯХ КОМАНДУЮЧИХ УГА Д. ВІТОВСЬКОГО ТА ЧУГА В. ПОРАЙКА

Будь-який військовий конфлікт, битва, війна або ж революція відіграє роль вирішального вододілу у долі тієї чи іншої історичної постаті. Не є винятком і доля двох співкамерників та учасників судового процесу «101» у Львові, громадсько-політичних та військових діячів Дмитра Вітовського (1887–1919) та Василя Порайка (1888–1937). Вони разом навчались на правничому факультеті Львівського університету, були членами Української радикальної партії, учасниками товариства «Січ», «Просвіта», активні діячі Українського студентського союзу та промоутери ідеї про створення окремого українського університету у Львові. Чи випадковістю було те, що їх долі кардинально розійшлися саме після 1914 р.? Чому Вітовський став першим командуючим УГА, а Порайко – останнім?

Справа в тім, що доля цих обох діячів була доволі схожою між собою. Кожен із них здобув гімназійну освіту (Вітовський – в Станіславові, Порайко – у Коломиї), в юному віці вони обоє стали

членами УРП і виступали активними агітаторами ідей на захист прав українців в королівстві Галичини та Лодомерії. Вони бували на сільських та міських вічах (В. Порайко на Покутті, Д. Вітовський – на Опіллі) та брали активну участь в поширенні січового руху у своїх рідних краях. Цілком ймовірно, що за таких обставин В. Порайко та Д. Вітовський були знайомими ще задовго до подій 1 липня 1910 р. Як і за яких обставин – невідомо. Але точно є відомим той факт, що вони були учасниками українського студентського віча у Львівському університеті за створення окремого вишу для українців [4, с. 2].

Арешт кількох сотень свідомих студентів і загибель у ході зіткнень з польськими студентами провідника українського студентського руху в Галичині Адама Коцка згодом призведе до тюремного ув'язнення для 101 учасника страйку. Судовий процес, який відбувся над українськими студентами у період з 14 лютого по 4 червня 1911 р. був не зовсім гуманним у відношенні як до В. Порайка, так і до Д. Вітовського – вони отримали присуд на короткострокове тюремне ув'язнення за § 85 п. б. (ушкодження чужої власності) та § 8 (публічне насильство) кримінального кодексу Австро-Угорщини. Згодом, за кожного з них захисниками у липні того ж року була внесена застава і вони були випущені з під варти [3, с. 2].

Слід зауважити, що якщо Д. Вітовський продовжив навчання у Кракові, то В. Порайко попри рішення дисциплінарної комісії Львівського університету ім. Яна Казимира спільно з Вітовським був відрахований у січні 1912 р., восени того ж року відновив навчання у тому ж виші. В планах В. Порайка та Д. Вітовського був один і той же план – стати адвокатом для захисту незаможних верств населення. Що цікаво, кожен з них обрав для себе подальшу долю на Покутті – Д. Вітовський за кілька тижнів до початку Першої світової війни обійняв місце спочилого 16 липня 1914 р. адвоката Є. Косевича (1877–1914) в Коломиї, в той час як В. Порайко ще продовжував виконувати функції помічника для адвоката І. Семанюка в Снятині (більш відомий в українській літературі як новеліст М. Черемшина) [2, с. 100–101].

У серпні 1914 р. як В. Порайко, так і Д. Вітовський були мобілізованими до лав збройних сил Австро-Угорщини. Оскільки у Вітовського уже був певний армійський вишкіл, він доволі швидко відновив свої командні уміння і згодом прибув до лав УСС. Його бойовий та просвітницький шлях є добре відомим для історіографії та загалу – саме він і став одним із фундаторів Листопадового Чину 1 листопада 1918 р., першим командувачем УГА, держсекретарем військових справ ЗУНР і тим, хто відстоював українське питання на Паризькій мирній конференції. Його трагічна загибель 2 серпня 1919 р. і досі є дискусійна у зв'язку з різними версіями цієї події [4, с. 2].

У випадку В. Порайка, його доля склалась кардинально по іншому. Як молодший офіцер (в офіційних документах маркував себе рядовим – А. Б.), він у березні 1915 р. потрапляє в російський полон і з квітня того ж року по лютий 1918 р. перебуває в статусі військовополоненого в м. Астрахань російської імперії. В подальшому, він потрапляє під вплив марксистської пропаганди, якої не бракувало серед колишніх військовослужбовців кайзерівської Німеччини та цісарської Австро-Угорщини. По звільненню з полону, Порайко не поспішав повертатись в Україну і в жовтні 1918 р. стає членом ВКП (б). Його організаторський талант, ораторські здібності та вміння працювати з людьми вивели його на керівні посади в Астрахані (1918–1919), а з березня 1919 р. – в Україні. Тут він бере активну участь в розбудові компартійних органів з колишніх полонених галичан в російській імперії, курує переговори між 12-ю армією червоних та повстанським отаманом Волохом, а з лютого 1920 р. – стає командуючим ЧУГА [1, с. 101].

Взяти на себе цю задачу з реорганізації змученої тифом армії, яка вважала свій перехід на бік більшовиків тактичною тимчасовістю було непростим завданням. Попри небажання більшості старшин та стрільців ставати новоспеченими червоноармійцями, Порайко не був осторонь проблем своєї армії. Разом з тим, більшовики чудово розуміли, що він може в будь-який момент повернутись до своєї щирої патріотичної позиції, де-факто відсторонили його від обов'язків і обтяжили суто партійною роботою. Майже всі функції в

управлінні трьома бригадами ЧУГА здійснювали заступники Порайка Іванов та Солодуб. Порайко радше відіграв роль персонажа для пропаганди перед захопленням більшовиками Галичини влітку 1920 р.

Власне командармом ЧУГА Порайко довго не пробув – наприкінці квітня 1920 р. друга та третя бригада армії перейшли на бік армії УНР та поляків. Однак, після переходу цих сил по той бік фронту, вони були роззброєні та інтерновані. Із залишками ЧУГА була проведена кадрова чистка і згодом на базі 1-ї бригади УСС в ЧУГА було утворено полк УСС при 44-й стрілецькій дивізії РСЧА, який був в боях до жовтня 1920 р. [1, с. 86].

Подальша доля В. Порайка складатиметься зі стрімких кар'єрних злетів – від голови губкому Полтавщини (1920–1921) та Поділля (1921–1923) і до нарком'юста і генпрокурора УСРР в 1927–1930 рр. Однак, навіть попри те, що остання його сходинка дозволила йому стати заступником глави уряду УСРР в 1930–1937 рр., це не врятує його від сталінських репресій. Палкий українізатор і реформатор правового, економічного та господарчого поля в УСРР, який до кінця своїх днів чинив спротив тиску з Москви загине в роки сталінських репресій у Києві 25 жовтня 1937 р. [1, с. 83].

Отже, доля В. Порайка і Д. Вітовського має ряд як спільних, так і відмінних рис. Будучи свідомими українськими студентами-правниками в австрійську добу, за що і поплатились недовгим тюремним терміном в 1911 р., їх долі кардинально розділила Перша світова війна. Вони закінчили свої долі трагічно і з вірою в те, що вони будують українську державу, але з різницею – в Порайка вона була збільшовизована, а у Вітовського – існувала у формі злуки з УНР. Цілком можливо, що якби не полон та фактор впливу більшовицької пропаганди, то і В. Порайко був би учасником процесів державотворення на боці сил УНР. Однак, історія не знає умовного способу і ми змушені констатувати у ній спільне, так і відмінне у долях цих двох історичних діячів.

Список використаних джерел:

1. Бойда А. Основні юридичні процеси щодо посмертної реабілітації В. І. Порайка в 1954–1957 рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 79–90.
2. Бойда А. Причини фізичної ліквідації Василя Івановича Порайка в 1937 р. *Сіверянський літопис*. 2022. № 4. С. 99–114.
3. Процес 101 (од власного кореспондента). Присуд. Львів, 21 іюня. *Рада*. 1911. 25 червня (8 липня). Ч. 143. С. 2.
4. Трильовський К. Про полковника Дмитра Вітовського (з моїх споминів). *Свобода*, № 257, 3 листопада. С. 2; № 258 4 листопада 1936. С. 2.

Бондарчук П. М.,
доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут історії України НАН України

РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ РИМО-КАТОЛИКІВ В УРСР У ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»

Після усунення від влади М. Хрущова втручання держави в суто релігійні справи послабилося. У грудні 1964 року Верховний Суд СРСР за участю КДБ провів спеціальну нараду з питань порушення «соціалістичної законності» щодо віруючих. Голови верховних судів союзних республік отримали доручення вивчити відповідні кримінальні справи 1962–1964 років. У січні 1965 року Президія Верховної Ради СРСР ухвалила постанову «Про деякі факти порушення соціалістичної законності щодо віруючих» [1, с. 101]. Радянське релігійне законодавство в зазначений період зазнало певних змін. Було конкретизовано відповідальність за його порушення. Влада намагалася всі дії проти Церкви та релігії прикрити законом. Коли ж вони мали явно антизаконний характер, то відповідальність покладалася на конкретних чиновників. Основний акцент у боротьбі проти Церкви тепер робився на антирелігійну

пропаганду. Однак попри певну лібералізацію відповідної політики, релігійність населення зменшувалася.

На березень 1969 року в УРСР діяло 117 римо-католицьких громад із кількістю осіб, що відвідували костели та каплиці, понад 64 тис. [2, с. 20]. Проте загальна чисельність римо-католиків була значно більша, оскільки в офіційну статистику входила лише кількість осіб, які більш-менш регулярно відвідували храми.

По різних областях мережа зареєстрованих громад РКЦ розподілялася наступним чином: у Закарпатській – 45 громад (11340 віруючих), Вінницькій – 20 громад (23200 віруючих), Хмельницькій – 16 громад (10930 осіб), Львівській – 13 громад (6000 осіб), Житомирській – 9 громад (7350 осіб), Тернопільській – 6 громад (осіб), Чернівецькій – 6 громад (3300 осіб), Одеській – 1 громада (900 осіб), Київській – 1 громада (300 осіб) [2, с. 20]. Ці дані дещо відрізняються від тих, що стосуються 1965 року, і є наведені в книзі В. Сторчового і В. Нестеренка [3, с. 43]. Як бачимо, найбільше римо-католиків проживало у Вінницькій, Закарпатській, Хмельницькій, Львівській і Житомирській областях. Через кілька років їхня загальна кількість знову зменшиться: на початку 1970-х років в Україні діяло лише 103 римо-католицьких громади у 8 областях [4, с. 108; 5, с. 60].

Освіченість римо-католицьких священників залишалася, як і раніше, доволі високою. Працівники Ради в справах релігій неодноразово продовжували вказувати на високий освітній рівень католицького духовенства порівняно з представниками інших конфесій. Як приклад, можна навести короткі відомості про одного з них. Ксьондз Вербовецького костелу Мурованокуриловецького району Вінницької області І. Кучинський, який обслуговував три парафії, володів крім польської мови, російською, українською, англійською, французькою, італійською та іншими мовами. Він мав богословський ступінь «доктора соціології», був прихильником модернізму і нововведень у католицькій церкві, у проповідницькій діяльності керувався положеннями й рекомендаціями, виробленими II Ватиканським собором [6, арк. 22]. Схожі характеристики можна зустріти в архівних матеріалах і на інших ксьондзів.

Певне оновлення свого релігійного життя в цей період римо-католики отримали від реформ, які відбулися в Католицькій церкві після II Ватиканського собору. Ці трансформації насамперед демонстрували реакцію на зміни в суспільно-історичній практиці. Невідповідність між нею і діями Церкви призводила до зменшення впливу останньої в масах віруючих, скорочення їхньої кількості. Тому післясоборова теологічна думка намагалась обумовити зв'язок між Церквою і світом. Були по-новому нетрадиційно розставлені наголоси в Священному писанні, на правах людини, її гідності, історичній місії Церкви.

Увага теологів зміщується з потойбічного на земне – умови людського існування і саму людину. Була висунута теза, що участь і успіх в земних справах не лише сумісні з релігією, а й не протирічать їй. Ідея служіння не лише Богу, а й людині стає домінуючою [7, с. 16–17]. Якщо центральною проблемою для традиційного томізму були співвідношення Бога й світу, то тепер акцент робився на взаєминах між Богом і людиною [7, с. 22]. Загалом для післясоборової католицької теології характерною рисою була антропологічна спрямованість. Слід, однак, відзначити, що наголоси в соборових рішеннях значною мірою впливали і понтифікати різних пап, коли керівництво Церкви акцентувало більше уваги на одних моментах, натомість намагаючись обійти якомога меншою увагою інші.

Після II Ватиканського собору католицизм значно менше виступає з критикою радянського ладу, ніж це, скажімо, було в 1940-х – 60-х роках. В. Мазалова відзначала: «Аналіз соціально-політичної діяльності католицької церкви у 80-х рр. показує, що найчастіше католицькі ідеологи уникають відкритого схвалення того чи іншого суспільного ладу» [7, с. 30]. Зменшення конфронтації РКЦ з радянським режимом дозволяло зменшити тиск влади на католицькі структури в Україні.

Які ж були особливості сприйняття релігійних догматів римо-католиками того періоду? Радянська дослідниця К. Прокошина, характеризуючи уявлення римо-католиків про потойбічне життя,

писала: «...Лише близько третини віруючих мають і зберігають конфесійний зміст цього догмату. Уявлення основної маси віруючих про цей предмет віри – поряд із вірою в потойбічне життя – різноманітні, дуже невизначені й розпливчасті. Потойбічному життю вони не надають значення, не замислюються над ним. Воно у цієї категорії віруючих існує в загальному сенсі винагороди за служіння богу чи як покарання за гріхи у земному житті. Важливо відзначити також наявність віруючих католиків, які заперечують існування раю і пекла, потойбічного світу (близько 20%). Вони не вірять в існування загробного життя, ніяк не уявляють його і дають вільне тлумачення раю, пекла. У цьому варто вбачати суттєву ознаку безсистемності конфесійного знання у віруючих, розмивання релігійної свідомості, із якої випадають суттєві її складові – уявлення про загробне життя» [8, с. 206]. Далі автор порівнювала невиразні уявлення католиків із чіткими уявленнями баптистів і адвентистів.

У цей період римо-католики продовжували демонструвати більшу активність у відвідуванні храмів, ніж віряни РПЦ. У Вінницькій області костел у м. Бар 1976 року на Пасху відвідали 1,8 тис. осіб; у Шаргороді – 3,5 тис., у с. Чернівці Могилів-Подільського району – така ж кількість [9, арк. 33; 10, арк. 43]. Враховуючи невелику кількість римо-католиків, що там проживали, це не так уже й мало. Серед молільників 15–20% складали молодь і діти шкільного віку. 1978 року на Пасху в костелах на святковій месі у Хмельницькій області були присутні близько 3,5–4 тис. осіб, тоді як при освяченні продуктів – 12–14 тис. [11, арк. 86], що також свідчить про значні секуляризаційні процеси в середовищі римо-католиків, адже більшість віруючих надали перевагу не святковій месі, а освяченню продуктів. Чимало вірян були присутні на богослужіннях і в інших регіонах. У Закарпатській області 1978 року, за офіційними даними, у великодні дні костели відвідали понад 11 тис. осіб, із них – більше 7 тис. жінок і близько 700 дітей [11, арк. 28].

Не забували римо-католики відвідувати костели і в інші свята. На Хмельниччині у перший день Різдва у 10 храмах (де служили 3 священники) побували 1977 року 10 тис. осіб, 1976-го – 11 тис. [10,

арк. 33]. 1978 року у Хмельницькій області на різдвяні свята у костелах побувало до 9 тис. молільників [11, арк. 122], у Вінницькій області – 28 тис., із них 80% – жінки, 20% – чоловіки, близько 2 тис. – молодь [11, арк. 96]. Отже, можна стверджувати, що римо-католики відвідували богослужіння частіше, ніж православні – за наявності храмів у тих місцевостях, де вони проживали.

Динаміку відвідуваності костелів у звичайні недільні дні й великі свята, сповідей і причастя можна простежити на прикладі Вінницької області (табл. 1) [12, арк. 162–163]:

Таблиця 1

Відвідування храмів і виконання обрядів сповіді та причастя	Кількість віруючих			
	1972 рік	1974 рік	1973 рік	1975 рік
Звичайні недільні дні	4500	4340	3786	3842
Різдво	25600	31320	21830	20850
Великдень	30600	38220	37760	28500
Престольне свято	25448	38995	38184	38184
Сповідалися	54102	48863	48884	45800
Причащалися	76983	67825	69881	50000
Прим. У графах «Сповідалися» і «Причащалися» вказано загальну кількість сповідей і причастей за рік.				

Кількість відвідувачів у храмах залежала як від значущості свята (Великдень, Різдво), так і від традиції його святкування (престольні свята). У звичайні недільні дні кількість відвідувачів богослужінь у костелах була в 6–8 разів нижча, ніж на Великдень.

Ось як описує своє враження після відвідування кафедрального костелу у Львові 1 січня 1966 року співробітниця Ради в справах РПЦ (вона одночасно відвідала й храм св. Юра): «Ще за квартал до костелу побачила великий потік людей, які направлялися туди. Людей було близько 800–1000 осіб, причому паломництво не зупинялося весь час... Мене вразило, що серед такої великої кількості відвідувачів майже половина були молоді люди віком 20–30 років, а також 150 дітей шкільного віку. Всі присутні гаряче молилися <...>, майже у всіх у руках були молитовники, але майже ніхто їх не відкривав, бо знали слова молитви напам'ять. Це стосується як старих, так і молодих. Навіть багато дітей повторювали слова молитви напам'ять. Хору підспівували майже всі присутні...» [13, арк. 1–2].

Інспектор відділу Ради в справах релігій Скудін описав свої враження від перебування у молитовному будинку римо-католицької громади у Києві (вул. Шепетівська) 1975 року: «У виконанні релігійних обрядів у ранковий і денний час взяли участь близько 550 осіб. Серед віруючих понад 60–70 відсотків – люди похилого віку. 20–30 відсотків – середнього і до 10 відсотків шкільного і дошкільного віку – молодь. Спостереження показало, що більшість парафіян є глибоко віруючими. Разом із тим, слід відзначити, що в обряді сповіді взяли участь всього лише 5–7 відсотків від загальної кількості присутніх віруючих» [6, арк. 49]. Загалом римо-католики в Україні в цей період демонстрували глибшу релігійність, ніж прибічники РПЦ.

Порівняємо ступінь виявів релігійної поведінки римо-католиків в УРСР із даними, що стосуються інших республік. На кінець 1970-х – початок 1980-х років у Білорусії, де склалася майже така сама релігійна ситуація серед римо-католиків, систематично відвідували костели 37,5% віруючих, регулярно молилися 34% (тоді як знали молитви 81,9%), регулярно сповідалися – 38,8% [8, с. 200]. Ці показники вищі, ніж серед православних віруючих. В Україні ж ці цифри були значно нижчі передусім через меншу компактність проживання римо-католиків і, відповідно, менші впливи оточення.

У період із середини 1960-х до середини 1980-х років у житті вірян продовжували значну роль відігравати й обряди життєвого циклу, хоча, звичайно, порівняно з повоєнним періодом їхнє виконання скоротилося. Приміром, у Вінницькій області 1972 року було охрещено 529 дітей римо-католиків, а 1975-го – 457; повінчано відповідно 134 та 141 особи; поховано за релігійним обрядом – 117 та 190 [12, арк. 163]. Як бачимо, тут виконувався переважно обряд хрещення, натомість вінчання та поховання – значно рідше.

Серед інших обрядів життєвого циклу, що проводилися в римо-католицьких храмах, варто відзначити конфірмацію (таїнство миропомазання в католицькій церкві). Кількість конфірмованих залежала від багатьох обставин. 1967 року в католицькій громаді м. Полонного (Хмельницька обл.) було конфірмовано лише 7 осіб,

тому що цей обряд священник здійснював упродовж 10 років і за цей час основна маса охочих його пройшла. У с. Маниківці цієї ж області 1967 року було конфірмовано близько 50 осіб, позаяк цей обряд священник став проводити останні три роки [14, арк. 98]. У громаді с. Гречани та деяких інших у Хмельницькій області обряд конфірмації не здійснювався взагалі [14, арк. 99]. Не проводився він того року і в діючих римо-католицьких громадах Тернопільської області [14, арк. 100].

Підсумовуючи зазначимо, що релігійне життя римо-католиків України досліджуваного періоду було зумовлено низкою обставин і мало специфічний характер. Зміни у керівництві СРСР 1964 року призвели до лібералізації у ставленні до Церкви та віруючих. Влада відмовляється від чітко виражених антизаконних дій і намагалася антирелігійні дії прикривати законом. Акценти переносяться із відкритої брутальної боротьби із Церквою на витонченіше – зменшення кількості віруючих шляхом антирелігійної пропаганди та виховання.

Впродовж досліджуваного періоду зменшувалася загальна кількість вірних римо-католицькій традиції, особливо осіб із високими показниками побожності. Релігійні ідеї поступово зміщувалися на периферію людської свідомості, їхній вплив на життя людей зменшувався. Дедалі менше віруючих покладалися на Бога і зверталися до нього. Упродовж 1960–1980-х років значно зменшилася кількість віруючих, що брали участь у богослужіннях, сповідалися, причащалися в католицьких храмах. Значно менше, ніж тих, що брали участь у богослужіннях, було віруючих, які сповідалися та причащалися. Повільніше, ніж кількість учасників богослужінь, зменшувалася частка виконаних релігійних обрядів хрещення. Кількість цих обрядів значно перевищувала число здійснених обрядів похорон і вінчання. Загалом релігійне життя римо-католиків України впродовж 1960–1980-х років під адміністративним тиском влади поступово згасало. І лише політика перебудови в СРСР й подальший розпад радянської системи надали поштовх відродженню діяльності РКЦ в Україні.

Список використаних джерел:

1. Пащенко В. О. Православ'я в новітній історії України. Ч. 2. Полтава, 2001. 736 с.
2. Сергійчук В. У боротьбі за віру римо-католики завжди були неохайні / упоряд. і автор прим. В. Сергійчук. Київ : Дніпро, 2001. 298 с.
3. Сторчовий В. М., Нестеренко В. А. Римсько-Католицька Церква на Поділлі у 20-ті – 90-ті роки ХХ ст.: Історико-релігієзнавче дослідження. Коломия : ВПТ «Вік», 2001. 68 с.
4. Надтока Г. М. Основні етапи та тенденції розвитку римо-католицизму в Україні. *Вісник Київського славистичного університету*. 2003. № 15. С. 95–112.
5. Бажан О., Данилюк Ю. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2000. 331 с.
6. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 9.
7. Мазалова В. П. Католицизм – четверть века спустя после II Ватиканского собора. М. : Знание, 1989. 64 с.
8. Католицизм в Белоруссии / Е. С. Прокошина, К. К. Койта, Т. П. Короткая и др.; АН БССР, Ин-т философии и права; под ред. А. С. Майхровича, Е. С. Прокошиной. М.: Наука и техника, 1987. 240 с.
9. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 29.
10. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 55.
11. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 83.
12. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 24.
13. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 446.
14. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 5. Спр. 33.

Бривко М. В.,
доктор філософії, науковий співробітник
НІМЗ «Биківнянські могили»

ГОЛОДОМОР КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ 1937–1938 РОКІВ

В історії України ХХ сторіччя, як і сьогодні, багато трагічних і складних тем і подій. Зокрема, це і тема Голодомору. Та, попри складність у вивченні, кожен дослідник, без винятку, спирається на вивчення відповідних джерел, які містять потрібну інформацію, що розкриває нам той чи інший факт в історичному минулому нашого суспільства або країни.

А тому архівно-кримінальні справи, не зважаючи на масову фальсифікацію з боку слідчих НКВС, зокрема, і доби «Великого терору», мають велике значення і унікальність як історичне джерело. Відповідно вивчення і аналіз архівно-кримінальних справ жертв політичних репресій у контексті вивчення теми Голодомору як історичного джерела є доволі актуальним.

Розглядаючи історіографічний дискурс, ми можемо констатувати значну кількість праць як із вивчення Голодомору, так і політичних репресій, зокрема, і в контексті вивчення свідчень про голод у матеріалах архівно-кримінальних справ репресованих. Прикладом може слугувати стаття М. Зеркаль [1] та інших.

Аналізуючи архівно-кримінальні справи, а саме, передусім, допити репресованих чи свідків, ми глибше досліджуємо добу Голодомору 1932–1933 років у контексті того, як люди не тільки згадували про ці страшні роки, а і як здійснювали супротив та як намагалися допомогти один одному вижити.

У той же час слід враховувати, що таких справ мало, і до них слід ставитися дуже критично, бо такі свідчення носили передусім не викривний характер злочинної політики радянської влади, а звинувачувальний щодо заарештованого з боку слідчого. А відтак, аналізуючи безпосередньо зміст допитів, ми спостерігаємо низку аспектів розкриття теми голоду, зокрема, наприклад, критику

радянської влади на селі, її політики колективізації і голод, як її наслідок. Що ми і бачимо, зокрема, у архівно-кримінальній справі Андрія Омеляновича Антоненко, якого 10 липня 1937 року було заарештовано органами НКВС.

І хоча справа колгоспника повністю фальсифікована, у ній подана певна оцінка радянської політики на селі та її наслідки, яка зафіксована у допиті свідка Доброгорського Самуїла Прохоровича 3 серпня 1937 року, котрий заявив, що при зустрічі з ним у квітні 1936 року Андрій Антоненко висловив тезу, що: «Радянська влада знущається над людьми, десятки – сотні людей померли з голоду, мене пограбували, зробили нищим...» [2, арк. 16–16зв.]. І цей вислів зафіксований слідчими, як доказ вини в антирадянській агітації Антоненко Андрію Омеляновичу у звинувачувальному вироку від 4 серпня 1937 року.

Проте, у справі зберігається лише один допит самого А. Антоненка від 26 липня 1937 р. та два протоколи очної ставки від 27 липня 1937 року Антоненка зі свідками, в яких він заперечував усі звинувачення у будь-якій антирадянській агітації. А наведене вище висловлення у них ніде не фігурували.

8 серпня 1937 року Трійка при Київському облуправлінні НКВС УРСР прийняла рішення про розстріл Антоненка А. О. і 11 серпня 1937 року вирок був виконаний в одній із київських в'язниць [2, арк. 21]. Похований Антоненко на території спецділянки НКВС у Биківнянському лісі.

Викриття безпосереднього стану селян під час голоду ми спостерігаємо, зокрема, і у свідченнях заступника завідуючого відділу житлового управління Київської міської ради Доліновича Віталія Олександровича, колишнього аспіранта Київського інституту споживчої кооперації, котрий був заарештований 17 листопада 1937 року та звинувачений у контрреволюційній націоналістичній терористичній діяльності.

Так, зокрема, на допиті 4 грудня 1937 року В. Долінович говорив, що: «У 1932 році, коли на селі через опір куркульства і тієї боротьби, яку вели куркулі проти колгоспного ладу, загострилася

обстановка, в результаті чого в ряді районів було гостре становище з постачанням. [...] Я поїхав до села Волківці Роменського району до своїх рідних. Та обстановка, яку я бачив у своїй сім'ї – різке недоїдання, справило на мене гнітюче враження. Зі своєю дрібно-буржуазною психологією я дійшов висновку, що це все відбувається внаслідок неправильної політики КП(б)У стосовно села ...» [3, арк. 20–21, 31]. І, як наслідок, це стало «підґрунтям» до його вербування до контрреволюційної націоналістичної терористичної організації.

У підсумку, 19 січня 1938 року відбулося засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР, на якому В. О. Доліновича визнали винним та засудили до розстрілу [3, арк. 59зв.]. 20 січня 1938 року в одній з в'язниць Києва вирок був виконаний [3, арк. 60].

Певним доповненням до свідчень Віталія Доліновича виступає архівно-кримінальна справа Кідиби Олександра Степановича, який на момент арешту 13 листопада 1937 року працював заступником начальника відділу трудових колоній НКВС УРСР. І якого також було звинувачено в участі у контрреволюційній націоналістичній терористичній організації.

На допиті 16 листопада 1937 року Кідиба вказував, що в антирадянську націоналістичну організацію його залучив директор Київського інституту споживчої кооперації Віктор Целларіус, який «виїжджав до районів Київської області уповноваженим обкому з хлібозаготівель. Повертаючись із районів, розповідав про ті труднощі, які були на селі та висловлював своє невдоволення політикою партії у селянському питанні» [4, арк. 21].

Не менш цікавим у цьому контексті є свідчення самого Віктора Целларіуса, який на допиті 2 листопада 1937 року переповідаючи зміст своєї бесіди із Кідибою, «нібито» говорив: «Ми ганялися буквально за кожним фунтом зерна. Робота була не продуктивна, а в той же час ми залишали цілі села без жодного шматка хліба. Ми поставили під загрозу голоду жахливого не лише населення, а головне під загрозу весняну сівбу. Таке становище склалося не лише

в Тетіївському районі, а й у низці інших місць нашої області та України» [4, арк. 42; 5, том 1, арк. 21].

І ці свідчення не тільки демонструє нам перебіг хлібозаготівлі, а й в певний спосіб перекладало злочин влади на так звану «шкідницьку діяльність ворогів народ». Як наслідок, на засіданні виїзної сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР Олександра Кідибу та Віктора Целларіуса 25 грудня 1937 року було засуджено до розстрілу. Вирок був приведений 26 грудня 1937 року у в'язниці Жовтневого палацу м. Києва [4, арк. 71; 5, том 1, арк. 62]. Імовірним місцем поховання тіл розстріляних є спецділянка НКВС у Биківнянському лісі

І хоча наведені приклади лише частково розкривають сутність тієї геноцидної політики радянської влади щодо українців на селі, яка проводилася у 1932–1933 роках, та водночас ці матеріали не тільки доповнюють картину Голодомору, а й є важливим історичним джерелом для його вивчення, хоча і потребують подальшого ґрунтовного аналізу та дослідження, а також пошуку нових і нових відомостей.

Список використаних джерел:

1. Зеркаль М. Голодомор 1932–1933 рр. на Миколаївщині в формі репресій: долі людей очима істориків, мовою кримінальних справ. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія Історія*. 2016. Вип. 270. Т. 282. С. 50–57.
2. ЦДАГОУ. Фонд 263, опис 1, справа 64571фп.
3. ГДА СБУ. Фонд 6, опис 1, справа 44234фп.
4. ГДА СБУ. Фонд 6, опис 1, справа 43378фп.
5. ГДА СБУ. Фонд 6, опис 1, справа 46251фп.

Гадинко О. О., учитель історії
Красноільський ліцей №3 Чернівецької обл.

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ОБ'ЄКТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МИНУЛОГО МІСТА СТОРОЖИНЕЦЬ

Місто Сторожинець – населений пункт у Чернівецькій області, колишній районний центр, сьогодні – осередок міської об'єднаної

територіальної громади. Розташований на обох берегах ріки Сірет, біля підніжжя Карпат, за 23 км на південний захід від столиці краю Чернівців. Місто має автобусне сполучення з Чернівцями, а також з багатьма селищами й селами громади та області. Займає вигідне географічне положення. Місто перерізає також мережа автошляхів та залізниця Чернівці – Глибока – Сторожинець – Берегомет з відгалуженням з Карапчева на Чудей – Красноільськ. Найважливіші шосейні шляхи Чернівці – Сторожинець – Красноільськ, Глибока – Сторожинець – Вижниця та Кіцмань – Дубівці – Сторожинець [3, с. 202–203], [4, с. 3]. Вдале географічне розташування населеного пункту на перехресті рівнозначних доріг, у долині, між хвойними і буковими лісами, власне самоназва поселення і те, що через місто протікає річка Сірет окреслило його історичне минуле [6, с. 42], [9, с. 3–5].

Сторожинець належить до того історичного ареалу області, який має цікаву багатовікову історію, був у ті далекі часи своєрідним еталоном поліетнічної мозаїки епохи «Старої Австрії» (1774–1918 рр.), зразком мультинаціональної культури різних народів краю [10].

Актуальність дослідження полягає у тому, що ці краєзнавчі матеріали публікуються вперше. Історичні відомості про минуле тих часів збираються по частинках в єдину цілісну картину. Попередні розвідки та історичні повідомлення у періодиці 1960–1970-х рр. втратили вже свою актуальність, проте є суттєвим історіографічним доповненням та ключем вивчення нових сторінок минулого.

Назва міста Сторожинець походить від давньослов'янського слова «страж», в давньоруський час – «сторожъ», означало охорону чого, чи кого не будь. Слова «стороженъе», «сторожа» застосовувалися для позначення варті, охорони, передового загону війська. Похідним від нього є «сторожка», «сторожня», «сторожниця» – приміщення, де живе охоронник, вартовий, або передовий охоронний загін. Терміном «сторожъе» називався ще глухий закуток, непрохідні дебрі, болото, заболочений ліс, непролазні хащі тощо. Безсумнівно варто підтвердити зв'язок цього слова з давньоруською та давньоукраїнською мовою [5, с. 190], [12, с. 67–68].

Спеціальні дослідження обґрунтовано свідчать, що топонім Сторожинець походить від слова сторожа, тобто «варта», «охорона». Спочатку так називали сторожове укріплення, яке, можливо, розміщувалося на пагорбах вздовж лівого берегу Серету. Яскравим підтвердженням цьому служить назва височини Storozynska, що знаходилась неподалік міста і зафіксована на карті 1886 р. Сьогодні правильним твердженням є те, що назва міста походить від слова «сторожинець» – у давнину укріплений пункт, де перебувала сторожа. В іншому варіанті цього твердження говориться, що тут знаходився «сторожовий пост древніх русичів – сторожинець». У 1919 р. була спроба перейменувати Сторожинець у Флондорени за прізвищем поміщицької родини, якій колись належало це поселення, але нова назва не прижилася [7, с. 8].

За археологічними матеріалами, поселення Сторожинець вже існувало в XIV–XV ст. Точні дані визначення часу заснування поселення Сторожинець на предмет виявлення археологічних пам'яток на початку 60-х років визначив відомий буковинський археолог Тимошук Б. О. Він встановив, що найдавнішим поселенням в його межах є селище XIV–XV ст. Рештки останнього знайдені в центрі сучасного міста, на лівому березі Серету, на території районної лікарні (район теперішньої вулиці ім. П. Видинівського). Тут були знайдені фрагменти пізньосередньовічної кераміки, шматки глиняної обмазки, кістки тварин [13, с. 3–4], [14, с. 51–53].

Уперше в історичних джерелах Сторожинець згадується 18 лютого 1448 р. у грамоті молдавського господаря Романа II (1447–1448 рр.), який подарував село пану Петра, сину Томи [1, с. 91], [15, с. 194]. У той час село вже існувало та мало давні усталені межові границі. Очевидно, час появи населеного пункту Сторожинець на території Буковини потрібно відносити до кінця XIV – початку XV ст. Скоріш, населений пункт виник ще за часів існування Молдавського князівства. Ймовірним є й те, що поселення Сторожинець могло входити до території Шипинської землі, яка в останнє згадується в грамоті 1444 р. [2, с. 26–27]. Відомо, що Петра, син Томи служив ще батькові Романа II – господарю Ільї I (1432–

1433, 1435–1443 pp.). У грамоті за 1575 р. Сторожинець згадується при визначені хотаря (межі земель села) Великий Кучурів. На сторінках документів 1634, 1638, 1656, 1670, 1710, 1721, 1742 pp. виступає предметом купівлі–продажу, об’єктом власності родини Ропчанул та Сорочану [4, с. 8–9].

У кінці XVIII ст. поселення продовжувало залишатись феодально-залежним селом, розділеним на ряд частин, які належали різним власникам з родини Ропчанул та Сорочану. Станом на 1829 р. більша частина села опинилась у власності Іоанна фон Гарсте. Цей власник передав свою власність своїй дочці Катерині, яка у свою чергу була одружена з Миколою фон Флондор. З цього часу Сторожинець став місцем проживання родини Флондорів, представники якої відіграли чималу історичну роль у суспільно-політичному житті Буковини. Помістя ж Флондорів було зведене на північно-східній околиці села. Тут же розташовувався мальовничий парк з цінних та рідкісних порід дерев. Станом на 1847-й рік Нижній Сторожинець належав Георгію Флондору, Горішній Сторожинець – А. Штайнеру. У 1850 р. приватними маєтками у Сторожинці володіли Ніколай Флондор та Георг Гормузакі [7, с. 10]. У 1918 р. Янку Флондор (1865–1924 pp.) виступив за приєднання Буковини до королівської Румунії. З 1924 по 1940 pp. новим власником Сторожинця був Шербан Флондор, син Янку Флондора. Це був дипломований спеціаліст з агрокультури, одружений з донькою поміщика Кантакузіно. Інший його син Нягоє був комерсантом, помер у румунській в’язниці. Другий син Мірча студіював юриспруденцію у Відні. Загинув під час нещасного випадку на полюванні у власному помісті. Єдина донька Янку Флондора Маріца Флондор вийшла заміж за професора Чернівецького університету Г. Куза. Жила в Яссах. Померла перед Другою світовою війною. Сліди маєтку Я. Флондора сьогодні можна побачити по вул. О. Кобилянської, 25 (колишні нежитлові споруди Я. Флондора). Власне сам панський маєток розташовувався на місці сьогоденнього Сторожинецького ліцею №1 (колишня Сторожинецька школа-інтернат).

У 1862 р. до курії великих землевласників відносилися Георг фон Флондор, Аба Штайнер та Йозеф Оренштайн. Ще свого часу Єфросинія Флондор, одружившись з поміщиком Георгом Гормузакі, продала свою частину Сторожинця єврейській родині Оренштайнів, яка на північ від села заснувала своє помістя. Знаходилося воно на старій торговій дорозі Снятин – Сторожинець – Віков – Семигородщина [4, с. 9–10]. Володіння нових власників охоплювали Лісківці, Плай-Зруб та сягало Буденецької гори. На 1907 р. великими маєтками у Сторожинці володіли Янку та Ніколай Флондори, а також вже відомий Йозеф Оренштайн. На 1914 р. «Горішній Сторожинець» належав Самуелю Оренштайну та др. Оскару Бруно. В 1916 р. внаслідок прибуття російських військ свої маєтки в місті залишили Вольф Тітінгер та той самий Йозеф Оренштайн. Після вступу радянських військ на Буковину в 1940 р. останній залишив місто. Проживав у Бухаресті під прізвиськом Оренські. Колишній маєток Оренштайна виконаний у стилі пізнього модерну. Сліди маєтку Й. Оренштайна можна побачити по вул. Крейтера.

На час приєднання Буковини до Австрійської імперії в 1774 р. у Сторожинці разом з с. Комарівці проживало всього 42 родини. Тут мешкав один боярин та священик [8, с. 547]. Приєднання Буковини і водночас поселення Сторожинець до складу Австрійської імперії в 1774 р. вочевидь позитивно вплинуло на його соціальний, духовний, економічний та політичний розвиток. У складі нової держави Сторожинець перебував до 1918 р.

Перші здійснені кроки в поступальному розвитку Сторожинця відбулися в другій половині XIX ст. На печатці 1853 р. зображено напис «Домініум Сторожинець». А з 1854 р. Сторожинець згадується вже як містечко, але без права торгу. Лише з 1892 р. населений пункт почав користуватися правами торгу. В ньому щорічно проводилися два ярмарки: 1–3 травня і 20–23 вересня та щотижневі торги. 31 серпня 1868 р. в містечку організовуються повітове управління, яке підпорядковувалося крайовому уряду у Чернівцях та повітовий суд. В 1900 р. порушується питання про переведення містечка до категорії міст. 21 травня 1904 р. Сторожинець отримує статус міста. В ньому

були організовані міське самоуправління та суд [11, с. 64]. У різний час бургомістрами Сторожинця були Николай Флондор, Григорій Флондор, Йоган Кучера, Ісидор Катц, Адріан Ончул, Еміліан Служанський. Ратуша чудово поєднує пізню еkleктику з елементами модерну. Знаходиться сьогодні будівля ратуші по вулиці М. Грушевського, 6.

Не менш важливою новобудовою міста протягом 1907–1909 рр. стала «окружна лікарня», обладнана на той час всім необхідним: декілька палат, операційна зала, аптека). Тут були чоловіче, жіноче та дитяче відділення. Директором шпиталю був доктор медицини Ромуальд Кешман [1, с. 142–143]. Адміністратор лікарні керував шпиталем з часу введення її в експлуатацію і до виходу на пенсію у 1939 р. Перша аптека виникла у Сторожинці в 1855 р. Вона належала поляку Карчеські, що прибув з Галіції. Сам він був аптекарем. У 1919 р. з Радівців у Сторожинець прибув продавець лікарськими та господарськими товарами (дрогіст) Рудольф Бучек, німець за походженням. Він теж відкрив магазин з продажу аптекарських та господарських товарів, товарів санітарної гігієни та косметики. Другий аптекарський магазин було відкрито у 1928 р. купцем Кассваном. Місце розташування лікарні – вулиця Українська.

Сторожинець як населений пункт існує з кінця XIV ст. Про це свідчать речові матеріали, добуті під час археологічних розкопок у 1960-х рр. видатним українським істориком та археологом Б. Тимощуком. Уперше населений пункт згадується 18 лютого 1448 р. у грамоті молдавського господаря Романа II. Це говорить про те, що населений пункт вже існував деякий час, мав усталені межові границі з іншими населеними пунктами і входив до складу тих чи інших адміністративно-територіальних одиниць (повіту). Назва населеного пункту також суттєво доповнює та узагальнює минуле цього поселення, свідчить про його давність і місце розташування на перехресті рівнозначних доріг. Як відомо, вдале географічне розташування і природні багатства (річка Сірет, ліси) сприяють освоєнню і розвитку території місцевим населенням. Сторожинець як поселення спочатку входило до складу такого державного утворення

як Молдавське князівство до 1774 р. А в 1774 р. у результаті чергової російсько-турецької війни 1768–1774 рр. цей край зайняла Австрійська імперія.

Прилучення цього регіону до нової країни мало свої як позитивні, так і негативні наслідки. Поселення почали заселяти і освоювати окрім місцевого населення ще й колоністи з різних куточків імперії. Населений пункт швидко розростався як у кількісному, так і в адміністративно-господарському та будівельному відношенні. З селища Сторожинець у другій половині XIX ст. перейшов у статус містечка, а з 1904 р. – у статус провінційного міста, яким залишився по сьогоднішній день.

Планувальна структура міста остаточно була сформована наприкінці XIX ст. Сторожинець – поселення радіального типу. Його перерізають 4 головні артерії – вулиці Чернівецька, Богдана Хмельницького, Пантелеймона Видинівського та Ольги Кобилянської. Усі вони, як і колись, відповідають основним напрямкам доріг на Чернівці, Красноільськ, Вижницю – Кіцмань та Глибоку – Серет, перетинаються в центральній частині міста. Домінантами старовинного міського центру Сторожинця є вежі ратуші (магістрату, вул. М. Грушевського, 6), костелу св. Анни (вул. Шевченка, 30) та св. Георгіївського храму (вул. Т. Шевченка, 32). На розі вулиць Чернівецької та О. Кобилянської колись знаходились повітове управління, податкове відомство, мисливський клуб, крайова лікарня, крайове ветеринарне відомство, технічне відомство з управління дорогами та філіал крайового управління з релюгування стану річок. Неподалік же, впритул вулиці О. Кобилянської знаходилось сільськогосподарське управління та сільськогосподарська палата. Історичними вулицями міста слід також можна вважати сьогоднішні вулиці М. Грушевського, Головну, Ю. Федьковича, тобто центр старого міста, де свого часу знаходився ринок, синагога, прімарія.

За типовим проектом 1970–1980-х рр., Сторожинець ввів нове обличчя ділового центру: універмаг, гастроном, Будинок культури, поштамт, кінотеатр. Впродовж 1990–2000 рр. діловий

центр міста зазнав певних коректив, проте в цілому залишився таким як колись. Сьогодні на нових вулицях міста (вул. Миколи Василька, Андрея Шептицького, Софії Окуневської, Осипа Маковея, Миру) постали сучасні житлові будинки.

Список використаних джерел:

1. Антошкіна Л., Гадинко О., Красовська Г., Сигеда П., Сухомлинов О. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу : монографія. Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2010. 237 с.
2. Буковина. Історичний нарис. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 416 с.
3. Буковина. Загальне краєзнавство / пер. з нім. Ф. С. Андрійця, А. Т. Квасецького. Чернівці : Зелена Буковина, 2004. 484 с.
4. Гадинко О. О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці : Прут, 2013. 208 с.
5. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ : Наукова думка, 1973. 238 с.
6. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. 966 с.
7. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. Чернівці, 2016. 100 с.
8. Малишко В. М. Сторожинець / Історія міст і сіл Чернівецької області. Київ : УРЕ, 1969. 558 с.
9. Речмедін А. П. Сторожинець. Ужгород : Карпати, 1977. 63 с.
10. Сторожинець: обличчя міста. Київ: ДНВП «КАРТОГРАФІЯ», 2007.
11. Гадинко О. О. Місто Сторожинець: культова мозаїка населеного пункту у давнину. *Кожолянківські читання: зб. матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 14 червня, 2023 р. Чернівці, 2023. С. 63–67.*
12. Демченко В., Гадинко О. До питання про походження міста Сторожинець. *Буковинський історико-етнографічний вісник. 2000. Вип. 2. С. 66–68.*
13. Тимощук Б. О. Знай і вивчай свій рідний край. *Радянське*

село. 1963. 13 червня.

14. Чернівецька обласна організація українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Каталог пам'яток археології Чернівецької області, взятих під державну охорону. Чернівці, 1992. 62 с.

15. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Errinerungen. Darmstadt, 1983. 206 p.

Гноєва К. М.,
здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

МИСТЕЦЬКА СИМФОНІЯ ЛЬВА КРАМАРЕНКА

У світі мистецтва завжди є ті, хто здатен розчинити грані між реальністю та фантазією, створюючи шедеври, які залишаються в серцях глядачів назавжди. І серед таких творців особливе місце належить Леву Крамаренку – художнику, чия творчість вражає своєю емоційною глибиною та неповторною красою. Народившись 13 січня 1888 року у затишному місті Умань, Лев віддавався мріям ще змалечку, а його талант виявився таким, що вразив навіть найвимогливіших критиків та шанувальників мистецтва.

Лев Крамаренко народився у родині, яка належала до передової демократичної інтелігенції. Його батько, Юрій Львович, був першим лікарем-хірургом у місті, це зафіксовано навіть у назві однієї з вулиць Умані. У спогадах Юрія Крамаренка зазначається: «Серед уманської інтелігенції рідко можна було почути українську мову, особливо публічно – це вважалося за «мужицтво», неосвіченість... І якщо хтось інколи заговорить по-українськи, то це викликало в слухача іронічне ставлення» [4, с. 322]. Батько виховував дітей, спонукаючи їх до відчуття прекрасного. Родина Крамаренків була широко зацікавлена різноманітними формами мистецтва, що сприяло формуванню прогресивного світогляду майбутнього художника. Як і його брати,

Лев Юрійович навчався в уманській гімназії [1, с. 83]. Після її закінчення у 1906 році 18-річний юнак поїхав до Петербурга і вступив на юридичний факультет Петербурзького університету.

Ще під час його навчання в університеті любов до мистецтва привела молодого Крамаренка до майстерні професора Академії мистецтв Дмитра Миколайовича Кардовського. У педагогічній практиці Д. Кардовський не відривав процес навчання від виконання різноманітних практично-творчих завдань. Він влаштовував конкурси на оформлення книжок, ескізів до монументально-декоративних розписів тощо, що й захопило юного Лева [5, с. 7].

Після двох років навчання він покинув університет і вступив до однієї з приватних академій Парижа у 1908 році. Там він навчався у Шарля Герена і П'єра Боннара, а також закінчив художню освіту в майстернях Поля Серюзьє й Моріса Дені, який мав значний вплив на нього. Працюючи поруч з Дені, який цікавився монументальним живописом, Крамаренко розвивав своє зацікавлення у цій галузі. На зворотному шляху до Петербурга він відвідав музеї Берліна, Мюнхена, Відня, а у квітні 1913 року у Петербурзі – робіт, які вони створили за кордоном.

Восени 1913 року Л. Крамаренко переїжджає до Москви, де його запрошують до «Бюро поширення технічних знань» як лектора. І ось у квітні 1914 року Лев Юрійович поїхав до Італії знайомити молодь з чудовими пам'ятками старовини.

У 1918 р., здобувши високу професійну підготовку, Л. Ю. Крамаренко повернувся в Україну. Невдовзі став директором Глинської керамічної школи на Полтавщині, а також працював у Межигірській керамічній школі [6, с. 282]. Його дружина – учениця, а потім художниця Ірина Жданко згадувала, як вчитель, намагаючись уберегти молодь від труднощів холодного та голодного часу, запропонував пожити в колишньому монастирі у Межигір'ї, а жартома названому учнями «академією», де вони могли міняти малюнки на харчі.

Він прагнув відродити традиції української кераміки, увівши до навчального плану вивчення українських художніх народних

промислів та ознайомлення учнів з роботою місцевих майстрів. Керамічні вироби майстра та його учнів пізніше демонструвалися на Всесвітній виставці в Парижі.

Важливим етапом мистецького життя Л. Крамаренка було товаришування з Казимиром Малевичем. Саме Лев Крамаренко та Андрій Таран покликали Малевича до Києва. Саме завдяки Крамаренку й Тарану ми віднаходимо перші опосередковані зв'язки Малевича з Бойчуком. Михайло Бойчук приїхав навчатися до Парижа в 1908-му й оселився в будинку за номером 96 по вулиці Кампань-Прем'єр на Монпарнасі. Його сусідами по квартирі стали два молоді художники з України – Лев Крамаренко та Андрій Таран. Крамаренко й Таран були свідками народження власного художнього стилю Бойчука, заснованого на модерному західноєвропейському мистецтві й вивченні творчості Візантії та Київської Русі. Дружина Лева Крамаренка Ірина Жданко зазначала: «У нас (я і мій чоловік) склалися надзвичайно дружні стосунки з Казимиром Малевичем» [3, с. 4].

Як один із засновників та активний учасник мистецького угруповання ОСМУ (Об'єднання сучасних митців України), Л. Крамаренко організовував виставки в різних містах України, у тому числі й у своєму рідному місті Умань. У квітні 1928 року відкрилася перша виставка ОСМУ в Уманському краєзнавчому музеї, до якої долучилися місцеві художники. Крамаренко причетний і до створення у місті школи народного мистецтва, а згодом художньої студії-ательє ім. Т. Шевченка, де викладали кваліфіковані спеціалісти, серед яких були знаменитий український скульптор Галина Петрашевич та майстер керамічного мистецтва Дмитро Головка.

У 1931 році Льва Юрійовича запросили до Харківського художнього інституту на посаду професора монументального живопису. Проте матеріальні труднощі та напівголодне існування змусили його переїхати до Москви. У 1930-тих роках він активно працював над удосконаленням станкового живопису, подорожуючи по Криму, Кавказу та Середній Азії. Його мистецтво досягало рівня

видатних художників того часу, але він не відмовлявся від «великого мистецтва» – монументального живопису. Під його керівництвом виконувалися фрески та художнє оформлення Палаців піонерів у Донецьку й Маріуполі, а також фасади виставкових залів у Білорусії (1935–1937 роки). Незважаючи на це, для Крамаренка головним завданням завжди була творча праця, а не слава чи пошана.

Під час Другої світової війни Л. Крамаренко працював у Середній Азії. Виснажений голодом і напруженою працею, Лев Юрійович захворів на черевний тиф і 2 березня 1942 р. його не стало. В маленькій кімнаті художника залишився недописаним останній весняний етюд. Похований митець у Самарканді.

У місті Умань по вулиці Європейській, 17, зберігся будинок, де народився і в юнацькі роки жив визначний майстер малярства. У 1960 р. науковці Уманського краєзнавчого музею вели переписку з дружиною Льва Юрійовича Іриною Олександрівною Жданко, яка була його ученицею, другом, однодумцем і помічником в усіх його починаннях. Після війни вона жила і працювала в Москві. У 1961 р. І. Жданко передала краєзнавчому музею деякі матеріали із сімейного архіву, що стосуються життя і творчості її чоловіка, фото та окремі живописні твори художника [2, с. 4].

У підсумку, життєвий та творчий шлях Льва Крамаренка свідчить про його великий внесок у світ мистецтва. Він був не лише талановитим художником, а й активно долучався до культурного життя, сприяючи розвитку мистецтва в Україні. Своєю творчістю та відданістю своїм ідеалам він залишив незгладимий слід в українській культурі. Такий приклад надихає нас до відданості своїм уподобанням та постійного самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Бевз Г. П. Історія Уманщини. Умань, 1977. С. 87.
2. Вихристюк А. З мистецького сузір'я Уманщини : до 115-річчя з дня народження уродженця Умані, художника-монументаліста Л. Ю. Крамаренка. *Уманська зоря*. 2003. 15 січня. С. 4.
3. Жданко Ірина Каталог виставки творів / упоряд. Музей історії Києва. Київ, 2001. С. 4 – 6.

4. Крамаренко А. А. Спогади. Умань 1908–1927 р.р. Уманський краєзнавчий музей. НДФ 65 (2). С. 299–604.

5. Логвинська Л. П., Малащенко О. М. Лев Крамаренко. Київ, 1975. С. 11 – 27.

6. Павло Іванченко Спогади про вчителя – Лева Крамаренка. *Сучасні проблеми художньої освіти в Україні*. 2012. Вип. 7. С. 279–288.

Горбова О. А.,
здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН НА МЕЛІТОПОЛЬЩИНІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Діяльність ОУН – це одна з найважливіших сторінок історії нашого народу, яка заслуговує на детальне вивчення для збереження історичної пам'яті. Темі оунівського підпілля присвячено чимало робіт, але, попри це, регіональні особливості боротьби ОУН все ще потребують уваги дослідників. В історії нашого краю відомі лише поодинокі факти, які, звісно, не можуть передати усієї картини діяльності ОУН на території Мелітопольщини. Але є низка архівних даних та документів, які містять вагомі факти та імена, які ще не включені до наукового обігу.

До Запорізької області у вересні 1941 року прибули члени похідної групи «Південь». У секретному повідомленні начальнику безпеки й СД у Берлін під підзаголовком «Бандерівський рух на Запоріжжі» зазначалося: «Ці особи намагаються обійняти ключові посади в адміністрації (муніципалітет, допоміжна поліція тощо)» [1, с. 25].

Більшість членів запорізької групи разом з її керівником Іваном Климом була німцями заарештована й вислана за межі області з попередженням: у разі повернення будуть розстріляні. Однак попри цю невдачу вже у жовтні 1941 р. все ж таки почав діяти обласний

провід ОУН, який очолив учитель Василь Ясенко. До обласного проводу входило ще 4 особи. Серед них виділявся студент педагогічного інституту Богдан Мовчан, організатор самостійницького підпілля у Запоріжжі.

Доволі ефективно ОУН діяла у Мелітополі, важливому стратегічному пункті, адміністративному центрі Генерального Комісаріату Криму і Таврії. Коли у жовтні 1941 р. німці вислали із Запоріжжя учасників похідної групи, четверо з них не залишили область, як того вимагали окупанти, а за дорученням щойно створеного обласного проводу виїхали до Мелітополя. Вони дістали завдання організувати самостійницьке підпілля на Мелітопольщині.

Прибулих зустрів одиодумець Іларіон Курило-Кримчак, який до війни був науковим працівником Мелітопольського краєзнавчого музею. Легальним прикриттям його патріотичної діяльності стала робота уповноваженим міської управи по кварталі Вознесенка. Він влаштував кожного з прибулих на роботу в міську управу й забезпечив документами на чужі прізвища [2, с. 17].

Від перших днів перебування на Мелітопольщині члени ОУН розгорнули активну просвітницьку діяльність. Зокрема, у листопаді 1941 р. І. Курило-Кримчак організував зустріч учнів 10 класу середньої школи у с. Вознесенка з М. Вінтоновим. У кінці грудня того ж року з ініціативи Курила-Кримчака у Вознесенківській школі відбувся семінар для вчителів Мелітопольщини. Основним питанням стояла реорганізація роботи шкіл, переведення їх на національну базу. Також семінари намагалися використати для залучення нових кадрів до організації. Паралельно з проведенням семінарів у с. Вознесенка було створено хорівий гурток, до репертуару якого входили українські народні та патріотичні пісні, а також національний гімн «Ще не вмерла Україна». У 1942 р. відбулися два виступи цього гуртка у с. Вознесенка у приміщенні школи (100–150 глядачів) [3].

У Вознесенці з ініціативи М. Вінтоніва створили юнацький осередок, який займався вивченням націоналістичної літератури.

Очолював групу Юрій Курило, до її складу входили Любов Рудь, Любов Тараненко та Ніна Ліщина [4, с. 75].

Була проведена також акція проти примусового вивезення молоді до Німеччини. В її рамках поширювалися листівки із закликами до українського народу всіма можливими засобами не допустити вивозу. Староста с. Вознесенка, оунівець Іларіон Курило-Кримчак, по можливості, допомагав молоді села уникати вивезення до Німеччини на примусові роботи. Він через квартальних попереджав: «Дівчата, сьогодні вдома не можна спати...» [4].

В Костянтинівці та Вознесенці поширювалися оунівські листівки із закликами вести боротьбу проти нацистів. Частину цих листівок було надруковано друкарською машинкою мелітопольських оунівців, яку переховував у себе вдома Курило-Кримчак [2, с. 19].

У листопаді 1941 року Іван Молодій залучив до самотійницького підпілля жителя села Костянтинівка агронома Петра Павловича Шевченка. Петро Шевченко очолив сільський осередок ОУН [4, с. 517]. Костянтинівський осередок входив до підрайонного проводу ОУН у селі Новомиколаївка на чолі з Іваном Молодієм [4, с. 71]. Саме в будинку Шевченка та його сина 19-річного Василя відбувались зустрічі підпільників [4, с. 330].

Для нацистських спецслужб діяльність мелітопольського підпілля ОУН не залишилася непомітною. Так, 11 квітня 1943 р. у с. Костянтинівка в хаті оунівця агронома Петра Шевченка проходила нарада за участі членів обласного проводу. Близько 21 години хата була оточена гестапо, в «мішку» опинилися керівник міського проводу Михайло Вінтонів, члени обласного проводу Богдан Мовчан й Борис Крицан, господар та його родина. На вимогу гестапо здатися, оунівці розпочали стріляти. Внаслідок перестрілки зі сторони німців було троє вбитих. Зі сторони оунівців втрати були більш значні: загинули обидва члени обласного проводу, господар хати, його дружина Анастасія, діти Анна й Василь. Ще одна донька Петра Шевченка збожеволіла. Михайло Вінтонів отримав важке поранення в голову й через два дні помер у в'язниці від тортур [4, с. 90].

Під час обшуку німці знайшли велику кількість листівок та брошур, виготовлених типографським друком. Вони були сховані у вуликах та інших місцях подвір'я. Інформація з листівок була спрямована проти окупантів, за самостійну Україну [4, с. 454].

Після вигнання нацистів з Мелітопольського краю радянська влада розпочала тут «зачистку» від осередків ОУН. У жовтні 1943 року Мелітопольським міським відділом НКДБ була розпочата агентурна справа «Вороги», в ході якої в розробку було взято 20 осіб, серед яких ключовими фігурами стали організатори підпілля з похідної групи ОУН: М. Вінтонів, І. Молодій та М. Буревій. [5, с. 415]. В результаті реалізації справи «Вороги» було заарештовано загалом 17 осіб, зокрема, Катерину Кондуфор, Марію Скибу, Марію Курило, Леоніда Сухіно-Фоменка. Марія Курило була засуджена не тільки як член ОУН, а також як дружина «ворога народу» [2, с. 22]. Ще 11 осіб вважалися такими, які уникнули арешту й перебували у розшуку. Юрій Курило був мобілізований до Червоної армії, брав участь у бойових діях, але не дивлячись на це, був заарештований 20 січня 1945 року як член мелітопольського оунівського підпілля. Таким чином, українські патріоти – члени ОУН, ведучи боротьбу за відновлення самостійної Української держави, зазнали переслідування та арештів спочатку від нацистів, а згодом – з боку радянської влади.

Список використаних джерел:

1. Цілком таємно... Секретні документи Рейху про діяльність ОУН 1941-1944 рр. Тернопіль : Рухінформцентр, 1992. 25 с.
2. Курило-Кримчак І. Історія та природа Мелітопольського краю: Вибрані праці / упорядник Ю. І. Щур. Запоріжжя, 2016.
3. Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789=1>.
4. Щур Ю. ОУН на території Запорізької області 1940-1945. Документи і матеріали. Том 14. Торонто-Львів : Літопис УПА, 2018.

5. Щур Ю. Агентурна справа «Вороги» Мелітопольського Міськвідділу НКВД (1943 рік). URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/53183/2/2020_Shchur_Iu-Ahentur.pdf.

Гордієнко В. В.,
кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

РАЙНГАРТ КОЗЕЛЛЕК ПРО МЕТАІСТОРИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Значний внесок у розвиток сучасної історичної науки упродовж останніх десятиліть зробили німецькі історики. Вони збагатили історіографію не тільки результатами своїх конкретних історичних досліджень, але й новими теоретичними здобутками. В межах німецької історіографії виникли такі популярні нині концепції як історія повсякденності та історія понять (історична семантологія).

Райнгарт Козеллек займає особливе місце серед нинішніх теоретиків історичної науки. Він вважається у Німеччині найбільшим фахівцем з теорії історії, історичної антропології, історії понять та нової соціальної історії. Завдяки його ініціативі та організаційній активності було підготовлене і оприлюднене багатотомне видання «Geschichtliche Grundbegriffe» («Фундаментальні історичні поняття»).

У співпраці з відомими істориками Й. Рюзенем та Ю. Коккою Райнгарт Коззелек написав і видав два томи шеститомного проєкту «Теорії історії» під заголовками, відповідно, «Об'єктивність і партійність в історичній науці» та «Форми історіографії». Райнгарт Козеллек відомий також як автор концепції «переломного часу» (sattelzeit – буквально, «час гірської впадини»). Таким у німецькій історії, на його думку, був період з 1750 до 1850 р., упродовж якого відбувся важливий соціально-політичний переворот і радикальна зміна значень ключових понять, що ввібрали в себе досвід цього часу. «Переломний час», згідно з теорією Райнгарта Козеллека, був межею виникнення сучасного світу з відповідною йому соціально-політичною термінологією. За словами дослідників, «... перелом

визначається насамперед новою історичною темпоральністю, в основі якої постає напруга між «простором досвіду» та «горизонтом очікувань», власне між узагальненим у поняттях досвідом та очікуванням майбутнього, яке формулюється на основі минулого, його логічним продовженням у нових формах» [1, с. 12].

Поняття «простір досвіду» та «горизонт очікувань» Райнгарт Козеллек визначив як метаісторичні категорії. Історик тлумачив «досвід» як минуле сучасного, тобто, як події минулого, які включені в сучасність і про які можна згадати. Досвід виступає як органічне поєднання раціональної переробки і неусвідомленого ставлення до подій, які вже не залишаються у вигляді знань, а існують у досвіді. Дослідник вказував на те, що кожна людина наділена не тільки власним досвідом, але є носієм також і чужого досвіду, який передається від покоління до покоління або з допомогою соціальних інституцій. У ролі останніх виступає історія («Historie»), тобто, знання про чужий досвід [4, с. 9].

Щодо поняття «очікування», Райнгарт Козеллек зазначав, що вони можуть бути як персональними так і інтерперсональними. За його словами, «... щось очікують вже сьогодні, це майбутнє сучасного, спрямоване на «ще ні»: але ще не пережите, на те, що ще може бути відкритим. Надія і страх, бажання і воля, тривоги, а також раціональний аналіз, чуттєве сприйняття і допитливість – все це входить в очікування, конституюючи їх» [2, с. 154]. Незважаючи на те, що ці поняття є елементами сучасного, вони ніяким чином не доповнюють одне одного, а виступають як різні модуси соціального буття.

Райнгарт Козеллек стверджував – історичні реалії засвідчують, що минуле і майбутнє ніколи не були ідентичними, так само як і очікування не можуть виводитися із пережитого досвіду. Це зумовлено тим, що отриманий досвід є цілком завершеним лише тоді, коли умови, обставини і причини, які його спричинили вже давно відійшли в минуле. У той же час майбутнє, що функціонує в очікуваннях, постає як безмежний спектр варіантів і різних часових проміжків [3, с. 42].

Німецький історик доводив, що досвід, який є породженням минулого, наділений просторовими характеристиками, оскільки в ньому чітко виділяються численні прошарки більш ранніх часів. Щоправда, ці прошарки важко ідентифікувати. Втім, досвід можна датувати згідно зі зв'язаними між собою подіями у тому випадку, коли досвід вилучається із пам'яті і знань про чуже життя.

Зміст поняття «очікувань» Райнгарт Козеллек розкриває з допомогою метафори «горизонт». На його думку, горизонт – це така лінія, за якою відкривається поки що невидимий простір нового досвіду. Він є принципово непізнаваним, як видима лінія, що відділяє небо від землі і яка віддаляється при наближенні. Відмінність досвіду від очікувань, стверджував німецький вчений, полягає у тому, що від виплечаних очікувань можна легко відмовитися, а нагромаджений досвід завжди залишатиметься в дійсності: «Від досвіду можна очікувати, що він повториться і підтвердиться в майбутньому. Проте не можна вже нині перевірити очікування таким же чином», – наголошував історик [2, с. 156]. Вчений обґрунтував думку про те, що вивести очікуване майбутнє із пережитого досвіду неможливо. Всесвітньо-історичний процес переповнений прикладами того, як суспільні очікування від майбутнього ніколи не здійснювалися, а відбувалося щось цілком відмінне від того, на що сподівалися.

Незважаючи на те, що на пережитий досвід накладаються розчарування від очікувань або накладається інший досвід, він все одно залишається тим, що вже якось відбулося. Це Райнгарт Козеллек називає «темпоральною структурою досвіду», який не може бути нагромадженням без ретроспективних очікувань. З іншого боку, «темпоральна структура очікувань» не може існувати поза досвідом. Райнгарт Козеллек наголошував: «Коли збуваються очікування, засновані на досвіді, це не дивує. Дивувати може тільки те, що не очікувалося: тоді з'являється новий досвід. Прогалина в горизонті очікувань створює новий досвід. Набутий досвід долає у такому випадку обмеження можливого майбутнього, передзаданим попереднім досвідом» [2, с. 157].

Застосування німецьким істориком цих двох метаісторичних категорій відкрило можливість нового осмислення історичного часу і тлумачення Нового часу як епохи, яка радикально відрізнялася від попередніх історичних періодів. Виявлена автором асиметрія досвіду і очікувань стала результатом вивчення переломного часу («sattelzeit»). Втім, Райнгарт Козеллек був упевнений, що зазначені історичні метакатегорії здатні виступати не тільки як пояснювальна модель прогресивного поступу історії, але й як засіб пізнання інших епох і структур.

Отже, концепція Райнгарта Козеллека і його поняття «простір досвіду» та «горизонт очікувань» підтверджують науковий статус історії і її здатність пізнавати минуле.

Список використаних джерел:

1. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Київ : Дух і Літера, 2005. 308 с.
2. Козеллек Райнхарт «Пространство опыта и «горизонт ожиданий» – две исторические категории. *Sociology of Power*. 2016. Vol. 28. № 2. Р. 149 – 173.
3. Козеллек Райнгарт Сучасність та плани історичності. Київ : Український філософський фонд, 1998. С. 38–57.
4. Козеллек Райнгарт Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Київ : Дух і Літера, 2006. 429 с.

Гордієнко Г. М.,

кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ІСТОРІЯ КЛІМАТУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЕМАНЮЕЛЯ ЛЕ РУА ЛЯДЮРІ

У світовій історіографії ідея залежності історичного процесу від природних умов завжди була досить популярною. Часто історичне пояснення базувалося на твердженні – історія людства є похідною від історії довкілля. Йшлося про те, що для того, щоб збагнути сутність

історичної епохи, слід знати послідовність процесів і циклів у природі.

Серед чинників формування довкілля, придатного для існування людських спільнот клімат займає провідне місце. Історики встановили жорстку кореляцію демографічних циклів, масових міграцій спільнот з різкими і довготривалими кліматичними змінами. Адже клімат впливає на ландшафт, багатство фауни і флори, родючість ґрунтів, що, у свою чергу, стимулює, або гальмує розвиток сільського господарства, ремесла, промисловості, торгового обміну. Встановлено, що різкі зміни клімату призвели до катастрофи цілий ряд великих цивілізацій минулого. Втім, як з'ясувалося, високотехнологічна цивілізація ХХІ ст. не меншою мірою залежить від довкілля і клімату, ніж античні або середньовічні спільноти. Втручання людини з допомогою сучасних технологій у природні процеси вже спричинило низку глобальних проблем [4, с. 18]. Нині ми є свідками феномену глобального потепління, яке супроводжується метеорологічними аномаліями [1, с. 318].

У межах сучасної гуманітаристики потужно розвивається напрям історії довкілля або екоісторія. Сучасні дослідники беруть активну участь у розробці проблематики цього напрямку. Відомий французький історик Еманюель Ле Руа Лядюрі вивчав клімат з огляду на кризу глобального потепління і як базовий компонент історії минулого. Історик вказав на нероздільність світів «техніки» й «екології», а також на небезпечне порушення балансу між сферами людського існування. Свідченням наукового статусу палеокліматології є система методів дослідження, зокрема, палінологічний (вивчення викопного пилку рослин), дендрохронологічний (обстеження річних кілець стовбурів дерева), гляціологічний (фізико-хімічний аналіз льоду), мікрофауністичний (вивчення викопних решток живих істот).

У цьому ряду особне місце займає історико-кліматологічний метод, який застосував у своїх дослідженнях Еманюель Ле Руа Лядюрі. Так, на його думку, вивчення дат збору врожаю винограду, застосування даних фенології дають можливість дізнатися про

тенденції більшого чи меншого потепління або похолодання навесні. Для вивчення історії клімату, вважав історик, можна використати дані про молебні у церквах у випадку засухи або повені. Причому, їх можна класифікувати за п'ятьма рівнями у залежності від тривалості і змістової напруженості [3, с. 32].

Спираючись на свідчення історичних джерел, з допомогою критичного аналізу документів французький історик реконструював коливання клімату в Європі упродовж останнього тисячоліття. Автор ретельно зіставив кліматичні цикли й аномалії з історичними подіями і феноменами. Це дало можливість історикові дійти висновку, що багато відомих і вивчених дослідниками історичних явищ були викликані затяжними кліматичними змінами. Втім, науковець не вважав залежність історичного процесу від клімату абсолютною.

Еманюель Ле Руа Лядюрі довів, що в епоху середньовіччя та ранньоновітнього часу людина відчувала себе чужою у світі і потребувала захисту від стихійних сил природи. Для неї природа була «об'єктом». Історик запевняв, що тільки у ХІХ ст. у Західній Європі неврожайні роки перестали супроводжуватися голодними бунтами та іншими соціальними ексцесами. Проте, з часом люди освоїли всі закутки планети, які стали для них домівкою, а природа, відповідно, частиною цивілізації і внутрішнім «суб'єктом» сучасної людини. Техно-економічні процеси включили у свої ритми, крім інших елементів довкілля, і клімат [2, с. 150].

Для характеристики історії клімату в Західній Європі Еманюель Ле Руа Лядюрі застосовував поняття «малий середньовічний оптимум» (МСО) і «малий льодовиковий період» (МЛП). Для першого були властивими теплі і сухі літа і менш холодні зими. Історик вважав, що цей період у середньовічній Європі тривав з VIII до кінця ХІІІ ст. і супроводжувався економіко-господарським пожвавленням, демографічним зростанням і політичним та культурним піднесенням. Малий льодовиковий період (МЛС) почався, згідно з теорією французького історика у 1303 р. і тривав до 1370-х рр. Короткі, холодні і дощові літа не сприяли рільництву, різко понизилася врожайність, поширилися голод та епідемії. На

думку Еманюеля Ле Руа Лядюрі, Чорна смерть 1348/1349 рр. значною мірою була зумовлена вогким повітрям, яке є сприятливим для розповсюдження збудників інфекційних хвороб. Завершення Столітньої війни у 1452/1453 рр. історик пов'язав з новим кліматичним циклом.

Перший гіпер-МЛП Нового часу, за Лядюрі, припадає на 1570 – 1630 рр. Погіршення погодних умов, зростання соціальної напруги і релігійної екзальтації в Західній Європі цього часу супроводжувалося посиленням мракобісся. Саме в цей період відбувся небачений раніше сплеск «гоніння на відьом». Нестача продовольства спричинила уповільнення демографічного зростання в Західній Європі. Друга половина XVII ст. була більш сприятливою для сільського господарства. Врожайність зернових досягла такого рівня, що спричинила зниження цін на хліб. Це, на думку Еманюеля Ле Руа Лядюрі, сприяло військово-політичному піднесенню Франції, оскільки король Людовик XIV міг утримувати за кошти казни велику армію, яка відкривала французькій монархії широкі можливості для успішної геополітики.

Методологія історії клімату, яку застосував Еманюель Ле Руа Лядюрі, дала можливість більш ґрунтовно вивчити передумови Великої Французької революції. Із джерел відомо, що вогка осінь 1787 р. зумовила замерзання посівів у більшості регіонів Франції. Весна і літо 1788 р. були особливо спекотними, в результаті чого загинуло багато ярових посівів. Чергування, за термінологією Лядюрі, «ефекту душу» і «ефекту сауни» спричинило дефіцит хліба і зростання цін на нього. У 1788 р. розпочалися голодні бунти в країні і не припинялися до початку Великої революції. Відтак, кліматичні явища підштовхнули французьке суспільство до грандіозного соціального катаклізму.

Отже, історія клімату або палеокліматологія завдяки дослідженням Еманюеля ле Руа Лядюрі відкрила можливості побачити відомі в історіографії факти в іншому ракурсі і глибше осмислити базові чинники всесвітньо-історичного процесу.

Список використаних джерел:

1. Гроув Р. Г. Історія довкілля. *Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка*. Київ : Ніка-Центр, 2010. 367 с.
2. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. Київ : Дух і Літера, 2005. 308 с.
3. Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів. Бесіди з Анушкою Васак. Київ : Ніка-Центр, 2009. 144 с.
4. Маєр-Абіх К. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту. Київ : Лібра, 2004. 196 с.

Гудзь В. В.,
доктор історичних наук, професор
Гасанов Гара огли,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ДОКУМЕНТАЛЬНА СКЛАДОВА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У 1918 Р. У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

Українсько-турецькі зв'язки мають вікову історію дослідження, у тому числі і їх документального відображення. Одним із фрагментів таких студії є вивчення документів, що ілюструють українсько-турецькі зв'язки та діяльність українських дипломатичних представництв у Османській імперії і Туреччині у 1918 р. Реконструкція процесу встановлення українсько-турецьких відносин та діяльності їх дипломатичних місій цього часу, потребує вивчення документів, що відклалися в архівних фондах України, Туреччини та інших країн, а також у виданнях таких матеріалів. Звідси випливає наукова актуальність нашої роботи. Архівну інформацію первинного рівня складають саме неопубліковані першоджерела – архівні

документи, що зберігаються у фондах українських і зарубіжних сховищ.

Джерельний комплекс з історії українсько-турецьких взаємин 1917–1921 рр. вже досліджувався як складова синтезних праць Богдана і Володимира Сергійчуків [1], Ігора Дацківа [2], Івана Петренка [3] та ін. В Україні відомі також праці турецького науковця Хакана Кирилми [4] та ін., у яких досліджена інформація, виявлена в архівах Турецької Республіки. Серед студій архівознавчого характеру виділяється змістовністю публікація Ірини Матяш [5].

Метою нашої роботи є огляд документальної бази дослідження історії українсько-турецьких зв'язків у 1918 р., яка знаходиться у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО).

Найбільший в Україні за обсягом та інформативністю корпус документів з історії українсько-турецьких зв'язків міститься саме у ЦДАВО. Цей комплекс складають, головним чином, матеріали з діяльності органів влади: Української Центральної Ради і Генсекретаріату УЦР, Кабінету міністрів і Української Держави, профільних дипломатичних відомств та посольств у Стамбулі і Києві.

Перша частина документів, що відображують діяльність дипломатичних місій, містить інформацію про перебіг переговорів у Брест-Литовську, які завершилися підписанням 9 лютого 1918 р. мирного договору УНР з країнами Четверного союзу (у тому числі — з Османською імперією). Саме цей документ заклав юридичне підґрунтя українсько-турецьких міждержавних відносин у 1918–1922 рр. Як наголосив І. Дацків, «найбільшу інформативну цінність становить справа 9» [2, с. 49], де якраз і міститься мирна угода УНР з країнами Четверного союзу.

У фонді 2592 (МЗС УНР) ЦДАВО знаходяться також протоколи записів брестських перемовин, проекти текстів основного та додаткового договору, реляції делегацій про переговори, телеграми тощо. З них відомо, що переговори української і турецької делегацій відбулися 17 січня 1918 р. і в центрі них була проблема демаркації

кордонів України в акваторії Чорного моря. У додатковій угоді двох країн визначалося призначення консулів за принципом взаємності.

Як відомо, УНР першою ратифікувала Брестський мирний договір 17 березня 1918 р. і того ж дня було вирішено відрядити до Стамбула Миколу Левитського. У ЦДАВО України є копія вірчої грамоти М. Левитського, як тимчасового представника УНР у Туреччині, від 8 квітня 1918 р. [6, арк. 4], а також копія його уповноважувальної грамоти та звіт про діяльність посольства з 8 по 28 квітня [7, арк. 5–6 зв.].

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського і створенням Української Держави дипломатичні представники у Відні й Стамбулі були відкликані. Але, на відміну від турецької сторони, справа з призначенням нового українського посла в Туреччині затягнулася і О. Кістяківський у Стамбул не приїхав. Лише 21 жовтня 1918 р. цю посаду отримав колишній голова Київської губернської земської управи Михайло Суковкін.

Українське посольство прибуло до Стамбула 1 листопада 1918 р. після підписання 30 жовтня 1918 р. Мудроського перемир'я, що стало наслідком поразки Османської імперії у Першій світовій війні [5, с. 351]. У документах, розміщених у фонді 3766 ЦДАВО (МЗС Української Держави), зокрема у звітах посла, надається інформація про його візити до представників Німеччини, Австро-Угорщини й Болгарії, пояснюється причина затримки візиту Великого Візиря й Султана [8, арк. 24–25]. Попри недовге існування, посольству вдалося досягти офіційного визнання Українського Чорноморського флоту, налагодження поштового й телеграфного зв'язку між двома державами тощо.

У тому ж фонді 3766 ЦДАВО України зберігаються документи про дипломатичну роботу у Києві представників Османської імперії. На думку Х. Кириллі, ратифікація мирного договору з Україною мала надзвичайне значення для Туреччини як перша рівноправна угода за роки виснажливої війни [4]. Тому турецькі депутати під час ратифікації угоди у Меджлісі зустріли оваціями доповідь міністра закордонних справ Ахмеда Несімі-бея, який наголосив на

економічних вигодах договору, зокрема зобов'язаннях України щодо постачання в Туреччину продовольства, вугілля та зброї.

Указом султана Мехмеда IV Вахдеттіна головою османської дипломатичної місії в Українській Державі призначений посол Ахмед Мухтар-бей Моллаогли (Ahmet Mollaoğlu), а генконсулом Ахмед Ферід-Бей Тек [8, арк. 20, 30]. У фондах ЦДАВО наявна копія вірчої грамоти посла та численні документи про складні пошуки приміщення для розташування османського посольства, яке прибуло до Києва 8 вересня 1918 р.

Як впливає з документів, найбільшу увагу дипломатів привернула міждержавна торгівля. Так, у вересні 1918 р. Генеральне консульство Османської імперії отримало листа від директора департаменту зовнішньої торгівлі Ф. Короліва, у якому запропоновано постачати пшеницю, ячмінь, цукор і залізо в обмін на бензин, нафту, машинні оливи з Батумі [9, арк. 136].

Проте цим планам завадило антигетьманське повстання Директорії. Саме у резиденції турецького посла в готелі «Палас» 14 грудня 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав грамоту про своє зречення влади. 12 січня 1919 р. посольство Османської імперії виїхало з Києва. В українських містах залишалися турецькі громадяни, які потребували консульського захисту в радянській Україні. Інформація про них міститься ф. 4 Наркомату закордонних справ УСРР) ЦДАВО України, але це вже справа іншого дослідження.

Загалом документальна складова фондів ЦДАВО частина джерельної бази дослідження діяльності українських дипломатичних представництв у Туреччині та місії турецького посольства у Києві є достатньо розлогою і репрезентативною. Найціннішу інформацію містять документи, що відклалися у фондах «Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, 1917–1918 рр.» (ф. 2592), «Міністерство закордонних справ Української Держави, 1918 р.» (ф. 3766) і містять оригінали та копії вірчих грамот послів, списки членів представництв із адресами, листування з вищим керівництвом держав, профільними міністрами та главами місій,

документи особого характеру. Подальшому дослідженню теми може посприяти підготовка спільного документального видання українських і турецьких науковців, влаштування виставок архівних документів з цієї тематики.

Список використаних джерел:

1. Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів: українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2012. 320 с.

2. Дацків І. Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917 – 1923 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. Київ, 2010. 490 с.

3. Петренко І. Є. Політико-дипломатична діяльність українських національних урядів у Чорноморському регіоні (1917 – 1920 рр.). : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2016. 17 с.

4. Киримли Хакан Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–1921 рр. URL: <http://www.ucrainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&s=20>.

5. Матяш Ірина Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби Української революції 1917–1921 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2019. С. 340–358.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2592, оп. 1, спр. 50.

7. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 114.

8. ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 111.

9. ЦДАВО України, ф. 1118, оп. 1, спр. 3.

Давидов Д. В.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ПОБУТОВІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1985 – 1991 РР.

Друга половина 1980-х рр. характеризувалася кризовими явищами всередині комуністичного партійного режиму СРСР. Дещо

оновити систему спробував Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов, який у квітні 1985 р. оголосив курс реформ на прискорення соціально-економічного розвитку. Дане оновлення, дістало назву «перебудова» [3, с. 129].

Курс «перебудови» прямо й опосередковано вплинув на повсякденне життя населення Української РСР. Рівень забезпечення базових житлових потреб є найбільш визначальним і рельєфним в характеристиці побуту, того чи іншого суспільства. Навіть більше того, якість життя завжди залежить від здатності влади забезпечити населення продовольством, паливом й гуманітарною сферою. У радянський період історії в Українській РСР 1985–1991 рр. рівень забезпечення сільського населення був низьким й здійснювався за залишковим принципом. Села швидко «старіли» й втрачали престижність. Молодь масово іммігрувала до міста в пошуках кращого життя [2, с. 71–72].

Мешканці сільської місцевості та селищ міського типу регулярно скаржилися на холод в житловому приміщенні. Найбільше скарг надходило від сільських вчителів, які писали про нестачу палива, а якщо воно і є, то вкрай низької якості. На такі скарги відповідь від керівництва вугільних джерел була категоричною «Ні, вам тепло», що намагалися підкріпити документально згідно відомчій інструкції «Про порядок забезпечення безплатними квартирами з опаленням і освітленням педагогічних, культурно-освітніх, медичних і ветеринарних працівників» від 5 травня 1977 р. [1, с. 1].

Враховуючи загальну паливну ситуацію в країні, і зростаюче невдоволення населення системою паливостачання, Рада Міністрів УРСР у січні 1987 р. виробила положення за №28 «Про порядок постачання паливом населення, комунально-побутових підприємств і установ в Українській РСР». Щобільше, урядом було запроваджено порядок надходження вугілля будь-якого сорту до конкретного споживача чітко визначеним маршрутом відповідно до потреб кожного населеного пункту. Потреби визначалися плановими комісіями виконкомів місцевих рад народних депутатів.

Цікаво, що вугілля сортувалося на 1-й і 2-й сорти. Вугілля, яке не мало сорту «порох» рахувалося теж й бралось на облік, зберігалось і направлялося до споживача. Де-факто, на стадії розподілу сортів, куди який і кому потрапить і починалися численні й цілком слушні скарги. Згідно з правилами, вугілля 1-го сорту розходилося по двох каналах: 1) для продажу населенню по талонах на ринку; 2) виділяється «для комунально-побутових потреб». І ось тут дилема, вчителів за інструкцією було віднесено не до населення на рівні з колгоспником чи слюсарем, а до – комунально-побутових споживачів. Колізія полягала в тому, що отримуючи комунальну послугу, вчитель автоматично отримував паливо, яке йшло в котельні шкіл, пралень, бань. Тому згідно з положенням №28 одним із пунктів правил був «Відпуск палива працівникам, які мешкають у сільській місцевості в порядку надання комунальних послуг... здійснюється за місцем їх роботи за рахунок фондів облвиконкомів на комунально-побутові потреби». Саме такої якості вугілля могло горіти лише в котельнях з примусовим дуттям, а не в приватній печі.

Система пільг не давала жодних переваг, а навпаки створювала проблеми, змушуючи чекати людей місяцями. Наприклад, у 1988 р. для Київської обл., де нараховувалося 23884 пільговиків виділено 15,5 тис. т сортового вугілля, що майже повністю було використано загальноосвітніми школами на пічному опаленні. При цьому вчителі отримали те, що погано горіло в їхніх грубах й не вчасно до 1 вересня, а аж у 4-му кварталі. Освітнянські профспілкові організації били на сполох, вимагали переглянути застарілі інструкції й несправедливі правила; визначити потреби вчительських квартир у вугіллі та інших видах палива, виходячи залежно від опалювальної площі, а не кількості проживаючих осіб на ній; виділяти кількість сортового вугілля за нормами, встановленими для трудящих конкретної місцевості.

Проте характерною відпискою щодо повсюдного незадоволення чинними порядками паливостачання начальника відділу вугільної, нафтової й газової промисловості Держплану УРСР І. Я. Павленка, «існуюча практика забезпечення вугіллям педагогічних і медичних

працівників сільської місцевості за рахунок фондів на комунально-побутові потреби цілком себе виправдовує, оскільки безплатне паливо для них завозиться централізовано одночасно з доставкою його до шкіл, лікарень та інших установ» [1, с. 1].

Отже, попри задекларовані соціально-економічні зміни населення сільської місцевості Української РСР 1985 – 1991 рр. перебувало у скрутному соціальному становищі, у першу чергу, через активну міграцію молоді. Зростало невдоволення суспільства системою паливостачання. Люди постійно скаржилися на холод у житловому приміщенні. Найбільше скарг надходило від сільської інтелігенції.

Список використаних джерел:

1.Дзюба В. Не гріє вчителя інструкція засвідчує практика забезпечення педагогів паливом. *Радянська освіта*. 1988. №55 (3860). 8 липня. С. 1.

2.Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині XX ст. (1945–2000 р.р.). Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 250 с.

3.Потапенко Р. Науково-освітня інтелігенція в умовах ідеологічних трансформацій періоду «перебудови». *Український історичний журнал*. 2021. Число 2. С. 129. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/179958/1-Potapenko.pdf?sequence=1>.

Діденко К. В.,

кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ СУФРАЖИСТСЬКОГО РУХУ В ЄВРОПІ

У сучасному світі жінки отримали усі права та свободи, проте часто все рівно займають нижчий рівень у суспільстві, ніж чоловіки. Сьогодні питання про прийнятність для жінок заняття політичною чи будь-якою іншою «чоловічою» діяльністю, як і раніше, залишається

відкритим. Рух жінок за право займатися будь-якою діяльністю, зокрема, й політичною, має давні корені, проте значний розвиток отримав на початку ХХ століття. Загалом, європейське жіноцтво пройшло складний шлях у боротьбі за власну емансипацію.

Право на участь у голосуванні – головна вимога перших політичних організацій жінок у Великобританії і Америці другої половини ХІХ століття. Тому перший період руху жінок за рівні з чоловіками права увійшов в історію під назвою суфражизм (від *suffrage* – право голосу) [4, с. 83]. Крім виборчих прав суфражистки домагалися однакових з чоловіками прав на власність, вищу освіту, професійну зайнятість.

Найрізноманітніші сторони суфражистського руху розкрито у працях відомих британських вчених, зокрема, Е. Гобсбаума, Л. Абрамс, Р. Флетчера, Л. Стоун, Д. Гілард, Е. Робертс, Б. Харрісона, Дж. Ліддінгтон і Дж. Норріс та ін. У праці британського історика П. Бартлі критично переосмислено роль лідерки мілітанток Еммелін Панкхерст у процесі жіночої емансипації. У працях американських істориків різнобічно розкрито питання суфражистського руху, такими авторами є Е. Т. Аллен, К. Нельсон, М. Шенлі, Дж. Барнетт, Д. Копельман, К. Голдін, К. Оффен тощо. Також досліджували цю тему австралійська вчена П. Джейлланд, канадська А. Робсон та американо-британський історик Г. Сміт.

В Україні питання ролі жінки та її боротьби за права та свободи досліджували учені Бондаренко Н., Смоляр Л., Богачевська-Хомяк М., Веселова О. та ін. Вони не тільки розглядали жіночий рух у різні проміжки часу, але й описували, яким було правове становище української жінки у той чи інший період.

І, незважаючи на наявність значної кількості історіографічних напрацювань, все ще залишається достатня кількість дискусійних тем, які потребують подальшого дослідження й переосмислення.

Поступове усвідомлення жінками утиснення своїх прав стало поштовхом до виникнення руху за права жінок, що отримав назву «фемінізм», головним завданням якого було досягнення рівноправності жінок і чоловіків у всіх сферах прав й свобод.

Практично у всіх розвинених країнах Заходу феміністичний рух до кінця XIX ст. починає ставити своїм основним завданням досягнення політичного рівноправ'я жінок. Особливим напрямком в історії фемінізму можна вважати період боротьби жінок за надання їм виборчих прав, який і отримав назву суфражизм.

Суфражистський рух в Європі розпочинає свою історію з початку діяльності у 1865 році першої суфражистської організації – Комітету жіночих виборчих прав, а завершує своє існування тільки у 1928 р, коли англійський парламент прийняв виборчий закон, що гарантував жінкам виборче право на тих же умовах, що і чоловікам.

І хоч суфражизм як суспільно-політичний рух розпочинає свою офіційну історію з початку діяльності у 1865 році першої суфражистської організації Комітету жіночих виборчих прав, проте можна вважати, що рух жінок за надання їм виборчих прав зародився у США, де в 1848 році відбувся перший з'їзд активісток боротьби за жіночу рівноправність в Сенека-Фоллз. Але оскільки наступний і найдовший етап цієї боротьби розвинувся у Великобританії, то саме Англію вважають місцем зародження суфражизму [7, с. 57].

Парадоксально, що жіночий рух зароджується в суспільстві, де панувала знаменита вікторіанська мораль та суспільна думка, які обмежили місце жінки в суспільстві суворими рамками пасивності й підпорядкування. Проте, з іншого боку, саме Англія є батьківщиною ідей парламентаризму і класичної ліберальної доктрини. І саме розширення народного представництва в парламенті, що стало результатом реформ виборчого права, проведених протягом XIX ст., дозволило прихильникам жіночої рівноправності вимагати поширення виборчих прав й на жінок [1, с. 87].

Ще одним фактором, що сприяв виникненню та поширенню суфражистського руху саме в Великобританії, є політична ситуація, що склалася до середини XIX століття. Суфражизм став невід'ємною складовою частиною руху за розширення демократичних свобод, яке охопило в середині XIX століття більшу частину англійського суспільства. Також варто зауважити, що ліберали в Англії не розглядала жінок як повноправних членів суспільства. Для лібералів

XIX століття, прихильників ідеї рівноправності статей, мова йшла про формальну, юридичну рівність, що дає людині можливість відстоювати свої інтереси. Звичаєве право Великобританії та США свідчило, що юридично жінка не існує окремо від свого батька або чоловіка, які й голосують від її імені і в ім'я інтересів сім'ї в цілому; без їх згоди жінки не можуть укласти договори, не повинні володіти власністю, самотійно виступати в суді. Так, прихильник суфражисток Джейкоб Брайт в одному з парламентських виступів охарактеризував чоловіків як «аристократичну статтю, в чийх руках знаходяться практично всі матеріальні привілеї» [5, с. 195].

Наступним чинником поширення суфражизму в Англії стали податки – у Великобританії зрівняння в правах жінок і чоловіків, що існувало аж до 1832 р., було продиктовано тим, що жінки були також платниками податків, а «з англійським правилом політичного життя, платіж податків тісно пов'язаний з народним представництвом, що дає свою згоду на податки (принцип, який випливає з норм Білля про права 1689 р. – «not taxation without representation») [7, с. 126].

Англійські жінки, які у 1832 й 1835 рр. залишались платниками податків й мали легальне право на участь у виборах, були позбавлені політичного й громадського виборчого права, внаслідок невеликої деталі у виборчому законі, що зіграла величезне значення – замість слова «особа» (англійською «person») було використано слово «чоловік» (англійською «men») [8, с. 89].

Видання цих дискримінаційних законів у свій час не викликало ніяких протестів, оскільки жінки не користувалися своїм виборчим правом, проте з часом це питання все частіше ставилося на порядок денний у суспільстві.

Ще одним важливим фактором, що вплинув на формування образу «нової» жінки, були зміни на ринку праці, які безпосередньо торкнулися працюючих жінок. У другій половині XIX – першій половині XX ст. у Великій Британії намітилася тенденція до розширення сфер зайнятості, прийнятних для жінок різних верств населення, відбулися зміни у трудовому законодавстві, що

стосувалися умов та тривалості праці, особливостей нарахування заробітної плати тощо.

Перші жіночі товариства, що ставили собі за мету досягнення прав голосування жінкам, були засновані в Лондоні, Манчестері та Единбурзі в 1867 році. З кожним роком їх кількість щорічно зростала. В 1906 році всі ці товариства об'єдналися в спілку, в яку ввійшли більше як 250 окремих жіночих товариств [7, с. 126].

Історію боротьби жінок за політичні права умовно можна розділити на кілька періодів.

Перший охоплює кінець 1860-х рр. до 1903 р., коли відбулося виникнення і становлення конституційного напрямку суфражистського руху, що завершується створенням в 1897 р. Національної спілки суфражистських товариств. Основними методами боротьби за права жінок в цей період були просвітницька робота, подача петицій до парламенту, лобіювання в парламенті своїх інтересів через політиків, що симпатизують суфражисткам.

Другий етап (1903–1914 рр.) пов'язаний із виникненням і поширенням мілітантського напрямку в суфражистському русі, який використав нові методи боротьби, що призвели до розколу суфражизму на дві течії: помірної і радикальної. Особливістю радикального крила було те, що її представники займалися не лише просвітницькою роботою, але й вдавалися до тактики громадянської непокорі. Також в цей період з'являються чоловічі організації, спрямовані на підтримку політичних прав жінок.

Період Першої світової війни є третім етапом розвитку суфражистського руху, коли більшість суфражисток переходить на патріотичні позиції та тимчасово відмовляється від боротьби за парламентське право голосу для жінок. В цей період суфражизм розколовся ще на два напрямки – патріотичний та пацифістський.

Заключний етап розвитку суфражизму охоплює 1918–1928 рр., коли в багатьох європейських державах жінки отримують обмежене виборче право та частина суфражистських організацій саморозпускається. Значна частина продовжує боротися за досягнення повної рівноправності жінок в політичній сфері.

Внаслідок боротьби за політичні права жінки Австрії, Німеччини, Нідерландів, Польщі, Швеції, Люксембургу, Чехословаччини в 1919 р., США – в 1920 р., Ірландії – в 1922 р., Іспанії та Португалії – в 1931 р. отримують право голосувати на виборах. До другої половини 1930-х рр. головна мета європейського і американського суффражистського руху була, в цілому, досягнута, і він пішов на спад [6, с. 67].

Громадський рух за рівноправність жінок складається в другій половині XIX століття, коли жінки вперше виступили як самостійна організована політична сила, а нечисленні жіночі групи в Америці і Європі до початку XX століття перетворюються у цілий рух, що поширився світом. Всіма способами громадянської активності суффражистки намагаються домогтися зміни законів, зробити все, щоб їх голос був почутий. Можна сказати, що боротьба за жіночі права вписана у загальну боротьбу за права людини самими суффражистками. А суффражизм як ідейно-політична течія в суспільстві відіграла значну роль у формуванні розуміння прав та ролі жінок в політичному та виборчому процесі.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Н. О. Розвиток прав жінок в УРСР : національний та міжнародний аспекти (1917–1991) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 12.001. Київ, 2004. 35 с.
2. Богачавська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. URL : <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>.
3. Богачевська-Хомяк М., Веселова О. М. Жіночий рух в Україні / Енциклопедія історії України: Т. 3. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhinochy_rukh_v_Ukraini.
4. Гобсбаум Е. Нова жінка. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. С. 74–97.
5. Holton S.S. Feminism and Democracy: Women's Suffrage and Reform Politics in Britain / S.S. Holton. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 220 p.; Holton S.S. Suffrage Days : Stories from

the Women's Suffrage Movement. London: Routledge, 1996. 336 p. URL: <https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/86004160.pdf>.

6. Мірна З. Жіночий рух на Великій Україні. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2000/7/articles/2.pdf>.

7. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку: монографія. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 360 с.

8. Fletcher R. The Family and Marriage in Britain / R. Fletcher. – London: Penguin, 1966. 256 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Family_and_Marriage_in_Britain.html?id=m-kaAAAAYAAJ&redir_esc=y.

Дудка Р. А.,
кандидат історичних наук, доцент
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ПОЛІТИЧНІ МАНІПУЛЮВАННЯ АФІНСЬКОГО ТИРАНА ПІСІСТРАТА

Сьогодні про політичні маніпулювання написано багато. Однак, до маніпулювань вдавались завжди. Особливо відомий своїми хитрощами афінський тиран Пісістрат (з 560 до 527 року до н. е.). Тиранія – форма державної влади у Греції, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноосібному управлінні. Історики розрізняють ранню тиранію VII–VI ст. до н. е. та пізню – V ст. до н. е. З початку своєї появи тиранія не мала негативного змісту.

VII–VI ст. до н. е. характеризувалися загостренням класової боротьби демосу з евпатридами, в результаті якої в ряді грецьких полісів було повалено панування родової знаті і встановлено владу вождів демосу – тиранію. В афінському суспільстві було багато невдоволених демократичними реформами Солона, тому політична боротьба в Аттіці продовжувалася. Було сформовано три партії, які Арістотель характеризує відповідно до географічних районів:

– педієї – жителі рівнин, це великі землевласники, евпатриди, які прагнули відміни реформ та встановлення олігархії. На чолі партії стояв Лікурґ;

– паралії, жителі приморської смуги-багаті ремісники, торговці та середні селяни, які підтримували реформи, очолював їх Мегакл;

– діакрії, жителі гірських областей – фети, які вимагали переділу землі та політичні права, очолював Пісістрат.

Як зазначає Аристотель в «Афінській політії», найбільш завзятим прихильником демократії здавався Пісістрат, що здобув велику славу під час війни з мегарцями. Він сам наніс собі рани і під приводом, начебто це було справою його політичних супротивників, переконав народ дати йому охоронців. Письмову пропозицію про це вніс Аристіон. Одержавши у своє розпорядження загін так званих дубинщиків, він за допомогою їх повстав проти народу і зайняв Акрополь на тридцять другому році, після законодавства, при архонті Комеї. Солон сказав про нього, що одних він перевершує розумом, а інших – мужністю; розумом перевершує тих, хто не знає, що Пісістрат прагне до тиранії, мужністю – тих, котрі знають це, та мовчать.

Далі Аристотель розповідає як прихильники Мегакла і Лікурґа, погодившись між собою, вигнали його на шостому році після його першого приходу до влади, при архонті Гегесії. На дванадцятий же рік після цього, навпаки, сам Мегакл, поставлений у безвихідне положення своїми супротивниками, завів переговори з Пісістратом і, умовившись, що той візьме заміж його дочку, улаштував його повернення на стародавній лад. Поширивши попередньо чутку, начебто богиня Афін збирається повернути Пісістрата, він розшукав жінку високого зросту і красиву, як затверджує Геродот, з дему Пеанійців або, як деякі говорять, з Колліта, продавщицю вінків фракіянку, на імення Фія, нарядив її на зразок цієї богині і ввів у місто разом з ним. І Пісістрат в'їжджав на колісницю, на якій поруч з ним стояла ця жінка, а жителі міста зустрічали їх, схиляючись ниць у захваті [4. с. 155].

От при яких умовах відбулося перше повернення Пісістрата. А після цього він був вигнаний удруге на сьомому приблизно році після повернення. Недовго утримував він владу у своїх руках, але, унаслідок того, що не хотів жити з дочкою Мегакла, утік, побоювшись обох груп.

Спочатку Пісістрат заснував поселення біля Фермейської затоки, у містечку, що називається Рекел, а відтіля переїхав в околиці Пангею. Навербувавши найманих солдатів, він на одинадцятому році приїхав знову в Еретрію і намагався тоді вперше повернути собі владу силою. Перемігши в бою при Паллениді, Пісістрат зайняв місто і, відібравши в народі зброю, уже міцно затвердив свою тиранію. Потім він узяв Наксос і поставив правителем Лігдаміда.

І за Арістотелем, і за Геродотом керував державними справами Пісістрат з помірністю і скоріше в дусі цивільної рівноправності, ніж тиранічно. Він був взагалі гуманною і лагідною людиною, поблажливим до винних; бідних він навіть постачав грошми на сільські роботи, щоб вони могли годуватися, займаючись землеробством. Це він робив з двох міркувань: з одного боку, для того, щоб вони не знаходилися в місті, але були розсіяні по всій країні, з іншого боку – для того, щоб, користуючись середнім статком і зайняті своїми особистими справами, вони не мали ні бажання, ні дозвілля займатися суспільними. А, разом з тим, і доходів надходило до нього більше за умови, якщо оброблялася земля тому, що Пісістрат стягував десятину з отриманих доходів. З цих же міркувань він заснував і «суддів по справах» (виїзних), та й сам часто їздив по країні, спостерігаючи за ходом справ і примиряючи тих, хто в тяжбі, щоб вони не запускали своїх робіт, відправляючись у місто [4. с. 158].

Взагалі простий народ він намагався нічим не дратувати під час свого правління, але завжди забезпечував мир і підтримував спокій. От чому і казали часто, що «тиранія Пісістрата – це життя при Кроносі». Пісістрат постарів, залишаючись при владі, і помер від хвороби при архонті Філонеї.

Тиран конфіскував частину землі своїх політичних противників і роздав її дрібним селянам. Щоб підірвати силу лихварів, запровадив

державні кредити під низькі проценти. Ввів роз'їзних суддів, щоб не відривати селян від роботи на полях. Для наповнення казни було уведено подушний податок – одну десяту частину урожаю. Замість ополчення було створено постійну армію.

Пісістрат проводив активну колонізаторську політику та підтримував зовнішню торгівлю. Було встановлено контроль над Геллеспонтом. В результаті цього місто перетворилося на великий економічний центр Середньої Греції. Афіни укріпились на о. Наксосі, у Фракії, на о. Делос.

Загалом, попри всі маніпулювання, ми бачимо успішне правління. Час Пісістрата – час розквіту торгівлі та ремесла. Він обладнав порт Пірей та відчутно змінив Афіни й життя афінян. Зробив державним землеробський культ Діоніса, а урочистості під час свята включали театральні вистави. Свято було досить демократичним: у перший день свята навіть рабам дозволяли пити вино. Також повернув свято Панафіней. В місті було побудовано храм Афіни Паллади на Акрополі й Зевсу Олімпійському, водопровід, який без перебоїв постачав воду в місто, були прокладені дороги з міста.

Список використаних джерел:

1. Геродот . Історія в 9 томах. М. : Ладомир, 1999. 752 с.
2. Дюрант В. Життя Греції / пер. а анг. М. : Крон-пресс, 1997. 704 с.
3. Історики античності. Т. 1 Давня Греція. М. : Правда, 1989. 624 с.
4. Історія стародавнього світу. Практикум / укл. Дудка Р. А. Ніжин : Орхідея, 2020. 258 с.

ЗАКОН БОЖИЙ – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ПРЕДМЕТ ЧОЛОВІЧИХ ГІМНАЗІЙ КИЄВА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У росії до кінця ХІХ ст. Закон Божий був одним з головних навчальних предметів чоловічих гімназій м. Києва. Мав на меті навчання істинам християнської релігії, правилам релігійної моральності, «любові до вітчизни й престолу, скромності, порядку, покорі, схильності до добра, правдивості та правди» [1, с. 7]. Для досягнення цієї мети й був введений навчальний предмет – Закон Божий, котрий навчав істин православного віросповідання та містив попередні поняття про Бога, навколишній світ, про віру й молитву, про богослужіння, а також початкові знання про Святе Письмо, Священну історію Старого та Нового Заповіту й по суті, був введенням до катехизу. Взагалі з введенням даної дисципліни розв'язували проблему релігійно-морального та патріотичного виховання, котрі були одними з головних у процесі навчання гімназистів кінця ХІХ – початку ХХ ст. [2, с. 252].

У Статуті губернських установ Катерини ІІ, у 1774 р., пропонувалося навчати дітей Закону Божому «для вкорінення морального повчання загального». У введенні до Статуту для народних училищ від 5 серпня 1786 р. уперше був зачеплений й громадянський аспект: важливо було дати «грунтовні правила непохитної вірності до государя й істинної любові до вітчизни та своїх співгромадян...» [3, с. 92; 1, с. 13].

Обов'язкове викладання Закону Божого в усіх училищах та гімназіях почалося з 1819 р., задля Маніфесту 1817 р., у якому Олександр І зажадав, щоб «християнське благочестя було основою справжньої освіти». Це положення зберігалось аж до 1917 р. Програма 1819 р. запроваджувала читання Євангелій з коментарями, у гімназіях у суботу та неділю учні були зобов'язані додатково займатися читанням Нового Заповіту по дві години [3, с. 96].

У «Статуті гімназій і училищ повітових і парафіяльних 1828 р.» Закон Божий закріплювався як обов'язковий й перший за значущістю навчальний предмет прописаний програмою та планом [4, с. 287; 5, с. 93].

За правління Миколи I в гімназіях спостерігається вже більш розширена програма навчання: 1 клас – Священна історія Старого Заповіту, 2 клас – вивчення Нового Заповіту, 3 – великий катехиз, 4 клас – катехиз, вступ до літургії, 5 клас – закінчення катехизу, літургія з текстами найважливіших молитов з Кольорової та Пісної тріодей, 6 – історія Східної та Руської Церкви, 7 – повторення найважливіших тем. Але остаточний зміст дисципліни «Закон Божий» сформувався лише в другій половині XIX ст., а саме у 1864 р. при Олександрі II. Усі середні навчальні заклади перейшли на єдину навчальну програму Закону Божого: історія християнської Церкви, великий, розгорнутий катехиз, читання церковне та церковний спів. Викладачі Закону Божого (законовчителі) повинні були бути, обов'язково, з духовного стану. Починаючи з 80-х рр. XIX ст. вийшло багато нових підручників із розширеним викладом догматів віри і схвалених Св. Синодом, де розроблялася і дидактика релігійного навчання [1, с. 16; 6, с. 4; 5, с. 94].

Новий виток посилення нагляду за релігійно-моральним вихованням відбувався у 1874 р. – вийшли друком «Правила для учнів гімназій і прогімназій відомства Міністерства народної освіти». Цими документами учням наказувалося ходити на молитву в неділю і святкові дні, а також і ввечері напередодні цих днів; щорічно у Страсний тиждень бувати на сповіді й Св. Причасті. Варто зазначити, якщо учні сповідувалися і причащалися поза школою, то вони надавали «свідectво від свого духівника про те, що були в нього на сповіді й причащалися Св. Таїнств» [7, с. 77]. Але найцікавіше полягало в тому, що законовчителі закликали скасувати курс віровчення в VII–VIII класах, ухвалений програмою 1890 р. Замість моралі та віровчення пропонувалося повторення катехизу, пройденого в IV–V класах, з доповненням Святого Письма [2, с. 254].

Розділ про богослужіння, разом з вивчення молитов, становив практичну частину предмета, оскільки усі отримані теоретичні знання підкріплювалися на практиці під час присутності на богослужіннях та участі в них. У розділ про богослужіння входило пояснення різних дійств та обрядів, вивчення внутрішнього й зовнішнього устрою храму, чинів духовенства та їхнього вбрання, особливостей та складових частин ранкових й вечірніх богослужінь тощо [5, с. 95].

У розділі катехизу вивчали основи православного віровчення: вчення про віру, надію і любов християнську, які були пояснені в Символі віри, молитві Господній («Отче наш»), вченні про блаженство (заповіді блаженства) і десяти заповідях [8, с. 125]. У розділі, присвяченому вивченню молитов, учні знайомилися та вивчали основні повсякденні молитви й осягали їхній сенс, у такий спосіб їм прищеплювали навичку молитви [6, с. 57]. Таким чином, кожен із розділів «Закону Божого» викладався в нерозривному зв'язку з іншими [5, с. 95].

У методичних посібниках законовчителів зустрічається структура побудови уроків «Закону Божого»:

1) повторення – гімназисти мали відповідати на запитання законовчителя, котрі допомагали їм актуалізувати отримані на минулих уроках знання;

2) вивчення нового матеріалу, який учням давав законовчитель;

3) закріплення матеріалу – закріплення вивченого на уроці, як правило, у формі заучування (хорового повторення), або у вигляді відповідей на запитання;

4) моральний висновок – учням слід було самостійно (або в разі деяких труднощів за допомогою законовчителя) зробити моральний висновок, який мав стати таким собі підсумком проведеного уроку і який надалі допомагав застосувати отримані знання в моральному житті учнів [5, с. 95].

Практична частина «Закону Божого» передбачала, що його вивчення відбуватиметься в нерозривному зв'язку з відвідуваннями церкви і умовно поділялася на такі форм вивчення «Закону Божого»:

1) молитва (вдома, у школі та в церкві);

2) присутність на богослужінні (літургія, проповідь, пояснення недільних і святкових читань із книжок Євангелія та Апостола, різноманітні молитви);

3) участь у таїнствах Церкви (сповіді та причастя);

4) шанування святих (читання життя святих, поклоніння мощам та іконам святих угодників, прощі до святих місць);

5) церковний спів (прослуховування, участь у церковному хорі);

6) церковний рік (вивчення подій церковних свят, участь учнів в організації та підготовці їх тощо).

На думку законовчителя, саме завдяки таким формам навчання стає можливим досягти поставленої мети вивчення курсу «Закону Божого» – «давати тверде, ґрунтовне знання християнської віри, виховувати християнське спрямування і спрямовувати християнське життя» [9, с. 84].

У повсякденні гімназисти повинні були молитися тричі на день: перед першим уроком читали молитву «Предобрий Господь»; перед обідом і після нього за призначенням інспектора гімназії або по черзі хтось з учнів знову читав молитву; завершувала день вечірня молитва перед сном [10, с. 35–38].

Відзначаючи вади, які переважали в гімназіях кінця XIX – початку XX ст., законовчителі називали не тільки захоплення атеїзмом і дарвінізмом, а й інші причини, це, перш за все, на їхній погляд, була нешанобливість до старших, непокора керівництву, крадіжки, брехливість, неохайність, нетверезість, статева розбещеність. Виходячи з цих вад юнацтва, комісія вважала за необхідне «просити навчальне начальство, щоб воно посилено звернуло свою увагу на недопущення серед учнів книжок, які розбещують або навіть спокушають юнацтво», а законовчителів – проводити позакласні бесіди з учнями та розв'язувати їхні особисті проблеми; виховувати патріотичність за допомогою читання життя святих [2, с. 255].

Варто відзначити те, що законовчитель мав проводити бесіди з класом про шкоду неналежної поведінки. Вони повинні були мати великий вплив на виховання гімназистів. Школярам пояснювали, що

нетверезість й хтивість не прикрашають молодь та шкодять здоров'ю людини. Законовчитель на таких бесідах за допомогою християнських прикладів намагався це вселити дітям. Викладали Закон Божий гімназістам двічі на тиждень, входив до списку щорічних перевідних іспитів та в підсумковий випускний екзамен.

Список використаних джерел:

1. Бычкова В. М. Некоторые моменты из истории преподавания Закона Божьего в России. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. 2009. Вып. 1 (12). С. 7–20. URL: <file:///C:/Users/0737~1/AppData/Local/Temp/nekotorye-momenty-iz-istorii-prepodavaniya-zakona-bozhiya-v-rossii.pdf>.

2. Трофимов И.А. Проблемы религиозно-нравственного воспитания учащихся на уроках Закона Божия в российской светской средней школе конца XIX – начала XX вв. *Христианское чтение* № 5, 2019, С. 252

3. Смолич И. К. История Русской Церкви. Книга восьмая. Часть вторая. 1700–1917. М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1997. С. 92

4. Устав гимназий и училищ уездных и приходских 1828 г. // Полное собрание законов Российской империи за 1828 г. Т. 3.

5. Становская Т. А. Педагогическое наследие законоучителей российской школы конца XIX – начала XX века. *Вестник ПСТГУ. Серия IV: Педагогика. Психология*. 2017. Вып. 47. С. 93. URL: <file:///C:/Users/0737~1/AppData/Local/Temp/pedagogicheskoe-nasledie-zakonouchiteley-rossiyskoy-shkoly-kontsa-xix-nachala-xx-veka-1.pdf>

6. Сборник правил и программ для церковноприходских школ, с относящимися к ним определениями Св. Синода / Д. И. Тихомиров, сост. Могилев-на-Днепре: Скоропечатня и литография Ш. Фридланда, 1887. С. 4.

7. Правила для учеников (1874) — Правила для учеников гимназий и прогимназий ведомства Министерства народного просвещения. М., 1874.

8. Фаддей (Успенский), архиеп. Записки по дидактике // Творения. Кн. 2. Тверь, 2003. С. 125.

9. Нозер Ф. Методика «Закона Божия», или пособие к преподаванию «Закона Божия» в начальной школе. М., 1898.

10. Пашкова Т. И. Гимназии и реальные училища дореволюционного Петербурга. 1805–1917 гг.: Исторический справочник. СПб. : Серебряный век, 2015.

Кізлова А. А.,

доктор історичних наук, доцент

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ТВОРИ РОСІЙСЬКИХ ХУДОЖНИКІВ ЯК ІЛЮСТРАЦІЇ В РОЗДІЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ 2020 Р. ПРО V – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ XIII СТ.

Значущою складовою шкільного підручника для учнів будь-якого віку є ілюстрації, котрі реалізують науковий педагогічний принцип підручника специфічними засобами наочності: пояснюють і доповнюють вербальну інформацію чи є самостійною дидактичною одиницею. Окрім того, ілюстрації мають бути відповідними не тільки до рівня підготовленості учнів, а й до сучасних реалій життя [1, с. 5; 2, с. 105]. Тому важливо поглиблено досліджувати досвід розробки підручників, не оминаючи увагою їхніх ілюстрацій. Серед шкільних навчальних дисциплін однією з найдотичніших до формування не лише власне предметної компетентності, а й громадянської свідомості, є вітчизняна історія [3]. Отже, ілюстрування відповідних підручників потребує поглибленого дослідження. Зокрема, з погляду деколонізації знань, подолання колоніальної спадщини в освіті й культурі увагу привертають ілюстрації російського походження в підручниках з історії України, виданих після відновлення її незалежності 1991 р.

Мета роботи – визначити ключові особливості ілюстрацій російського походження в розділах чинних підручників з історії України, присвячених V – першим десятиліттям XIII ст.

Відповідний період розглядається в підручниках для 7 класу,

рекомендованих на рівні Міністерства освіти і науки України 2020 р. [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Лише в одному виданні [6] ілюстрацій російських художників про V – початок XIII ст. нема.

Підручник видавництва «Літера» містить такі зображення, що не повторюються в інших: 1) «Ігор збирає данину з древлян. 945 р.», 1903 р. – М. Лебедев [4, с. 33; 11]; 2) «Розгром Хозарії», 2009 р. – А. Булдаков [4, с. 101; 12]. Роки створення картин указано.

Підручник видавництва «Ранок»: 1) «Битва слов'ян з візантійцями» – Ю. Лазарєв, сучасний художник [5, с. 7; 13]; 2) «Місто будують», 1902 р. – М. Реріх [5, с. 43; 14]; 3) «Хрещення князя Володимира» і 4) «Іконописець Алпій», 1885–1893 рр. – В. Васнецов [5, с. 17, 29, 72; 15]; 5) «Взяття хозарської фортеці Ітиль князем Святославом» (бл. 2011 р.) – В. Кіреєв (сучасний художник) [5, с. 20; 16]; 6) «Битва на Нежatinій ниві» – В. Верещагін [5, с. 54; 17]; 7) «З'їзд князів в Уветичах», 1910 р. – С. Іванов [5, с. 54; 18]. Роки створення картин не вказано.

Підручник видавництва «Освіта»: 1) «Княгиня Ольга», 1893 р.; 2) «Богатир», 1870 р. – В. Васнецов [7, с. 22, 51; 15]; 2) «Хрещення Ольги в Константинополі», 1792 р. – І. Акімов [7, с. 23; 19]; 3) «Клятва сварожича», 2003 р. – Б. Ольшанський [7, с. 31; 20]. Роки створення картин указано.

Підручник видавництва «Грамота»: 1) «Пісня про віщого Олега», 1899 р. – В. Васнецов [8, с. 20; 15]; 2) «Князь Володимир», 2016 р. – М. Сергєєва [8, с. 35; 21]; 3) «Замах Рогніди на Володимира», 1836 р. – Б. Чоріков [8, с. 38; 22]; 4) «Рештки Золотих воріт», 1846 р. і 5) «Руїни церкви Св. Ірини», 1846 р. – М. Сажин [8, с. 46, 48; 23]; 6) «Князь Ігор», 1969 р. – К. Васильєв [8, с. 96; 24]; 7) «Ярославна», 1997 р. – С. Рубцов [8, с. 97; 25]. Дати в підручнику вказано.

Підручник видавництва «Богдан»: 1) «Нормани беруть данину від слов'ян», 1909 р. – В. Васнецов [9, с. 12; 15]; 2) «Варяги продають хозарським купцям раба», 1909 р. – С. Іванов [9, с. 12; 18]; 3) «Язичницьке капище слов'ян», 1901 р. – М. Реріх, [9, с. 16; 13]; 4) «Похід на Константинополь» – В. Тіхоновський (член Спілки

художників росії та колишній командир підводного човна) [9, с. 19; 26].

Підручник видавництва «Астон»: 1) «Ярослав Мудрий», 1926 р. і 2) «Суд часів Руської правди», 1907 р. – І. Білібін [10, с. 21, 68; 27]. Дати картин указано.

1) «Хрещення киян (Русі)», 1895–1896 рр. [4, с. 45; 5, с. 24, 30; 7, с. 44] і 2) «Полюддя», 1916 р. [5, с. 24; 7, с. 37] – К. Лебедев [28]; 3) «Роман Галицький приймає послів папи Інокентія III», 1875 р. – М. Неврев [4, с. 109; 5, с. 83; 8, с. 103; 29]; 4) «Прощання князя Олега з конем», 1899 р. [5, с. 17; 9, с. 22] і 5) «Нестор-літописець», 1919 р. [7, с. 76; 8, с. 20, 92] – В. Васнецов [15]; 6) «Збирання данини», 1908 р. [8, с. 23; 10, с. 21] і 7) «Заморські гості»/«Варяги пливуть», 1899/1901 р. [5, с. 11; 10, с. 13] – М. Реріх [14], – містяться в 2 чи 3 різних підручниках водночас.

Отже, роботи російських художників доповнюють основний текст або завдання. Це портрети видатних або легендарних діячів, зображення на тему видатних, легендарним подій чи побутових сцен. Переважають твори, датовані періодом Російської імперії, меншою мірою – часів РРФСР і рф з ідейно-стилістичними установками кожного етапу. Походження авторів прямо не вказане, втім учні швидко можуть його встановити, хоча це виходить за рамки підготовки українських семикласників. Загалом використання досліджених ілюстрацій не є доцільним з погляду одного або кількох критеріїв: автентичності; коректності унаочнення реалій періоду (крім замальовок з натури М. Сажина), а головне – відповідності реаліям сьогодення учнів, а саме навчання в незалежній суверенній державі. Отже, під час перевидання підручників такі ілюстрації можуть бути замінені без шкоди для змісту й лише частково з потребою змінювати завдання.

Список використаних джерел:

1. Міністерство освіти і науки України. Наказ № 1183, 31.10.2018 р. «Про затвердження Інструктивно-методичних матеріалів для проведення експертами експертиз електронних версій проектів підручників. 19 с. URL: <http://surl.li/gwmkt>.

2. Фіцула М. Педагогіка. Вид. 2, випр., доп. Київ: Академвидав, 2007.
3. Що не так з уроками історії у школі? 2022. URL: <http://surl.li/rxpxq>.
4. Власов В. С., Панарін О. Є., Топольницька Ю. А. Історія України. Київ : Літера ЛТД, 2020. 176 с.
5. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України. Харків : Ранок, 2020. 144 с.
6. Дрібниця В. О., Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О. Історія України. Київ : Оріон, 2020. 176 с.
7. Дудар О. В., Гук О. І. Історія України. Київ : Освіта, 2020. 160 с.
8. Свідерський Ю., Романишин Н. Історія України. Київ : Грамота, 2020. 176 с.
9. Сорочинська Н., Гісем О. Історія України. Тернопіль: Богдан, 2020. 176 с.
10. Хлібовська Г. М., Наумчук О. В., Крижановська М. Є., Бурнейко І. О. Історія України. Тернопіль : Астон, 2020. 176 с.
11. Михайло Лебєдев. URL: <http://surl.li/rxqbu>.
12. Булдаков Анатолій Михайлович. URL: <https://socrealizm.com.ua>.
13. Русские художники – Юрий Лазарев, 2020. URL: <http://surl.li/rxqi.y>
14. Микола Реріх. URL: <http://surl.li/rxqla>.
15. Нестеренко П. В. Васнецов Віктор Михайлович / Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-32433>.
16. Современный художник Владимир Киреев. URL: <http://surl.li/rxqla>.
17. Черкаська Г. Василь Верещагін і Україна. URL: <http://surl.li/rxqug>.
18. Иванов Сергей Васильевич. URL: <http://surl.li/rxqug>.
19. Акімов Іван Якимович. URL: <http://surl.li/rxqzr>.
20. Ольшанський Борис Михайлович. URL: <http://surl.li/rxrbc>.
21. Художник Сергеева Марианна Викторовна. URL:

<http://surl.li/rxrhb>.

22. Чориков Борис Артемьевич. URL: <https://history.sgu.ru/authors/?aid=72>.

23. Сажин Михайло Макарович. URL: <http://surl.li/bworz>.

24. Васильев, Константин Алексеевич. URL: <http://surl.li/rxrlm>.

25. Бойко О. Н. Рубцов Сергей Семенович. URL: <http://surl.li/rxrkz>.

26. Творческая встреча с художником-маринистом. URL: <http://surl.li/rxrlm>.

27. Білібін Іван Якович. URL: <http://surl.li/rxsci>.

28. Лебедєв Клавдій. URL: <http://surl.li/rxqek>.

29. Очеретянко С. І. Неврев Микола Васильович. URL: <http://surl.li/rxqgg>.

Клочек А. І.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

ОБЛАШТУВАННЯ ЗЕМСКИХ ШКІЛ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ПОВІТУ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1860 – 1890 РОКАХ

Земська реформа 1864 року, окрім реформування системи регіонального управління, детермінувала процеси в освітній галузі, що виявилось в створенні у 1860-х роках земських шкіл. Основою їх виникнення були народні училища. Вони відкривалися селянськими громадами й отримали також назву «народні школи». Цими установами опікувалися переважно земства. Актуалізувалися та віднаходилися шляхи вирішення організаційних і кадрових проблем, не залишалися поза увагою педагогічні питання [1]. Це знайшло відображення у дослідженнях сучасних українських учених Т. М. Кравченко, І. М. Петренко, Л. Т. Рябовол, О. О. Федорчук та ін.

Втім першорядним для земств було забезпечення матеріальної складової існування цих установ. Вказане було пов'язане з тим, що на

початку свого існування переважна більшість земських шкіл розташовувалася у непридатних для навчання приміщеннях – селянських хатах, сторожках біля церкви, подекуди в землянках тощо. Як свідчать публікації того часу, станом на кінець 1890-х років близько 25% шкіл потребували втручання в частині їхнього оновлення та облаштування для налагодження нормального освітнього процесу [1; 2].

Питання будівництва нових шкіл поступово вирішувалися завдяки реалізації проєктів, за якими зводилися просторі, з хорошим освітленням приміщення. Разом з тим, залишалася актуальною проблема забезпечення земських шкіл меблями. За результатами неодноразових перевірок інспекторів відмічалось, що діти, перебуваючи на уроці, могли розміщуватися на підлозі, на підвіконнях, сидіти по кілька осіб за одним столом. Зважаючи на таку обставину, окремі повітові земства брали на себе відповідальність стосовно розробки та видання каталогів приміщень шкіл і внутрішнього їх наповнення.

Зазвичай процес облаштування земських шкіл меблями забезпечували органи місцевого самоврядування. На повітових земських зборах (наприклад, у 1894 р. на зборах Єлисаветградського повітового земства) у результаті обговорень приймалися рішення стосовно виділення коштів для задоволення матеріальних потреб сільських народних шкіл – необхідність придбання меблів, шкільного обладнання, посуду, господарських речей [3]. Водночас зустрічалися непоодинокі випадки, коли заможні люди надавали благодійну допомогу. Так, у 1898 р. у с. Антонівка Єлисаветградського повіту місцеві поміщики витратили чотири тисячі рублів на закупівлю меблів для земської школи та тисячу рублів на придбання шкільного обладнання [4].

Відмічалось, що непридатні для навчання меблі терміново потребували заміни. У новій розробці вони мали бути такими, що відповідали б віку, зросту дітей і своєму функціональному призначенню [5]. Вивчався закордонний досвід конструювання меблів для школи, розроблялися креслення таких меблів. Цей процес

координувався інститутами, які у своїй діяльності переймалися проблемами гігієнічних норм для шкіл. Зокрема, 29 грудня 1895 р. відбувся Другий з'їзд діячів з технічної та професійної освіти, на якому на засіданні спеціальної секції зі шкільної гігієни і фізичного виховання представники навчальних закладів обговорювали різні моделі шкільних меблів. Основним критерієм відбору останніх було ненанесення учневі під час перебування за партою шкоди його здоров'ю [6].

Для початку вивчалися недоліки шкільних столів, які виявлялися у наступному: лава прикріплювалася до столу і знаходилася на значній відстані від нього, що спричиняло труднощі для учнів під час письма; висота лави була такою, що ноги учнів не діставали до підлоги, що призводило до швидкої втомлюваності дітей; в окремих випадках біля лав не були прикріплені «спинки», або ж навпаки – останні були прикріплені, але занадто високо, що в обох випадках спричиняло дискомфорт для учнів і появу больових відчуттів у спині. За результатами перевірок, лише у п'ятій частини шкіл учнівські столи відповідали критеріям санітарної гігієни.

Відтак при конструюванні учнівської парти увага зверталася на те, щоб була визначена оптимальна відстань між столом і лавою, що дозволяло б учневі не згинатися і не нахиляти голову під час навчання. Вважалося, що лава мала бути обов'язково зі «спинкою», щоб учень міг на неї спиратися. Висота ж самої лави мала дорівнювати довжині голени учня. Відносно столу, то було розуміння, що він має бути з незначним нахилом у сторону учня (не більше 14 градусів) і за розміром таким, що давав би можливість сусідам за партою не заважати один одному. Зважаючи на те, що на початку уроку під час привітання з учителем і впродовж заняття учні повинні вставати, було запропоновано таку модель стола, згідно якої він має кришку, яка може підніматися і давати можливість учневі вільно вставати у разі необхідності [6]. Описана модель парти з часом була реалізована і використовувалася в земських школах Єлисаветградського повіту Херсонської губернії.

У сучасних закладах освіти, які мають понад сторічну історію свого існування, збереглися парти, створені за таким принципом. Сьогодні вони є наочним прикладом втілення прогресивної на кінець XIX століття моделі учнівського стола.

Список використаних джерел:

1. Конощенко А. До історії земської школи на Херсонщині (згадки, нариси, матеріали). Київ : Друкарня Київської артілі друкарської справи, 1908. С. 20.
2. Сборник Херсонского земства. Херсон, 1894. №8. С. 34.
3. Пашутин А. Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград, 1897. С. 187.
4. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадська приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початку XX ст.). Кіровоград, 1998. С. 40.
5. Хозяйственно-статистический обзор Херсонской губернии за 1893 год. *Народное образование. Сборник Херсонского земства.* 1895. №1. С. 128.
6. Классные столы в наших учебных заведениях. *Вестник воспитания. Научно-популярный журнал для родителей и воспитателей.* 1896. С. 127.

Король В. М.,
кандидат історичних наук, старший викладач
Сумський державний університет

ЛІКВІДАЦІЯ ХУТОРІВ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ У ПОВОЄННИЙ ЧАС (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – 1950-ті рр.)

Пошук оптимальної структури системи розселення в сучасній Україні неможливий без ретроспективного аналізу процесу її формування у минулому. З цього погляду надзвичайно важливим видається дослідження заходів радянської влади зі скорочення мережі поселень у сільській місцевості.

Тоталітарний режим зробив ставку на укрупнення великих сіл, які були зручними для побудови колгоспно-радгоспної моделі сільського господарства. Водночас дрібні хутори розглядалися, послуговуючись комуністичною термінологією, як «ідеологічно вороже явище», пов'язане з одноосібним («дрібнобуржуазним» за своєю суттю) господарюванням селян.

На більшій частині території України радянська влада проводила масштабну боротьбу з хуторами ще під час колективізації у 1930-х рр. Але в західних регіонах, які опинилися в складі УРСР у ході II Світової війни, аналогічний процес активно розпочався лише в повоєнну добу.

Щоб додатково передчасно не налаштовувати місцеве населення проти колективізації, протягом перших повоєнних років ліквідація хуторів, як правило, здійснювалася вибірково. Передовсім тоді це робилося в рамках боротьби з УПА. Наприклад, протягом 1946 р. силами військ МВС у Волинській області влада провела виселення 326 хуторів з населенням 2175 осіб. Акція проводилася в 10 районах, де найбільш активно виступали проти колективізації і допомагали повстанцям УПА їжею, одягом, житлом [1, с. 138].

До суцільної ліквідації хуторів тоталітарний режим приступив на завершальному етапі колективізації влітку 1950 р. Постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 12 серпня 1950 р. по 8 західним областям на 1950–1952 рр. було встановлено план зселення з хуторів до колгоспних сіл, за яким всього передбачалося переміщення понад 131 тис. господарств (дворів). Найбільше хуторів підлягало зселенню у Волинській і Рівненській областях (52,8 і 17,8 тис. дворів відповідно) [2, арк. 246]. Система розселення тут здавна характеризувалася великою кількістю дрібних поселень, що було спричинене особливостями природного ландшафту Полісся.

У вказаній постанові згадувалася й Ізмаїльська область, де всього належало зселити 125 двори (найменший показник) [2, арк. 246]. Проте цікаво, що поза планами залишилася Закарпатська область. Але і там все одно з 1951 р. розпочалася кампанія по ліквідації хуторів [3, арк. 10].

Радою Міністрів УРСР передбачалося виділення через Сільгоспбанк певних коштів для фінансування розроблення проектної документації колгоспних сіл, в які переміщувалися колишні хуторяни, а також для забезпечення будівельними матеріалами і часткової оплати робіт, пов'язаних з переселенням. Та як видно з довідки сільгоспвідділу ЦК КП(б)У, складеної у середині 1951 р., урядом видатків на ліквідацію хуторів у Закарпатті того року заплановано не було. Якщо в інших областях переселенці отримували ще хоч якусь державну допомогу, то тут все відбувалися лише коштом колгоспів і самих селян [3, арк. 10].

За наказом начальника Управління у справах сільського і колгоспного будівництва при Раді Міністрів УРСР керівникам облуправлінь і районних відділів сільського і колгоспного будівництва західних областей приписувалося підготувати по кожному району, а в районі по кожному колгоспу календарні плани демонтажу, перевезення і збирання садіб колгоспників і одноосібників, чії господарства мали переноситися з хуторів. Декларувалася організація технічної допомоги з боку райвідділів і колгоспів для здійснення згаданих робіт. При чому визначалося, що передусім переселенню підлягають одиночні господарства і дрібні хутори (до 10 дворів). Ліквідація поселень із кількістю дворів від 10 до 25 мала відбутися пізніше. Також встановлювалася вимога обов'язкової наявності проектів планування сіл, у яких за встановленими схемами розміщувалися переселенці [4, спр. 6, арк. 360–361].

Напрямок переселення було передбачено кілька: 1) в межах області (здебільшого до найближчого колгоспного села); 2) в межах республіки (передовсім до сіл південних областей УРСР); 3) до Сибіру (застосовувалося до хуторян у місцевостях, де діяли повстанці).

Від самого початку боротьби з хуторами селяни справедливо сприймали ці дії влади як дискримінацію і насилля. Ніхто не хотів полишати місця, обжиті ще їхніми пращурами, де віддаленість від

великих сіл компенсувалася можливістю крім землеробства користуватися навколишніми угіддями.

На республіканській нараді працівників сільського і колгоспного будівництва УРСР, що відбулася в травні 1952 р. група учасників з Тернопільщини просила роз'яснити, які заходи належить застосовувати у випадках, коли мешканці хуторів, запланованих до зселення, відмовляються переходити до сіл і подають про це скарги. Невдовзі Управління у справах сільського і колгоспного будівництва при Раді Міністрів УРСР надіслало керівникам обласних управлінь по вертикалі свого відомства листа із офіційним роз'ясненням щодо цього питання. Було вказано, що місцеві відділи відомства не повинні вирішувати проблему відмов від переселення. Наголошувалося, що роботу із незгодними хуторянами і розгляд усіх можливих скарг мають здійснювати виконкоми районних рад трудящих. [2, арк. 267]. Це роз'яснення розповсюджувалося для ознайомлення по районним відділам сільського і колгоспного будівництва. Цим листом республіканське керівництво умивало руки і знімало із себе відповідальність за неминучі зловживання і розправи над селянами.

Методи, якими місцева влада за мовчазної згоди вищих органів «працювала» з незгодними, часто були далекими від законності. Так, на хуторі Яцули Дубровицького району Рівенської області представники влади руйнували жителям печі, дахи стелі, вікна будинків. На Дрогобиччині в с. Зимівках активісти під керівництвом секретаря райкому партії та заступника райвиконкому зруйнували хати 15 селянам за відмову переселитися. Активісти руйнували і палили хати та господарські будівлі, знищували припаси, а присутня міліція замість зупинення вандалів навпаки була прикладами і ногами непокірних селян [1, с. 138, 140].

За початковим планом протягом 1950–1952 рр. зселенню підлягали понад 131 тис. хуторських дворів. Та наприкінці 1951 р. ця кількість була збільшена ще на 51 тис. дворів (зокрема, і за рахунок поселень з кількістю садиб від 10 до 25). Проте навіть первісний план виконувався приблизно на 70%, оскільки ні у держави, ні в колгоспів не вистачало коштів і ресурсів на його здійснення, а селяни до того ж

ще й не мали бажання брати участь у цьому «експерименті» [2, арк. 247–248]. Через все це виконання згаданих планів затягнулося ще на кілька років і в основному було завершено внаслідок антихуторських заходів кінця 1950-х рр. [5, с. 101–102].

Отже, ліквідація дрібних поселень у західних областях України радянською владою була безпосередньо пов'язана з процесом колективізації і розселяннювання, мала примусовий і дискримінаційний характер, а її масштаб змінювався від вибірково-репресивного у другій половині 1940-х рр. до суцільного в 1950-х рр.

Список використаних джерел:

1. Сеньків М. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. XX ст. / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2002. 292 с.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 4939, оп. 1, спр. 7, 363 арк.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці, ф.1, оп. 80, спр. 1058, 360 арк.
4. ЦДАВОВУ, ф. 4939, оп. 1, спр. 6, арк. 361, 494
5. Романюк І. М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття. Вінниця : Книга-Вега, 2005. 256 с.

Никитенко В. В.,
здобувачка ступеня вищої освіти доктора філософії
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

СОКИРИНСЬКЕ ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВЕ ТОВАРИСТВО ТА РОЛЬ ГРИГОРІЯ ГАЛАґАНА У РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Розвиток товарно-грошових відносин після скасування у 1861 р. кріпосного права призвів до виникнення добровільних кооперативних об'єднань. Одним із таких об'єднань було Сокиринське ощадно-позичкове товариство, створене за підтримки українського

державного та громадського діяча Григорія Павловича Галагана (1819–1888).

Григорій Галаган був відомим в російській імперії як заможний землевласник, прогресивний діяч та український меценат, зачинатель кооперативного руху в Україні. Активна діяльність Г. Галагана припадає на другу половину XIX ст. В цей час значно загострились у російській імперії соціально-економічні відносини. Україна, як складова імперії, переживала глибоку кризу. Все це вимагало термінових змін. І вони настали у 1861 р. шляхом скасування кріпосного права [5, с. 197]. Григорій Галаган був одним з перших, хто презентував перед російськими імператорами ідею звільнення селян з кріпацтва разом з землею. Також Г. Галаган ретельно працював над підготовкою до впровадження селянської реформи, прагнучи зниження викупних виплат за землю [4, с. 8]. Отже, Г. Галаган брав активну участь в роботі підготовчої комісії із селянської реформи, що була основою розвитку підприємництва на селі [2, с. 194].

Не був байдужим до становища сільського населення Г. П. Галаган і після селянської реформи, положення якої він активно впроваджував у Чернігівській губернії, допомагав селянам пристосуватись до нових умов життя. З 1882 р. Григорій Галаган захищав інтереси українських селян як член Державної ради при департаменті законів російської імперії [2, с. 194].

Оскільки для розвитку господарств колишніх кріпаків потрібні були обігові кошти, Г. П. Галаган ініціював створення ощадно-позичкового товариства в селі Сокиринці Полтавської губернії [2, с. 194].

Найбільше прикладну діяльність на Полтавщині розвинуло засноване 1871 р. ощадно-позичкове товариство в Сокиринцях Прилуцького повіту. Воно матеріально допомагало членам своєї місцевості та околиць, а також організаційно та ідейно впливало на інші товариства в Україні [1, с. 70].

Ощадно-позичкове товариство в Сокиринцях було створено 1916 р. Сокиринське ощадно-позичкове товариство подало

київському Союзбанкові «Записку» про свою історію. В «Записці» повідомляється, що засновник та голова ради товариства Г. Галаган, декілька разів скликав наради з місцевих селян, виробив статут товариства, клопотав про його затвердження в Петербурзі та дав товариству 3000 крб. Прибутки з цієї суми повинні були йти на покращення життя сокиринських міщан, особливо ремісників. Також із «Записки» стає відомо, що Галаган умів добирати до роботи в товаристві здібних людей, розробив інструкції для членів правління й ради товариства [1, с. 70].

Керуючими органами ощадно-позичкового товариства, в Сокиринцях були загальні збори членів, наглядова рада та опікун-куратор. Григорій Галаган за статутом був опікуном товариства та головою наглядової ради [1, с. 70]. Виходячи з своїх повноважень, Г. Галаган надавав консультації, слідкував, щоб не було зловживань з боку членів правління [2, с. 195].

На момент заснування у товаристві було лише 16 членів, але досить швидко товариство приєднало до себе значну кількість підприємливих селян, адже надавало кредити під невеликі відсотки. Протягом 15 років кількість його членів зросла, а його обороти збільшились майже у 50 разів. Якщо 1892 р. у товаристві було 828 членів, його пайовий капітал становив 43071 крб., а касовий оборот – 606950 крб., то за даними 1908 р. товариство обслуговувало 12 тис. членів. Його власний пайовий капітал становив понад 130 тис. руб., а касовий оборот – близько мільйона крб. [2, с. 195].

Основний фонд та пайовий капітал опроцентовувалися. Відсотки йшли на допомогу функціонування притулку для старих, шпиталю, на організацію навчання ремеслу та інші потреби жителів Сокиринця [1, с. 70].

Ощадно-позичкове товариство гарно провадило свою діяльність і Галаган отримав для нього позичку з Державного Банку, яка поступово збільшувалася і 1892 р. сягнула 60 тисяч крб. [1, с. 70].

Спочатку членами товариства могли бути лише колишні кріпаки Сокиринської волості, згодом усі мешканці волості. У 1874 р. діяльність товариства поширилася на 3 волості: Сокиринську,

Сріблянську й Іванківську, через те кількість членів зростала. 1908-го року товариство обслуговувало вже 8 волостей, до складу яких входило 25 сіл, тому й кількість членів зросла до 12 тисяч осіб [1, с. 71].

Але таке поширення діяльності товариства та різке збільшення членства не принесли користі. Управа товариства не могла стежити за маєтковим станом своїх членів, щоб своєчасно вживати відповідних охоронних заходів для стягання позичених грошей. А це були роки активної еміграції на Зелений Клин, в Середню Азію. Тому багато членів-винуватців продавали своє майно та виїздили з Прилуччини, не повернувши позичених грошей. Товариство зазнало тоді значних втрат. В період тієї еміграційної хвилі впали внески заощадності [1, с. 71].

Але не зважаючи на це, Сокиринське ощадно-позикове товариство було найпотужнішим як в Полтавській губернії, так і на всій Лівобережній Україні. Воно працювало близько 60 років, поки не було знищено більшовицькою колективізацією. Досвід його діяльності підтвердив, що кооперативна організація кредиту й сільськогосподарського виробництва – міцна основа розвитку підприємництва, аграрної культури, моральності народу, духовно-інтелектуальної й економічної сили України. А одним з перших, хто посіяв зерно кооперативної думки та ретельно оберігав його від ворогів, доки це зерно зійшло був саме наш співвітчизник Григорій Павлович Галаган. Заслуга його і в тому, що «він виховував ідею націоналізації (українізації) кредиту» [3, с. 29].

За зразком Сокиринського ощадно-позичкового товариства на Полтавщині переважно у 70-ті рр. XIX ст. було засновано 14 подібних товариств. В інших губерніях України теж швидкими темпами поширювалась кредитна кооперація як значущий вид селянської кооперації, в якому реалізувався основний кооперативний принцип взаємодопомоги. Саме кредитна кооперація згодом дала імпульс для функціонування сільськогосподарської кооперації. Враховуючи важливе соціально-економічне значення кредитної кооперації, з 1895 р. відповідно до закону про організацію дрібного

кредиту розпочалась активна державна підтримка кредитних кооперативів. Так, ініціатива однієї людини перетворилась на справу загальнодержавного інтересу.

Список використаних джерел:

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Товариство української кооперації. Нью-Йорк, 1964. 624 с.
2. Дідківська Л. В. Про роль Григорія Галагана у формуванні вітчизняного підприємництва *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2011. Вип. 4. С. 193–196.
3. Пожарський П. Нариси з історії української кооперації. Київ : Робітнича книгарня, 1919. 80 с.
4. Шокало О. Найперша справа – моральне виховання народу. До 200-ліття Григорія Павловича Галагана. *Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик*. 2019. № 34 (1034). 22–28 серпня. С. 8–9.
5. Шульський М. Г. Розвиток технології кооперативного руху у спадщині Григорія Галагана. *Інноваційна економіка*. 2020. № 3–4. С. 195–203.

Опацький І. Ю.,
кандидат історичних наук, директор
Бучанський центр позашкільної
роботи імені Андрія Куцевалова

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ПОЛЯКІВ УМАНЩИНИ К. ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬСЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ)

Наприкінці ХІХ ст. поляки в місті становили невелику, проте впливову спільноту. 1906 р. в газеті «Dziennik Kijowski» подано статистичну інформацію щодо польського населення міста, яка базувалася на даних перепису 1897 р. Так, в Умані наприкінці ХІХ ст. налічували 30 380 мешканців (14356 чоловіків і 16024 жінок). За

конфесійною ознакою: іудеїв – 17 948, православних – 11 961, католиків – 994, протестантів – 91, мусульман – 14, старовірів – 3 і караїмів – 2. Згідно цих даних близько 3 % уманців були поляками [2].

Незважаючи на те, що впродовж другої половини XIX ст імперський уряд проводив політику денаціоналізації польської шляхти, однак Умань тривалий час залишалася вагомим осередком культурного, релігійного та політичного життя поляків Правобережжя. Якщо з усіх жителів міста польську мову рідною вважали 2,9% населення, то серед дворян міста польськомовне населення складало 32,2%.

Одним із засобів збереження своєї національної ідентичності польська громада Уманщини вважала підтримання високого освітнього рівня поляків та вивчення ними рідної мови. Питання викладання польської мови для учнів на Уманщині було одним з основних у діяльності польського руху.

Справжнім благом для Умані та околиць було відкриття у 1883 р. середнього навчального закладу. Незважаючи на те, що вартість навчання у підготовчому класі складала 30 рублів за рік, а в інших класах 40 рублів, однак вже у перший рік діяльності прогімназіум був повністю заповнений учнями. Цікаво, що у перші роки діяльності закладу близько 70% учнів були католиками. Міська влада допомагала з фінансуванням прогімназіуму, однак цих асигнувань не вистачало. У 1885 році громада міста оголосила збір коштів для відкриття у наступному навчальному році 5 і 6 класів прогімназіуму. Міською владою були довіреними особами, на ім'я яких меценати могли надсилати внески лікар Вікентій Квятковський (активний учасник польського руху) і присяжний повірений Є. Соколовський. До речі, серед благодійників, які надавали значну фінансову підтримку для відкриття прогімназіуму, а згодом і гімназії, було багато поляків. Зокрема, 1885 р. 5 000 рублів підтримки навчального закладу виділив Владислав Браницький зі Ставищ [3].

1885 р. під час публічного заходу в прогімназіумі були присутні 192 учнів, 118 з них були католиками, 56 православними, 17 іудеїв і 1 лютеран.

Значна частина учнів потребували матеріальної допомоги, тому 24 лютого 1884 року з ініціативи інспектора прогімназіуму Ронтгалера було створено «Товариство допомоги для незаможних учнів Уманського прогімназіуму». За перший рік діяльності товариство налічувало 178 членів, які сплачували 5 руб. річного внеску для здійснення діяльності. Загалом було зібрано 1 620 рублів, які витрачено на сплату піврічної вартості навчання за 23 учнів, 18 учням було надано допомогу з житлом, а також з придбанням матеріалів для навчання, одягу тощо. Товариство організовувало різноманітні благодійні заходи: творчі вечори, виставку картин, розіграш лотарей тощо. Однак на початку ХХ ст. ця організація була не суто польською, поляків у ній налічувалося близько половини від загальної кількості членів товариства. 1906 р. Товариство очолював директор міської гімназії Олександр Пучковський. Товариство щорічно надавало допомогу 50–60 учням. Правління товариства під час визначення потребуючих допомоги не керувалося їх політичними поглядами чи національністю, а лише скрутністю матеріального становища.

Навчання католицької релігії у середніх школах, до оголошення толераційного указу 1905 р., відбувався російською мовою за підручником авторства Бончковського. Польська молодь міста у боротьбі за право навчатися релігії рідною мовою оголошувала бойкот керівництву гімназії, однак їхній опір було зломлено. Юнака Залютинського вигнано з гімназії, а інших протестувальників зломлено морально і змушено змиритися з фразою, яку промивила авторитетна для них людина: «Для Бога все одно якою мовою вивчати релігію». Лише після виходу толераційного указу вперше в уманській гімназії викладання католицької релігії велося польською мовою.

У 2-х класній міській школі, яку відвудували діти менш заможних католиків, не було викладання католицької релігії. Раніше

діти православних і католиків вивчали православну релігію, а 1905 року для католиків здійснювалося викладання католицької релігії в костьолі. Однак без жодних причин це викладання завершилося і станом на 1906 р. діти католиків не мали можливості вивчати рідну віру.

Одним з найбільших досягнень польської общини краю вважалося налагодження викладання польської мови та літератури в чоловічій і жіночій гімназіях міста. Вже за рік після початку вивчення польської мови молодь продемонструвала гарні результати під час іспитів, що свідчило про зацікавленість молоді до вивчення рідної мови та літератури, а також про педагогічні здібності їхнього викладача, літератора Генріка Ригера [2].

Освітній рівень поляків уманщини був предметом інтересу кореспондента газети «Dziennik Kijowski» Зигмунта Скаржинського, який у 1906 р. присвятив цій темі репортаж на сторінках видання. У ньому наведено статистичні дані щодо кількості учнів чоловічої гімназії: 436 учнів, з них православних 262, католиків 122, іудеїв 45, представників інших християнських течій – 7. Якщо порівнювати кількість учнів із співвідношенням всієї кількості населення то виходила така картина: серед католиків відсоток тих, хто навчався в гімназії був найвищим: з 1527 всього населення (місто Умань та повіт) навчалися 122 учні, тобто 8%. Інші християнські конфесії – 7 %, євреї 0,24 %, православні – 0,19 % [2].

Щодо успішності учнів, то 86,6 % учнів-євреїв переведені до наступного класу, 7 отримали патент, православні учні – 60,9% переведені, 5,3% отримали патент, католики – 60% переведені, 7,4 % отримали патент.

Якщо узагальнювати дані про освітній рівень населення Уманщини, то вміли читати 15,6 % населення повіту та 36,8 % населення міста. Натомість серед поляків відсоток тих, хто вміли читати в повіті нараховував 66, 7%, а в місті – 81,6%. Цифри свідчать, що стан освіти поляків Уманщини був не гіршим, а навіть кращим у порівнянні з іншими національностями/конфесіями краю. Однак ускладнювало ситуацію те, що 66% освічених поляків вміли читати

лише російською мовою. Погіршувало ситуацію з оволодінням читанням рідною мовою і те, що в місті не було можливості взяти польськомовні книги на прокат. 1906 р. планувалося, що в магазині пані Вітковської з'явиться така опція. Тутешні поляки планували організувати акціонерне товариство та на його кошти придбати книги для читальні. Реалізація цієї ідеї сприяла б наповненню бібліотеки польськомовної літератури та розвитку читання рідною мовою [3] .

Директор гімназії Олександр Пучковський інформував, що про учнів-поляків у нього склалося позитивне враження і він не міг згадати вчинок, який би кинув тінь на поведінку та мораль польської молоді. Спілкуючись з уманською інтелігенцією, автор допису також охарактеризував місцеву польську молодь, зокрема, її національні почуття. Польська молодь перебувала під значним впливом російської культури, однак не настільки сильно, щоб забути почуття власної національної гідності. Симпатизуючи російській революції і борючись за ліберальні цінності, молоді поляки не забували про те, що вони поляки та оголошували власні національні вимоги: вивчення польської мови у закладах освіти та навчання католицької релігії польською мовою.

Список використаних джерел:

1. Zygmunt Skarżyński Listy z Humania. *Dziennik Kijowski*. 1906. № 107. S. 3.
2. Lechita. Humań. *Kraj*. 1885. № 49. S. 16.
3. Уманський міський архів. Фонд С. П. Палія. Історія Уманщини. Тека № 2.

Пастухова Я. В.,
здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ УТРИМАННЯ ОФІЦЕРСЬКОГО КОРПУСУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У НІМЕЦЬКОМУ ПОЛОНІ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Командний склад є ключовим компонентом збройних сил, який забезпечує життєдіяльність армії та успішне виконання нею бойових завдань. Це стосується не тільки сучасних армії, а й Робітничо-селянської Червоної армії (далі РСЧА), якій у роки Другої світової війни доводилося виконувати надважкі завдання, до яких не були готові ні червоноармійці, ні офіцери, що обумовлювало великі втрати серед особового складу в живій силі та захоплені в полон. Останнє є важливою проблемою в сучасній українській історичній науці, яка потребує неупередженого вивчення.

Згідно ґрунтовних підрахунків Р. Оверманса, в німецький полон у роки війни потрапило 5,4–5,6 мільйонів солдатів та офіцерів Червоної армії [1, с. 863–865]. Історик А. Шнеєр вказує, що серед радянських військовополонених було 392 085 осіб, які мали офіцерське звання [2, с. 237]. Встановити точну кількість офіцерів, які потрапили в полон дуже важко з огляду на ряд причин: по-перше, недосконала процедура обліку офіцерів у німецькому полоні. Для прикладу відомо, що певна кількість полонених командирів, які направлялися в табір Маутхаузен не реєструвалися у Генеральному управлінні Вермахту, яке опікувалося питаннями військовополонених; по-друге, передача офіцерів у підпорядкування Головному управлінню імперської безпеки, не проходила без «втрат» під час складання відповідних списків; по-третє, значна частина радянських полонених офіцерів під час реєстрації в таборах військовополонених надавали неправдиві свідчення, видаючи себе за червоноармійців. Як наслідок, можемо висловити об'єктивний сумнів щодо наведених вище оцінок А. Шнеєра.

З огляду на практику німецького військового полону в перші роки Другої світової війни, утримання представників офіцерського корпусу з країн-супротивників відповідало задекларованим міжнародним конвенціям щодо правил поводження з тими, хто потрапив у полон [3;4], положення яких гарантували кращі умови утримання офіцерів у порівнянні з рядовими бійцями. Пропаганда Райху активно використовувала факт того, що СРСР не підписав вище згадані конвенції, а тому до полонених на Східному фронті ставлення було іншим, ніж до бранців з Франції, Великобританії та інших держав. Реалізація цього наративу проявилася і в організації системи утримання радянських полонених. Первинним пунктами збору захоплених у полон мали бути дулаги – місця зосередження та розподілу для подальшої взаємодії (допити, направлення на роботу, знищення) неподалік фронту або при військових з'єднаннях. За ними були шталаги – основні табори віддаленні від зони бойових дій, де утримували рядовий та сержантський склад, наступним щаблем системи утримання були офлаги – табори з кращими умовами утримання, де мали концентрували офіцерів захоплених у полон [5, с. 320]. На території України не було жодного окремого табору з маркуванням «офлаг» [6], тобто офіцерів РСЧА утримували разом з рядовим та сержантським складом. Причиною цього було те, що німецька система не вбачала різниці між командирами та рядовими бійцями РСЧА, наголошуючи, що радянський офіцер не може викликати повагу через низьку професійність та відсутність офіцерської честі [7, с. 357].

Винятком була обмежена група вищих офіцерів, яких було етаповано на територію Німеччини в Офлаг 62 (м. Хаммельбург). Саме там перебували захоплені в полон радянські генерали – Є. А. Єгоров, І. М. Музиченко, Д. М. Карбишев, П. П. Єршаков, П. Г. Понеделін, М. Н. Кірілов та інші.

У таких таборах німецькі спецслужби займалися вербуванням офіцерів з метою їхнього використання в агітаційно-пропагандистській роботі Райху, а з часом і в проектах на зразок Російської визвольної армії або Комітету визволення народів Росії.

Для німецьких спецслужб втрачати цінну інформацію, яку могли надати офіцери РСЧА, було б не раціонально. Під час акцій відбору, проведених зондеркомандами вже на перших етапах полону офіцерів відокремлювали від решти бранців. У подальшому їх відправляли на допити, які проводили спеціалісти Абверу (Abwehr) – військової розвідки. Анкети, що використовувалися під час розмов з офіцерами, були типовими та мали на меті з'ясувати не тільки поточну інформацію про стан фронту, а й дізнатися про військово-політичну та економічну ситуацію в СРСР. Для прикладу, звучали питання: «Як ви оцінюєте організаторський талант вищого керівництва советської армії?», «Чи планується застосування газів?», «Ваше перше враження від Німеччини?» та інші [8, арк. 7–9]. Деякі офіцери не давали свідчень взагалі, тому до них застосовувалися побої з боку німецьких спецслужбістів. Так, капітан Лангхельд, офіцер німецької контррозвідки під час судового процесу в Харкові 15–18 грудня 1943 року дав наступні свідчення: «Як правило, росіяни не видавали військових таємниць, у зв'язку з чим я бив військовополонених палицею» [9, с. 251].

Спільне утримання полонених командирів на рядових бранців розглядалося органами безпеки Райху, як різко негативне явище, оскільки офіцери могли впливати на настрої червоноармійців та організовувати втечі з трудових команд у 1943–1944 роках. Для вирішення даної проблеми керівництво Гестапо підготувало комплекс наказів «Кугель» («Kugel»), які передбачали знищення командирів РСЧА, які були причетні до втеч або бунтів, без суду. Для прикладу в 1944–1945 рр. у таборі Маутхаузен за спроби організації втеч було розстріляно 4300 радянських офіцерів [10, с. 258–260].

Підсумовуючи викладене, акцентуємо увагу на наступному: по-перше особливості утримання радянських офіцерів у полоні були визначені тим, що активно тиражувався факт того, що СРСР не приєднався до міжнародних конвенцій стосовно звичаїв ведення війни та поводження з військовополоненими; по-друге, нелюдське ставлення до радянських командирів у полоні було обумовлено расовими теоріями, що культивувалися в Райху; по-третє, загравання з

представниками вищого командного складу РСЧА мало місце лише до моменту можливого/неможливого вербування спецслужбами.

Список використаних джерел:

1. Overmans R. Rotarmisten in deutscher Hand : Dokumente zu Gefangenschaft, Repatriierung und Rehabilitation sowjetischer Soldaten des Zweiten Weltkrieges. Paderborn : Brill Schoningh, 2012. 956 p.

2. Шнеер А. Плен. Советские военнопленные в Германии, 1941-1945. Москва, Иерусалим : Мосты культуры, Гешарим, 2005. 627 с.

3. Конвенція про поводження з військовополоненими. Велика українська юридична енциклопедія. Харків, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. С. 199.

4. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: положення про закони і звичаї війни на суходолі. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 03.03.2024).

5. Hartmann C. Wehrmacht im Ostkrieg: Front und militärisches Hinterland 1941/42. München : R. Oldenbourg Verlag, 2010. 936 p.

6. Дубик М. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941– 1944). Київ, 2000. 304 с.

7. Holl C. Iwans Krieg: Die Rote Armee 1939–1945. Frankfurt am Main : Fischer, 2006. 474 p.

8. Анкеты на советских военнопленных и перебежчиков рапорты немецких офицеров о захвате советских военнопленных и документов и проведение допроса военнопленных. РГВА. Ф. 1387. Оп.: 1. Спр. 102. Арк. 7, 12. Микрофотокопия.

9. Малок А. Немецкий военный разбой в Европе. Москва : Госполитиздат, 1945. 270 с.

10. The Nuremberg Trials – The Complete Proceedings. London : The Bookzine Company Ltd, 2011. Vol. 4: The Indictment – the Four Charges. 562 p.

Перерва В. С.,
кандидат історичних наук, доцент
Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради
«Київський обласний інститут післядипломної освіти
педагогічних кадрів»

ЧЕРКАСЬКИЙ СТАРТ КИЇВСЬКОГО ПРОТОІЄРЕЯ-ЛІЛПУТА О. МИКИТИ ДУБНІЦЬКОГО

Українська церковна історіографія має колосальну перспективу для відкриття нових імен вітчизняної духовної історії. Саме до таких постатей належав протоієрей о. Микита Дубніцький, чие служіння поєднало вагомі парафії двох історичних міст (Києва та Черкас) і супроводжувалося багатьма помітними подіями. Мініатюрний на зріст священик у своєму ієрархічному зростанні досяг посади настоятеля кафедрального Києво-Софіївського собору – тобто, став практично першою особою серед білого духовенства неозорії Київської митрополії середини ХІХ століття. Вагомим механізмом такого стрімкого зростання стало багаторічне служіння у повітовому Свято-Миколаївському соборі міста Черкас, де заслужений пастир склався як духовний наставник та особистість, що практично не відображено в історичній літературі.

Тому предметом нашого дослідження є церковна, пастирська, місіонерська та громадська діяльність одного з найвідоміших протоієреїв Київської митрополії (зокрема, Черкащини) середини ХІХ століття о. Микити Дубніцького.

Цей священик був типовим спадковим поповичем, оскільки до 1869 р. син священика майже не мав інших перспектив, окрім церковного служіння. Втім, родину Дубніцьких серед значної кількості священицьких сімей вирізняло ще й дворянське коріння – далекі нащадки о. Микити мали аристократичне походження і відповідні привілеї.

Він народився у 1802 р., а в 1829 р. став випускником Київської духовної академії зі званням магістра [1, арк. 9–11]. Талановитого випускника церковне начальство залишило на викладацькій роботі. Того ж таки 1829 р., маючи лише 27 літ, о. Микита Дубніцький був

призначений професором французької мови та церковної історії Київської духовної семінарії. А незабаром професор семінарії став ще й її інспектором.

У 1830 р. професор-інспектор став священиком і був призначений на посаду настоятеля одного з найвідоміших київських храмів св. Андрія Первозванного – архітектурної перлини у творчості Растреллі.

Через два роки (1837 р.) на київську митрополичу кафедру було призначено найвідомішого київського митрополита ХІХ ст. – Філарета (Амфітеатрова) [2], котрий нині канонізований. У цього святителя склалися хороші стосунки з протоієреєм о. Микитою Дубніцьким – їхня дружба тривала протягом двох десятиліть.

Для початку о. Микиту Дубніцького було скеровано «піднімати провінцію» – у 1838 р. він був призначений ректором Черкаського духовного училища. Тут він розгорнув багатогранну діяльність і значно пожвавивши церковне життя міста – про цю сторінку його життя можна написати окрему наукову працю. У духовному училищі м. Черкас він викладав кілька предметів – катехізис, Священну історію, грецьку мову. Засвідчивши успіхи своєї діяльності, священик-ректор був призначений головою Черкаського духовного правління – колегіального адміністративного органу, котрий відав церковним життям понад сотні парафій Черкаського повіту [3, арк. 13]. Він опікувався будівництвом та ремонтом храмів (зокрема, оновленням Свято-Миколаївського собору в Черкасах), займався результативною місіонерською діяльністю серед черкаських старообрядців), часом йшов на екстраординарні кроки. Так, будучи настоятелем Миколаївського собору Черкас, він домігся від митрополита Філарета (Амфітеатрова) «запечатання» цього храму і жителі міста були без собору, аж поки не врятували його від аварійного стану. Згодом клірові відомості назавжди зафіксували, що «Миколаївська церква ... спорудою дерев'яна, стараннями протоієрея Нікити Дубніцького та добровільних благодійників оновлена і нині є міцною» [8, арк. 1]. Саме цей священик був організатором будівництва теплого храму при соборі в Черкасах. Відповідно, на

нього посипалися церковні нагороди – майже щорічні архіпастирські подяки, золотий нагрудний хрест тощо. Черкаська сторінка в житті настоятеля, котра охопила одне десятиліття його молодого життя, стала своєрідною «пробою пера» у його пастирській діяльності.

У 1849 р. він повертається до Києва і стає настоятелем Києво-Софіївського кафедрального собору, де незабаром отримує орден св. Анни III ступеня.

Але того ж таки 1849 р. до Києва завітав російський імператор Ніколай I, який був неабияк ошелешений зростом кафедрального настоятеля – о. Нікіта Дубніцький не доріс навіть до 150 см. і сучасники іменували протоієрея «Закхеєм» – за аналогією з євангельським митарем, котрий був невеликим на зріст [5, с. 35]. Для російського ж «Ніколая Палкіна» військова виправка була вельми важливою якістю не лише для офіцерів, але й для священників. Тому з особистого розпорядження Ніколая I о. Микиту Дубніцького було звільнено з посади настоятеля головного кафедрального собору Київської митрополії і з того часу на це місце стали традиційно призначати вельми дебелих священнослужителів – наприклад, Оглоблина.

Заслужений протоіжрей настоятелем церкви св. Миколая Притиски, що на київському Подолі. Ця парафія вважалася досить престижною і стала свого роду моральною компенсацією протоієрею-ліліпуту за звільнення з місця настоятеля Києво-Софіївського собору. Новопризначений настоятель не особливо засмучувався і на новому місці також розгорнув енергійну пастирську діяльність. Так, саме його стараннями при стародавньому Свято-Миколаївському храмі, спорудженому ще в 1631 р., з'явилася невелика каплиця св. князя Олександра Невського [6, арк. 59].

Крім того, о. Нікіта Дубніцький залишив помітний слід і в церковнопарафіяльній освіті київського Подолу. У 60-х роках XIX ст. Київська губернія стала епіцентром та лідером «шкільної революції» в Російській імперії [7, с. 13–30].

У 1861 р. о. Микита при храмі св. Миколая настоятель засновує церковнопарафіяльну школу, яка діяла упродовж всієї пореформеної

добу. Станом на 1870 р. в церковнопарафіяльній школі навчалося рівно 100 дітей – 60 хлопчиків та 40 дівчаток. Далі ця школа перетворилася на двокомплектну і стала одним з найкращих церковнопарафіяльних навчальних закладів Києва [14, арк. 109]. Як наслідок, о. Микита був відзначений орденом св. Анни II ступеня, який на той час мали не більше десятка духовних осіб величезної Київської митрополії. Активна церковна діяльність не завадила стати священику ще й щасливим батьком – він виховав шість доньок.

Півстолітнє служіння о. Микити Дубницького було помітною сторінкою у церковному житті Києва та Черкас.

Список використаних джерел:

1. О выпускнике Киевской духовной академии Никите Дубницком. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 768. Спр. 486. Арк. 9–22.

2. Василевский Сергей, архим. Высокопреосвященнейший Филарет, в схимонашестве Феодосий (Амфитеатров), митрополит Киевский и Галицкий и его время. / Василевский С., В 3-х т., Казань, 1888.

3. Клировые ведомости Черкасского уезда // Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 1011. Спр. 1618. Арк. 65–70.

4. Клировые ведомости Черкасского уезда Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 1011. Спр. 3505. Арк. 1–8.

5. Фоменко К. Киев двадцать лет тому назад / Фоменко Климент, протоиерей. Київ, 1864. 184 с.

6. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 1011. Спр. 1646. Арк. 59–64.

7. Перерва В. С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. Біла Церква : Видавець О. Пшонківський, 2008. 672 с.

8. Клировые ведомости г. Киева. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 127. Оп. 1011. Спр. 1689. Арк. 108–112.

Присяжнюк Ю. А.,
здобувачка вищої освіти ступеня магістра
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ІВАН СИДОРОВИЧ ЇЖАКЕВИЧ – ВИДАТНА ОСОБИСТІСТЬ В ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ІКОНОПИСУ

Іван Сидорович Їжакевич (1864–1962 рр.) – багатогранна постать. Однією з його творчих сфер було іконописання. Пензлю Івана Їжакевича належить велика кількість ікон і розписів церков початку ХХ ст. Його творчість іконописця плідна й щира, заснована на глибокому знанні процесів українського релігійного мистецтва. З ім'ям Івана Їжакевича пов'язана ціла епоха в українському церковному мистецтві ХХ ст. Не даремно, мистецтвознавці називають його «останнім видатним київським іконописцем» [1].

Іван Сидорович народився у с. Вишнопіль Уманського повіту Київської губернії. З 1872 р. навчався в іконописних майстернях Києво-Печерської лаври, пізніше – Київській рисувальній школі М. Мурашка. Ще учнем брав участь у реставрації та поновленні фресок XII ст. Кирилівського монастиря (під керівництвом О. Прахова і М. Врубеля) [2, с. 190 – 191]. Іван Їжакевич згадував про це так: «Микола Мурашко отримав листа від професора Прахова і прочитав нам, учням, що через декілька днів оголосять початок реставрації фресок у Кирилівській церкві на Куренівці. Справді, незабаром роботу розпочали. Виконавши першу роботу, я дістав похвалу від Прахова і Врубеля. А от наступну мою роботу Врубель посварив, дорікнув мені, коли я почав йому доводити свою грамотність. Пам'ятаю, він тоді мені сказав: «Тут шкільна грамотність не підходить. Тут потрібна творчість» [3]. Але, водночас, Іван Їжакевич був єдиним, кому Михайло Врубель дозволив бути присутнім під час створення його знаменитої фрески «Зішестя Святого Духа» [1].

Після навчання у школі М. Мурашка Іван Їжакевич поїхав на навчання до Петербурга у знамениту, на той час, Імператорську Академію. Він часто приїжджав в Україну. Після остаточного

повернення у 1905 р. Іван Сидорович прийняв пропозицію Комітету з охорони пам'яток старовини та обійняв посаду: спочатку – педагога, а потім – художнього керівника малювальної школи Києво-Печерської лаври. На посаді викладача він реалізував цікавий задум: за його ескізами і під його орудою вихованці школи розписали інтер'єр церкви Всіх Святих над Економічною брамою (Всіхсвятська церква) Києво-Печерської лаври, яка вважається прекрасним зразком архітектури українського бароко XVII ст. По завершенні цієї роботи, у 1906 р. він уклав договір та почав розписувати Свято-Покровську церкву у Покровському монастирі [4].

Найвідомішою роботою Івана Їжакевича є розпис протягом 1904 – 1908 рр. наймолодшого храму Лаври – Трапезного собору Антонія і Феодосія Печерських. Розбивку стін під живопис, проєкт іконостаса, кіотів, солеї та панелей здійснив залучений до проєкту архітектор Олексій Щусєв, а монументальний розпис новозбудованих в Києво-Печерській лаврі приміщень – палати і самої церкви – виконали художники Іван Їжакевич, Георгій Попов та московський маляр Андрій Лаков [4].

Олександр Гунько стверджував: «Розписуючи храми, святих Іван Їжакевич малював із рідних та селян-сусідів, яких знав змалку. У Трапезній церкві Києво-Печерської лаври в образі Марка Гробокопача намалював він свого діда Родіона. Є тут також Трохим Легкий, сусід Їжакевичів, котрий зображений на картині «Жнуть очерет». Дядько, який прилаштував Івана у школу іконопису, увічнений у церкві Всіх Святих над Економічною брамою... Батько маляра відтворений в образі євангеліста Матвія у розписах Покровської церкви на київському Подолі. А прообразом євангеліста Луки слугував отець Мараховський – родич художника, священник із його рідного села Вишнопіль» [4].

У 1911 р. Іван Їжакевич розписував церкву Святого Георгія Переможця у с. Пляшева (нині – Радивилівський район Рівненської області), яке розміщене за п'ять кілометрів від містечка Берестечко. Роботи з оздоблення у цій церкві тривали до серпня 1914 р. Разом із учнями Іван Їжакевич на фасаді храму написав композицію

«Голгофа» [4], створивши унікальний образ Христа Спасителя, намалював чотири колоритних портрети на колонах, оздобив склепіння над балконом, а також ворота і двері.

Під час Другої світової війни, зокрема у 1944 – 1945 рр. Іван Їжакевич працював над іконостасом у Покровській церкві на Пріорці в Києві [2, с. 193]. Після війни виконував ікони для Макаріївської церкви на Лук'янівці та Покровської церкви на Подолі [2, с. 195].

Для Свято-Макаріївського храму Іван Їжакевич особисто написав ікони: священномученика Макарія, Божої Матері – «Несподівана Радість», Святителя Миколая – «Мокрого», великомучениці Варвари, Феодора Освяченого, священномученика Іоанна-воїна, преподобного Серафима Саровського. Решту ікон створили учні Івана Сидоровича. Роботи тривали сім років. Освячення іконостасу та ікон було здійснено у 1952 р. Частину робіт, зокрема іконостас у Свято-Макаріївській церкві, Івану Їжаковичу довелося виконувати «підпільно» [4].

Щодо роботи в Покровському храмі на Подолі, то чотири живописні тондо на парусах центральної бані із зображеннями євангелістів Іван Їжакевич разом з Федором Коновалюком виконали олійними фарбами на полотні. Іван Їжакевич був також співавтором запрестольного образу Покрови Пресвятої Богородиці. Йому тоді допомагала художниця Лідія Спаська з м. Острог. Їм приписують авторство іконостаса, що був встановлений у 1950-х рр. (не зберігся). Вони виконали і розпис храму в 1947 – 1958 рр., який частково реставрував у 1998 р. О. Романченко, зокрема у композиції «Покладення до гробу», «Воскресіння» [2, с. 197].

Протягом життя митець створив багато іконописних робіт, залишивши Україні велику культурну спадщину. Серед них унікальні розписи та фрески більше двадцяти церков. Мистецтвознавець Михайло Димчина писав: «У Києві збереглося багато монументально-декоративного малярства Їжакевича – від перших спроб у Кирилівській церкві до найдосконаліших у Києво-Печерській лаврі. Іван Сидорович розписував церкву над Економічними воротами Лаври, а також Всесвятську і Трапезну (остання мальована

за ескізами і під особистим керівництвом Олексія Щусєва). Розписи справляють враження «оптимістичного, мажорного акорду», взятого сміливою рукою» [3].

До кінця життя художник зберігав працьовитість, бадьорість та оптимізм. Останню свою картину він почав малювати за тиждень до смерті, а відтак вона залишилася стояти незакінченою на мольберті художника [1].

Отже, Іван Сидорович Їжакевич був фундатором і носієм високих традицій національного мистецтва, видатною особистістю в історії київського іконопису. Він збагатив духовну культуру України, і нині, справу розпочату Іваном Їжакевичем гідно продовжують сучасні митці.

Список використаних джерел:

1. Асадчева Т. Іван Їжакевич: Останній із могікан в українському іконописі. *Вечірній Київ*. 18 січня. 2021. URL: <http://surl.li/rkjkxh>.

2. Дудняк І. Іван Їжакевич і церковне мистецтво України другої половини ХХ ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 31. С. 188 – 200.

3. Куш С. Художник-епоха. *День*. № 149. 23 серпня. 2012. URL: <http://surl.li/rjuht>.

4. Рудяченко О. Іван Їжакевич. 2. Нестор-живописець від української ідеї. *Укрінформ*. 19 січня. 2020. URL: <http://surl.li/govnh>.

Священко З. В.,

доктор історичних наук, професор
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

«СТАНОВА ТЕОРІЯ» О. СТАМБОЛІЙСЬКОГО ЯК РІЗНОВИД ІДЕОЛОГІЇ АГРАРИЗМУ

У першій третині ХХ ст. у ряді країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи досить популярною стала ідеологія аграризму, що ознаменувалося оформленням його численних

національних варіантів: болгарського, чехословацького, польського, югославського, румунського, українського, угорського, німецького та балтійського. Болгарський аграризм вважається найрадикальнішим варіантом аграристської ідеології, який, на відміну від притаманної аграризму демократичної тактики, обстоював ідею встановлення диктатури [1, с. 60].

Найвпливовішою у своїй країні аграристською партією був Болгарський землеробський народний союз (БЗНС), який став єдиною аграрною партією в Європі, що коли-небудь приходила до влади з урядом більшості, а не просто як частина коаліції.

Спочатку союз створювався як професійна освітня та економічна організація на зразок Союзу вчителів. Багато її початкових активістів, народники і соціалісти, виступали за збереження її профспілкового характеру, але у результаті перемогла група на чолі з Димитром Драгієвим, першим ідеологом болгарського аграризму, яка прагнула перетворити організацію на партію, щоб використовувати демократичні механізми захисту інтересів сільської спільноти.

Важливу роль у ідеологічному розвитку Союзу відіграв молодий публіцист Олександр Стамболійський, який разом із Димитром Драгієвим розробив власну інтерпретацію аграризму, яка отримала назву «станова теорія».

Її основні положення відображені у працях Олександра Стамболійського «Землероб за заняттям та землероб за переконанням» («Земеделец по занятие и земледелец по убеждение», 1908), «Влада, безвладдя та народовладдя» («Власт. Безвластие. Народовластие», 1919), «Чому землероби об'єднуються» («Защо се сдружават земеделците», 1919), «Землеробський союз та його вороги» («Земеделският съюз и неговите врагове», 1919), «Принципи БЗНС» («Принципите на БЗНС», 1919), «Різниця між Землеробським союзом та партіями» («Различието между Земеделския съюз и партиите», 1919).

Дослідники зазначають, що джерелом аграристської ідеології в Болгарії були праці німецьких аграристів Альберта Шефле (Albert

Schaeffle) та Густава Руланда (Gustav Ruhland), які активно перекладалися в роки Першої світової війни. Іншим джерелом були праці російських есерів, популярні завдяки великій кількості перекладів та тісним болгарсько-російським культурним і політичним зв'язкам [1, с. 58].

Своєрідними були погляди болгарських аграристів на індустріалізацію та урбанізацію. Вони базувалися не на науковому аналізі тенденцій соціально-економічного розвитку, а на необґрунтованій вірі в те, що «промислова епідемія» зникне, а світ повернеться до сільського укладу життя [2, с. 53].

Згідно з теорією О. Стамболійського, із встановленням буржуазної демократії політичні партії віджили свою роль і будуть замінені професійними організаціями, які представляють окремі соціальні «стани» («класи») – селян, робітників, ремісників, торговців і так далі, серед яких селяни мають відігравати провідну роль, так як вони мають фізичну і моральну перевагу над іншими. Іншими елементами ідеології Землеробського союзу були концепція «трудової власності на землю» (розмір земельних володінь повинен дозволяти їх обробіток власником), кооперативи як засіб подолання недоліків дрібної власності на землю та «народовладдя» як форма демократії, за якої домінуючий сільський клас нав'язує свої інтереси включаючи елементи прямої демократії [3, с. 36].

О. Стамболійський також розробив першу програму Болгарського землеробського союзу, прийняту на Сьомому з'їзді 1905 року. Відповідно до загальноприйнятих класових принципів Союзу всі селяни мають право бути його членами, незалежно від їхнього фінансового стану [4].

Прийшовши до влади у 1919 р. на чолі БЗНС О. Стамболійський, керуючись становою теорією, намагався утвердити соціальну справедливість у повсякденному житті селян і, зрештою, всієї країни. Початковим пунктом досягнення цієї мети було сприяння збереженню і примноженню дрібної приватної власності, зокрема нехтуючи інтересами заможних, особливо в аграрній сфері. БЗНС проголосив гасло «Землю тим, хто її обробляє».

Оскільки дрібним і навіть середнім господарствам було нелегко вижити в умовах ринкової конкуренції, уряд О. Стамболійського всіляко стимулював розвиток різноманітних форм кооперації – від споживчої до збутової [5, с. 252].

Основну увагу новий уряд приділяв селу, зокрема малоземельним і безземельним селянам. Після війни болгарські села були переповнені біженцями, позбавленими засобів до існування. Щоб уникнути соціальних потрясінь, необхідно було забезпечити землею усіх, хто її потребував.

З цією метою за ініціативи О. Стамболійського 9 травня 1921 р. було прийнято закон про виділення, як максимум, 30 гектарів селянським господарствам та додатково п'яти гектарів на кожного члена сім'ї, в якій було більше чотирьох осіб. Якщо власник не обробляв землю безпосередньо сам, встановлювався максимум в чотири гектари на одну особу і десять на сім'ю. Земля понад цієї норми мала бути відчужена (з компенсацією) і передана в спеціальний фонд; сюди включались також надлишки монастирських земель, невикористані громадські пасовиська, резервна земля у володінні держави та невикористана орна земля; ці землі мали бути розподілені між безземельними і малоземельними селянами.

На думку Д. Ротшильда, цей закон мав відносно незначне практичне значення [6, с. 408], хоча це було співзвучно з переконанням О. Стамболійського, що людина не буде посправжньому вільна, якщо вона не володіє і не обробляє землю і що такі господарства повинні бути невеликими, якщо всі люди мають бути вільними.

Досвід показує, що земельні ліміти, які встановлював О. Стамболійський, хоч і втілювали ідеологію аграрної рівності, не можуть самі по собі вирішити соціально-економічні проблеми перенаселення села, неповної зайнятості, нестачу продуктів харчування, тощо. Також відомо, що закон 1921 р. тричі доповнювався за період перебування О. Стамболійського при владі. Він був схвалений кількома неселянськими партіями, а комуністи характеризували його як «дрібнобуржуазний» [7, с. 68].

Сконцентровані в державному фонді землі підлягали поділу між безземельними та малоземельними селянами, а також біженцями на умовах довготермінової виплати її тодішньої номінальної вартості. Д. Ротшильд наводить такі дані: 64 288 безземельних і малоземельних селянських сімей та 28 576 біженців із регіонів, що відійшли за Нейїським договором, було переселено в кінці 1929 р. на територію в 240 000 гектарів. За законом 1921 і 1924 рр. лише невелика частина цієї землі перейшла в державний фонд через відчуження; значну її частину було реалізовано шляхом розширення земельних ділянок і меліорації вільної землі [6, с. 409].

Складовими політики БЗНС на селі стало забезпечення сільського господарства дешевими кредитами, а також розширення мережі початкових навчальних закладів.

Аграрна реформа БЗНС хоч і була серйозним кроком до демократизації націоналістичних відносин, не здійснила покладених на неї сподівань. З одного боку, Болгарія не мала великої кількості земельних ділянок, які можна було б парцелювати (тому кількість землі, накопичена у фонді, була порівняно невеликою), а з іншого – її розподіл був дуже повільним. Станом на 1923 р. влада спромоглася задовольнити звернення лише чверті заявників [8, с. 72–73]. Завдяки міцним позиціям у парламенті та уряді, БЗНС почав здійснювати майже диктаторське правління, жорстку антиміську та антисемітську політику, доки її лідер, Олександр Стамболійський, не був убитий у 1923 р., а влада не перейшла до рук правих сил.

Отже, «становая теорія» Олександра Стамболійського є інтерпретацію аграризму, якій притаманний значний радикалізм. Його доктрина навіть будучи формально прогресистською та реформістською, мала підсвідомо консервативний характер: він намагався зберегти селянську верству Болгарії від капіталістичної модернізації та руйнації.

Список використаних джерел:

1. Компанієць О. В. Аграризм у Болгарії та Чехословаччині першої третини ХХ століття: компаративний аналіз. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 57–63.

2. Holec R. Ideove zdroje medzinarodneho agrarizmu a jeho narodnych špecifi k. Agrarni strana a její zajmove, družstevni a peněžni organizace. Uherske Hradiště. 2010. Vol. 15, S. 51–72.

3. Бел Джон. Д. Александър Стамболийски и Българският земеделски народен съюз 1899 – 1923. София. Детелина-6, 1993. 285 с.

4. Ценев И. Българският аграризъм – Александър Стамболийски и неговите последователи. URL: <https://bulgarianhistory.org/stamboliyski/>.

5. Чорній В. П. Історія Болгарії. Львів : ПАІС, 2007. 404 с.

6. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / пер. з англ. В. П. Канаша. Київ : Мегатайп, 2001. 496 с.

7. Крапивин А. В. Александр Стамболийский в политической истории Болгарии. *Личность в политической истории Отечества*. М. : Наука, 1993.

8. Rubacha J. Ruch ludowy w Bułgarii w latach 1914 – 1944. *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. 2011. № 46. s. 63–84.

Скрипник О. М.,

кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРОЦЕС НАБУТТЯ УКРАЇНОЮ СТАТУСУ КРАЇНИ- КАНДИДАТА НА ВСТУП ДО ЄС

З проголошенням Україною незалежності розпочинається і налагодження відносин із європейською спільнотою. Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані, коли Міністр закордонних справ головуючих в ЄС Нідерландів, від імені ЄС офіційно визнав незалежність України. А вже в жовтні 1993 р. в Україні відкрилось Представництво Європейської Комісії.

Правовою основою відносин між Україною та Європейським Союзом стала Угода про партнерство і співробітництво, яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торгово-

економічних та гуманітарних питань. Вона була підписана 16 червня 1994 р. у Люксембурзі та ратифікована 10 листопада 1994 р. Верховною Радою України. Угода набрала чинності з 1 березня 1998 р. після ратифікації всіма членами ЄС. Вона відкрила нові можливості для поступового наближення України до ЄС [1].

У вересні 1997 р. у м. Києві відбувся перший саміт Україна – ЄС, у ході якого було підтверджено європейський вибір України, обговорено наявні проблеми у договірно-правовій сфері, розглянуто шляхи економічного співробітництва. У 1998 р. було сформовано інституційну базу співпраці.

Важливою віхою у розвитку двосторонніх відносин України з ЄС стало затвердження Указом Президента України від 11 червня 1998 р. «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу». Набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі було проголошено стратегічною метою, а отримання статусу асоційованого члена – головним зовнішньополітичним пріоритетом України [2, с. 115].

У 2003 р. Україні було надано статус «країни-сусіда ЄС». З метою зменшення негативних наслідків від вступу в ЄС сусідів України, з ними було укладено угоди про спрощення візового режиму. Влітку 2004 р. Європейський Союз започаткував реалізацію зовнішньополітичної ініціативи – «Європейська політика сусідства» (ЄПС), яка охопила східне та південне коло сусідніх з ЄС країн.

21 лютого 2005 р. було підписано План дій Україна – ЄС, який став інструментом реалізації ЄПС і визначив пріоритетні сфери двосторонньої співпраці. 5 березня 2007 р. розпочато переговори про укладання «Угоди про асоціацію». «Угода про асоціацію» – нова угода між Україною та Європейським Союзом, яку було розроблено на заміну Угоди про партнерство та співробітництво.

З 2009 р. відносини ЄС із Україною відбуваються відповідно до запровадженої нової ініціативи Європейського Союзу «Східне Партнерство». Поява даної ініціативи пов'язана із відокремленням східного напрямку від Європейської політики сусідства [3, с. 15].

21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди про асоціацію та Заключний акт Саміту, 27 червня 2014 р. Україна та ЄС у Брюсселі підписали економічну частину угоди про асоціацію. З української сторони документ підписав президент Петро Порошенко, а з боку ЄС – президент Ради Євросоюзу Херман ван Ромпей, президент Європейської комісії Жозе Мануель Баррозу та глави держав та урядів країн-членів ЄС [2, с. 148].

23 лютого 2017 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду між Урядом України і Європейським Союзом про участь України у програмі COSME.

3 липня 2017 р. на саміті Україна-ЄС у Києві завершено процес ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і набуття чинності безвізового режиму з Євросоюзом для громадян України.

28 лютого 2022 р., невдовзі після російського вторгнення, Україна подала заявку на членство в Європейському Союзі. Президент України Володимир Зеленський попросив негайного вступу за «новою особливою процедурою», а президенти восьми держав ЄС закликали прискорити процес вступу. 28 лютого 2022 р. президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн заявила, що Україна належить до Європейського Союзу, і блок хоче, щоб Україна приєдналася, але для цього знадобиться час. 1 березня 2022 р. Європейський парламент рекомендував зробити Україну офіційним кандидатом на членство, а 10 березня 2022 р. Рада Європейського Союзу звернулася до Європейської Комісії з проханням дати висновок щодо заявки. 8 квітня 2022 року Урсула фон дер Ляєн особисто передала Зеленському законодавчу анкету. 17 квітня 2022 року, Україна завершила роботу над першою частиною опитувальника, а 9 травня – над другою [4].

17 червня 2022 р. Європейська комісія рекомендувала Європейській раді надати Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, а 23 червня 2022 р. Європейська Рада надала Україні статус кандидата на вступ до Європейського Союзу [5].

Через рік після отримання статусу країни-кандидата на вступ до ЄС можна зробити певні висновки у прогресі виконання Україною умов інтеграції до ЄС. Усна оцінка від Єврокомісії показала, що Україна дійсно працює над імплементацією необхідних реформ, аби розпочати переговори про вступ. За день до річниці перебування України в статусі держави-кандидата, Єврокомісія представила нам проміжну оцінку. Схвалення надали за двома критеріями: судова реформа та законодавство про медіа. Визнається прогрес у боротьбі з корупцією, зокрема щодо відкриття антикорупційних справ, таких як затримання голови Верховного суду.

Наразі, Україна очікує, що Європейська комісія у березні 2024 р. представить переговорну рамку щодо вступу нашої країни до Європейського Союзу [6].

Отже, Україна є невід’ємною частиною європейської цивілізації та має давні потужні культурні, політичні та економічні зв’язки з Європою. Вступ України до ЄС нині є лише питанням часу.

Список використаних джерел:

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text.

2. Палагнюк Ю. В. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 392 с.

3. Малик Я. Й. Розвиток двосторонніх відносин України з Європейським Союзом. *Ефективність державного управління.* 2013. Вип. 36. С. 13–19.

4. Скрипник О. М. Перспективи та виклики української євроінтеграції. *Modern engineering and innovative technologies.* 2023. Вип. 26. Ч. 4. С. 18–23. URL: <https://www.moderntechno.de/index.php/meit/issue/view/meit26-04/meit26-04>.

5. Україна подає заявку на членство в Європейському Союзі. *Євроінтеграційний портал*. 28.02.2022. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4551>.

6. Єврокомісія до четверга представить переговорну рамку щодо вступу України – Стефанішина. *УКРІНФОРМ*. 11.03.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3838328-evrokomisia-do-cetverga-predstavit-peregovornu-ramku-sodo-vstupu-ukraini-stefanisina.html>.

Страшко Є. М.,

кандидат історичних наук, доцент

Чаленко А. В.,

здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії
Ніжинський державний університет імені М. В. Гоголя.

СТАНОВЛЕННЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В НІЖИНСЬКІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ У РОЗВОЇ 20–30-Х РР. ХХ СТ.

У сучасній вітчизняній історичній науці вивчення жіночої історії належить до одного з новітніх та актуальних напрямів історичних досліджень. Зокрема, у полі зору науковців постійно перебувають питання формування та розвитку діяльності жіноцтва у системі вищої освіти України.

В українському історієписанні існують фундаментальні праці, де науковцями було висвітлено історію становлення вищої жіночої освіти на теренах України [26], [29], [30], [34]. Є наукові студії і регіонального характеру, в яких автори торкалися окремих аспектів досліджуваної теми. Насамперед, це монографія Григорія Васильовича та Олександра Григоровича Самойленків «Ніжинська вища школа: сторінки історії» [33]. Цінною є праця професора Луняка Є. М. «Олена Левковцева – перша студентка Ніжинського інституту» [28].

Об'єктом дослідження є жіноча освіта Ніжинської вищої школи на поч. 20 – 30-х рр. ХХ ст. В ході роботи було використано такі наукові методи: історико-генетичний, системний, порівняльний,

статистичний, конкретно-пошуковий. Мета статті полягає у тому, щоб на основі широкого комплексу джерел та історіографічних здобутків дослідити та проаналізувати історію жінок-освітянок в стінах Ніжинської вищої школи. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Навесні 1919 року відбулося проголошення та юридичне оформлення радянської влади на українських землях. Країна Рад до питання жіночої освіти підійшла прагматично і не лише взялася активно боротися з неписьменністю, а й відкрила жінкам рівний із чоловіками доступ до вищої школи. Адже більшовики прагнули створити «нову» радянську жінку, у чиєму образі освіченість відігравала важливу роль [34, с. 617].

За умов радянського будівництва Ніжинська вища школа уповні відчула на собі принципи централізації та силові методи управління. Восени 1919 р. Ніжинський інститут став науково-педагогічним. Проте ця реорганізація була далеко не останньою. У 1921 р. вуз реформувався в Інститут народної освіти (ІНО) із чотирьохрічним строком навчання [33, с. 493]. У лютому 1930 р. на базі факультету соціального виховання відкривається Ніжинський інститут соціального виховання (НІСВ) з терміном навчання до трьох років.

Жовтень 1932 р. став ще одним кроком на шляху більшовицьких реорганізацій. Згідно розпорядження народного комісаріату освіти УРСР, у Ніжині було відкрито Інститут професійної освіти. Він готував учителів-предметників для середньої школи [1, арк. 7]. У 1935 р. при Ніжинському педінституті було організовано учительський інститут, який готував учителів 5–7 класів загальноосвітньої школи.

Вивчаючи тему жіночої освіти в Ніжинській вищій школі, слід зазначити, що вже починаючи з 1920 р. відбувається вступ дівчат до Ніжинської вищої школи [33, с. 206]. Першою студенткою, яка переступила поріг інституту стала Олена Левковцева, яка народилася 10 (22) грудня 1900 р. на Чернігівщині в селі Свидовець Козелецького повіту (нині Ніжинського району) у сім'ї сільських учителів [9, арк. 2]. Аналізуючи спогади самої студентки про обставини вступу до

інституту, які містяться в заяві її особової справи, що знаходиться в Ніжинському архіві, можна констатувати, що вступ дівчини був непростим. Безперечно, в умовах того часу, уявлення про те, що жінка може навчатися поряд з чоловіками в одній аудиторії виглядало занадто сміливим кроком [28]. З іншого боку, не можна і стверджувати про радикальну налаштованість проти допуску жінок до освіти в Ніжинському інституті. Адже в стінах закладу існували Вищі жіночі курси [28].

Все ж Олені Левковцевій вдалося добре скласти іспити та вступити до інституту. В перший рік навчання вона була єдиною дівчиною серед студентів [33, с. 206]. Проте в процесі нашого дослідження були виявлені деякі неточності та розбіжності в архівних документах і в біографії самої студентки. Дискусійним є рік, в якому дівчина вступила до інституту. Тому все-таки існують певні сумніви щодо її першості [28].

Після Левковцевої бажання вчитися виявило багато інших дівчат. З кожним роком їх кількість зростала. Соціальний склад перших студенток був дуже строкатим. Серед них було багато дітей селян [2, арк. 3], [3, арк. 5], [10, арк. 4] навколишніх сіл і дітей місцевих службовців [7, арк. 4] та міщан [9, арк. 7]. Більшість були випускниці гімназій [10, арк. 3], комерційних училищ [14 арк. 1], учительських семінарій [33, с. 213].

Аналіз особових справ студенток свідчить, що при вступі частою перешкодою було саме соціальне походження. Адже перевага надавалася дітям службовців, робітників, селян. На той час більшовицькі чистки в інституті були явищем звичним та буденним. Постійно перевірялася соціальна приналежність. За «неправильне походження» одразу ж відраховували [4], [5], [6], [8]. Також отриманню диплома заважало і скрутне матеріальне становище студентства [27], [31]. На додачу до того, за більшовицькою доктриною до розумової діяльності додавалася ще й праця фізична. Тому, крім навчальної діяльності, більшість студенток після занять працювали в підсобному господарстві інституту, яке існувало з 1919 по 1934 роки [33]. Як наслідок, недостатня підготовленість студенток,

перевантаженість різними позанавчальними видами роботи призводили до різкого скорочення контингенту студентів в цей період [32].

Попри всі труднощі молодь прагнула навчатися. Студентство брало активну участь ще й у громадській роботі міста, ліквідації неписьменності та малописьменності [33, с. 215].

Крім студенток зростала кількість і жінок-викладачок в інституті. Також багатьох призначали на посади в обслуговчому апараті навчального закладу [17].

За етнічною приналежністю це були українки та росіянки. Приїжджали переважно з Тульської [12, арк. 3], Воронежської [13, арк. 3] [16, арк. 7], Волинської [23, арк. 2], Чернігівської [21, арк. 1] та Полтавської губерній [8, арк. 1]. Серед новообраних викладачок були й ніжинки [18, арк. 4]. Більшість ідентифікували себе містянками [20, арк. 4], [22, арк. 2], дочками робітників [26, арк. 4], службовців [25, арк. 2]. За віковими показниками це були жінки від 20 до 55 років. Переважна частина були непартійними. Вони були випускницями українських та російських закладів вищої освіти. Диплом іноземного університету мала викладач французької мови і літератури Ольга Олександрівна Грижимайло. Жінка здобувала вищу освіту в Сорбонні [15, арк. 3].

Аналіз архівних документів переконує нас, що жінки переважно читали предмети з іноземної мови, музики, психології. Багато з них віддавали перевагу бібліотекарській справі [19], [21], [24], працювали секретарями [22], працівниками канцелярії [11], [23]. Такі дисципліни як історія, філософія та математика все ще викладали чоловіки.

Вивчаючи особові справи викладачок, варто виділити наступні цікаві факти. Найбільше часу у Ніжинській вищій школі працювали вже вищезгадувана Грижимайло Ольга Олександрівна (1923 – 1931) [15, арк. 6] та викладачка хімії Бойкова Лідія Петрівна (1924 – 1934) [16, арк. 45]. Жінки пропрацювали майже по 10 років. Решта жінок продовжували викладацьку діяльність в інституті менш, ніж п'ять років. Причинами такого явища були скрутне матеріальне становище,

сімейні обставини, хвороби [32]. Тобто ми бачимо подібну картину, яка спостерігалася і в повсякденному житті студенток.

Проаналізувавши архівні матеріали та наукову літературу, можемо констатувати, що першою студенткою, яка переступила поріг Ніжинського інституту в 1919 році, була Олена Левковцева. Хоча на сьогодні залишаються певні сумніви щодо її першості, оскільки абсолютні докази та аргументи мають суперечливий характер. Вже з 1920 р. відбувається вступ до інституту інших дівчат. На середину 20-х рр. з'являються і перші жінки-викладачки. Масовість жінок у навчальному середовищі Ніжинської вищої школи спостерігатиметься лише з другої половини 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст., оскільки до цього часу в студентських аудиторіях все ще переважали юнаки, а більшість посад займали чоловіки.

Список використаних джерел:

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області у м. Ніжині. Ф. 427. Оп.1. Спр. 202.
2. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 30.
3. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 7.
4. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 40. Арк. 1.
5. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 50. Арк. 9.
6. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 30.
7. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 60. Арк. 2.
8. Ф. Р-612. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 30.
9. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 108. Арк. 20.
10. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3198. Арк. 3.
11. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3214. Арк. 8.
12. Ф. Р- 6121. Оп. 2. Спр. 3229. Арк. 17.
13. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3231. Арк. 2.
14. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3239. Арк. 8.
15. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3266. Арк. 50.
16. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3270. Арк. 5.
17. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3280. Арк. 8.
18. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3297. Арк. 25.
19. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3303. Арк. 37.

20. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3467. Арк. 6.
21. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3536. Арк. 4.
22. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3579. Арк. 3.
23. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3586. Арк. 12.
24. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3609. Арк. 4.
25. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3625. Арк. 19.
26. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ століття: монографія / наук. ред. В. В. Калініченко; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Вертикаль, 2011. 532 с.
27. Комарніцький О. Б. Матеріальне становище студентства педагогічних технікумів національних меншин УСРР у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. *Дриновський збірник*. 2018. № 11. С. 354–362.
28. Луняк Є. М. Олена Левковцева – перша студентка Ніжинського інституту. *Література та культура Полісся*. Вип. 99. Серія «Історичні науки». № 13. С. 166–180.
29. Мельник О. В. Становлення та розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Одеса. 2009. 16 с.
30. Міхневич Л. В. Витоки вищої жіночої освіти в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Юридична Україна*. 2015. № 7/8. С. 78–83.
31. Мошик І. В. Повсякденне життя студентської молоді Глухова у 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. *Сіверщина в історії України*. 2012. Вип. 5. С. 332–335.
32. Посвістак О. А. Деякі аспекти повсякдення подільської інтелігенції в 20-х роках ХХ ст. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 41–48.
33. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. 420 с.
34. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні / Український Вільний університет; Друзі товариства імені Григорія Ващенко. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.

35. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1990.

Трусько Б. О.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ВАХМАНИ: ПРОБЛЕМАТИКА ВИВЧЕННЯ НАЦИСТСЬКИХ ЗЛОЧИНЦІВ

Вивчення нацистських злочинців є серйозним питанням історії, проте проблема вахманів, радянських військовополонених, які перейшли на бік нацистів та стали охоронцями таборів смерті, займає особливе місце [2, арк. 95]. Дослідження цієї проблеми має свої ускладнення, на які ми хочемо звернути увагу. Один такий проблемний момент представив К. Браунінг. У своїй роботі «*Ordinary Men*», виданій у 1998 р., він представив критику демонізації образів нацистських злочинців. К. Браунінг, зокрема, докоряв тим дослідникам, які намагалися поєднували особисте та предмет вивчення за принципом «пояснити не означає виправдати, а зрозуміти не означає пробачити», і стверджував, що напрям «історії повсякдення» дасть змогу, з одного боку, нейтрально підійти до вивчення цього питання, з іншого, – розкриє можливість поглянути на злочинів як на людей [1, с. 27].

Основним джерелом для вивчення інституту вахманів є слідчі та судові справи, хоча стосовно даних матеріалів також виникають певні питання. Одним з них слід визнати очевидне зловживання слідчими органами їхніми повноваженнями. Так, вахман К. П. Прохоренко у своїй скарзі звинуватив слідчі органи в недбалості, стверджуючи, що ті довели його до «умапомешательства» і змусили підписувати документи, які він не міг прочитати [7, арк. 148–150]. Щоправда, під час наступного допиту він вже заявляв, що ніякого насилля стосовно нього не було [7, арк. 158].

Більш провокативною була скарга вахмана І. О. Козловського, що проходив свідком по деяких справах: він звинуватив слідство у

тиску на нього з метою створення фіктивних обвинувачень на інших вахманів [8, арк. 335]. Ця ситуація стала складною через те, що майже усі імовірно фіктивні покази підтвердив інший свідок, І. І. Волошин, котрий був основним свідком на багатьох судових процесах. Про недовіру до свідчень І. І. Волошина та його змову зі слідством говорили інші підсудні. М. І. Мамчур, наприклад, стверджував, що мав погрози від слідчого Шкоди, бо спіймав І. І. Волошина в брехні та не погоджувався з обвинуваченнями, висунутими проти нього [4, арк. 297, 298]. Після пред'явлення скарги І. О. Козловський, який відбув лише частину терміну покарання, був відправлений для повного закриття терміну [8, арк. 342]. Це підтверджує правдивість його свідчень, бо, викриваючи інших фіктивних свідків, він поставив під удар і самого себе. Допит слідчого Падкіна був неможливий через засудження його до вищої міри покарання, свідчення ж І. І. Волошина визнали недійсними [8, арк. 401–412].

Імовірна причина вищезазначеного була в тому, що у пізніших судових процесах у СРСР відмовилися від спрощеного визначення лояльності як факту злочину і в якості обвинувачень почали розглядати конкретні дії індивіда під час колаборації [3]. Це робило слідство повністю залежними від єдиних свідків злочинів, наприклад колишніх вахманів. Для свідків співпраця зі слідством, а для підозрюваних – прикриття злочинів, стали гарною можливістю облегшити власне покарання.

Спотворювали не тільки діяльність, а й факти служби. Деякі колишні вахмани вказували себе в'язнями, а не охоронцями таборів смерті, як свідчив у своїх показах, наприклад, В. О. Гадзинський [9, арк. 122].

Варто приділити увагу ще одній проблемі – мінливості показів звинувачених: адже інколи на час слідства, судового процесу та після суду вони були абсолютно різними [6, арк. 7]. Скоріш за все, причиною цього слід визнати саму ситуацію, в якій знаходилися підозрювані. Так П. В. Лук'янчук, виступаючи свідком, змінив свої покази про табір Сабібор, згадавши, що виконував у ньому обов'язки охоронця, хоча раніше, під час слідства за власною справою, він

стверджував, що перебував у таборі лише два тижні і виключно в якості кухара [5, арк. 256]. В інших випадках, навпаки, засудженні через табірні умови та виправні роботи після суду спростовували свої свідчення, нарікаючи на різні чинники. Так, у скарзі з колонії колишній вахман В. Е. Поденок вказував, що через свою слабохарактерність та психологічний тиск він був обмовлений своїми знайомими по вахманській службі [5, арк. 6]. Утім, головним виправданням зміни своїх показань, яке наводили вахмани, була давність часу з моменту скоєння злочинів, це прикривало їх навмисний намір приховати скоєне.

У висновку зазначимо, що є багато факторів, які ускладнюють дослідження такого явища як вахманство: по-перше, проблема неупередженого погляду на злочинців; по-друге, проблема об'єктивності основного джерельного комплексу, тобто архівних справ. Слід пам'ятати про мінливість показів свідків та обвинувачених, що намагалися пом'якшити свій вирок, а також про можливий тиск з боку слідства заради створення фіктивних свідчень.

Список використаних джерел:

1. Browning C.R. Ordinary Men / L.: Penguin books, 2001. 271 p.
2. Кудряшов С. В. Травники. История одного предательства / Родина. 2007. Вип. 12. С. 94–98.
3. Річ Д. А. «Подвійна віктимізація»? відповідальність радянських полонених за полон та колоборацію у повоєний час. *Сторінки воєнної історії України*. 2019. Вип. 21. С. 227–247.
4. Архів Дніпропетровського обласного управління Служби безпеки України (далі–АДОУ СБУ). Ф. 5. (по обвинению: А. А. Зуєва, Т. Г. Олейника, И. И. Загребасєва, М. И. Мамчура, Г. Т. Линкіна, О. Д. Лазаренко). 1966–1967 рр. Спр.44. Т. 21. 217 арк.
5. АДОУ СБУ Ф.5 («Учебный лагерь «СС» – Травники») 1948–1954. Спр. 53. Т. 4. 578 арк.
6. АДОУ СБУ Ф.5 (по обвинению: І. С. Степанова). Спр. 5528. Т. 2. 192 арк.
7. АДОУ СБУ Ф.5 («Учебный лагерь «СС» – Травники») 1948–1954. Спр.53. Т.4. 578 арк.

8. Архів Житомирського обласного управління Служби Безпеки України Ф.5 (по обвиненню: Т. О. Сидорчука). Спр. 12406 Т.1. 482 арк.

9. АЖОУ СБУ Ф. 5 (по обвиненню: Т. О. Сидорчука). Спр. 12406 Т. 2. 286 арк.

Чорний І. О.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

МЕРЕЖА СУХОПУТНИХ ШЛЯХІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 1880-Х РОКІВ (ЗА ЗВІТАМИ ГУБЕРНАТОРА)

У дослідженні соціально-економічної історії Волинської губернії ХІХ ст. важливе місце займає питання розвитку сухопутних шляхів губернії. Мережа шосейних доріг відігравала вирішальне значення для економічного розвитку регіону, поліпшення зв'язків між населеними пунктами та різними частинами Російської імперії. Вивчення даного питання потребує опрацювання широкого кола джерел, одним із видів яких є статистично-довідкові видання Російської імперії.

Мета дослідження – охарактеризувати стан мережі сухопутних шляхів Волинської губернії у 1880-х роках.

Загальний огляд розвитку сухопутних шляхів в Україні у ХІХ ст. на території Волині здійснено у статтях В. Денисюка [1] та В. Вітренка [2].

Основним джерелом запропонованої розвідки стали «Огляди Волинської губернії» [3; 4; 5; 6] – додатки до щорічних звітів волинського губернатора. У них містилася різноманітна довідково-статистична інформація про адміністративний, соціальний, економічний та культурний розвиток Волинської губернії, яка щороку додавалася до звіту губернатора. Зокрема, «Огляди Волинської губернії» містять дані про стан будівництва та утримання

сухопутних шляхів Волинської губернії, що дозволяє проаналізувати їх мережу на Волині у 1880-х роках.

У запропонованій розвідці розглянуто та проаналізовано дані «Оглядів Волинської губернії...» за 1885, 1886, 1887 та 1902 роки [3; 4; 5; 6].

Наприкінці XIX століття відбувається інтенсивне розширення та модернізація мережі шосейних доріг. Це було зумовлено кількома факторами, серед яких важливу роль відіграв розвиток сільського господарства, зростання торгівлі та необхідність в ефективнішому управлінні губернією. У 1880-х рр. мережа сухопутних шляхів Волинської губернії перебувала у задовільному стані. Відбувалося активне будівництво нових шляхів та ремонт вже існуючих.

За даними «Огляду Волинської губернії на 1885 рік», у цьому році було збудовано п'ять мостів у м. Острог через р. Вілія, відремонтовано льодорізи біля шосейного мосту на р. Тетерів у Житомирі і розпочато роботи по ремонту Житомиро-Бердичівського шосе. Під час ремонту шосе було використано 235 куб. сажнів щебеню із розташованих поруч кар'єрів Житомирського повіту в селах Гальчинці, Закусилівка та м. Житомир. Усього на це було витрачено 18794 руб. 25 коп [3, с. 37–38]. У наступному році ці роботи були продовжені; також було розпочато облаштування мощених під'їзних шляхів від м. Рівне до однойменної станції та від с. Копачівки Луцького повіту до ст. Рожище. На ці роботи місцевою владою було витрачено 79135 руб [4, с. 44].

У 1887 році було закінчено капітальний ремонт Житомирського шосе, вимощено під'їзні шляхи у Ковелі від Києво-Брестського шосе до пасажирської станції Ковель Південно-Західних залізниць і до товарного двору Привіслянської залізниці і прокладено міст через р. Ікву на запроектованому під'їзному шляху до м. Дубно [5, с. 39].

На початку XX ст. процес будівництва і ремонту сухопутних шляхів значно активізувався. Так, за даними «Огляду...» 1902 р., у цьому році було збудовано: 13 ділянок брукованих доріг за 4 напрямками (Луцьк–Торчин, Левків–Житомир, Старомильськ–Здолбунів, Заслав–Шепетівка); 5 під'їзних шляхів до міст Острог,

Кременець, Володимир-Волинський, Житомир та Дубно; 19 мостів на Житомиро-Бердичівському шосе, Дубенському шосе через р. Тетерів, Стир, Судилівку, Горинь, Уж. За цей рік було відремонтовано Житомирсько-Бердичівське шосе, Дубенське шосе, мощені дороги в Житомирі, Острозі, Чуднові, Радзивилові, Любарі, Луцьку, Ковелі, біля Кременця, Нового Почаєва та Кунева, 11 мостів через р. Стир, Горинь, Уж, Норинь та Кам'янку. Мережа мощених доріг значно розширилася порівняно з 1880-ми рр. Всього на будівництво та ремонт шляхів та мостів у 1902 р. було витрачено 314598 руб. 51 коп., що майже утричі більше, ніж у 1885–1886 рр. і удвічі більше, ніж у 1887 рр. [6, с. 50–52]. Це свідчить про значну активізацію процесу розбудови сухопутних шляхів, що підтверджувало усвідомлення владою необхідності розвитку транспортної інфраструктури губернії.

Для ремонту шосейних та брукованих доріг влада у цей період активно використовувала працю арештантів для дорожніх та супутніх робіт. В «Огляді...» 1885 р. відзначається, що використання праці ув'язнених для заготовки щебеню обійшлося Бердичівському земству дешевше, аніж закупівля його у підрядників [3, с. 38]. В «Огляді...» 1887 р. наводяться статистичні дані щодо зекономлених таким чином коштів: роботи з ремонту Житомирсько-Бердичівського шосе по кошторису обійшлися Бердичівському земству в 64490 руб. 21 коп., а економія склала 19654 р. 40 коп., що склало 23,3% економії [5, с. 39]. Ці кошти Бердичівське земство змогло вкласти у будівництво нових шляхів як у Київській, так і у Волинській губернії. Таким чином, використання дармової робочої сили виявилось справді ефективним рішенням для місцевої влади при ремонті шосе.

З розвитком залізничного транспорту також виникла потреба у сполученні найбільших населених пунктів з найближчими залізничними станціями – як для пасажирського, так і для вантажного сполучення. У 1884 р. на виконання рішення Державної ради Російської імперії рішенням губернського розпорядчого комітету було запроектовано низку шосейних шляхів для під'їзду до великих залізничних станцій – Дубно, Рожище, Волочиськ, Радзивилів, Шепетівка, Полонне, Кривин та Рудня – загальною довжиною 134,5

верст, із них 105,5 верст суцільних шосейних доріг і 29 верст часткових [3, с. 38–39]. Частину під'їзних шляхів було побудовано у 1886–87 рр., решту з них було добудовано до 1902 р.

Отже, наприкінці XIX – на початку XX століття мережа сухопутних шляхів Волинської губернії активно розвивалася. За проміжок з 1885 по 1902 р. було побудовано значну кількість нових шляхів, як шосейних, так і ґрунтово-щебеневих, а також відремонтовано понад тисячу верст вже існуючих. Ці дороги розбудовувалися у зв'язку з активним економічним розвитком губернії. Відкриття нових підприємств та модернізація існуючих породжувало потребу у прокладанні нових та ремонту старих шляхів. Для ремонту та будівництва шляхів земська влада використовувала працю ув'язнених, що дозволяло здешевити дорожні роботи і зекономити кошти на будівництво нових шляхів сполучення. Розширення мережі шосейних та мощених доріг давало значний поштовх для пожвавлення економічного та соціального розвитку Волині в означений період.

Список використаних джерел:

1. Денисюк В. Розвиток ґрунтових шляхів на Волині наприкінці XVIII – у 70-х роках XIX ст. *Модернізаційні процеси на Волині в XIX – на початку XX століття* : зб. наук. пр.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 317–336.

2. Вітренко В. Транспорт і зв'язок в кінці XVIII – на початку XX століття. *Via Regia*, 2012. URL: <https://www.viaregia.org/bibliothek/pdf/Vitrenko.Transport.formatiert.pdf> (дата звернення: 11.03.2024).

3. Обзор Волынской губернии за 1885 г. *Приложение ко всеподданнейшему отчету волынского губернатора*. Житомир : Волынская губ. типография, 1886. 67 с.

4. Обзор Волынской губернии за 1886 г. *Приложение ко всеподданнейшему отчету волынского губернатора*. Житомир : Волынская губ. типография, 1887. 73 с.

5. Обзор Волынской губернии за 1887 г. *Приложение ко всеподданнейшему отчету волынского губернатора*. Житомир : Волынская губ. типография, 1886. 67 с.

6. Обзор Волынской губернии за 1902 г. *Приложение ко всеподданнейшему отчету волынского губернатора*. Житомир : Волынская губ. типография, 1903. 89 с.

Швидун М. В.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1985-1991 РР.: ПОШУК НОВИХ ПІДХОДІВ

Перебудова професійної освіти в Українській РСР 1985–1991 рр. була складною й двозначною. Витоки знаходимо на пленумі ЦК КПРС (10 квітня 1984 р.), де було схвалено основні напрямки реформування професійної школи [1]. Перед професійною освітою було поставлено завдання:

- реконструкція навчання в умовах НТР;
- посилення взаємозв'язку школи з практичним виробництвом;
- нових підходів в навчанні та вихованні в руслі гласності й лібералізації суспільства [4, с. 140].

Застійні явища й прорахунки в освіті, помилки в навчально-виховному процесі та критика недоліків відкрили широкі можливості для новаторської діяльності багатьох педагогів сфери професійної освіти. Однак, дуже часто ідеї молодих вчених не знаходили втілення, адже представники «старої гвардії» не бажали перебудовуватися й втрачати свої провідні позиції. Так у занедбаному становищі опинилася методологічна та нормативно-правова база НТТМ. Лише на XX з'їзді ВЛКСМ було прийнято рішення створити умови, за яких високий потенціал молоді науково-технічної інтелігенції працюватиме на прискорення. Зокрема, Радою Міністрів УРСР, Укрпрофрадою, ЦК ЛКСМУ та АН УРСР було розроблено республіканську комплексну програму розвитку науково-технічної

творчості трудящих «Винахідництво і раціоналізація-90», яка визначала конкретні рубежі розвитку НТТМ [2, с. 1].

Педагогічні колективи професійної освіти в руслі «перебудови» намагалися перебудувати навчально-виховний процес, використовуючи в повсякденній роботі кращі зразки психолого-педагогічної науки й передового досвіду, водночас займаючись й власним новаторським пошуком щодо розв'язання завдань навчального процесу задля всебічного розвитку молоді, але, в руслі комуністичного виховання. Проте, трансформаційні процеси доби «перебудови» 1985–1991 рр. в Українській РСР показали прогалини освітянської ниви, зокрема в частині раціоналізації уроків. Мова про те, що багато занять було переобтяжено другорядним фактичним матеріалом, в той час, як практична складова недостатньо практикувалася. Значна частина навчальної праці переносилася на домашню роботу учнів, що ставало «паличкою-виручалочкою» для вчителя, який не доопрацював на уроці. Педагогам було тяжко переформатуватися з коментатора підручника на організатора пізнавальної діяльності учнів як у межах навчального закладу, так і поза ним [3, с. 2].

Основною ланкою навчально-виховного процесу в СПТУ 1985–1991 рр. був урок на який поклалося непросте завдання, а саме: забезпечити випереджаючу підготовку висококваліфікованих робітників для виробництва, яке постійно розвивалося й вдосконалювалося технічно. Втім, фіксувалося, що навчання націлено на «вчорашнє виробництво». Навчальні програми, підручники, навіть найновіші відставали від науково-технічного прогресу. Йшов активний пошук професійною школою нової освітньої парадигми як у навчанні так, і у вихованні. Так, суспільно-політична і загальноосвітня підготовка учнів СПТУ базувалася на програмно-цільовому принципові планування. Його суть полягала у визначенні чіткої мети за кожним із напрямків викладання, розробці комплексних програм для їх здійснення. При цьому загальноосвітні предмети слугували фундаментом для вивчення спеціальних предметів, сприяли поліпшенню професійної підготовки.

Наприклад, добре зарекомендувала себе методика викладання народного вчителя СРСР, викладача фізики СПТУ №1 м. Одеса М. Палтишева. Його метод базувався на поетапному вивченні фізики, глибокому використанню міжпредметних зв'язків, персональних ЕОМ, музики, літератури тощо. У профтехучилищах Дніпропетровської, Ворошиловградської, Львівської областей популярними стали інтегральні уроки на міжпредметній основі, комплексних лабораторно-практичних робіт. Коли викладачі фізики, хімії, математики проводили відкриті уроки спільно з викладачами матеріалознавства та спецтехнології, щоб показати учням особливості технологічних процесів. Для кожної конкретної групи професій посилювався той чи інший розділ теми предмету. Наприклад, для учнів профтехучилищ металургійного профілю – розділ хімії, де вміщено інформацію про окислювально-відновні реакції; для учнів хімічного профілю – неорганічна чи органічна хімія, що прямо визначає рівень професійної підготовки; для металістів – властивості металів, сплавів тощо. Викладачі, майстри виробничого навчання широко застосовували вивчення матеріалу великими смисловими блоками, об'єднання кількох уроків, введення залікової системи тощо.

У професійній освіті помітно збільшилася виробнича діяльність під час навчання. Так протягом 1986 р. виробнича діяльність СПТУ зросла на 100 млн. крб., учні прилучалися до праці за бригадним підрядом. Наприклад, львівські швейні училища створили навчально-виробниче об'єднання «Престиж», де учні мали можливість самостійно розробляти моделі молодіжного одягу, шити його й реалізовувати через спеціальні магазини. Аналогічні об'єднання було створено у Вінниці, Харкові, Одесі, Києві та інших містах. Подібна організація уроку виробничого навчання давала можливість підвищити професійний рівень майбутніх робітників [3, с. 3]. Однак, не було чітко відпрацьованої системи вивчення, узагальнення й поширення передового педагогічного досвіду.

Отже, перебудова професійної освіти в Українській РСР 1985–1991 рр. була складною й неоднозначною. Проте НТР, нові підходи в

навчанні та вихованні в руслі гласності й лібералізації суспільства показали застійні явища й прорахунки освітньої сфери, а критика недоліків відкрила широкі можливості для новаторської, експериментаторської діяльності багатьох педагогів сфери професійна освіта.

Список використаних джерел:

1. Алиева Г. А. Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы. Доклад на Первой сессии Верховного Совета СССР одиннадцатого созыва 12 апреля 1984 г. *Учительская газета*. 1984. 13 апреля. №45 (8358).
2. Барабаш Б. Молоде обличчя прогресу. *Знання та праця*. 1988. №10 (584). С. 1–2.
3. Гончаренко В., Ігнатенко П. Головний орієнтир – перебудова. *Радянська освіта*. 1987. №98 (3799). 8 грудня. С. 2–3.
4. Потапенко Р. Науково-педагогічна інтелігенція української РСР в умовах соціогуманітарних трансформацій : монографія. Переяслав : Домбровська Я. М. 2021. 298 с.

Шлапай М. А.,
здобувачка вищої освіти ступеня магістра
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка

ОБКЛАДИНКИ АМЕРИКАНСЬКОГО ЖУРНАЛУ VOGUE ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ «НОВОЇ ЖІНКИ» ПРОТЯГОМ 1920–Х РОКІВ

Починаючи з кінця ХІХ ст. журнал Vogue функціонує як центр поєднання моди і мистецтва, що приваблює публіку своїм абсолютно автентичним баченням світу. Обкладинки стали невід’ємною частиною випусків, адже вони дозволяють привернути увагу потрібної, так званої «цільової» аудиторії журналу. Також вони допомагають формувати та підтримувати імідж журналу, демонструють його цінності та атмосферу, а також сприяють комерційному успіху видання.

Дизайн обкладинки є першим елементом, який формує бажаність журналу для потенційного читача та спонукає його до покупки. Кожне візуальне повідомлення на обкладинці є важливим для комерційного успіху, адже воно несе повідомлення безпосередньо про зміст журналу.

Обкладинки журналів є критично важливими в процесі прийняття рішення про покупку. За словами дослідника Квіглі, «зображення та малюнки на обкладинках журналів є вирішальним фактором у прийнятті рішення про покупку читачем, який витрачає лише три – п'ять секунд на сканування обкладинки журналу» [1].

Мода на початок ХХ ст. була представлена як новий мистецький дискурс, а також як спосіб для митців висловлювати свої думки. Оскільки *Vogue* першочергово був створений як видання, що стосувалось світського життя аристократії Нью-Йорку, то художники, ілюстратори та фотографи використовували журнал як полотно для своїх робіт, адже *Vogue* був ідеальним місцем поєднання мистецтва, культури та суспільства, яке їх надихало. Тож мистецька галузь стала невід'ємною складовою журналу [2].

Обкладинки *Vogue* сміливо можна назвати витворами мистецтва, адже вони візуально відображають естетичні та культурні цінності свого часу. Періодично мистецькі течії змінюють одна одну, і цей перехід можливо чітко відслідкувати шляхом аналізу обкладинок *Vogue*. Вікторіанську елегантність перших обкладинок поступово замінив модерний стиль ар-деко, що досягнув свого розквіту у середині 1920-х [2].

Як продукт масової культури, журнал та його імідж, що відображався головним чином на обкладинці, набули значної популярності серед широкої аудиторії [3].

Метою даного дослідження є розкриття методів, за допомогою яких, редактори та ілюстратори *Vogue* відображали на обкладинках випусків трансформацію жіночого образу, а також змін, які відбулись у суспільному становищі жінок протягом 1920-х років.

Під час дослідження було проаналізовано 266 обкладинок за період з грудня 1918 р. до жовтня 1929 р.

Ключовими фігурами, що супроводжували жінку на обкладинках протягом 1920–х років було визначено такі: інша жінка або група жінок, що знаходяться поруч з головною героїнею обкладинки (зустрічається на 36 обкладинках з 266), наявність чоловіка (зустрічається на 30 обкладинках), наявність дитини (зустрічається на 16 обкладинках), наявність тварини (зустрічається на 32 обкладинках), на 5 обкладинках була зображена не жінка.

Отримані після детального аналізу дані дозволяють зробити ряд висновків. Значна кількість обкладинок із зображенням жінок з усмішкою (53) свідчить про популярність оптимістичного підходу до моди та життя в досліджуваній період, це може свідчити про стратегію журналу привертати увагу аудиторії шляхом передачі позитивних емоцій та створення приємної атмосфери для читачів. Проте можна припустити, що значна кількість обкладинок із зображенням усміхнених жінок може вказувати на певні очікування, що жінка завжди має бути усміхненою. Такий образ може підживлювати стереотип про перманентну жіночу гармонію та радість, які часто використовуються у рекламі.

Періодичне зображення жінки з книгою або журналом (12) може вказувати на зростаючий інтерес жінок до освіти та самовдосконалення. Зображення читання глянцю, зокрема самого *Vogue*, відображають нову рутину, що з'явилась у житті жінок.

Дуже часто на обкладинках фігурують квіти (82). Наявність квітів або квіткових візерунків підкреслює фемінність жінки, а також ніжність та романтизм образу. Це традиційне уявлення про жіночість, воно часто асоціюється з природною красою та естетикою квітів. Однак цей образ може бути обмежувачим, оскільки він часто не враховує індивідуальність та персональні уподобання кожної жінки.

Наявність різних предметів на обкладинці, таких як автомобілі (11), музичні інструменти (2), їжа (9) та напої (6), вказує на розмаїття інтересів та стилю життя цільової аудиторії журналу.

Цікавим предметом є дзеркало, яке зустрічається досить часто (18). Дзеркало може бути використане як символ рефлексії та самоідентифікації. Воно вказує на важливість власної зовнішності і

водночас пізнання себе та вираження власної індивідуальності через моду.

Варто звернути увагу на жіночі активності: жінка займається спортом (10), полює або ловить рибу (4), займається живописом (1) і навіть грає в азартні ігри (1) та курить (2). Зображення жінок у вигляді спортивних та загалом дійових осіб відображає зростаючий інтерес суспільства до питання емансипації та, зокрема, до жіночого бажання бути активно залученими у суспільне та політичне життя.

На 177 із 266 обкладинок жіноча основна активність – це позування для глядача. Ця тенденція підкреслює провідну роль саме демонстрації візуального образу, що було основним аспектом *Vogue* як модного журналу, але також це можна розглядати через призму сприйняття жінки як пасивного персонажа, об'єкта бажання та краси. Тільки на 87 обкладинках жінка зайнята іншою активністю, вона не тільки позує.

Зрозумілим є факт, чому жінки набагато частіше зображені в повний ріст (214), ніж портретно (50). Ймовірно, показ жінок в повний ріст дозволяє краще продемонструвати модний одяг, що важливо для *Vogue*.

Важливим аспектом дослідження став аналіз кольорової палітри періоду. Кольори допомагають створити потрібну редакторам атмосферу та передати певний настрій або мистецький стиль на обкладинці, а також вони можуть викликати певні асоціації та емоції у читачів.

Протягом 1920-х років на обкладинках *Vogue* найчастіше зустрічались такі кольори (у порядку спадання частоти використання кольору): беж, білий, сірий, чорний, рожевий, червоний, синій, жовтий.

Найрідше ж зустрічаються (у порядку зростання частоти використання кольору): бордовий, фіолетовий, салатовий, оранжевий, зелений, голубий, коричневий.

Таким чином, обкладинки *Vogue* демонструють не лише моду, але й відображають цінності та атмосферу епохи 1920-х. *Vogue* ставить жінку в центр уваги як традиційно пасивний об'єкт краси і

захоплення, але водночас йде в ногу з часом і відображає суспільні процеси на шляху до емансипації.

Список використаних джерел:

1. Quigley M. (). What sells, what bombs: magazine cover roulette. *Washington Journalism Review*. 1988. №10 (6). P. 18–22.
2. Jiménez-Marín G., González-Ariza I., Bellido-Pérez E. (). Historical Vogue covers as a space for the relationship between art and advertising through fashion. *RIHC. Revista Internacional De Historia De La Comunicación*. 2021. №17. P. 104–134. URL: <https://doi.org/10.12795/rich.2021.i17.06>.
3. Tugba Seferoglu Review of women's fashion magazine covers in terms of visual design principles. *The Journal of Academic Social Science*. 2023. №146. P. 284–296. URL: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.72522>.

Яковлєв В. М.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
заступник генерального директора
Національний музей воєнної історії Слобожанщини

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПЕРШОГО ПОКАЗОВОГО СУДУ НАД НАЦИСТСЬКИМИ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНЦЯМИ У М. ХАРКІВ (15–18 ГРУДНЯ 1943 Р.)

Друга світова війна – найбільший глобальний військовий конфлікт в історії людства та причина незчисленних трагедій ХХ століття. Воєнні злочини, вчинені на територіях окупованих нацистською Німеччиною, переважили все коли-небудь бачене людством. Вони спонукали держави з різним суспільно-політичним устроєм згуртуватися не лише для того, щоб дати відсіч агресору, а й для здійснення справедливого покарання нацистських воєнних злочинців. Одним з важливих кроків, зроблених у цьому напрямку, стало підписання урядами США, Великобританії та СРСР в рамках Московської конференції (19 жовтня – 1 листопада 1943 р.) Декларації про відповідальність гітлерівців за звірства, які вони вчиняють [1, с. 336–337]. Вона відкрила шлях для широкого

застосування національного законодавства щодо покарання нацистських воєнних злочинців.

Перший та єдиний, аж до 20 листопада 1945 р, на території країн Об'єднаних Націй показовий суд над воєнними злочинцями – військовослужбовцями гітлерівської Німеччини, був проведений 15–18 грудня 1943 р. у м. Харків. Юридично-правовою підставою для засудження нацистів став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. № 39 «Про міри покарання для німецько-фашистських злодіїв, винних в убивствах та катуваннях радянського цивільного населення і полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини із числа радянських громадян та їх пособників» [2, с. 401–402].

Для підготовки першого показового суду над воєнними злочинцями – іноземними громадянами – знадобився час, який був використаний для формування відповідного кримінального законодавства, збору та систематизації доказової бази, відбору обвинувачених та свідків, членів трибуналу. Не слід забувати й про те, що Харківський суд готувався в екстремальних умовах війни та в надзвичайно стислі строки.

З метою продемонструвати масштабність злочинів, вчинених нацистами на території СРСР, до відповідальності були притягнені представники різних структурних підрозділів Вермахту, СС та німецької поліції. В якості обвинувачених були обрані військовослужбовці невисокого рангу: гауптман (капітан) В. Лангхельд – абвер-офіцер табору для військовополонених «Дулаг–205»; унтерштурмфюрер СС (лейтенант) Г. Ріц – заступник командира роти зондеркоманди СД м. Таганрог; обер-єфрейтор Р. Рецлав – чиновник 560-ї групи німецької таємної поліції (ГФП). Разом з німцями був притягнений до кримінальної відповідальності громадянин СРСР М. Буланов – водій зондеркоманди СК-4А. Його приклад мав стати застереженням для населення всіх окупованих нацистами територій Радянського Союзу від співпраці з ворогом [3, с. 5–22].

Для того, щоб ідентифікувати приналежність німців до відповідних військових та каральних підрозділів, вони постали перед судом у військовій формі, зі знаками розпізнавання та нагородами [4, арк. 77]. Державні відзнаки були витлумачені обвинуваченням як заохочення з боку німецького уряду до вчинення військовослужбовцями Вермахту, ГФП та СС злочинів та звірств на території СРСР [5, арк. 120].

Попри пропагандистське спрямування Харківського процесу, на ньому вперше публічно були наведені докази жахливих злочинів нацизму, пов'язаних із масовим убивством цивільного населення та військовополонених не лише на Харківщині, а й в інших окупованих місцевостях СРСР та Польщі.

Більшість жертв на Харківщині були знищені нацистами за національними, політичними та фізичними ознаками, всі вони були ідентифіковані слідством як «мирні радянські громадяни». Це було зроблено для того, щоб підкреслити спільні страждання усього «радянського народу».

Питання щодо викриття і оприлюднення широкому загалу відомостей про використання нацистами на території Радянського Союзу газвагенів або «душогубок» було вкрай важливим для радянського обвинувачення. Хоча газваген не був основним засобом масового знищення цивільного населення на території Харківської області, він став ще одним уособленням жахливих воєнних злочинів гітлерівської Німеччини.

Харківський процес готували досвідчені «сценаристи» каральних органів. Про це свідчать як матеріали попереднього слідства, так і безпосередньо протоколи судового процесу [4, арк. 1–92; 5, арк. 92–217]. На суді обвинуваченим ставили ідентичні питання, що і на попередньому слідстві, чим спонукали надавати заздалегідь завчені відповіді. Часто у запитанні вже містилась відповідь [4, арк. 86; 5, арк. 130]. Щоб не перенасичувати матеріали судової справи численними подробицями радянським слідством були обрані найбільш значущі й відповідним чином опрацьовані факти.

Для висвітлення процесу у пресі були запрошені відомі радянські та іноземні журналісти, письменники, пропагандисти. Представники зарубіжних ЗМІ та міжнародні спостерігачі відзначали високий рівень підготовки та проведення судового процесу. За словами посла США у Радянському Союзі А. Гаррімана, американські журналісти, присутні на Харківському процесі, відзначали, що «... росіяни ретельно дотримувалися правових норм під час судового розгляду і заявляли про відсутність ознак будь-якого примусу» – підкреслювалось у телеграмі [6]. За матеріалами Харківського процесу було видано брошуру багатьма європейськими мовами, а також створено фільм [7, с. 117].

Харківський суд – це типовий, добре підготовлений, радянський показовий процес з чіткими політичними цілями. Він розглядався Кремлем як важлива складова ідеологічного виховання, спрямованого на консолідацію радянського суспільства у боротьбі із зовнішнім ворогом. Крім того, Харківський процес став важливим чинником міжнародної політики: він втілював у життя домовленості союзників стосовно покарання нацистських воєнних злочинців та надав незворотний характер відповідним урядовим деклараціям та заявам. На Харківському показовому суді вперше було реалізовано тезу: «Злочин, скоєний за наказом вищого командування, не звільняє виконавця від кримінальної відповідальності», яка стала важливим елементом міжнародного кримінального права. Харківський трибунал був одним із багатьох факторів, які вплинули на рішення щодо проведення Нюрнберзького процесу (1945–1946 рр.).

Список використаних джерел:

1. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941–1945 гг.: Сборник документов: в 6 т. Москва : Политиздат, 1984. Т. 1: Московская конференция министров иностранных дел СССР, США и Великобритании (19–30 окт. 1943 г.). 384 с.
2. Органы государственной безопасности в Великой Отечественной войне. Сборник документов. Москва : Издательство

«Русь», 2008, Т. 4. Кн. 1: Секреты операции «Цитадель» (1 января–30 июня 1943 года). 796 с.

3. Судебный процесс по делу о зверствах немецко-фашистских захватчиков и их пособников на территории гор. Харькова и Харьковской области в период их временной оккупации. Москва : ОГИЗ; Госполитиздат, 1943. 96 с.

4. Архів УСБУ в Запорізькій області. Спр. 20368. Т. 22. 259 арк.

5. Архів УСБУ в Запорізькій області. Спр. 20368. Т. 23. 224 арк.

6. The Ambassador in the Soviet Union (Harriman) to the Secretary of State. Moscow, December 24, 1943. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1943, The British Commonwealth, Eastern Europe, The Far East. Vol. III, Doc. 703. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d703> (дата звернення: 22.04.2023).

7. Stevens E. Russia is no riddle. New York: Greenberg, 1945. 305 p. URL: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b674901&view=1up&seq=1](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b674901&view=1up&seq=1) (дата звернення: 14.01.2024).

5. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Безлатня Л. О.,

кандидат географічних наук, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Розкриття сутності правової охорони природно-заповідного фонду в нашій державі значною мірою пов'язане з дослідженням нормативно-правового регулювання його охорони, визначенням повноважень та компетенції органів державно-правової охорони, правовідносин, котрі виникають між публічними органами та громадянами щодо охорони природних об'єктів та територій, а також засобами, за допомогою яких здійснюється правова охорона.

Державно-правова охорона природно-заповідного фонду має акцентуватись на охоронній функції держави, на охоронному векторі управління, що забезпечить чіткий правовий режим його діяльності, використання властивостей та можливості відновлення для прийдешніх поколінь.

Ефективність правової охорони заповідних об'єктів та територій в Україні цілком залежить від сформованої державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, чіткості та організованості кола суб'єктів, завдяки яким формуються та реалізуються правові засади, контроль, програми розвитку та заходи їх реалізації.

Для забезпечення ефективного функціонування природно-заповідного фонду має бути належним чином організована діяльність державних, самоврядних та інших структур, підприємств, установ, організацій і громадян щодо користування, управління ним та охорони. А, відповідно, питання організації правової охорони має чітко визначитись та закріпитися у законодавстві.

Не зважаючи на постійну зацікавленість науки сутністю та особливостями правової охорони, дослідники ще не виробили єдиного бачення його природи і змісту.

Питання про державно-правову охорону природно-заповідного фонду, а саме її організації в ефективну систему та визначення кола повноважень, чітко закріплених у правових положеннях, вимагає ґрунтовного наукового аналізу. Особливість дослідження у тому, що окремі території та об'єкти та території є поліфункціональними категоріями природно-заповідного фонду, що поєднують у собі заповідний режим, наукову діяльність, рекреаційне та культурне призначення.

Звісно, правова охорона природно-заповідного фонду має розкриватись саме на основі адміністративного та екологічного законодавства, проте, обов'язково при цьому потрібно враховувати комплексність понять, категорій, інститутів, правових режимів, галузей права, які так чи інакше дотичні до визначення правових засад функціонування усіх категорії об'єктів та територій в нашій державі.

Складність та важливість розкриття сутності правової охорони природно-заповідного фонду ще й в тім, що потрібно чітко визначити що ж саме підпадає під цю охорону. Зробити це необхідно також, враховуючи складність понять, багатовекторність задіяних галузей права (досягнення сучасної науки).

Тому, власне, і різняться підходи до поняття та сутності правової охорони як окремого об'єкту чи території та й в цілому всього природно-заповідного фонду.

Право спрямоване на охорону суспільних відносин у сфері навколишнього природного середовища як соціальної і правової проблеми сучасності. З метою дослідження вказаної проблеми існують різні точки зору: одні автори вважають, що завданням норм права в природоохоронній сфері є охорона суспільних відносин, інші – що закон здійснює охорону природних ресурсів (об'єктів навколишнього природного середовища) [1, с. 73].

Держава законодавчо передбачає заходи щодо посиленої охорони окремих категорій природно-заповідного фонду, які без перебільшення є національним надбанням, щодо яких встановлюється особливий режим використання, розпорядження і відтворення.

Правова охорона природно-заповідного фонду має розглядатись з урахуванням більш широкої категорії, якою є «охорона навколишнього природного середовища».

Національне законодавство покликане здійснювати правову охорону відносин у сфері навколишнього природного середовища системою засобів, які притаманні тільки йому і визначає його правову охорону як систему правових засобів, що забезпечують охорону природного середовища, зосереджуючи зусилля на тому, щоб правовідносини залишилися об'єктами охорони від протиправних посягань.

Сутність державно-правової охорони навколишнього природного середовища розкривається багатьма науковцями, зокрема В. С. Єршовою, як діяльність, врегульовану нормами адміністративного права, спрямовану на застосування системи управлінських заходів, що здійснюється уповноваженими на те державними органами та органами місцевого самоврядування в процесі виконавчо-розпорядчої діяльності, а також громадськими об'єднаннями природоохоронного спрямування щодо попередження негативних наслідків, збереження та відновлення стану навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів для забезпечення сприятливого для життя та здоров'я людини оточення існування [2].

Природно-заповідні території та об'єкти охорони, котрі є елементами навколишнього природного середовища, мають перебувати під посиленою охороною, заходи якої закріплені державою у законах.

Формування державної політики у цій сфері та вдосконалення механізмів її реалізації в умовах сьогодення має відбуватись на якісно новому рівні, а це повинно спонукати науковців до пошуку нових та

ефективних шляхів урегулювання суспільних відносин, до уточнення сутності понять та правових категорій, визначення їх особливостей тощо.

Список використаних джерел:

1. Казанчук І. Д. Уточнення поняття і змісту адміністративно-правової охорони навколишнього середовища. *Право і безпека*. 2012. №5(47). С. 72 – 78.

2. Єршова В. С. До розуміння сутності адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1. Т. 2. С. 122 – 123.

Бержанір І. А.,

кандидат економічних наук, доцент,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ВИТРАТ

Система бухгалтерського обліку і аудиту не може існувати ефективно без належного регуляторного забезпечення, яке перебуває у процесі постійних змін, що зумовлено політичними, економічними, інтеграційними, соціальними та іншими чинниками.

У сучасних умовах господарювання законодавство є динамічним, тому необхідно проводити систематичний аналіз положень нормативних актів, що регулюють облік та аудит витрат на підприємствах (табл. 1).

Нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку розглядають на чотирьох рівнях: законодавчому, нормативному, методичному та організаційно-адміністративному [1].

Трансформація нормативної бази полягає, насамперед, у пристосуванні системи бухгалтерського обліку та аудиту до міжнародних стандартів. Актуальним завданням є адаптація вітчизняного законодавства до міжнародних норм. Як зазначають

вчені, можливості зближення бухгалтерської практики країн, що належать до різних моделей бухгалтерського обліку, залежать від того, який тип регулювання домінує в національній моделі бухгалтерського обліку. Вони виділяють три основні типи такого регулювання: законодавче регулювання, регулювання на рівні державних органів та регулювання на рівні професійних організацій [2].

Таблиця 1

Нормативні документи з питань обліку та аудиту витрат підприємства

№ з/п	Документ	Короткий зміст	Використання в обліковому процесі
1.	Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Основні принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Організація бухгалтерського обліку на підприємстві. Первинні облікові документи та регістри бухгалтерського обліку. Загальні вимоги до фінансової звітності.	Регламентує організацію обліку витрат та відображення результатів обліку у фінансовій звітності.
2.	Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати»	Засади формування в бухгалтерському обліку інформації про витрати підприємства та її розкриття в фінансовій звітності.	Для організації обліку операцій, пов'язаних з витратами підприємства.
3.	Податковий кодекс України	Перелік платників податку. Ставка податку, правила ведення податкового обліку. Зарахування податку до бюджету. Відповідальність платників податку.	Для перевірки правильності визначення витрат підприємства в грошовій, матеріальній та нематеріальній формах.
4.	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Визначаються мета, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів.	Правильність визнання витрат, контроль порядку їх відображення у фінансовій звітності, а також для їх економічної характеристики.

Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» зазначено, що публічні акціонерні товариства, інші підприємства, які складають суспільний інтерес зобов'язані використовувати Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та Міжнародні стандарти фінансової звітності для складання фінансової звітності, інші підприємства самостійно обирають концептуальну основу для складання фінансової звітності [3]. Міжнародні стандарти фінансової звітності та Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку

є нормативними документами, у яких визначаються загальні правила складання фінансової звітності та порядок відображення інформації про об'єкти бухгалтерського обліку у фінансовій звітності підприємства.

Обов'язкове застосування Міжнародних стандартів аудиту передбачає забезпечення: високого рівня впевненості у якості аудиторських послуг; високий імідж професії аудитора; взаємозв'язок між окремими елементами та процесами аудиторського циклу; вирішення суперечок між аудиторами та замовниками їх послуг, встановлення рівня відповідальності аудиторів; розуміння користувачами аудиторської інформації процесу аудиту [4].

Важливою складовою міжнародного права є Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО), які мають рекомендаційний характер і були розроблені для гармонізації стандартів бухгалтерського обліку та облікової політики, що застосовуються в різних країнах, а також для досягнення можливості порівняння результатів різних підприємств.

На рівні підприємства бухгалтерський облік регламентується внутрішніми нормативними документами: Наказом про облікову політику, Положенням про бухгалтерську службу та іншими. Внутрішні нормативні документи не можуть суперечити державним нормативним документам з регулювання бухгалтерського обліку.

Отже, питання нормативного регулювання бухгалтерського обліку та аудиту витрат є актуальним у зв'язку з постійним вдосконаленням та запровадженням нових норм законодавства. Інтеграція України до Європейського Союзу вимагає стандартизації законодавства, включаючи облік та аудит витрат, що важливо для прийняття необхідних управлінських рішень керівництвом суб'єкта господарювання.

Список використаних джерел:

1. Лисенко А. М. Система нормативно-правового регулювання обліку та аудиту загальновиробничих витрат підприємства. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2015. № 27. С. 234–245.

2. Бержанір І. А. Витрати підприємства: сутність та особливості управління в сучасних умовах. *Sustainable Socio-Economic Development Journal*. 2023. № 1(1). С. 35–41. URL: [https://doi.org/10.31499/2786-7838.ssedj.2023.1\(1\).35-41](https://doi.org/10.31499/2786-7838.ssedj.2023.1(1).35-41) (дата звернення: 5.03.2024).

3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2024) (дата звернення: 6.03.2024).

4. Бержанір І. А. Організація і методика аудиту : навч. посіб. для закладів вищої освіти / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2021. 326 с.

Геєць І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЩОДО ПРАВА НА ОСВІТУ

У міжнародному форматі термін «освіта» вживається у процесуальному значенні як «система засобів», а для позначення освітньої мети і результату використовується термін «навчання». Так, у МСКО (Міжнародна стандартна класифікація освіти, схвалена ЮНЕСКО у 1997 році) під терміном «освіта» розуміється будь-яка цілеспрямована та систематична діяльність, що переслідує мету задоволення навчальних потреб, а також «організована комунікація, яка має наступність та переслідує мету навчання» [1, с. 11].

При цьому «навчання» чи «научуваність» («learning» – англійською) визначається як «будь-яке покращення у поведінці, інформованості, знаннях, розумінні, поглядах, цінностях або навичках», комунікація – як «відносини між двома та більше особами, пов'язані з передачею інформації: думок, ідей, знань, стратегій тощо. Комунікація може бути вербальною чи

невербальною, безпосередньою особистою чи опосередкованою (здійснюваною на відстані) на основі використання найрізноманітніших видів зв'язку і засобів», організована (структурно спланована або така, що має певну послідовність) комунікація, яка переслідує певні цілі [1, с. 11]. Даний термін означає співпрацю і демократичний стиль спілкування в освітній галузі шляхом залучення громадськості.

Міжнародне співтовариство напрацювало низку нормативно-правових актів, де визначено міжнародні стандарти в галузі освіти. Відповідно до норм міжнародного права, розрізняємо дві групи документів: I. Резолюції і декларації, які не обов'язкові для виконання; II. Інші (договори, пакти, конвенції) мають обов'язкову юридичну силу, якщо вони ратифіковані вищим законодавчим органом держави [3, с. 10]. Це положення закріплено у статті 9 Конституції України, де зазначено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [5, ст. 9].

Національною доктриною розвитку освіти визначено такі завдання: вихід вітчизняної освіти на ринок світових освітніх послуг, поглиблення міжнародного співробітництва, розширення участі навчальних закладів, учених, педагогів і вчителів, учнів і студентів у проектах міжнародних організацій та співтовариств.

Для забезпечення цієї доктрини Українська держава бере на себе обов'язок брати участь у проектах і програмах Ради Європи, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Європейського Союзу, Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та інших міжнародних організацій [6].

Механізмом розвитку системи освіти України відповідно до світових та європейських стандартів стали також такі міжнародно-правові акти: Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Рим, 04.11.1950 р.); Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (Париж, 14.12.1960 р.); Рекомендації МОП/ЮНЕСКО щодо становища вчителів (Париж, 05.10.1966 р.); Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці й миру,

виховання в дусі пошани прав людини й основних свобод (Париж, 1974 р.); Рекомендація про розвиток освіти дорослих (Париж, 1976 р.); Рекомендації МОП/ЮНЕСКО про статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти (Париж, 11.11.1977 р.); Рекомендація № 4 (83) Ради Європи (Комітет Міністрів) «Про сприяння обізнаності про Європу в середніх школах» (18.04.1983 р.); Рекомендація № 13 (83) 13 Ради Європи (Комітет Міністрів) «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя» (23.09.1983 р.); Резолюція № 1 «Про нові завдання вчителів та їх підготовку» (Постійна конференція європейських міністрів освіти) (Гельсінкі, 05-07.05.1987 р.); Резолюція 874 (1987) «Про якість і ефективність шкільної освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація № 7 (88) «Про освіту з питань охорони здоров'я в школі та роль і підготовку вчителів» (Комітет Міністрів) (18.04.1988 р.); Конвенція про технічну та професійну освіту (Париж, 10.11.1989 р.); Рекомендація 1123 (1990) «Про практичну допомогу в питаннях освіти в Центральній і Східній Європі» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація № 8 (91) «Про розвиток освіти з питань довкілля в шкільних системах» (Комітет Міністрів) (17.06.1991 р.); Рекомендації про визнання навчальних курсів та свідоцтв про вищу освіту (1993 р.); Всесвітня програма дій у сфері освіти з прав людини та демократії (Монреаль, 1993 р.); Рекомендація 1248 (1994) «Про освіту для обдарованих дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація 1281 (1995) «Про гендерну рівність у галузі освіти» (Парламентська асамблея Ради Європи); Декларація принципів толерантності (Париж, 1995 р.); Міжнародна стандартна класифікація освіти (Париж, ЮНЕСКО, 1997 р.); Рекомендація № R (98) 6 «Про сучасні мови» (Комітет Міністрів) (17.03.1998 р.); Декларація про вищу освіту для XXI століття (Париж, 05–09.10.1998 р.); Рекомендація № R(99)2 «Про середню освіту» (Комітет Міністрів) (19.01.1999 р.); Резолюція 1193 (1999) «Школи, які дають другий шанс або як подолати безробіття та виключення, надаючи освіту і підготовку» (Парламентська асамблея Ради Європи); Рекомендація 1437 (2000) «Про неформальну освіту» (Парламентська асамблея

Ради Європи); Рекомендація (2001) 15 «Про викладання історії у ХХІ столітті в Європі» (Комітет Міністрів) (31.10.2001 р.); Рекомендація 1501 (2001) «Обов'язки батьків і вчителів у вихованні дітей» (Парламентська асамблея Ради Європи) тощо.

Право на освіту знайшло чільне місце в Загальній декларації прав людини. Загальна декларація прав людини – рішення Генеральної Асамблеї ООН, яке є одним з авторитетних джерел міжнародних норм щодо прав людини. Загальна декларація разом з Міжнародними пактами про права людини іноді позначається як Міжнародний білль про права людини [7]. За статтею 26 «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи». Провідну роль освіти в суспільстві розкриває зміст ст. 27, 28, 29 Конвенції прав дитини [8, с. 1]. Дане право закріплене у Міжнародному біллі про права людини Організації Об'єднаних Націй [9, с. 113], яке стосується безкоштовної початкової освіти і навчання, у Загальній декларації прав людини (стаття 26) [2], у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (статті 13 і 14), у Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації у ставленні жінок (стаття 10) [4].

Важливо, щоб держави-члени міжнародних організацій і міжнародне співтовариство доклали усіх зусиль щодо дотримання права на освіту. Це потребує від урядів різних країн, які підтримують вказані вище міжнародні засади освіти, виконання правових, політичних зобов'язань стосовно забезпечення високої якості освіти і реалізації ефективного контролю стратегій в галузі освіти.

Освіта є одним з основних прав людини і необхідним для здійснення усіх інших прав людини. Це сприяє індивідуальній свободі і розширенню прав і можливостей, дає важливі переваги розвитку. Освіта є потужним інструментом, за допомогою якого дорослі та діти можуть повною мірою брати участь у життєдіяльності соціуму як громадяни.

Представники цивілізованих країн, керуючись Загальною декларацією, прагнули шляхом освіти сприяти поширенню поваги до цих прав і свобод, а також забезпеченню прогресивних заходів,

загального і ефективного визнання їх як серед народів держав-членів ООН, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією [2].

Таким чином, основу міжнародного визнання права на освіту, відповідно до нормативних актів Організації Об'єднаних Націй та ЮНЕСКО, становлять їх міжнародно-правові зобов'язання щодо права на освіту. Гарантії розвитку права кожної людини на доступ до якісної освіти ґрунтуються на уникненні дискримінації та доступності. Конституційні засади державної політики, спрямованої на розвиток освіти та захист прав людини у її галузі, полягають у тому, що держава покликана забезпечити доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти у державних та комунальних навчальних закладах й розвиток цих видів освіти.

Список використаних джерел:

1. Валєєв Р. Г. Освітнє право України : навч. посіб. Луганськ : Елтон-2, 2011. 287 с.
2. Загальна Декларація прав людини. Прийнято та проголошено у резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 15.12.2008 р. № 93. С. 89. Ст. 3103.
3. Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти. Київ: Парламент. вид-во, 2004. 404 с.
4. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_174 (дата звернення: 20.03.2024).
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Красняков Є. Міжнародні нормативно-правові акти про освіту та їхній вплив на формування державної політики в галузі освіти України. URL: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=3A4>

6227D82D7867910557EB0C83FDEBA?art_id=53026&cat_id=44731

(дата звернення: 20.03.2024).

7. Матеріали всеукраїнської конференції «Всеукраїнський тиждень права або 30 заповідей Загальної декларації прав людини».

URL: <http://kharkivoda.gov.ua/en/document/view/id/12821> (дата звернення: 20.03.2024).

8. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.

9. Шаповал Р. В. Правове регулювання освіти в Україні. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1110–1115. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11srvovu.pdf>. (дата звернення: 20.03.2024).

Horodetska I. A.,

Doctor of Science of Law, Professor

Shelest O. V.,

applicant for the second (master's) level of higher education

Nizhyn Mykola Gogol State University

ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY OF UNDERAGE PERSONS

According to Article 6 of the Family Code of Ukraine, a person has the legal status of a child until he reaches the age of majority. A minor is considered a child until he reaches the age of fourteen. A child between the ages of fourteen and eighteen is considered underage [1].

Persons who have reached the age of sixteen at the time of committing an administrative offense are subject to administrative liability [2]. The basis for criminal liability is the perpetration of a socially dangerous act by a person, which contains the composition of a criminal offense. The subject of a criminal offense is a physical liable person, that is, who at the time of committing the offense could be aware of his actions (inaction) and control them and who aged sixteen years old before the offense was committed.

According to Article 13 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, appropriate measures of influence are applied to persons aged 16-18 who have committed administrative offenses. First of all, we will define

the term «underage». Underage are persons who have not reached the age of 18, that is, the age at which the law establishes full legal capacity. Underage individuals who have not reached the legal age (14 years according to the Criminal Code of Ukraine and 16 years according to the Code of Ukraine on Administrative Offenses) are minors and are not subject to legal responsibility, including administrative, because they are recognized as incapable of realizing the meaning of their actions and managing them. In addition, the administrative responsibility of an underage person can arise only when he has reached the age of 16 precisely by the time of committing an illegal act, and not by the time the issue of bringing him to administrative responsibility is resolved [3].

Measures may be applied to underage persons aged 16–18 who have committed administrative offenses, namely: 1) an obligation to publicly or in some other form apologize to the victim; 2) warning; 3) reprimand or severe reprimand; 4) transfer of the person to the supervision of parents or persons who replace them, or to the supervision of a pedagogical or labor team with their consent, as well as to individual citizens at their request.

Measures of influence have an educational nature and can be applied to underage persons who have committed an administrative offense, aged 16-18, if the body of administrative jurisdiction comes to the conclusion that correction of the offender is possible without applying a more severe administrative penalty to him. Collectively, these measures form a system that is composed taking into account the increasing severity of coercive measures – from less severe to more severe [3].

Persons who have committed criminal offenses between the ages of fourteen and sixteen are subject to criminal liability only for intentional murder, encroachment on the life of a state or public figure, an employee of a law enforcement agency, a member of a public formation for the protection of public order and the state border or a military officer, judge, people's assessor or juror in connection with their activities related to the administration of justice, a defender or representative of a person in connection with activities related to the provision of legal assistance, a representative of a foreign state, intentional grievous bodily harm, cruelty to animals, intentional bodily injury of moderate severity, sabotage, banditry,

terrorist act, hostage-taking, rape, sexual violence, theft, robbery, extortion, intentional destruction or damage to property, damage to communication routes and vehicles, hijacking or seizure of railway rolling stock, air, sea or river vessel, illegal possession of a vehicle, hooliganism [4].

It is also worth noting that the current Criminal Code of Ukraine provides for specific features of criminal responsibility and punishment of underage individuals. In particular, underage persons are released from criminal liability with the use of coercive measures of an educational nature. An underage individual who has committed a crime of minor gravity or a reckless crime of medium gravity for the first time may be released from criminal responsibility if his correction is possible without the use of punishment. In these cases, the court applies coercive educational measures to the person [4].

Coercive measures of an educational nature are also applied by the court to a person who, before reaching the age from which criminal liability may arise, has committed a socially dangerous act that falls under the characteristics of the act provided for in the Special Part of this Code. In the event that a minor who has committed a criminal offense evades the application of coercive measures of an educational nature to him, these measures shall be canceled and he shall be held criminally liable. In accordance with Article 98 of the Criminal Code of Ukraine, minors found guilty of a criminal offense may be subject to the following main punishments: a fine; public works; corrective works; arrest; imprisonment. Minors may be subject to additional penalties in the form of fines and deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities [4].

In addition to punishment, the justice system for the underage individuals may include rehabilitation and education programs to prevent further offenses. In addition to punishment, the justice system should develop alternative methods of influence, such as social adaptation programs and psychological support for those persons [5].

Solving the problem of administrative and criminal responsibility of underage individuals requires a comprehensive approach that takes into

account not only legal aspects, but also social, economic and psychological factors.

References:

1. Сімейний кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс України, Закон від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

2. Городецька І. А. Адміністративне право України. Заг. частина : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 192 с.

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Кодекс України; Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 07.03.2024).

4. Кримінальний Кодекс України. Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n611> (дата звернення: 07.03.2024).

5. Мартіросян Л., Мартіросян А. Виховний підхід до кримінальної відповідальності неповнолітніх у західноєвропейській ювенальній юстиції: історичний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 164-168. URL: <http://surl.li/rwfxh>.

Довжук І. В.,

доктор історичних наук, професор
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

КОНСТИТУЦІЯ УРСР 1937 РОКУ

Конституція УРСР 1937 р. була розроблена відповідно до Конституції СРСР 1936 р. комісією у складі Григорія Петровського [1, с. 193–194], Станіслава Косіора [2, с. 213], Павла Постишева [3, с. 438], Володимира Затонського [4, с. 287–288], Панаса Любченка [5, с. 386–388], Йона Якіра [6, с. 730–731] та інших і затверджена

Надзвичайним XIV Всеукраїнським з'їздом Рад 30 січня 1937 р. Конституція складалася зі 146 статей, об'єднаних у 13 розділів.

Розділ 1, присвячений суспільному устрою, був побудований на соціалістичних засадах. Економічною основою УРСР проголошувалася соціалістична власність у формах державної та колгоспно-кооперативної власності й соціалістична система господарства, яка спрямовувалася на втілення принципів «хто не працює, той не їсть» та «від кожного за його здібністю, кожному – за його працю» (ст. 12) [7, с. 82].

Особливе значення мав розділ 2, присвячений державному устрою. Згідно зі ст. 13 Конституції «Українська Радянська Соціалістична Республіка добровільно об'єдналася з іншими рівноправними Радянськими Соціалістичними Республіками... в Союзнi державу – Союз Радянських Соціалістичних Республік». Найважливішим було положення про те, що «Українська Радянська Соціалістична Республіка зберігає за собою право виходу з Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (ст. 14). Проте, як свідчила практика, такі принципи об'єднання, як добровільність та рівність, були лише декларацією, що не відповідала дійсності, а право виходу з СРСР – фікцією. Реально діючими були лише положення Конституції УРСР, де йшлося про те, що «Поза межами статті 14 Конституції СРСР, УРСР здійснює державну владу самостійно, зберігаючи повністю свої суверенні права» (ст. 13) [7, с. 83].

Вищим органом державної влади УРСР ставала Верховна Рада, яка обиралася громадянами України строком на чотири роки. До її компетенції належали: затвердження народногосподарських планів і державного бюджету, керівництво всіма галузями народного господарства і соціально-культурного розвитку, встановлення відповідності до законодавства Союзу РСР місцевих податків, зборів і неподаткових доходів, законодавство про працю, організація суду, надання прав громадянства УРСР тощо. У період між сесіями Верховної Ради її функції покладалися на Президію, яка видавала укази, тлумачила закони республіки, утворювала та контролювала роботу уряду – Ради Народних Комісарів УРСР (був найвищим

виконавчим і розпорядчим органом державної влади), присвоювала почесні звання громадянам республіки, користувалася правом помилування тощо [8, с. 248].

Нова система Рад зовні набувала ознак парламентської системи, але насправді Ради не були самостійною владою в традиційній формі й не мали змоги нею стати, оскільки реальну владу акумулював партійний апарат, що перетворювався у керівний орган тоталітарної держави. Це було відбито у Конституції СРСР 1936 р. і Конституції УРСР 1937 р., які вперше включили положення про комуністичну партію як керівну установу всіх громадських і державних організацій (ст. 125) [7, с. 98].

До складу Ради Народних Комісарів УРСР входили голова Ради Народних Комісарів, його заступники, уповноважені загальносоюзних наркоматів і 14 наркомів УРСР, 10 з яких очолювали союзно-республіканські наркомати і тільки 4 – республіканські (освіти, місцевої промисловості, комунального господарства, соціального забезпечення). Така структура Ради Народних Комісарів свідчила про дуже сильну централізацію державного управління (ст. 45). Місцевими органами державної влади в областях, округах, районах, містах і селах України були Ради депутатів трудящих, які «обиралися» населенням відповідних адміністративних одиниць строком на два роки (ст. 72, 73) [7, с. 87, 91].

Розділи 5 і 6 Конституції присвячувалися органам влади й управління Молдавської АРСР.

У розділі 10 Конституції закріплювалися основні права й обов'язки громадян УРСР. Вони мали право на працю, відпочинок, матеріальне забезпечення в старості (ст. 119). У статті 124 проголошувалася свобода слова, друку, зборів і мітингів, демонстрацій, тобто йшлося про свободи, які були просто неможливими в умовах тоталітарної системи. У той час, коли провадились незаконні обшуки й арешти, здійснювалися масові репресії, у Конституції урочисто проголошувалася недоторканність особи, житла тощо [7, с. 97–98].

Усе це свідчило про те, що Конституція УРСР, як і Конституція СРСР, не забезпечувала втілення в життя багатьох своїх положень. Реальна практика сталінщини перекреслювала демократичність Конституції УРСР 1937 р.

Не захищала Конституція УРСР і національні права українського народу. Розпочата ще з 1920-х рр. українізація не просто припинилась, вона почала тепер розглядатися Москвою як прояв націоналізму. Наслідками цього стали розгром української науки, культури, знищення українських провідних кадрів. Зазнали утисків і національні меншини. Суттєво змінилася виборча система. Згідно зі ст. 133 Конституції вибори до Рад депутатів трудящих усіх ступенів провадились на основі «загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні» [7, с. 99]. Проте вибори до державних органів підмінялися процедурою і голосування, оскільки у виборчому окрузі балотувався лише один депутат, кандидатура якого висувалася відповідним партійним комітетом.

На відміну від Конституції УСРР 1929 р., де не розглядалися питання, пов'язані з організацією та діяльністю судово-прокурорських органів, Конституція 1937 р. мала спеціальний розділ, присвячений суду і прокуратурі [7, с. 95–96]. У Конституції багато говорилося про зміцнення соціалістичної законності, право обвинуваченого на захист, процесуальні гарантії особи. Але практика була зовсім іншою. Виключний порядок судочинства у справах про терористичні акти, діяльність особливої наради при НКВС СРСР, терор і репресії – усе це було несумісним із принципами, проголошеними Конституцією УРСР 1937 р.

Отже, Конституція УРСР 1937 р. мала демагогічний характер і була нібито поза часом і простором. Численні положення Конституції УРСР, як і Конституції СРСР, особливо про права людини, насправді не діяли. Вони мирно співіснували з репресивною машиною, масовими арештами, розстрілами. Основний Закон за формою був демократичним, але повністю відірваним від реального життя.

Конституція з численними згодом змінами діяла до 1978 р., тобто понад чотири десятиліття.

Список використаних джерел:

1. Мовчан О. М. Петровський Григорій Іванович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. 2011. 320 с.
2. Васильєв В. Ю. Косіор Станіслав Вікентійович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 5: Кон–Кю. 2008. 568 с.
3. Волковинський В. М., Васильєв В. Ю. Постишев Павло Петрович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. 2011. 320 с.
4. Єфіменко Г. Г. Затонський Володимир Петрович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3: Е–Й. 2005. 672 с.
5. Рубльов О. С. Любченко Панас Петрович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла–Мі. 2009. 784 с.
6. Гриневич Л. В. Якір Йона Еммануїлович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. 2013. 784 с.
7. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. (До 15-річчя Конституції України і 20-ї річниці незалежності України) / упорядники І. О. Кресіна, О. В. Батанов; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Юридична думка, 2011. 328 с.
8. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / за ред. О. М. Мироненка. Київ : Либідь, 1997. 500 с.

Ковалів О. І.,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник

Інститут агроєкології і природокористування НААН України

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗНАННЯ ПРО ВЛАСНІСТЬ «НА ЗЕМЛЮ» – БАЗОВІ ЗАСАДИ ЗАМОЖНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Кожний освідчений громадянин України – як повноправний (де-юре) співзасновник держави (республіки) і співвласник землі та її природних ресурсів, особливо студентська молодь, яка закінчує вузи, в тому числі педагогічні, (незалежно від фахового профілю освіти), має володіти (насамперед) знаннями про конституційні права стосовно землі як головного капіталу нації, що є (має бути) головною основою цивілізованої і заможної нашої життєдіяльності, бо ж на практиці (де-факто), поки що, – Ні!..

Адже, конституційно – земля та її природні ресурси (стисло «земля»), які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є природними об'єктами права власності Українського народу і основним національним багатством, що де-юре перебуває під особливою охороною держави (ст. 13 і 14 КУ) [1]. Вони (об'єкти) складають першорядну економіко-правову позавідомчу основу (базу) сталого і прозорого функціонування країни, приймаючи безпосередню участь, – в усіх галузях господарювання...

Важливо знати, й те, що за найзагальнішими відомими і доступними визначеннями їх можна охарактеризувати як сукупність систем живої та неживої природи, об'єктів і компонентів природного середовища, а також літосфери і гідросфери. Природні ресурси – це також космічна і сонячна енергія, корисні копалини, атмосферне повітря, екосистеми разом з наземною рослинністю, ґрунтами, водою, тваринним світом, включаючи видимі й невидимі мікроорганізми, ландшафти тощо. Природні ресурси класифікують за різними критеріями, зокрема належністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, ґрунтові, лісові, водні тощо);

можливістю відтворення в процесі їх використання – на вичерпні і невичерпні, –поновлювані й не поновлювані та інші...

Тому повноцінне пізнання й уявлення ролі та функцій цих природних об'єктів в часі й просторі, враховуючи наведений спектр їхніх характеристик, з позиції конституційно декларованих прав всіх суб'єктів таких земельних відносин і природокористування в Україні – є над вагомими передумовами для законного державотворення і відновлення історичної справедливості також – на «внутрішньому фронті», особливо тепер коли українці протистояють московському «рашизму», заставили весь світ поборювати неправду і брехню.

На превеликий жаль, практика показує, що переважна більшість, не те, що студентів, але й викладачів й самих керівників навчальних закладів та їхніх підрозділів (факультетів, кафедр, лабораторій), не знаючи своїх нереалізованих засадничих прав, застосовуючи гібридні антиукраїнські наративи, розказують про заможне (райське) життя – в розвинутих державах Америки й Європи...

Звичайно, треба звинувачувати насамперед «правників-юристів», котрі із самого початку боротьби за незалежність України монополізували право на «законотворчу роботу», послуговуючись прорадянськими знаннями відомчої монополії, яка тепер плавно переросла в корумповано-олігархічну систему...

Нами доведено, що на відміну від конституційних «земельних норм» срср і рф, чим послуговується, на жаль до цього часу, переважна більшість таких українських вчених і педагогів, а відтак їхні учні, які з моменту прийняття Конституції України (1996) нуртують в усіх гілках органів державної влад (законодавча, виконавча і судова) та місцевого самоврядування, –чинні конституційні земельні норми України імперативно декларують унікальний алгоритм –лише «користування» природними об'єктами (ч. 2, ст. 13 КУ), а не «володіння» і не «розпорядження». Детальніше – на: www.kovaliv.kiev.ua.

Для цього конституційно розмежовується об'єктність і суб'єктність загальнонаціональних прав – від цивільних права власності на землю, а саме:

– на землю та її природні ресурси (надра, ґрунти, ліси, повітряний простір, водні та інші ресурси) як на природні об'єкти права власності Українського народу – основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави і є головним природним (земельним) капіталом нації та не може бути предметом купівлі-продажу і не підлягає відчуженню будь-ким, на користь будь-кого і в будь-який спосіб;

– на земельну ділянку (межу) як на об'єкт цивільних прав (нерухомість), що перебуває у власності громадян, юридичних осіб чи держави (приватна, комунальна і державна) і є земельним капіталом її власника та, навпаки, може бути предметом купівлі-продажу й підлягає відчуженню.

За таких умов і на такій основі гарантується громадянам, юридичним особам та державі набуття і реалізація права власності (ч. 2, ст. 14 КУ) на відповідно сформовані земельні ділянки (землю) та господарювання (користування) в їхніх межах, що виступають відповідними об'єктами не лиш цивільних прав, а й обов'язків та вимог (дотримання регламентів) щодо природокористування і гарантій соціальної спрямованості економіки. Саме такі суб'єкти права власності (приватна, комунальна і державна) на земельні ділянки (землю) є рівними між собою і перед законом і не можуть конкурувати з правом власності Українського народу – на природні об'єкти (землю) [2].

Вимагалось, – з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України, а особливо – після прийняття Конституції України, першочергово: провести делімітацію і демаркацію кордону; поіменну реєстрацію всіх громадян України – як засновників держави і як співвласників землі та її природних ресурсів (природних об'єктів – основного національного багатства); здійснити облік і взяти на повноцінний баланс власника (громадян України) всі категорії природних об'єктів (ресурсів), забезпечуючи роботу повноцінно функціонуючого Національного кадастру їх (природних ресурсів як природних об'єктів), в тому числі Державного кадастру ґрунтів в агроландшафтах України (Державний кадастр агросфери України);

моніторингу і контролю... Потрібно було створити відповідну позавідомчу Національну земельну установу України як загальнонаціональний інститут («Національна земельна комора України»), на кшталт Національного банку України. Водночас мала функціонувати багатогранна позавідомча Національна геоінформаційна система, в основі якої мають діяти (в автоматичному режимі) кадастрові (з фіксацією природних об'єктів і їхніх економіко-правових, екологічних, функціонально-господарських та інших властивостей), реєстраційні (земельних ділянок – меж геопростору і пов'язаних з ними (ділянками) об'єктів нерухомості (будівлі, споруди) як об'єктів цивільних прав і обов'язків, а також інші загальнонаціональні системи. На превеликий жаль, такого фундаментального комплексу як основи конституційно вмотивованого державотворення і когнітивної земельної економіки – не створено дотепер [3].

В такому просторі необхідно синхронно законодавчо і на практиці, також визнавати статус кожного громадянина України (розам – Український народ), що є живим і має лише єдине громадянство (вимога ст. 4 КУ), «співзасновником» держави «Україна» як «республіки» (вимога ст. 5 КУ) і повноправним «співвласником» землі та її природних ресурсів – основного національного багатства («Урядовий кур'єр» – 2 лютого 2022 року), особливо – з моменту офіційного старту (впровадження) обґрунтованої і розробленої нами загальнонаціональної програми (системи), яку узагальнено в монографії «Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма» [4].

Проте, щоб «узаконити» надумане твердження про, начебто, відсутність абсолютної власності Українського народу на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти, і знеособити конституційну норму «Земля є власністю Українського народу на основне національне багатство», «законотворці» по-шулерські замінили конституційну норму щодо права лише «користуватися» природними об'єктами права власності народу (ч. 2 ст. 13 КУ) іншим словом «поширення». Дослівно: «Право власності на земельну ділянку

поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб» (ст. 79 ЗКУ та ст. 373 ЦКУ) [5].

Саме, через відсутній відповідних законів, зокрема конституційно вмотивованого «про користування...» і з причин відсутності обліку й реєстрації природних об'єктів та їхніх власників – «порушує прав інших осіб...»...

Попри це, не втрачаючи віри в правду і право, мусимо констатувати той факт як переконання, що перемога зовнішньої воєнної агресії «рашизму» і деокупація захоплених російською федерацією –Криму й частини території Сходу і Півня України, також проявить вимогу «тут і зараз» до перемоги «української конституційної правди» на внутрішньому фронті. Впевнені, що одночасно відбудеться «епістемологічне прозріння», не лише в працівників органі державної влади (законодавча, виконавча і судова), але й в наукової та педагогічної еліти, що підтвердить (або ні!) їхнє справжнє служіння і відданість Українському народові – всім громадянам України, а також реальну боротьбу з повсюдним невіглаством і корумпованістю, усуваючи її першопричини...

Все починається з правдивих і достовірних ЗНАНЬ про головні засади Основного Закону України –закону прямої дії, шляхом донесення їх (знань) через відповідальну систему ОСВІТИ, починаючи з працівників Міністерства...

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

2. Ковалів О. І. Головна неврегульована в Україні передумова погіршення якісного стану природних об'єктів. *Збалансоване природокористування*. 2020. № 4. С. 5–16.

3. Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні за когнітивним принципом позитивної часової преференції. *Ефективна економіка*. 2021. №11. URL:

http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/24.pdf (дата звернення: 7.03.2024).

4. Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма : монографія. Київ : ДІА, 2016. 416 с.

5. Ковалів О. І. Земельний диявол. Як зняти прокляття із земельної реформи. *Дзеркало тижня*. 2017. 23–30 верес. (№ 35). С. 11.

Коваль Д. С.,
доктор філософії, доцент
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства парадигма юридично значущої поведінки відіграє важливу пізнавальну та оцінну роль у концептуалізації механізму правового регулювання та визначенні ефективності впливу права на суспільні відносини у площині динамічного праворозуміння.

Природа юридично значущої поведінки має соціальне коріння, випливає із суспільної суті людини. У такій поведінці реалізується свобода людського спілкування, задоволення різноманітних інтересів особи. Соціальна роль юридично значущої поведінки визначається її джерелами та призначенням, а також наслідками для суспільства і конкретної людини. Зокрема, правомірна поведінка є корисною для розвитку суспільних відносин, у ній виражаються воля та інтереси більшості. Ця поведінка сприяє гармонійному розвитку людини. Саме тому правомірна поведінка здійснюється переважно на підставі правових норм, що сприяє досягненню цілей, які стоять перед самими учасниками суспільних відносин. Відповідно, соціальна роль поведінки людини тісно пов'язана із соціальною роллю самого права.

Місце людини у суспільстві обумовлене її ставленням до права, до соціально-правової дійсності, що, безумовно, залежить від рівня правосвідомості.

Таке ставлення може виражатися і вербально, і практично. Вербальне вираження передбачає різноманітні висловлювання, судження й оцінки, які дають уявлення про внутрішній психічний стан людини. Практична форма вираження ставлення людини до права передбачає вже певні дії. Характер цих дій визначається правомірними чи протиправними проступками, а також діями чи бездіяльністю.

Саме такі кардинальні відмінності, які лежать в основі форм поведінки людини (правомірної та протиправної), потребують спеціального розгляду проблеми юридично значущої поведінки в цілому.

Юридично значуща поведінка – це завжди соціально значуща поведінка. Вчинки людей, що не здійснюють жодного впливу на суспільні відносини, є, як прийнято вважати, байдужими для права.

Отже, з погляду інтересів суспільства юридично значуща поведінка оцінюється як корисна, нейтральна чи шкідлива для нього. Корисною є конструктивна правова активність суб'єктів (наприклад, укладання договорів, участь громадян у виборах). Соціально шкідлива поведінка порушує нормальні соціальні зв'язки (адміністративні проступки, злочини, невиконання батьківських обов'язків тощо). Правомірна поведінка є суспільно корисною, якщо вона сприяє нормальному розвитку суспільства, реалізації прав та виконанню обов'язків. Водночас суб'єкт права може діяти правомірно, але не завжди суспільно корисно (наприклад, правом допускається неучасть у виборах, відмова від народженої дитини) [1, с. 301].

Поведінка, яка входить до сфери правового регулювання, може бути зумовлена дією інших соціальних регуляторів (фактично йдеться саме про реалізацію правил поведінки моралі, релігії тощо, а не права). Проте цей чинник не змінює характеристики поведінки – вона зберігає ознаку правомірності.

Особливість правомірної поведінки визначається такими її ознаками:

– відповідністю нормам та принципам права (правомірністю);

– соціальною корисністю чи допустимістю. Основною властивістю правової нормативності є її здатність набувати різних форм в індивідуальній правосвідомості.

Це, власне, є чинником успішної адаптації поведінки людини у навколишньому середовищі. Такі властивості передають ціннісно-правову орієнтацію особистості, певний тип її правової позиції, яка виконує в особистісній структурі функцію управління юридично значущими вчинками. Практичне значення має визначення основних ціннісно-правових властивостей особистості, які характеризують ставлення особистості до права. Серед них вчені називають: почуття відповідальності, солідарності з правом, справедливості, законності, правового обов'язку, поваги до закону (права). Зокрема, відповідальність являє собою усвідомлене ставлення особистості до своїх прав та обов'язків, розуміння й оцінку своїх дій, їхніх правових наслідків.

Солідарність з правом – це ставлення до правових норм, засноване на згоді з ними. Ступінь згоди адресата з нормою може бути різним, залежно від мотивів, що лежать в основі такої згоди. Справедливість виражає її ставлення до прав і законних інтересів інших осіб, у відповідальності за власну поведінку. Законність – це стан соціально-правового психічного складу особистості, що забезпечує в ситуаціях, опосередкованих правом, вибір варіанта правомірної поведінки, готовність слідувати правовим розпорядженням у визначеному напрямі.

Почуттям законності є внутрішня налаштованість особистості на вибір тільки законовідповідної поведінки, навіть якщо вона і не влаштовує адресата, не відповідає його інтересам у конкретний момент. Обов'язок вказує на характер розуміння особистістю значення правових засобів, ступінь готовності використання їх у практичній діяльності для задоволення насамперед громадських інтересів або інтересів інших осіб. Почуття правового обов'язку мобілізує особистість до активної боротьби за право, якщо воно досить розвинене, і гальмує мисленнєву складову до правової роботи, якщо воно недостатньо виражене в особистісній структурі [2].

Поняття правового обов'язку пов'язане виключно з позитивним правовим порядком і не має жодного морального підтексту. Правовий обов'язок може, але не мусить бути так само пов'язаним із змістом, який приписаний у котрій-небудь моральній системі. Проте цей зв'язок може бути навіть діаметрально протилежним за своїм характером, внаслідок чого (як тоді зазвичай припускають) виникає конфлікт між правовим та моральним обов'язками. Щоб уникнути можливості такого конфлікту, починають навіть стверджувати, начебто обов'язок узагалі не правове поняття, нібито зобов'язує лише мораль і аж ніяк не право, а специфічна функція права, на відміну від моралі, полягає, мовляв, у тому, щоб давати підставу для дії (уповноважувати) [3, с. 64–65].

Важливим видається й повага до права, закону, які є інтегральною властивістю правової структури особистості, найбільш високий, розвинений тип правової позиції, що базується на прийнятті правових норм як власної (особистісної) цінності та шанобливому ставленні до них, зумовлює вибір поведінки виключно з мотивів принципової згоди із законом. Формування у правосвідомості особистості правових властивостей позитивної правової спрямованості (тобто спрямованості на здійснення правомірної поведінки) свідчить про сформоване у неї шанобливе ставлення до права.

Суспільство формується через певні етичні форми: мораль і право. Останні, як відомо, виступають засобами регулювання суспільних відносин та мають єдину сферу і мету застосування: свободу особистості і благо суспільства. Звідси, мораль завжди ґрунтується на добровільному особистому волевиявленні, а правове регулювання відбувається через формальне вираження норм права, авторитет яких підтримується державним примусом.

Використання терміна «правовий» щодо всього різноманіття поведінки у сфері права зазнавало справедливої критики. Свого часу В. Кудрявцев, використовуючи термін «правова поведінка» на позначення одночасно і правомірної, і неправомірної поведінки, зазначав, що цей термін викликає певну незадоволеність окремих

дослідників, оскільки «етимологічно більш послідовним було б правовою поведінкою називати тільки правомірні дії». Як підкреслював учений, такі роздуми не безпідставні, але «іншого терміна, який би адекватно відтворював аналізоване явище, поки що відшукати не вдалося» [4, с. 21].

Повага до закону як феномен правосвідомості (і як поняття) має, безперечно, аксіологічну природу. Повага до закону – міцне переконання в його високій цінності для всіх членів суспільства, що виражається в орієнтації суб'єкта на, безумовно, правомірну поведінку. Справжня повага до закону характеризується, як видається, такими ознаками:

- базується на усвідомленому, раціонально аргументованому судженні про те, що закон необхідний, корисний, цінний у принципі для всього суспільства, для кожної людини, а тим самим – для конкретного суб'єкта; і що в разі розбіжності із законом інтересів будь-кого (навіть інтересів цього суб'єкта) чинити слід все ж за законом;

- виробляється на основі і в процесі взаємодії раціонального та емоційного оцінювання і, подібно до будь-якого переконання, являє собою єдність переживання (почуття впевненості) і думки (судження) щодо значущості права;

- виражає повагу не тільки до самого закону у вузькому, спеціальному розумінні (як нормативного акта вищого представницького органу державної влади), і не тільки до закону в широкому сенсі (як будь-який нормативно-правовий акт). Ідеться про повагу до всіх державно-правових явищ (інших юридичних актів, до органів держави та посадових осіб, до їх діяльності; до будь-чийх суб'єктивних прав та обов'язків, до законності і правопорядку, до соціально схвалюваних правових поглядів і почуттів усіх інших учасників правового спілкування);

- це передусім особистісна ціннісно-правова орієнтація. Її «носієм» виступає особистість, проте можуть бути і соціальні спільноти, групи, організації. Саме тому повага до закону може бути

надбанням соціальної психології, елементом громадської думки про право;

– будучи, насамперед, фактом свідомості (станом психіки, волі особистості), вона неодмінно «проривається» за її межі, об'єктивується в юридично значущій поведінці, переходить у практику.

Вона – не споглядач, не абстрактний просвітитель, а рушій, найближчий детермінант учинків в юридично значущих ситуаціях (зокрема, ситуаціях конфліктних). Вона завжди проявляється у мотиваційному процесі, у виборі рішення і – якщо вона (правоповага) переконлива – перемагає! Об'єктивним критерієм достовірності, реальності поваги до закону виступає практика правового спілкування його носія, рівень правомірності скоєних ним правових дій;

– вона є повноцінним, уже сформованим явищем. Має спиратися як на розуміння службової цінності закону (насамперед як засобу розподілу соціальних благ), так і на визнання, облік щодо самостійної цінності («самоцінності») закону. Вона виходить, у принципі, з того, що у практиці правового спілкування, що відбувається в нормальних, звичайних, не надзвичайних умовах, немає такої цінності, яка настільки «перевищила» б чинний закон, що довелося б віддати перевагу неправомірному варіанту поведінки [5].

Будь-яка юридично значуща поведінка суб'єкта правовідносин є правовою, оскільки регулюється нормами права і породжує юридичні наслідки. Вона є формою вияву свободи особи, її особистого вираження, професійної чи іншої діяльності в державі. Без правової поведінки не було б і правовідносин у суспільстві, державі, особа не змогла б реалізувати свої права і свободи як громадянин держави. Правова поведінка виступає юридичним фактом, який визначає характер поведінки суб'єктів правовідносин.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

2.Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/ade5/content> (дата звернення: 17.03.2024).

3.Бачеріков О. В., Стець О. М. Адміністративно-правовий обов'язок створити суб'єкт господарювання. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 64–65.

4.Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в юридичній практиці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2013. 21 с.

5.Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / упоряд.: О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашковська та ін.; відп. за вип. О. В. Петришин. Харків : Право, 2010. 272 с.

Ларченко М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ

Законодавчим актом, що заклав фундамент демократичного розвитку інформаційної сфери держави, став прийнятий 2 жовтня 1992 р. Закон України «Про інформацію» [1], який проголошує інформаційний суверенітет України, закріплює право громадян на інформацію, встановлює обов'язок держави здійснювати контроль за інформацією з обмеженим доступом, визначає правові основи інформаційної діяльності в державі. Закон України «Про інформацію» визначив місце державної таємниці серед іншої інформації, встановив види відповідальності за порушення інформаційного законодавства, поділив інформацію за режимом доступу на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Остання за своїм правовим режимом поділяється на

конфіденційну і таємну. Саме одним з видів таємної інформації і є державна таємниця.

Захист інформації, яка становить державну таємницю, регламентується Конституцією України, Законом України «Про державну таємницю», Зводом відомостей, що становлять державну таємницю, міжнародними договорами, які ратифіковані Верховною Радою України, тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну таємницю», який було прийнято 21.01.1994 року [2], державна таємниця – вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення яких може завдавати шкоди життєво важливим інтересам України і які визнані у порядку, встановленому Законом, державною таємницею та підлягають охороні з боку держави.

Відповідно до законодавства України, залежно від ступеня секретності інформації встановлено форми допуску до державної таємниці: Форма 1 – «особливої важливості», «цілком таємно», «таємно», Форма 2 – «цілком таємно», «таємно», Форма 3 – «таємно». За порушення законодавства про державну таємницю передбачено дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Віднесення інформації до державної таємниці здійснюється спеціальним суб'єктом – державним експертом з питань таємниць. Строк, протягом якого діє рішення про віднесення інформації до державної таємниці, становить залежно від ступеня секретності: «особливої важливості» – 30 років, «цілком таємно» – 10 років, «таємно» – 5 років.

З розвитком міждержавних відносин України як незалежної держави з'являлась необхідність забезпечення охорони міждержавних секретів, насамперед, у галузі військово-технічного співробітництва. Вперше така необхідність виникла у рамках Програми «Партнерство заради миру» з НАТО. Структури НАТО вимагають від країн, із якими вони співпрацюють, надійного захисту інформації, якою вони обмінюються. З цією метою фахівцями Офісу

безпеки НАТО було здійснено вивчення системи охорони державної таємниці в Україні. За їх висновками, створена система відповідала світовим стандартам. Підписання Угоди про безпеку між Урядом України і НАТО у березні 1995 р. в м. Брюсселі визначило актуальні питання співробітництва з НАТО у сфері захисту секретної інформації.

До середини 1999 р. керівники деяких підприємств, установ та організацій, зокрема, й оборонно-промислового комплексу та науки, вимоги щодо збереження державної таємниці виконували формально. Тому Указом Президента України функції та повноваження Державного комітету з питань державних секретів було покладено на Службу безпеки України. Згідно з новою редакцією Закону України «Про державну таємницю» Служба безпеки України стала спеціально уповноваженим органом державної влади у сфері охорони державної таємниці.

Сьогодні крім традиційних функцій контррозвідального захисту секретної інформації Служба безпеки України створює або вдосконалює систему збереження державної таємниці, нормативно-правову базу в цій галузі, здійснює організаційне та методичне керівництво системою охорони державної таємниці, контролює стан режиму секретності в органах державної влади, міністерствах, відомствах, на підприємствах та в організаціях. Ці завдання розв'язує Управління охорони і контррозвідального захисту державної таємниці. Безпосередньо реалізацію завдань у сфері збереження державних секретів покладено на деякі інші структури й регіональні органи Служба безпеки України.

Діючий Звід відомостей було затверджено Наказом СБУ від 23.12.2020 р. «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» [3].

Прийняття у 2003 р. Закон України «Про основи національної безпеки» стало ще одним кроком на шляху забезпечення національного інформаційного суверенітету та національної безпеки загалом. Діючий Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. [4] визначає суб'єктів та об'єкти національної

безпеки, встановив основні напрями розвитку політики державної безпеки.

Важливим елементом у системі охорони державної таємниці є встановлення відповідальності за протиправні дії у цій сфері (втрата або витік інформації, що містить державну таємницю, безпідставне засекречування інформації тощо). Тому за порушення встановлених правил у сфері державної таємниці встановлюється: дисциплінарна, адміністративна та кримінальна відповідальність. За порушення правил поведінки з державною таємницею ст. 212-2 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність, у диспозиції якої визначено досить багато складів порушення, серед яких: порушення встановленого законодавством порядку надання доступу до ДТ; безпідставне засекречування інформації та ін.

Не виникає сумнівів, що КК України є одним з найсуворіших законодавчих актів, що встановлює відповідальність за порушення у сфері ДТ. Відповідальність за злочини у сфері охорони ДТ передбачена Розділом IV Особливої частини КК (ст. 328-337). Так, наприклад, відповідно до ст. 328 КК розголошення відомостей, що становлять державну таємницю особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства карається позбавленням волі на строк від 2 до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3-х років або без такого. Те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки, – карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років.

Слід відмітити, що суспільні відносини у сфері ДТ постійно трансформуються та розширюються, що зумовлено загальною тенденцією до розширення кола інформаційних відносин, тому правове забезпечення функціонування системи охорони ДТ у сучасних умовах потребує постійного вивчення, дослідження та вдосконалення на законодавчому та підзаконному рівнях. Корисним для вітчизняної системи захисту інформації було б вивчення та запозичення міжнародного досвіду захисту таємної інформації,

розробка на нормативному рівня та впровадження нових, сучасних шляхів захисту таємної інформації, що можливо було б здійснити під час міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел:

1. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
2. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 року № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 24.03.2024).
3. Звід відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ СБУ від 23.12.2020 р. № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n13> (дата звернення: 24.03.2024).
4. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 24.03.2024).

Микитюк С. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

Микитюк В. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент
Державний біотехнологічний університет

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ «ПРАВознавства» У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Сучасні трансформації у вищій освіті пов'язані з інтенсивним розвитком глобалізованого інформаційного світу. Цей новий контекст вимагає від здобувачів навичок, необхідних для успіху у ХХІ столітті. Основним акцентом стає не лише накопичення знань і конкретних навичок, але й здатність до самонавчання протягом усього життя. Ці

нововведення стають важливою складовою професійної діяльності людини.

Питання використання інноваційних методів у педагогічному процесі активно досліджуються у науковій літературі. Серед визначених зарубіжних дослідників можна відзначити праці Дж. Бергмана, А. Самса, К. Такера, присвячені впровадженню перевернутого навчання у навчальний процес. Українські дослідники, такі як Бондаренко Л. В., Гончар Н. П., Задоріна О. М. [1], Касьян С. П., Лопатинська Н. А., Ляхощка Л. Л. [2] та інші також активно досліджують цю проблематику.

Вибір сучасних методів навчання для вищих навчальних закладів має велике значення, оскільки вони дозволяють враховувати індивідуальні особливості та потреби здобувачів, сприяють ефективному засвоєнню матеріалу і стимулюють їх активну участь у навчальному процесі. «Перевернутий клас» – одна з технологій, яка набуває значної популярності в наш час. Однією з причин її застосування є потреба правильно та ефективно організувати самостійну роботу студентів з метою розвитку їх пізнавальної активності, активних навчальних навичок та готовності до самоосвіти.

Концепція перевернутого класу вперше була реалізована двома вчителями в Колорадо, Джонатаном Бергманом та Аароном Семсом (2007 р.). Вони почали записувати відеоуроки та використовувати їх як матеріал для уроків. З часом ця модель стала популярною та перетворилася на повноцінну техніку навчання.

Корисним для вивчення «Правознавства» у вищих педагогічних закладах є застосування відповідної технології. Однією з проблем цього процесу є обмежена кількість годин, відведених на вивчення права. Тому актуальним стає питання про максимальну ефективність використання часу для формування професійних компетентностей. Один із ефективних заходів – впровадження технології «перевернутого класу», яка, з одного боку, зацікавлює здобувачів, а з іншого, дозволяє працювати з великою кількістю теоретичного матеріалу через розв'язання конкретних практичних ситуацій.

Для підвищення ефективності навчання здобувачів педагогічних спеціальностей за допомогою технології «перевернутий клас» викладачам рекомендується спочатку підготувати матеріали, чітко визначивши, що потрібно переглянути, прочитати або вивчити. Для цього актуальним є створення відеолекцій, які відповідають певним критеріям, встановленим освітньою установою. Позитивними аспектами використання відеолекцій є підвищення ефективності сприйняття (інформація у зручний час), мотивація до навчання, індивідуалізація і демонстрація навчального процесу. Важливо адаптувати інформацію до рівня здобувачів та зробити її доступною. Для спрощення організації використання моделі «перевернутий клас» можна використовувати вже наявні відео в Інтернеті з відповідною тематикою. Щоб не втратити увагу здобувачів, відео повинні бути короткими та інформативними [3].

Для того, щоб процес підготовки до занять з «Правознавства» не залишався без уваги здобувачів, необхідно більш активно взаємодіяти з ними, обговорювати завдання у чатах, детально описувати послідовність ознайомлення з матеріалом. Відеоматеріали бажано доповнювати чіткими завданнями та інструкціям, додавати перевірочні тести або питання для самоперевірки, проводити консультації у разі виникнення питань, спостерігати за процесом підготовки з використанням сучасних електронних додатків (обговорення у чаті Moodle, Telegram; додавання відомостей про виконання на онлайн дошці тощо). Ефективним є також запропонувати здобувачам скласти короткі конспекти, нотатки або ментальні карти. Після виконання усіх умов підготовки до заняття, наступним етапом є практична робота під час його проведення.

На заняттях більше не повторюється теоретична інформація; натомість відбувається розгляд справ з судової практики, обговорення можливих варіантів розв'язання проблеми; аналіз прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини; порівняння та аналіз правових систем кількох країн, визначення спільних та відмінних рис; аналіз ефективності законодавчих заходів для захисту прав людини тощо. Значно покращити обговорення

допоможе застосування сучасних додатків, які полегшать підготовку до занять, дозволять працювати з матеріалом у інтерактивному форматі, перетворять заняття на гру та підвищать мотивацію студентів (Padlet, Learning Apps, Playbuzz, MindMaps та ін). Завершальною частиною є отримання зворотного зв'язку та рефлексія, що відбувається після завершення заняття. Учасникам може надаватися час для оформлення роботи, проведеної під час заняття, що передбачає необхідність підготовки презентації для оцінювання. Також може пропонуватися додатковий матеріал для тих, хто зацікавився темою заняття.

Технологія перевернутого класу змінює процес традиційного оцінювання, дозволяючи застосовувати різні методи контролю знань в залежності від поставлених завдань. Наприклад, якщо студенти самостійно знаходять інформацію, їх оцінюють за ефективність пошуку та якість знайденої інформації. Якщо здобувач повинен представити свої знання перед групою та організувати дискусію, оцінюється якість комунікації в групі, внесок у колективне знання та ефективність взаємного навчання. Також важливу роль відіграють взаємооцінювання та самооцінювання.

Слід підкреслити зміну ролі викладача, оскільки він стає ініціатором інноваційного процесу. При впровадженні «перевернутого класу» роль викладача трансформується, він організовує різноманітні діяльності здобувачів та допомагає їм у формуванні компетентностей. Викладач виступає як керівник, куратор, менеджер і модератор. Ефективність цього новаторства в значній мірі залежить від викладача, який вкладає час та енергію в створення навчальних матеріалів, проте отримує можливість динамічно використовувати їх і оновлювати за необхідності, щоб знаходити більш творчі та цікаві рішення під час проведення занять.

Отже, сучасні технології та методи навчання вимагають постійного оновлення підходів до викладання «Правознавства». Важливо враховувати індивідуальні особливості здобувачів, їхній практичний досвід та сучасні вимоги ринку праці. Застосування такої моделі як «перевернутий клас» у навчальному процесі, сприяє

підвищенню ефективності вивчення предмету, формуванню глибокого розуміння правових принципів та навичок їх практичного застосування, що є ключовими для кожної людини.

Список використаних джерел:

1. Гончар Н. П., Задоріна О. М., Лопатинська Н. А. Ефективність навчання за моделлю «Перевернутий клас» в процесі навчання студентів педагогічних спеціальностей. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41519/1/N_Gonchar_O_Zadorina_N_Lopatynska_IP_45.pdf.

2. Технологія змішаного навчання в системі відкритої післядипломної освіти : підручник / за заг. ред. В. В. Олійника, ред. кол.: С. П. Касьян, Л. Л. Ляхоцька, Л. В. Бондаренко. Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2019. 196 с.

3. Л. Конопляник, К. Мельникова Використання технології «Перевернутий клас» при навчанні фахової іноземної мови. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/42472/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BFB0%D1%81%C2%BB.pdf>.

Ніколенко Ю. О.,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ВИБОРЧЕ ПРАВО: СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Порядок організації та проведення виборів регламентується виборчим правом, під яким розуміється система закріплених в національному законодавстві правових норм, які регламентують організацію, проведення та встановлення результатів виборів. Насамперед, це базові засади виборів, модель виборчої системи (далі – ВС) та правила виборчого процесу (далі – ВП). Розрізняють об’єктивне та суб’єктивне виборче право: об’єктивне регламентує сам процес організації та проведення виборів – насамперед, тут визначаються загальні засади виборів, модель ВС та організація ВП; суб’єктивне – діяльність суб’єктів ВП (в якості яких виступають

насамперед учасники виборів (далі – УВ), виборці та інституції, що організують та проводять ВП). У свою чергу суб'єктивне виборче право ділиться на активне (далі – АВП) – право виборця на участь в голосуванні на виборах, тобто право обирати; та пасивне (далі – ПВП) – право громадянина висувати свою кандидатуру на виборах (в якості окремого кандидата чи в виборчому списку партії), тобто право бути обраним [1, с. 14].

І. Климкова називає наступні базові принципи об'єктивного виборчого права в сучасному світі: 1) всезагальність – АВП та ПВП на виборах в певній державі мають всі дорослі громадяни даної держави, виключення з цього принципу окремо прописані в законодавстві (дані виключення не повинні суперечити міжнародним демократичним стандартам) – зазвичай це неповнолітні, недієздатні, та злочинці; 2) рівність – всі громадяни реалізують своє АВП та ПВП на однакових умовах (в рамках АВП це означає рівні можливості при голосуванні, в рамках ПВП – рівні можливості при участі в виборах), немає привілеїв чи обмежень за критеріями раси, національності, статі, релігії, місця проживання та ряду інших; 3) таємність голосування – громадяни мають право здійснювати голосування таємно та не розголошувати свій вибір; 4) періодичність проведення виборів – вибори мають проводитися з встановленою законодавством частотою, небажаним є занадто довгі строки каденції виборчих інституцій; 5) контроль за ходом виборів – підготовка виборів, проведення виборів (голосування), підрахунок голосів виборців та встановлення результатів виборів повинні проходити під контролем незалежних інституцій, які повинні слідкувати за дотриманням закону, відсутністю правопорушень (таких як фальсифікації, порушення АВП та ПВП, порушення роботи виборчих комісій та інші види правопорушень) та зловживань владними повноваженнями на виборах. Обмеження на участь в виборах (як активну – голосування, так і пасивну – балотування) має назву виборчих цензів (далі – ВЦ). Основні види ВЦ: 1) віковий – сьогодні АВП та ПВП мають лише повнолітні особи, при цьому зазвичай вік набуття ПВП вище, ніж вік набуття АВП; 2) громадянства – голосувати та балотуватися на

виборах мають лише громадяни держави, де проводяться вибори; 3) осілої (проживання) – вимога проживати на території проведення виборів певний час; 4) дієздатності – в виборах не можуть брати участь громадяни, які визнані судом недієздатними; інші види ВЦ: 5) майновий – вимога мати певний рівень доходу, сплачувати певну суму податку чи мати у власності певні види приватного майна; 6) етнічний – вимога належати до певної національності чи етнічної групи або заборона для участі в виборах для осіб певної національності чи етнічної групи; 7) расовий - вимога належати до певної раси або заборона для участі в виборах для осіб певної раси; 8) релігійний - вимога сповідувати певну релігію або заборона для участі в виборах для осіб, які сповідують певну релігію; 9) мовний - вимога володіти певною мовою; 10) професійний – в основному проявляється в забороні участі в виборах для осіб певних професій; 11) так званий «моральний» ВЦ – заборона участі в виборах осіб, які визнані «морально неблагонадійними», поведінка чи дії яких визнані «аморальними» (до даної категорії, наприклад, можуть відноситись наркомани, бездомні, повії, боржники), в деяких державах з недемократичним минулим брати участь в виборах заборонено особам, які займали певні посади при недемократичному режимі; 12) партійний – вимога належати до певної партії (бути її членом) чи заборона участі в виборах для осіб, які належать/не належать до певної партії. При цьому ВЦ 1, 2, 3, 4 є універсальними, тобто вони присутні в усіх демократичних державах, є раціонально обґрунтованими з точки зору конституційного права та не порушують міжнародних стандартів демократичного політичного устрою. Інші ВЦ присутні лише в деяких державах та не завжди відповідають демократичним стандартам [2, с. 16–17].

Б. Райковський називає наступні базові принципи демократичного виборчого права в сучасному світі: 1) принцип загальності виборів – право участі в виборах (АВП та ПВП) мають всі громадяни держави, винятки встановлені законом та не порушують міжнародних демократичних стандартів; 2) принцип прямих виборів – виборці безпосередньо голосують за УВ (поряд з цим в деяких

державках існують багатоступеневі вибори – там виборці обирають склад певних інституцій, які у свою чергу голосують за УВ); 3) принцип вільних виборів: стосовно АВП – виборець повинен вільно, на свій розсуд голосувати за будь-якого УВ, якій балотується на виборах, а також вільно приймає рішення щодо того, чи буде він в принципі голосувати на виборах (примус та тиск на виборця з метою примусового схилення його до участі/не участі у виборах та голосування/не голосування за певних УВ є неприпустимим та забороненим), стосовно ПВП – УВ (кандидат або партія) має вільно, на свій розсуд приймати рішення щодо участі (балотування) в виборах; 4) принцип таємності виборів - виборець має право здійснювати голосування на виборах без стороннього спостереження та контролю, а також не розголошувати інформацію про свій вибір при голосуванні на виборах; 5) принцип рівності виборів: для АВП – всі виборці в рамках голосування на виборах мають рівні права та можливості (зокрема рівну кількість голосів), для ПВП – УВ мають рівні права та можливості в рамках балотування на виборах та конкуренції за голоси виборців (агітація, політична реклама та виборча кампанія); 6) принцип періодичності виборів – вибори повинні проводитися через регулярні періоди часу; 7) принцип чесності виборів – результати виборів повинні відповідати розподілу голосів виборців між наявними УВ, фальсифікація, фабрикація та будь яке інше спотворення результатів виборів є неприпустимим та незаконним; 8) принцип альтернативності виборів – УВ які балотуються на виборах представляють собою різні політичні сили; 9) принцип неупередженості адміністрування ВП – органи, які організують, проводять та встановлюють результати виборів, повинні здійснювати свою роботу на засадах об'єктивності та аполітичності, недопустимим є вплив УВ та державних інституцій на їх роботу; 10) принцип відкритості ВП – інформація про ВП є відкритою та може вільно висвітлюватися в ЗМІ (за винятком даних, які є конференційними) [3, с. 68–72].

Під виборчим правом розуміється система закріплених в національному законодавстві правових норм, які регламентують

організацію, проведення та встановлення результатів виборів. Виборче право закріплено в національному загальному та виборчому законодавстві конкретної держави. Розрізняють об'єктивне та суб'єктивне виборче право: об'єктивне регламентує сам процес організації та проведення виборів, суб'єктивне – діяльність суб'єктів ВП. У свою чергу суб'єктивне виборче право ділиться на активне – право виборця на участь в голосуванні на виборах, тобто право обирати; та пасивне – право громадянина висувати свою кандидатуру на виборах.

У сучасному світі демократичні вибори передбачають дотримання наступних базових принципів: 1) принцип загальності виборів, 2) принцип прямих виборів; 3) принцип вільних виборів, 4) принцип таємності виборів; 5) принцип рівності виборів; 6) принцип періодичності виборів; 7) принцип чесності виборів, 8) принцип альтернативності виборів; 9) принцип неупередженості адміністрування ВП; 10) принцип відкритості ВП.

Список використаних джерел:

1. Марцеляк О. В. Виборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12–18.
2. Климкова І. І., Остапенко М. А. Вибори і виборчі системи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. 160 с.
3. Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 68–76.

Пархета В. І.,
доктор філософії, старший викладач
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення воєнного стану та масштабна військова агресія РФ вплинула на усі сфери життя українців, не стали виключенням і

трудові відносини. За офіційними даними, більше половини підприємств України не можуть продовжувати роботу через активні бойові дії, руйнацію та порушення логістичних зв'язків. Більше 10 млн громадян були змушені покинути домівки, з яких Україну покинули більше 3,5 млн громадян. Триває мобілізація. З 24 березня 2022 року в Україні набрав сили Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», ухвалений Верховною Радою України 15.03.2022 [1], що наразі безумовно займає центральне місце у регулюванні трудових відносин в умовах воєнного стану. Цей закон урегульовує питання, що стосуються укладання, припинення та розірвання трудових договорів, регламентує тривалість робочого часу, оплату праці, відпустки, святкові та вихідні дні в умовах воєнного стану, а також визначає діяльність профспілок.

Регулювання трудових відносин у такий особливий період, як воєнний стан, передбачає специфічні особливості для всіх працівників країни, незалежно від виду їхньої діяльності, типу власності або галузі, в якій вони працюють. Це стосується осіб, що працюють за трудовим договором, осіб, що працюють з приватними особами, всіма формами працевлаштування та організації праці.

Крім того, діє Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою оптимізації трудових відносин, який набрав чинності 19.07.2022 року. Детальні роз'яснення до кожного нового або модифікованого пункту трудового законодавства містяться у коментарях до цих законів, що дозволяє організаціям оперативно відреагувати на зміни та ефективно ухвалювати рішення.

Такі законодавчі документи разом з коментарями сприяють оперативному впровадженню заходів для протидії кризі та адаптації до роботи навіть в умовах воєнного стану. Роботодавці усвідомлюють важливість поступового відновлення та збереження діяльності своїх організацій. Основні зміни у трудовому законодавстві торкнулися питань інформування населення та працівників, підстав припинення трудового договору, нарахування винагород та компенсацій в умовах воєнного часу, питання тривалості робочого дня, звільнення тощо.

З іншого боку, чинне законодавство «Про правовий режим воєнного стану» (ст.8) [2] передбачає право державних органів серед іншого запроваджувати трудову повинність та/або використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, що є обмеженням конституційних прав і свобод, зокрема, 43 ст. і 44 ст. Конституції України [3], що гарантує права на вільний вибір праці та право на страйки для захисту власних інтересів.

Водночас, відбулися значні зміни у правовому регулюванні робочого часу та часу відпочинку: змінено порядок установлення часу початку та завершення роботи, це право наразі належить роботодавцеві; обмежено тривалість щорічної оплачуваної відпустки 24 календарними днями та надання окремих видів відпусток працівникам, які залучені до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури; зупинено застосування норм деяких статей КЗпП щодо регулювання робочого часу та часу відпочинку [4].

Одним із важливих положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» є норма щодо призупинення дії трудового договору. Призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку з військовою агресією проти України, що виключає можливість сторін трудових відносин виконувати передбачені трудовим договором обов'язки.

Воєнний стан не звільняє роботодавця від обов'язку виплачувати заробітну плату на умовах, визначених трудовим договором. Тобто, якщо працівник виконує роботу, то йому повинна виплачуватись заробітна плата відповідно до умов трудового договору.

При цьому, Закон № 2136-20 фактично дозволяє роботодавцю відтермінувати виплату зарплати. Однак це може зробити не будь-яке підприємство, а лише те, яке не має можливості своєчасно виплатити зарплату внаслідок ведення бойових дій. Тобто, якщо підприємство

знаходиться у зоні бойових дій, наприклад, в Донецькій області, і саме через це роботодавець не може вчасно виплатити зарплату, то тоді допускається відтермінування. Втім, у разі перевірки чи виникнення судового спору роботодавцю потрібно буде довести, що саме війна чи інші форс-мажорні обставини стали причиною порушення строків оплати праці.

Підсумовуючи наведене, можна відзначити, що воєнний стан вносить суттєві зміни у контекст дотримання трудових прав працівників. Зміни, які впроваджуються в умовах воєнного стану, вимагають ретельної адаптації та розуміння з боку всіх сторін трудових відносин. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» відіграє критичну роль у регулюванні цього важливого питання, визначаючи основні принципи та правила для забезпечення та захисту прав працівників. Але, як показує практика, лише внесення змін в законодавство не завжди достатньо. Нові проблеми, пов'язані з дотриманням трудових прав працівників, виникають від постійних змін ситуації в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-20. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2015. №28. Ст. 250.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Таран І. О., Плескун О. В. Трудові відносини в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №11. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/83>.

Прийдак Т. Б.,
кандидат економічних наук, доцент
Лега О. В.,
кандидат економічних наук, доцент
Яловега Л. В.,
кандидат економічних наук, доцент
Полтавський державний аграрний університет

НОРМАТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОТРИМАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Реалії сьогодення для України все більше характеризуються кризовими ситуаціями, які виникають в ході російської агресії та потребують ефективного регулювання в усіх аспектах соціально-економічних відносин, в тому числі і міжнародних. Оскільки країни цивілізованого світу здійснюють постійну та масштабну гуманітарну допомогу для нашої держави, виникає необхідність в веденні її обліку та документального оформлення здійснюваних операцій з метою забезпечення контролю, прозорості, ефективності цільового використання та відповідальності за неї на законодавчому рівні. Роль та необхідність гуманітарної допомоги від іноземних донорів постійно зростає, адже економічні труднощі України наразі не дозволяють забезпечити безпеку та задовольнити нагальні потреби військових та цивільного населення України, особливо в зонах активних бойових дій.

Військовий стан супроводжується специфічними правилами та обмеженнями, а питання дотримання вимог законодавства та стандартів у сфері фінансів та бухгалтерського обліку загострюються, тому доцільно розглянути важливі аспекти ведення бухгалтерської документації з обліку гуманітарної допомоги (рис. 1).

Оскільки законодавством України визначено порядок створення та ведення первинних документів бухгалтерського обліку, до яких належать інвойси, на нашу думку, доцільно розглянути їх роль при обліку гуманітарної допомоги більш детально.

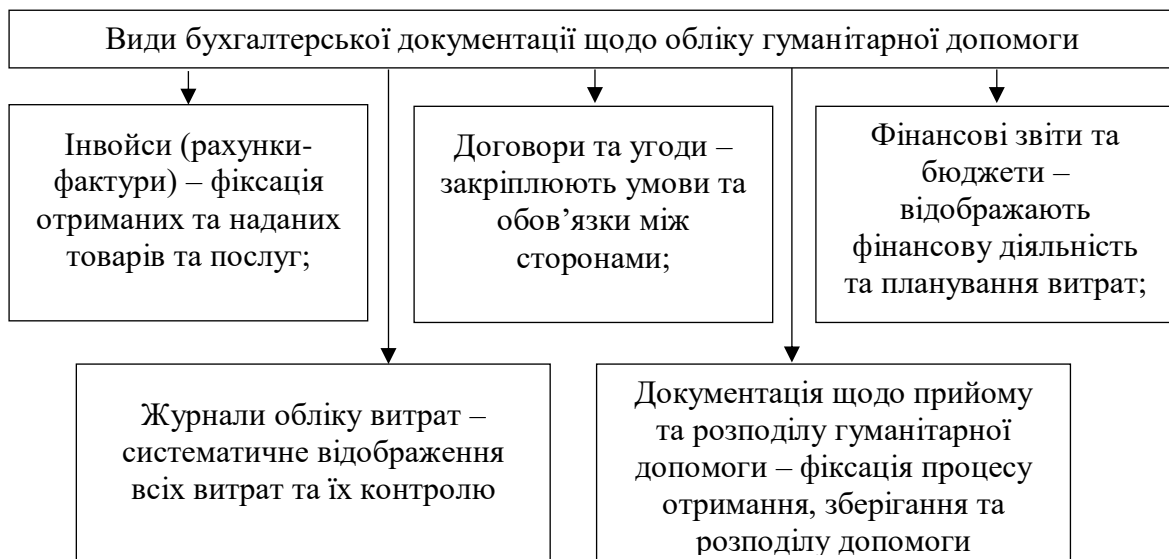

Рис. 1. Види бухгалтерської документації щодо обліку гуманітарної допомоги

Інвойс містить детальну інформацію (опис, кількість, ціну) що дозволяє ідентифікувати отримані матеріальні ресурси, які надані в рамках гуманітарної допомоги. Він дозволяє визначити вартість наданих товарів або послуг і включити ці витрати в бюджетні звіти та фінансові звіти, тому використовується для фінансового обліку та контролю за витратами надаваної допомоги. У міжнародному партнерстві інвойс є необхідним для дотримання міжнародних та національних правил та законів, тобто слугує обов'язковим документом у відносинах з постачальниками. Такі рахунки-фактури є важливими документами, що підтверджують отримання гуманітарної допомоги, дозволяють забезпечити прозорість та відповідальність за цільове використання ресурсів, тому їх включають до звітів про діяльність організацій, що займаються гуманітарною допомогою. В цілому, даний вид первинних документів бухгалтерського обліку є важливим інструментом для ефективного управління та обліку гуманітарною допомогою, але на відміну від інших видів документації, зазначених на рис. 1 рахунок-фактура не містить відомостей про характер отриманих ресурсів та їх призначення, а отже важко визначити чи надана допомога була гуманітарною чи благодійною.

Необхідно розрізняти благодійну та гуманітарну допомогу,

оскільки гуманітарна допомога є частиною благодійництва, проте її спрямування визначається конкретними обставинами, об'єктивними потребами та згодою отримувачів, а також має відповідати вимогам законодавства.

Гуманітарна допомога, згідно із законодавством, є різновидом благодійництва. Вона безпосередньо спрямована на об'єктивні потреби та за умови згоди отримувачів. Законодавство визначає гуманітарну допомогу як товари та кошти, що передаються від донора до отримувача з подальшим розподілом для використання власними потребами набувача [1].

Забезпечення належного контролю і використання гуманітарної допомоги та благодійних товарів у рамках певних структур є важливим аспектом бухгалтерської діяльності, тому рекомендується вести облік гуманітарних товарів окремо від інших видів товарів, використовуючи відповідні субрахунки, такі як «Гуманітарний склад» або «Благодійний склад». Що стосується товарів, отриманих від вітчизняних донорів та переданих організаціям без включення в План розподілу гуманітарних товарів, визнаються благодійними. Тому їх рух та облік потребують розподілу на різні склади на субрахунку 281. Це встановлено для забезпечення контролю за використанням гуманітарної допомоги та звітності перед відповідними державними органами. Такий підхід спрощує облік і дозволяє чітко відслідковувати використання гуманітарних ресурсів.

Визначені законодавством отримувачі гуманітарної допомоги – «юридичні особи, а також акредитовані представництва іноземних держав, міжнародних та іноземних гуманітарних організацій в Україні (без створення юридичної особи)» [1] (рис. 2): повинні звітувати про наявність і розподіл гуманітарної допомоги за допомогою автоматизованої системи реєстрації гуманітарної допомоги, яка впроваджена згідно з Положенням № 927.

Разом зі звітом, подається Інвентаризаційний опис гуманітарної допомоги. Декларацію про перелік товарів, що визнаються гуманітарною допомогою, подають в електронній формі через єдиний державний інформаційний вебпортал «Єдине вікно для міжнародної

торгівлі» або через автоматизовану систему реєстрації гуманітарної допомоги згідно з Порядком № 953 [2].

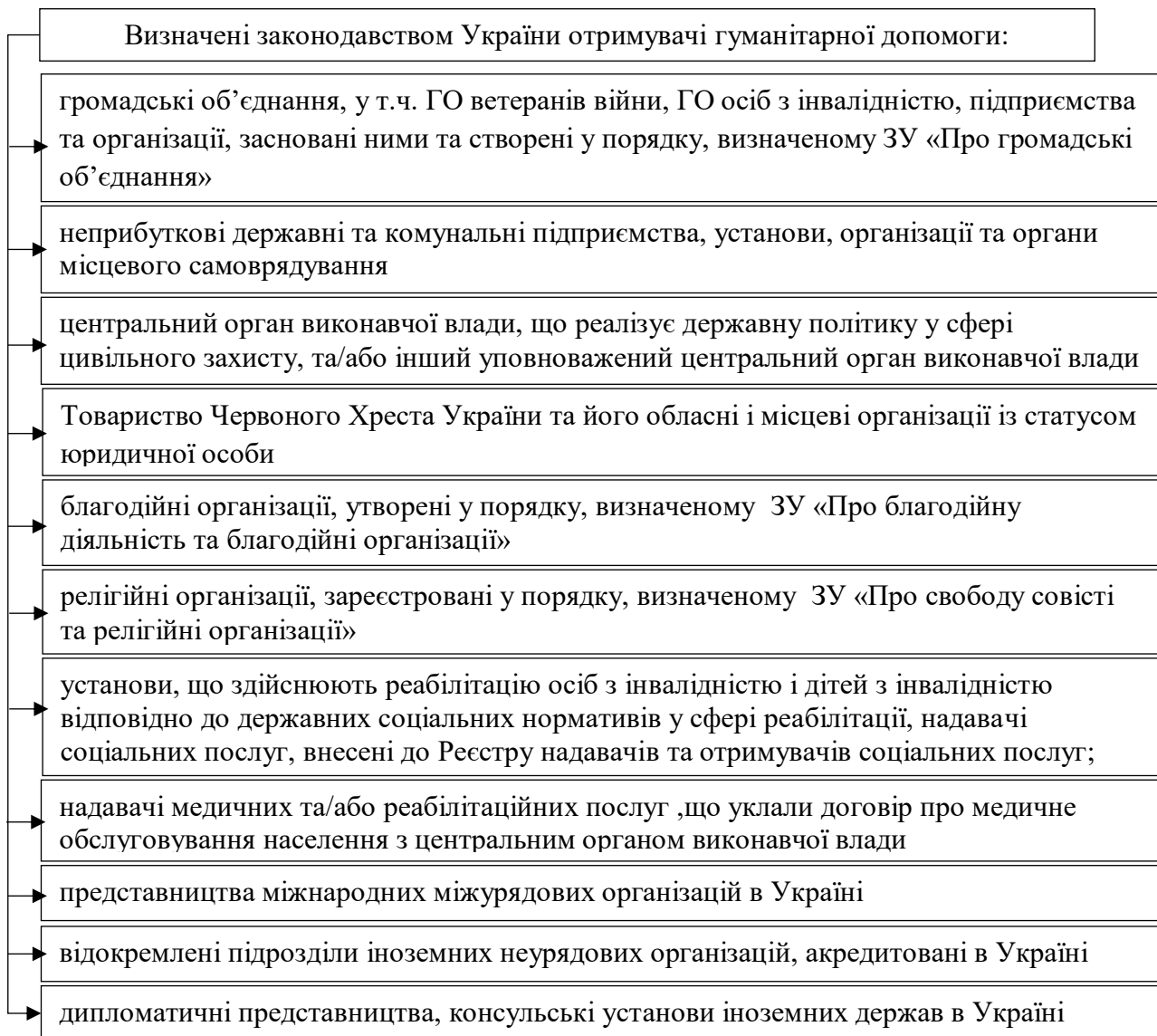

Рис. 2. Отримувачі гуманітарної допомоги визначені законодавством

Використання гуманітарної допомоги за цільовим призначенням є важливою вимогою, що ставить на меті, матеріальну допомогу тим, хто її найбільше потребує. Невідповідність цій вимозі призводить до надмірного та нераціонального витрачання та розподілу ресурсів, затримок у наданні допомоги або навіть до того, що допомога не потрапить до своїх отримувачів, тому бухгалтерський облік в даній сфері є важливою умовою для контролю та раціонального розподілу матеріальних ресурсів, їх цільового використання та прозорого звітування перед її надавачами.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про гуманітарну допомогу». Закон України від 01.08.2003 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 02.03.2024).

2. «Новий бюджетний облік»: Благодійна та гуманітарна допомога: як відрізнити та обліковувати? Бухгалтерський інтернет-портал. URL: <https://ibuhgalter.net/articles/1122> (дата звернення: 02.03.2024).

Радченко О. О.,
здобувач вищої освіти ступеня бакалавра
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Вагомий внесок у дослідження механізму реалізації публічної влади в Україні зробили вчені-адміністративісти В. Авер'янов, В. Гаращук, І. Городецька, Б. Гурне, С. Ківалов, М. Корнієнко, В. Малиновський, Н. Нижник, М. Орзіх, Н. Плахотнюк, В. Погорілко, П. Рабинович та інші.

Теорія державного управління регламентує поняття влади в цілому як вид суспільних відносин – відносин влади, їм властиві цілеспрямований вплив суб'єкта влади або виконавця владних функцій на об'єкт влади, причому владний вплив є тільки тоді, коли об'єкт і суб'єкт влади перебувають у відносинах панування і підкорення [1, с. 42].

Також слід зазначити, що державна влада в Україні є саме різновидом публічної влади, у свою чергу, термін «публічна влада» став вживатися після прийняття Конституції України у 1996 році як сукупність держаної влади та місцевого самоврядування.

Отже, публічна влада – це інституціолізована легальна соціальна влада, що реалізує артикульовані суспільні інтереси територіально-

організованого співтовариства, що консолідує дане співтовариство як цілісна система відповідно до панівних у суспільстві цінностей [1, с. 42].

Здійснення процесу державного управління в Україні відбувається за допомогою розроблення та реалізації відповідних механізмів управління, що забезпечують своєчасне та ефективне розв'язання наявних у цій сфері суперечностей.

Як зазначає І. Городецька, «у сучасній правовій науці наявне існування низки дискусійних питань, які мають місце при осмисленні механізму правового регулювання, зокрема щодо доцільності: трактування механізму як вузької та широкої категорії; включення до структури (внутрішньої будови) розглядуваного механізму певних елементів (складових частин), <...>; аналізу структури механізму правового регулювання крізь призму стадій цього механізму чи стадій процесу правового регулювання; віднесення тих чи інших фрагментів правової дійсності до юридичних (правових) засобів» [2, с. 117–122; 3, с. 75–81].

Механізми державного управління – це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей [4, с. 248]. У свою чергу, теорія державного управління класифікує механізми за таким порядком: механізми-знаряддя, механізми-системи та механізми-процеси.

Механізми-знаряддя – це призначені для досягнення конкретної мети або здійснення цілеспрямованого впливу на який-небудь об'єкт або його оточення шляхом застосування одного або кількох узгоджених та відповідних до справи засобів. Механізми-системи – насамперед надають можливість представлення складної системи як механізму, що відображає сукупність взаємодій усіх підсистем та елементів системи. Механізми-процеси в свою чергу надають уявлення про послідовність певних перетворень об'єкта під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів та відповідних змін у стані об'єкта, на який вони спрямовані [4, с. 249].

Слід також зазначити, що галузь державного управління тісно переплітається з галуззю адміністративного права, у реалізації публічної влади та адміністрування. Теорія адміністративного права сформулювала дефініцію публічної влади наступним чином: здатністю публічних суб'єктів впливати на суспільні відносини між людьми з приводу організації їхньої сумісної діяльності на основі реалізації публічного інтересу [5, с. 16].

Серед суб'єктів адміністрування вчені-адміністративісти виділяють: 1) органи виконавчої влади; 2) суб'єкти місцевого самоврядування; 3) суб'єкти делегованих повноважень: громадські об'єднання; інші суб'єкти під час здійснення делегованих законодавством виконавчих функцій [5, с. 22].

Головною складовою механізму державного управління є чітка ієрархія органів держаної влади, яка чітко регламентована ст. 6 Конституції України. Слід зазначити, що публічну владу, насамперед, представлено саме виконавчою гілкою влади. Не менш важливим є взаємодія публічної влади з громадськістю. Як зазначає М. Русинюк, співробітництво органів публічної влади та громадянського суспільства має ґрунтуватись на таких принципах: громадська активність, партнерство, відкритість і відповідальність, політична незалежність, запобігання корупції, раціональний і збалансований розвиток, комплексність, форми реалізації громадських ініціатив. Законами України нормуються такі форми взаємодії влади і громади, як: громадські ради; громадські слухання; громадські ініціативи; консультації; круглі столи; опитування громадської думки; організація громади; соціальний моніторинг; створення коаліцій та ін. Форми роботи із громадянами формально поділяються на безпосередні (публічне громадське обговорення, електронні консультації із громадянами) та опосередковані (вивчення громадської думки) [6, с. 113].

Слід погодитись із тим, що сьогодні в Україні особливого значення набуває практичний вимір взаємодії органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Серед сучасних практик застосування організаційно-правових механізмів взаємодії органів

публічної влади з громадськістю у виробленні й реалізації публічної політики, залежно від форм та функціональної мобілізації, науковці виокремлюють дві основні групи. Перша група практик, як зазначає О. Гомоляко, використовує інституційні форми взаємодії, де ініціатива належить громадськості. Друга група сучасних практик взаємодії органів публічної влади та громадськості використовує такі форми в яких ініціатива належить владним інституціям [7, с. 5].

Таким чином, дослідження проблематики особливостей механізму реалізації публічної влади в Україні, з'ясування співвідношення засобів (юридичного інструментарію), завдяки яким забезпечується результативний вплив на суспільні відносини, є надзвичайно важливим завданням з огляду на необхідність підвищення ефективності правового врегулювання останніх.

Список використаних джерел:

1. Євтушенко О. Н., Андріяш В. І. Державне управління (Основи теорії державного управління) : навч. посіб. Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 268 с.

2. Городецька І. А. Механізм адміністративно-правового регулювання охорони, використання і відтворення тваринного світу: теоретичні аспекти. *Публічне право*. 2016. № 3 (23). С. 117–124.

3. Horodetska I. Features and functional purpose of the components mechanism of administrative-legal regulation. *International scientific journal «Internauka» Series: «Juridical Sciences»*. 2022. № 11 (57). С. 11–15. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-11-8449> (дата звернення: 18.03.2024).

4. Ковбасюк Ю. В., Ващенко К. О., Сурімін Ю. П. Державне управління : підруч. : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

5. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

6. Русинюк М. М. Механізми взаємодії публічної влади та громадянського суспільства у процесі реалізації публічної політики України. *Державне управління*. 2019. №4. С. 111–116.

7. Гомоляко О. В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №12. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.12.102> (дата звернення: 19.03.2024).

Родік Т. П.,
старший викладач
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ ЯК ЕЛЕМЕНТА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Будь-яке право людини потребує забезпечення. Особливе, одне з найважливіших гарантувань прав людини – це юридичне гарантування, яке здійснює держава.

У процесі реалізації прав людини важливе місце посідає механізм юридичних гарантій прав людини як міжгалузевий інститут системи права, представлений сукупністю юридичних норм, що містяться у різних галузях права.

Проблеми механізму реалізації та захисту прав і свобод людини в останній чверті XX – на початку XXI ст. набули, можна стверджувати без перебільшення, світового, глобального значення і вийшли на перше місце у міжнародній системі критеріїв оцінювання рівня розвитку демократії у певній державі та у цілому світі.

Поняття реалізації прав людини тісно пов'язане з поняттям їх забезпечення. Забезпечення прав людини визначається як система їх гарантування з боку державних інститутів, що функціонує у правовому режимі; до цієї системи включають такі елементи: компетенція, охорона, захист, створення необхідних умов для реальної реалізації людиною своїх прав [1, с. 3]. Із цього визначення виходить, що реалізація прав людини входить до їх забезпечення, оскільки низка умов останнього передуює відповідній реалізації [2, с. 113].

На нашу думку, гарантування реалізації прав людини, їх охорона та захист можлива лише за умови забезпечення цієї реалізації ефективними механізмами. У такому руслі механізм охорони прав має розглядатись у комплексі з механізмом захисту прав людини.

Механізм захисту (охорони) прав людини – це сукупність юридичних та інших гарантій (політичних, економічних, ідеологічних), які спрямовані на припинення порушення прав людини, усунення перешкод для їх реалізації, відновлення, визнання чи підтвердження можливостей людини.

Права і свободи людини та громадянина, які у ст. 3 Конституції України набули статусу найвищої соціальної цінності, потребують, на наше переконання, – впровадження юридичного механізму забезпечення їх реалізації та гарантування.

Для розкриття сутності юридичних гарантій прав і свобод істотне значення має те, що вони опосередковують відносини і зв'язок людини з державою. У цих відносинах держава виступає як сторона, що має зобов'язання перед людиною через категорію відповідальності, яка може бути тільки юридичною.

Права і свободи людини, громадянина мають бути не тільки обумовлені соціальними потребами і юридично закріплені, визнаватися і охоронятися державою в особі її органів та посадових осіб, а головне – відповідати можливостям їх реалізації. Звідси, ефективне забезпечення принципу пріоритету прав і свобод людини прямо залежить від економічних, політичних, соціокультурних чинників, від домінуючої в суспільстві правової культури (і субкультур), яка впливає на здатність особи розуміти її правові можливості, усвідомити свої свободи не лише як загальні цінності, а й як індивідуальні ціннісні орієнтації, навчитися вмілому їх використанню [3, с. 19].

Реалізація людиною права на захист може здійснюватися через національні та міжнародні механізми захисту прав. Національні механізми захисту прав мають свої особливості у кожній країні, що зумовлено внутрішньодержавними правовими традиціями, у той час

як міжнародний механізм захисту прав є однаковим для всіх, незалежно від національності та громадянства. Тому механізм захисту прав людини виступає суттєвою гарантією реалізації прав людини і є універсальним явищем.

Відповідно до положень чинного законодавства, людина і громадянин може скористатися своїми правами за наявності певних юридичних гарантій. Саме вони відіграють ключову роль в механізмах захисту прав, оскільки їх основна мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав. За відсутності певних гарантій з боку держави людина не в змозі скористатися правом на захист.

Варто зазначити, що у сфері охорони і реалізації прав і свобод громадян не можна розраховувати лише на декларування гарантій, не створюючи чіткої процедури їх реалізації та ефективного механізму захисту, оскільки це призведе до наслідків нереалізованості прав і свобод.

Юридичні гарантії прав людини мають складатись з таких структурних ланок:

- 1) нормативне закріплення прав;
- 2) визначення у них обсягів та способів реалізації прав;
- 3) визначення обсягів обмеження прав;
- 4) диференціація режимів реалізації прав;
- 5) передбачення чіткої процедури охорони і захисту;
- 6) встановлення відповідальності та інших засобів примусу за порушення прав;
- 7) визначення форм і розмірів відновлення порушених прав, відшкодування завданої шкоди;
- 8) створення ефективної системи засобів профілактики й запобігання порушенню прав та свобод.

Виділяють такі проблеми реалізації прав людини: бездіяльність органів державного управління (правоохоронних органів); роз'єднаність різних соціально-культурних груп у суспільстві; відсутність ефективної взаємодії державних органів та правозахисників; відсутність належної експертизи законотворення і

нормотворення щодо дотримання прав і свобод людини і громадянина; бідність українців, яка робить їх зручним об'єктом для маніпулювання з боку власників капіталів [4].

На нашу думку, особливе місце у системі юридичних гарантій прав людини займають конституційні гарантії. Система гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина передбачає сукупність соціальних, юридичних, політичних, економічних, духовних, моральних гарантій, тобто умов реалізації та засобів захисту прав, покликаних безпосередньо забезпечити їх реалізацію і на національному, і на міжнародному рівнях.

У загальній системі гарантій юридичні гарантії виконують специфічну функцію: вони розкриваються через правотворчу та правозастосовну діяльність держави, реалізуються через правову діяльність державних органів влади та інших інститутів, а також через поведінку самої людини.

Сучасна національна доктрина прав людини виходить з того, що процес державно-юридичного гарантування забезпечення прав людини має включати три напрями діяльності держави:

- 1) створення умов для сприяння реалізації прав людини;
- 2) охорону прав людини;
- 3) захист прав людини.

Сьогодні є поширеним твердженням про правову державу як про таку, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону та захист основних прав людини. Отже, юридичні механізми захисту прав людини складають одну із виокремлених трьох груп інструментів, за посередництвом яких реалізовується основне призначення такої держави.

Отже, закріплення юридичних гарантій у Конституції України та інших нормативно-правових актах актуалізує питання щодо їх реального здійснення, що, у свою чергу, робить необхідним наявність дієвої та ефективної системи гарантування прав і свобод.

Список використаних джерел:

- 1.Скрипнюк О. Правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина в процесі реалізації державного управління. *Право України*. 2007. № 4. С. 3–4.
- 2.Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : монографія. Харків : Финарт, 2006. 196 с.
- 3.Громадянське суспільство і права людини: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. Харків : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. 251 с.
- 4.Колесніченко В. Захист прав людини – найголовніша національна ідея України. Українська правда. URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kolesnichenko/4f3365b57204> (дата звернення: 26.03.2024).

Хомінець Т. В.,

здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра
Ніжинський державний
університет імені Миколи Гоголя

ВПЛИВ ХРИСТІЯНСТВА НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

Формування правової системи України, її вдосконалення та перспективи розвитку є об'єктом ретельної уваги та дослідження на сучасному етапі розвитку держави. Особливо важливим фактором для організації розквіту та розвитку власного суспільства виступає сформована національна правова система, яка продуктивно функціонує [4].

У статті спробуємо пояснити зв'язок релігії і права та їхній вплив на правову систему України на сучасному етапі розвитку, тобто вплив двох своєрідних систем зі спорідненими

характеристиками, що в багатьох різноманітних сферах врегульовують життя суспільства і впродовж століть співпрацюють у найрізноманітніших формах [1, с. 415].

Хочемо зазначити, що правова система України належить до романо-германської правової сім'ї. Відповідно до цього твердження можемо розглядати вплив християнства не тільки в конкретному контексті впливу на Україну як на окрему державу, а вплив на європейські правові сім'ї як на основу розвитку правової системи сучасної незалежної України. Варто зазначити, що більшість тих норм, принципів, правил, які слугують своєрідним фундаментом у встановленні сучасного законодавства, не з'явилися за один день і не були впроваджені в життя людей за конкретний період часу [1].

Звертаючи увагу на історію держави і права України, ми спостерігаємо, що кожна правова норма тягне за собою довгу лінію історії, яка в підсумку показує нам, звідки взялися ті чи інші звичаї, правила, за якими довгий час жили люди, які згодом і кодифікували їх у певну збірку сучасного законодавства.

«Звернення до біблійської традиції як носія і ретранслятора базисних смислових структур архетипичного характеру, властивих європейській культурі, актуалізує дослідження біблійського, перш за все старозавітного, права як джерела нормативних моделей, що вплинули на процес формування сучасної правової культури... Старий Завіт – найважливіша складова первинної морально-правової нормотворчості, де універсальні етичні істини органічно поєднані з принципами практичної моралі і законопокірної поведінки» [7].

Справедливо зазначено, що в нашій юридичній літературі відсутні розробки «старозавітного права» [6, с. 20], не кажучи вже про дослідження його впливу на становлення та розвиток євразійської правової сім'ї. Адже без цього практично неможливо сповна зрозуміти особливості сучасного українського права, національної правової системи, що створювалася й розвивалася на основі столітніх релігійних, національних, історичних і соціальних традицій і звичаїв [5, с. 166].

Безумовно, християнство істотно вплинуло на право України. Як приклад, ми можемо навести основні правила життя християнина, а саме – десять заповідей Божих. Кожна заповідь несе у собі фундаментальне правило, яке ніколи не втратить актуальності і з розвитком цивілізації тільки ще більше розширюється сфера її застосування. Відображення цих заповідей можемо зустріти в багатьох основних сучасних нормативно-правових актах, які, по суті, тільки розширюють їхнє значення і сферу застосування.

У ст. 35 Конституції України встановлено державну політику щодо релігії, зокрема, там зазначено, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов’язкова [3]. Незважаючи на формальне відокремлення держави від релігії, держава повинна врегульовувати суспільні відносини, які виникають з приводу застосування тих чи інших релігійних норм, правил, традицій, принципів між громадянами. Так, зокрема, існує низка нормативно-правових актів, у яких помітний прямий вплив християнства. До прикладу, у розпорядженні уряду «Про перенесення робочих днів у 2021 році» від 30.09.2020 № 1191-р встановлено державний вихідний день з нагоди святкування Різдва Христового [2]. Таке розпорядження є традиційним для України, тому що більшість населення у нашій державі сповідує християнство. Усвідомлюючи важливість цього дня, уряд таким розпорядженням проявляє повагу до християнських традицій.

Отже, християнство як основна релігія, яка переважала багато століть на території сучасної України як невід’ємної її частини, відіграла велику роль у становленні правової системи сучасної України. Християнські догми, звичаї, традиції та принципи стали основою для формування правил поведінки, які згодом переросли у повноцінне законодавство.

Список використаних джерел:

1. Озарків М. Д. Церковне право як регулятор сімейних відносин в Україні. *Моральні основи права*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.,

м. Івано-Франківськ, 16 груд. 2010 р. Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. С. 414–418.

2. Про перенесення робочих днів у 2021 році: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 1191-р. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/properenesennya-robochih-dniv-u-20-a1191r>.

3. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>.

4. Головка С. Г., Чайка К. О. Сучасні теоретико-правові проблеми правової системи України. *Молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16–17 травня 2019 р. Тернопіль : Вектор, 2019. С. 27–29. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/39062>.

5. Пархоменко Н. Джерела права в Україні / Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / Актуальні проблеми держави і права / Відп. ред.: Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ, 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології.

6. Головащенко С. Право в Старому Заповіті. *Релігія і право*. 2000. №4.

7. Яроцький П. Об'єднані єдиною долею українського народу / Свобода віровизнання. *Церква і держава в Україні* : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Київ, 28–30 верес. 1994 р. Київ, 1996. С. 19–24.

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ НАУК

Матеріали
Х Всеукраїнської наукової конференції
(м. Умань, 28 березня 2024 р.)

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 2.04.2024 р. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Ум. друк. арк. 4,06

Тираж 100 прим. Замовлення № 475

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19, вул. Небесної Сотні 1/2

Свідоцтво суб'єкта видавничої

справи ДК № 2521 від 8.06.2006.

тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33, (067) 104-64-88

vizavi-print.jimdo.com

e-mail: vizavi008@gmail.com

vizavi003@gmail.com